

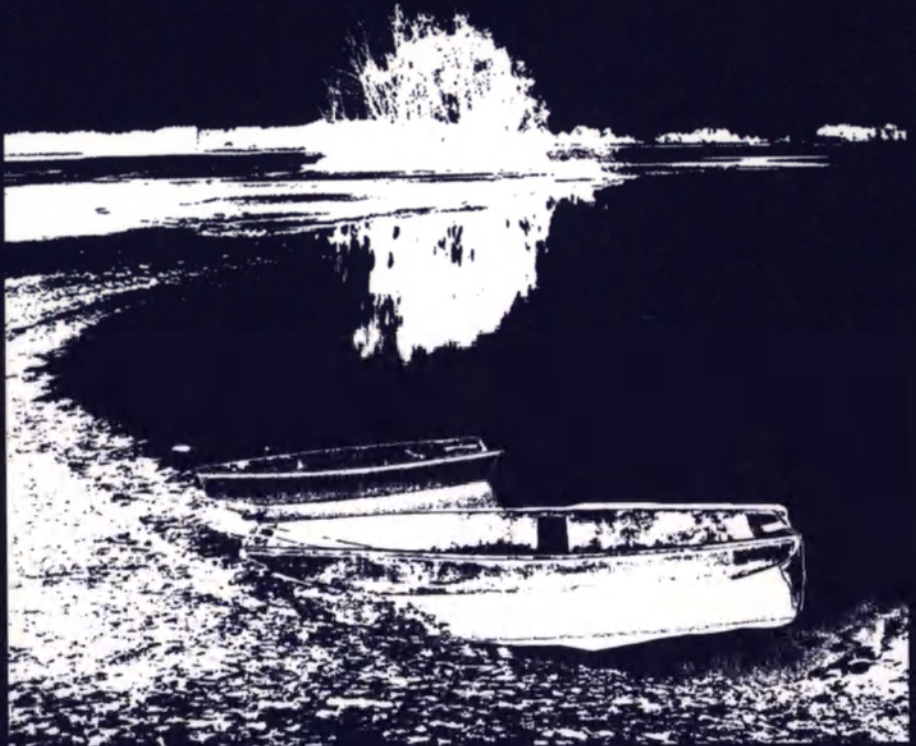
KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny

Maria BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XXIII

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 23

**THE ROLE OF LOCAL
ACTORS IN THE DEVELOPMENT
OF RURAL TOURISM.
STUDY OF THE SELECTED AREAS
IN THE LUBLIN PROVINCE**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XXIII

ROLA PODMIOTÓW LOKALNYCH W ROZWOJU TURYSTYKI WIEJSKIEJ NA WYBRANYCH OBSZARACH LUBELSZCZYZNY

Maria BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA

WARSZAWA 2010

<http://rcin.org.pl>

RADA REDAKCYJNA:

Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA

KOMITET REDAKCYJNY:

Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON

Recenzent tomu:

Prof. dr hab. Andrzej ROSNER

Adres redakcji

00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21

Redakcja techniczna:

Maria BEDNAREK-SZCZEPAŃSKA, Barbara SOLON

Skład, łamanie i projekt okładki:

W-TEAM

Publikacja finansowana ze środków na naukę w latach 2008–2010
jako projekt badawczy Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, N N306 050834
System uwarunkowań i efekty aktywizacji turystycznej obszarów wiejskich Lubelszczyzny

ISSN 1642-4689

ISBN 978-83-62089-07-9

Oddano do druku we wrześniu 2010 r.

Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.

Spis treści

1. Wprowadzenie	7
2. Cele i zakres badań, ocena materiałów źródłowych, definicje	9
3. Przegląd literatury	20
4. Metody badań	34
4.1. Przestrzeń turystyczna gmin	34
4.1.1. Walory przyrodniczo-kulturowe	34
4.1.2. Zagospodarowanie turystyczne	40
4.1.3. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne	41
4.1.4. Typologia gmin	42
4.2. Rola wybranych podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki	46
4.2.1. Samorzady lokalne	46
4.2.2. Kwaterodawcy	53
4.3. Podsumowanie	58
5. Charakterystyka przestrzeni turystycznej gmin	59
5.1. Walory przyrodniczo-kulturowe	59
5.2. Zagospodarowanie turystyczne	64
5.3. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne	71
5.4. Typologia gmin	75
6. Rola samorządów lokalnych w rozwoju turystyki	82
6.1. Planowanie rozwoju turystyki i działania samorządów lokalnych w zakresie realizacji inwestycji	82
6.2. Działania samorządów lokalnych w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej	93
6.3. Działania samorządów lokalnych w zakresie współpracy z innymi podmiotami	97
6.4. Działania samorządów lokalnych w zakresie promocji	105
6.5. Syntetyczna ocena aktywności samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki. Aktywność samorządów lokalnych na tle typów gmin	108

6.6. Studia przypadku	114
6.6.1. Gmina Janów Lubelski	114
6.6.2. Gmina Hrubieszów.	120
7. Rola kwaterodawców w rozwoju turystyki	128
7.1. Aktywność kwaterodawców w skali gmin	128
7.2. Oferta turystyczna kwater i aktywność indywidualna kwaterodawców	140
7.2.1. Ogólne informacje o badanych kwaterach i kwaterodawcach	140
7.2.2. Oferta turystyczna kwater.	143
7.2.3. Działania promocyjne podejmowane przez kwaterodawców	155
7.2.4. Inne formy aktywności kwaterodawców	164
7.2.5. Syntetyczna ocena oferty turystycznej kwater i aktywności indywidualnej kwaterodawców. Ruch turystyczny. Wybrane opinie kwaterodawców na temat prowadzonej działalności.	174
7.3. Studium przypadku. Gmina Zwierzyniec	183
8. Podsumowanie i wnioski	193
9. Literatura i materiały źródłowe	201
10. Spis rycin i tabel	216
11. Summary	219

1.

Wprowadzenie

Lubelszczyzna należy do najsłabiej rozwiniętych regionów Polski. Jej obszar charakteryzuje dominacja rolnictwa w strukturze gospodarki, mała konkurencyjność i innowacyjność, niskie tempo rozwoju przedsiębiorczości, czemu towarzyszą niekorzystne procesy demograficzne (starzenie się ludności i depopulacja). Wartość PKB na mieszkańca w lubelskim jest najniższa spośród województw i najwolniej rośnie (*Sytuacja społeczno-gospodarcza...*, 2008). Niski jest poziom urbanizacji – w 2006 r. ludność miejska stanowiła 47% ogółu (BDR, 2006), znaczne są zaniedbania w zakresie infrastruktury technicznej.

Istnieje tu więc szczególna potrzeba poszukiwania i badania form aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich. Jedną z nich może być turystyka. Województwo lubelskie posiada bogate i różnorodne zasoby przyrodnicze i kulturowe. Są tu dwa parki narodowe (Roztoczański oraz Poleski, będący jednocześnie obszarem wodno-błotnym z listy Ramsar¹ oraz częścią międzynarodowego rezerwatu biosfery), 17 parków krajobrazowych, liczne obszary chronionego krajobrazu oraz różne formy ochrony indywidualnej, świadczące o wysokich wartościach przyrodniczych tego regionu. Ponadto analizowany region jest terenem przenikania się kultur zachodnio- i wschodniosłowiańskich oraz wpływów różnych grup etnicznych mazowieckich i kresowych, z czym wiąże się występowanie kulturowo cennych obiektów architektury, zróżnicowanych form języka, kultywowanie ludowych tradycji i zwyczajów (*Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*, 2002). Niewielki stopień zanieczyszczenia powietrza, niski poziom urbanizacji i przewaga tradycyjnych form rolnictwa mogą również sprzyjać rozwojowi turystyki, zwłaszcza agroturystyki.

Od początków okresu transformacji ustrojowo-gospodarczej w całej Polsce daje się zauważyć w politykach samorządów różnych szczebli swego rodzaju

¹ Lista Ramsar jest spisem obszarów wodno-błotnych mających znaczenie międzynarodowe, zwłaszcza jako środowisko życiowe prąctwa wodnego. Lista funkcjonuje na mocy międzynarodowego porozumienia – Konwencji z Ramsar (www.poleskipn.pl).

„modę” na aktywizację poprzez rozwój turystyki i traktowanie jej jako istotnego środka zaradczego na problemy ekonomiczne wsi. Potencjalnie duże znaczenie turystyki w rozwoju społeczno-gospodarczym województwa lubelskiego akcentuje się w dokumentach strategicznych na szczeblu centralnym, regionalnym i lokalnym.

2.

Cele i zakres badań, ocena materiałów źródłowych, definicje

Lubelszczyzna jest regionem rolniczym i z wyjątkiem niewielkich obszarów nie pełniła nigdy istotnych w skali kraju funkcji turystycznych. Jednocześnie w ostatnich kilkunastu latach rozwój turystyki jest tu oczekiwany i traktuje się ją jako czynnik poprawy sytuacji ekonomicznej i szansę rozwoju regionu. W związku z tym szczególnie interesującym zagadnieniem wydaje się aktywność miejscowych społeczności ukierunkowana na rozwój turystyki. Jakie działania podejmują podmioty lokalne, aby wykorzystać tę szansę, spełnić oczekiwania? Najważniejszym celem poznawczym niniejszego opracowania jest: **rozpoznanie i ocena aktywności wybranych podmiotów lokalnych na rzecz turystyki**. Cel ten składa się z następujących celów cząstkowych:

- rozpoznanie i ocena aktywności samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki,
- rozpoznanie i ocena aktywności kwaterodawców w skali gmin,
- rozpoznanie i ocena oferty turystycznej kwater i aktywności indywidualnej kwaterodawców.

Postawieniu tych celów towarzyszyły następujące przesłanki. Samorząd lokalny pełni podstawową rolę w zarządzaniu obszarem gminy i ma duży wpływ na kierunki jej rozwoju. Zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym (Dz. U. 1990 nr 16 poz. 95, z późn. popr.), gmina (w praktyce jej wybrani przedstawiciele, czyli władza samorządowa) jest zobowiązana do wykonywania zadań własnych, do których należą m.in. *sprawy turystyki, w tym terenów rekreacyjnych*. Do zadań własnych gminy należą również inne, pośrednio mające znaczenie dla rozwoju turystyki, np. promocja gminy, ochrona przyrody, środowiska, zabytków i ładu przestrzennego, kultura, współpraca z organizacjami i innymi państwami. Władze samorządowe mają więc wpływ na organizację przestrzeni turystycznej, ponadto ich działania mają wpływ na inne grupy „aktorów”: mieszkańców, przedsiębiorców, turystów, władze sąsiednich gmin (Włodarczyk, 2006). Samo-

rząd lokalny jest podmiotem koordynującym, „katalizatorem” działań na rzecz rozwoju turystyki (Nieżgoda, 2006). P. Zmyślony (2006) twierdzi wręcz, że polski samorząd lokalny dysponuje na tyle szerokim potencjałem środków i zakresem kompetencji, że może sprawdzać się jako efektywny, silny i stabilny przywódca rozwoju turystyki w gminach.

Kwaterodawcy, czyli właściciele kwater prywatnych, oferują turystom usługi i atrakcje, promują swoje produkty turystyczne, podejmują działania na rzecz ich kształtowania, popularyzują przyrodnicze, kulturowe, gospodarcze czy kulinarne dziedzictwo swoich regionów. Uzasadnienie wyboru do badań szczegółowych właścicieli kwater prywatnych spośród różnych podmiotów świadczących usługi turystyczne, przedstawiono w dalszej części rozdziału.

Interesujące jest również zagadnienie, jakie istnieją związki pomiędzy aktywnością podmiotów lokalnych a szeroko rozumianymi cechami przestrzeni turystycznej (np. jakością walorów turystycznych, poziomem zagospodarowania turystycznego, tradycjami turystycznymi, warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi), w której działają. Kolejne poznawcze cele pracy są następujące:

- rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki a wybranymi cechami przestrzeni turystycznej gmin,
- rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością kwaterodawców w skali gmin oraz aktywnością indywidualną kwaterodawców i ofertą turystyczną kwater, a wybranymi cechami przestrzeni turystycznej gmin,
- rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością indywidualną kwaterodawców i ofertą turystyczną kwater a natężeniem ruchu turystycznego w kwaterach.

Głównym celem metodycznym opracowania jest: **wypracowanie metod oceny przestrzeni turystycznej gmin i aktywności wybranych podmiotów lokalnych na rzecz turystyki**. Cel ten podzielono na następujące cele cząstkowe:

- wypracowanie metod oceny gmin pod względem: walorów przyrodniczo-kulturowych, zagospodarowania turystycznego, warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych oraz stworzenie typologii gmin na podstawie wymienionych wyżej elementów,
- wypracowanie metody oceny aktywności samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki oraz metody oceny oferty turystycznej kwatery i aktywności indywidualnej kwaterodawcy.

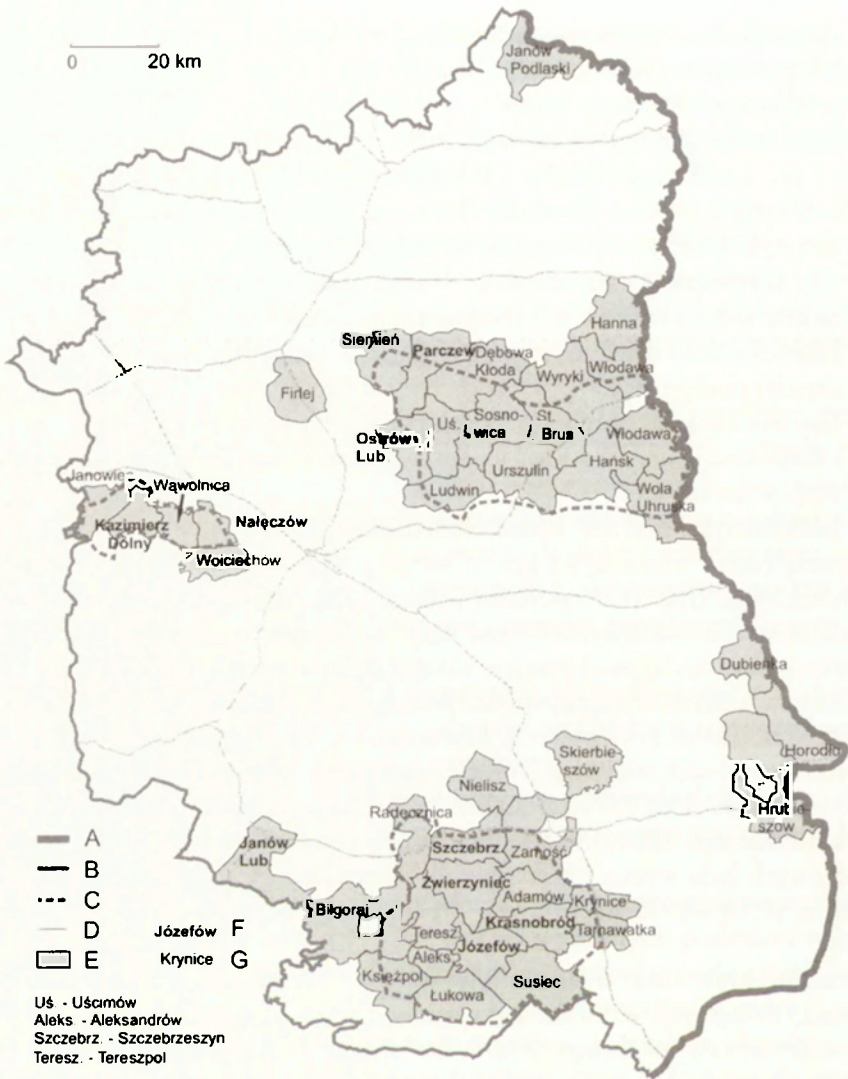
Typologia gmin bazująca na trzech elementach stanowi tło do rozważań nad aktywnością samorządów i podstawę wyboru kwater prywatnych do badań. Pozwala ona przeprowadzić ocenę porównawczą gmin pod względem możliwości rozwoju turystyki, wskazać słabe i mocne strony przestrzeni turystycznej poszczególnych gmin na tle całego zbioru badanych jednostek, a także ocenić perspektywy rozwoju turystyki w analizowanych gminach.

Badania posłużą znalezieniu odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

- I. Jak powszechne jest postrzeganie przez badane samorzządy lokalne turystyki jako kierunku rozwoju gmin?
- II. Jakie formy aktywności na rzecz rozwoju turystyki są najczęściej realizowane przez samorzządy lokalne i które z samorzządów są najaktywniejsze?
- III. Czy istnieje związek pomiędzy aktywnością samorzządów lokalnych na rzecz turystyki a cechami przestrzeni turystycznej gmin?
- IV. Czy aktywność kwaterodawców w skali gmin nawiązuje do walorów przyrodniczo-kulturowych lub tradycji turystycznych tych gmin?
- V. Jakie elementy oferty występują najczęściej i jakie formy aktywności są najczęściej podejmowane przez badanych kwaterodawców?
- VI. Czy istnieje i jak silny jest związek pomiędzy różnorodnością oferty kwater i aktywnością indywidualną kwaterodawców a natężeniem ruchu turystycznego w kwaterach?
- VII. Jakie korzyści przynosi kwaterodawcom świadczenie usług noclegowych?

Obszar badań stanowią 42 gminy wiejskie oraz miejsko-wiejskie województwa lubelskiego (ryc. 1). Kryteriami wyboru tych gmin spośród wszystkich jednostek województwa były: wielkość bazy noclegowej oraz walory turystyczne. W kwestii bazy noclegowej przyjęto założenie, że włączone w obszar badań będą te gminy, w których występuje ponadprzeciętna, w skali województwa lubelskiego, liczba obiektów noclegowych. Porównano liczbę obiektów noclegowych we wszystkich gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa, posługując się danymi z Banku Danych Regionalnych GUS oraz Lubelskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (2005); następnie wybrano te, w których liczba obiektów noclegowych była wyższa niż średnia dla wszystkich gmin (w których istniał co najmniej jeden obiekt noclegowy). Średnia ta wyniosła 6 (obiektów noclegowych).

Drugim kryterium wyboru były walory turystyczne. Do selekcji gmin o ponadprzeciętnych walorach wykorzystano *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego* (2002). Do obszaru badań włączono gminy, które znalazły się w obrębie stref najwyższej atrakcyjności turystycznej wyznaczonych w Planie na podstawie oceny walorów turystycznych. Na podstawie źródeł literatury dokonano weryfikacji walorów gmin w strefach wyznaczonych w Planie (zwłaszcza tych gmin, które położone były częściowo w obrębie stref) i stwierdzono zasadność włączenia ich do obszaru badań. Wykorzystanie planu zagospodarowania przestrzennego województwa do delimitacji obszaru badań ma jeszcze jedną ważną zaletę. Jest on zasadniczym dokumentem przestrzennej polityki regionalnej. Obowiązuje jednostki administracji szczebla lokalnego przy ustalaniu kierunków zagospodarowania przestrzennego, a tym samym przy wyznaczaniu i realizacji kierunków rozwoju. Obszary wyznaczone w wojewódzkim planie zagospodarowania przestrzennego dla rozwoju turystyki to efekt prac

Ryc. 1. Obszar badań

A – granica państwa, B – granica województwa, C – granica stref najwyższej atrakcyjności turystycznej wyznaczonych w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego, D – drogi krajowe, E – obszar badań, F – gmina miejsko-wiejska, G – gmina wiejska

The study area

A – state border, B – voivodeship border, C – border of the most attractive tourism zones of Regional Development Plan of Lublin Voivodeship, D – national roads, E – study area, F – urban-rural commune, G – rural commune

regionalnych ekspertów, uznany przez władze województwa. Aktywizacja turystyczna gmin w ich zasięgu jest więc planowana i oczekiwana. Wyniki tej pracy pokażą, czy jest realizowana.

Aby móc najpełniej zbadać różnorodne zjawiska aktywizacji turystycznej na Lubelszczyźnie i w dostatecznym stopniu zrealizować cele pracy, spełnienie co najmniej jednego z dwóch warunków (odpowiedni poziom bazy noclegowej lub przynależność do strefy najwyższej atrakcyjności turystycznej) było warunkiem wystarczającym do włączenia danej gminy w obszar badań.

Zasadniczy okres badań obejmuje lata 2004–2007. Dla tego okresu zbierano dane na temat aktywności wybranych podmiotów lokalnych w zakresie turystyki. Walory przyrodniczo-kulturowe, zagospodarowanie turystyczne i warunki ekonomiczno-infrastrukturalne zbadano dla lat 2004–2005 (w zależności od możliwości uzyskania poszczególnych danych). W jednym z rozdziałów przeprowadzono również ogólną ocenę zagospodarowania turystycznego od XVII w. po lata 80-te.

Analiza dokumentów strategicznych powstających na różnych szczeblach administracji terytorialnej potwierdziły zasadność podjęcia badań nad turystyką wiejską na Lubelszczyźnie. W dokumencie rządowym *Kierunki rozwoju turystyki do roku 2015* (2008, s. 19) zapisano, iż *ze względu na czystość środowiska i tradycyjny charakter wsi województwo lubelskie posiada doskonale warunki do rozwoju turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki i ekoturystyki. Aby wydobyć walory kulturalne i środowiskowe województwa oraz zwiększyć jego atrakcyjność turystyczną konieczne jest wsparcie zarówno infrastruktury kultury i turystyki, jak również sfery dotyczącej informacji i promocji regionu*. Potwierdzenie znaczenia turystycznego kierunku rozwoju znajduje się również w dokumencie strategicznym na poziomie ponadregionalnym – w *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, gdzie stwierdza się, że *walory województwa lubelskiego stwarzają m.in. możliwości rozwoju funkcji turystycznej jako istotnego czynnika aktywizacji* (2006, s. 14).

W *Strategii rozwoju województwa lubelskiego* (2000, s. 134) postawiono trzy wiodące cele związane z rozwojem turystyki: *ukształtowanie wizerunku Lubelszczyzny jako obszaru atrakcyjnego turystycznie, rozwój bazy turystycznej i rekreacyjnej w warunkach ochrony walorów przyrodniczych i krajobrazowych, integrowanie działań kreujących wizerunek turystyczny regionu lubelskiego w kraju i zagranicą*. Przedstawiono również szczegółowe cele operacyjne, do których zaliczono m.in. *wspieranie rozwoju nowych form turystyki np. agroturystyki, zagospodarowanie rzeki Wisły i Bugu dla potrzeb turystyki wodnej, wspomaganie rozwoju przedsiębiorczości podnoszącej standard bazy noclegowej województwa, szkolenie kadr turystycznych*.

Kolejnym ważnym dokumentem, powstałym na bazie wspomnianej strategii, jest *Plan zagospodarowania przestrzennego województwa* (2002). Tu wyznaczono strefy koncentracji walorów turystyczno-wypoczynkowych i określono dla nich kierunki polityki przestrzennej, z naciskiem na rozwój turystyki zrównoważonej. Najważniejsze z punktu widzenia jakości przestrzeni turystycznej są *strefy najwy-*

zszej atrakcyjności turystycznej, obejmujące Polesie, Roztocze oraz część Płaskowyżu Nałęczowskiego. Tu postuluje się konieczność kreowania ośrodków turystyczno-rekreacyjnych, w oparciu o kwatery prywatne i małe pensjonaty, rozszerzenie ofert turystycznych (w tym o oferty agroturystyczne), wzbogacenie obszaru w urządzenia turystyczne. Następnie wyróżniono *strefy o wysokich walorach przyrodniczych* (obejmujące m.in. fragmenty doliny Bugu, Lasy Janowskie, Lasy Łukowskie), a także *strefy zrównoważonego rozwoju turystyki* (znajdujące się w różnych częściach województwa).

W 2004 r. opracowano *Program zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich województwa lubelskiego*. Tu również zagadnienia rozwoju turystyki odgrywają ważną rolę. Wyróżniono trzy programy rozwoju turystyki: *rozwój turystyki aktywnie wykorzystującej dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny*, *program doskonalenia produktu turystycznego*, oraz *program turystyka rekreacyjna i specjalistyczna szansą na podniesienie standardu usług* (*Program...*, 2004, t.2, s. 84). W ramach tych programów akcentuje się konieczność stworzenia zróżnicowanych pakietów ofert czynnego wypoczynku, wytyczania szlaków turystycznych, zakładania wypożyczalni rowerów, sprzętu wodnego, stadnin koni, ścianek do wspinaczki, tras narciarskich itp., a także konieczność szkolenia kadr dla turystyki wiejskiej.

Kolejnym dokumentem, o którym należy tu wspomnieć, jest nowa, zaktualizowana *Strategia rozwoju województwa lubelskiego* (2005). Wśród szans na specjalizację gospodarczą wymienia się tu rozwój różnych form turystyki, proponowane kierunki działań to: wspieranie rozwoju sektora usług turystycznych w regionie (w tym: tworzenie podstaw kadrowych, rozwój produktów turystycznych, budowa zintegrowanego systemu marketingu turystycznego), wytyczanie szlaków turystycznych, rozwój agroturystyki (promocja i wsparcie finansowe, rozwój infrastruktury technicznej zwiększającej atrakcyjność turystyczną, rozwój usług internetowych), rozwój turystyki na obszarach o wysokich walorach turystycznych (np. w dolinie Wisły, Wieprza i Bugu, na Roztoczu, Polesiu, obszarach parków krajobrazowych itd.).

Przedstawione powyżej zapisy świadczą o tym, jak duże nadzieje pokładane są przez samorząd regionalny (a nawet władze centralne) w rozwoju turystyki na terenie rolniczej Lubelszczyzny. Aby ocenić zasadność przytoczonych zapisów, uwarunkowania, stan i możliwości ich realizacji, konieczne są kompleksowe i wnikliwe studia nad przestrzenią turystyczną Lubelszczyzny i aktywnością kształtujących ją „aktorów”.

Dowodem na wzrastającą rolę turystyki regionie może być też fakt, że w latach 2004–2006 w województwie lubelskim realizowano największą spośród wszystkich województw liczbę projektów z zakresu turystyki współfinansowanych z Unii Europejskiej (Kozak, 2009).

Warto na początku niniejszej pracy zwrócić uwagę na problemy z dostępnością i rzetelnością danych dotyczących turystyki w polskiej statystyce publicznej². *Geografia turystyki cierpi na niedostatek informacji statystycznych* (Kowalczyk, 2001, s. 55). Krytycznie na temat wiarygodności danych statystycznych dotyczących turystyki wypowiadał się również m.in. A. Szwichenberg (2001). Trudności z pozyskaniem rzetelnych danych zmusiły autorkę do pominięcia różnych istotnych zagadnień badawczych, np. dokładnej analizy zmian w czasie liczby kwater prywatnych. Główny Urząd Statystyczny gromadził dane dotyczące pokoi gościnnych w latach 1995–1999, natomiast dane dotyczące gospodarstw agroturystycznych w latach 1999–2002. Można przypuszczać, że są to dane niepełne, zanizone, z uwagi na fakt częstego niezgłaszania przez kwaterodawców prowadzonej działalności. Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego (WODR) zaczął gromadzić dane na temat liczby gospodarstw agroturystycznych w podziale na gminy od roku 2004. W przypadku wielu gmin informacje o liczbie gospodarstw agroturystycznych zamieszczano w dokumentach strategicznych, zwłaszcza w planach rozwoju lokalnego opracowywanych przez gminy w latach 2004–2005. Bazę danych dotyczącą turystyki i zawierającą dane na temat liczby obiektów zakwaterowania prywatnego w podziale na gminy udostępnił Instytut Turystyki.

Dane zbierane przez różne podmioty są w zasadzie nieporównywalne i nie mogą być podstawą do systematycznej analizy zmian liczby obiektów w czasie. Pozyskiwane one były różnymi metodami i w efekcie trudno jest nawet wskazać, które dane są najbardziej rzetelne. WODR rejestrował tych rolników, którzy zadeklarowali chęć prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego i podjęli w tym zakresie współpracę z Ośrodkiem, co nie jest jednoznaczne z faktem, że ich gospodarstwa agroturystyczne zaczęły funkcjonować³. Z drugiej strony nie ma obowiązku współpracy z WODR – nie wszyscy rolnicy prowadzący gospodarstwa agroturystyczne muszą się zgłaszać do tej instytucji. Zatem dane WODR na temat gospodarstw agroturystycznych mogą być zarówno zawyżone w stosunku do stanu faktycznego, jak i zanizone. Niemniej jednak autorzy opracowań dotyczących agroturystyki często z nich korzystają wobec niedostatku innych systematycznie gromadzonych, wiarygodnych baz danych w podziale gminnym (np. Hasiński i in., 2004).

² Okazuje się, że problemy z pozyskaniem danych w zakresie infrastruktury turystycznej, mają też badacze w innych krajach. Przykładem może być tu praca N. Walford a (2001), który analizował rozmieszczenie obiektów noclegowych na obszarach wiejskich Anglii i Walii. W celu rzetelnej inwentaryzacji tych obiektów, korzystał on z szeregu przewodników i broszur, a także książek telefonicznych, uznając statystyczne bazy danych za niewystarczające.

³ Np. w gminie Nielisz do WODR zgłosiło się 15 rolników, z których około połowa rozpoczęła działalność. Pozostali teoretycznie przygotowywali się do tej działalności. Piętnaście osób było natomiast potrzebnych do zarejestrowania stowarzyszenia agroturystycznego.

Instytut Turystyki gromadzi dane dla gmin całej Polski. Okazuje się, że te dane również nie są wiarygodne i wymagają weryfikacji⁴. Tym samym ich zastosowanie do szczegółowych badań jest dyskusyjne. Niestety, nawet w planach rozwoju lokalnego i strategiach rozwoju gmin nie zawsze znajdują się rzetelne informacje na temat liczby kwater prywatnych. W związku z faktem, iż kwatrodawcy często nie zgłaszają do ewidencji prowadzonej działalności, w urzędach gmin brakuje konkretnych danych ilościowych.

W literaturze przedmiotu różnie definiowane są pojęcia, którymi posługuje się autorka w pracy. Poniżej omówione zostaną najważniejsze z nich i przedstawione zostaną zastosowane definicje. Najważniejszym terminem, obecnym w tytule pracy, są „podmioty lokalne” (w turystyce).

Pojęcie „podmiotowości” ma dobrze ugruntowaną pozycję w języku polskim. Według Słownika Języka Polskiego „podmiot”, w rozumieniu filozofii, to osoba *poznająca, przeżywająca, działająca*. W rozumieniu nauk prawnych „podmiot” to *osoba fizyczna lub prawna, mogąca posiadać prawa i obowiązki*. Pojęcie podmiotowości wiąże się z aktywnością, działaniem i kreatywnością jednostek lub społeczeństw. Według Gorlacha (2004) i Juroszek (2008) jest to aktywny wpływ ludzi na kształt społeczeństwa, aktywny udział aktorów społecznych, wykorzystanie środowiska, wiedzy i doświadczeń w generowaniu zmian (Lisocka-Jeagermann, 2006). M. Klekotko (2008) stosuje pojęcie „podmiotowości” w odniesieniu do społeczeństwa obywatelskiego, którego jednym z filarów jest właśnie tzw. podmiotowa orientacja jednostek. Można ją interpretować jako skłonność do działania, aktywności, do wykorzystywania swoich praw, czynnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym. Natomiast wg P. Sztompki (Juroszek, 2008, za: Sztompka, 2005) „podmiotowość” to szczególna zdolność społeczeństwa do samodzielnego przekształcania się.

W literaturze przedmiotu często używa się również terminu „lokalni aktorzy” (np. Włodarczyk, 2006; Klekotko, 2008) jako synonimu „podmiotów lokalnych”. M. Klekotko (2008), analizując typy lokalnego społeczeństwa obywatelskiego, dzieli „aktorów” na: samorząd lokalny, organizacje pozarządowe, mieszkańców. W teorii geografii turystyki pojęciem „aktorzy” posługiwał się m.in. B. Włodarczyk (2006). „Aktorzy” w jego rozumieniu mają bezpośredni lub pośredni wpływ na przestrzeń turystyczną i można wyróżnić cztery ich zasadnicze typy: turystów, mieszkańców, przedsiębiorców, władze państwowe i samo-

⁴ Np. wg danych Instytutu Turystyki w gminie Wojciechów istniało w 2007 roku 16 gospodarstw agroturystycznych. Z badań terenowych autorki wynika, że było ich wtedy 6. Tak znacząca różnica wynika prawdopodobnie z tego, że pomyłkowo do gminy Wojciechów przyporządkowano wszystkie gospodarstwa agroturystyczne należące do stowarzyszenia z siedzibą w tej wsi, a znajdujące się w różnych gminach. Inny przykład ewidentnej pomyłki dotyczył Kazimierza Dolnego: wg bazy danych IT nie ma tu w ogóle gospodarstw agroturystycznych i kwatery prywatnych.

rządowe (wydaje się, że podział ten nie jest wyczerpujący – pominięto w nim niektóre instytucje mające bezpośredni wpływ na przestrzeń turystyczną, np. park narodowy czy nadleśnictwo).

Przedmiotem badań jest aktywność podmiotów lokalnych na rzecz turystyki. Znaczenie tego pojęcia mieści się w zakresie znaczenia pojęcia aktywność turystyczna *sensu largo*, pod którą w literaturze rozumie się *zdolność człowieka do uprawiania turystyki, uprawianie turystyki, czynne zajmowanie się turystyką, działania na rzecz turystyki* (Włodarczyk, 2006, s. 54). Z kolei przytoczony autor jako „działania na rzecz turystyki” określa *wszelkie przejawy działalności indywidualnej i zbiorowej (z wyłączeniem działań podejmowanych przez turystów) przystosowujące przestrzeń geograficzną do potrzeb uprawiania turystyki na określonym obszarze w celu osiągnięcia korzyści społecznych lub ekonomicznych* (Włodarczyk, 1999, s. 66).

Na podstawie analiz literatury i własnych rozważań przyjęto następującą definicję podmiotów lokalnych w kontekście turystyki:

Podmioty lokalne w turystyce – osoby prawne i fizyczne (instytucje, organizacje, firmy, mieszkańcy) funkcjonujące w danej gminie i mające wpływ na zjawiska i procesy turystyczne zachodzące w skali lokalnej.

Zakres pojęcia „podmioty lokalne” jest więc szeroki (lecz tylko wybrane ich typy są przedmiotem analiz niniejszej pracy). Najważniejszymi instytucjami są: samorządy gmin, jednostki organizacyjne, administracja nadleśnictwa, administracja obszaru chronionego. Wśród organizacji wyróżnić można: lokalne organizacje turystyczne, lokalne grupy działania, stowarzyszenia kwaterodawców, inne stowarzyszenia, których działalność związana jest z promocją gmin. Podmiotami lokalnymi są też miejscowe firmy prowadzące działalność gospodarczą w zakresie usług turystycznych (polegającą na wynajmie pokoi gościnnych, prowadzeniu obiektów noclegowych, gastronomicznych, świadczeniu usług przewodnickich itd.). Istotną rolę w przestrzeni turystycznej odgrywają także osoby fizyczne nie prowadzące działalności gospodarczej w rozumieniu przepisów prawa, a zajmujące się usługami turystycznymi – np. właściciele gospodarstw agroturystycznych.

Definicje pozostałych pojęć:

- *Przestrzeń turystyczna* – część przestrzeni geograficznej, w której zachodzą zjawiska i procesy turystyczne lub ich występowanie jest planowane ze względu na cechy tej przestrzeni (opracowanie własne z wykorzystaniem: Włodarczyk, 2006; Drzewiecki, 1992, 1998; Liszewski, 1995).
- *Kwaterodawcy* – osoby prowadzące działalność polegającą na prowadzeniu kwater prywatnych.
- *Kwatery prywatne* – kwatery agroturystyczne lub inne obiekty, w których wynajmowane są pokoje gościnne za opłatą i w których mogą być świadczone inne usługi turystyczne.

- Kwatery agroturystyczne – obiekty mieszkalne i budynki gospodarcze (po adaptacji), będące własnością rolników, które częściowo lub w całości wynajmowane są turystom na noclegi za opłatą w tzw. gospodarstwach agroturystycznych (na podstawie definicji stosowanej przez Instytut Turystyki).
- Pokoje gościnne – pomieszczenia w mieszkaniach i domach osób fizycznych lub prawnych (z wykluczeniem obiektów zbiorowego zakwaterowania jak hotele, pensjonaty, ośrodki wczasowe i wypoczynkowe, pola biwakowe i inne), wynajmowane na noclegi za opłatą (na podstawie definicji stosowanej przez Instytut Turystyki).

Warto tu uzasadnić, dlaczego wśród wszystkich rodzajów podmiotów świadczących usługi turystyczne analizie podlegają tylko właściciele kwater prywatnych. Zastrzeżenia budzić może fakt, iż szczegółowym badaniom nie poddano właścicieli innych obiektów noclegowych. Jedną z podstawowych przyczyn jest to, że wymienione obiekty są zdecydowanie dominującym i jednocześnie najbardziej charakterystycznym elementem bazy noclegowej obszarów wiejskich Lubelszczyzny. Są typową formą zakwaterowania dla turystyki wiejskiej. Ich liczba jest przeszło dwa razy wyższa niż liczba wszystkich pozostałych obiektów noclegowych łącznie w analizowanych gminach. Ich rola jest również istotna z tego względu, gdyż to właśnie rozwój tego typu usług noclegowych jest najbardziej oczekiwanym i postulowanym przez władze samorządowe kierunkiem rozwoju turystyki na badanym obszarze (*Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*, 2002, *Strategia rozwoju województwa lubelskiego*, 2000, 2005, strategie rozwoju powiatów i gmin). W miejscowościach o długich tradycjach rozwoju turystyki duże znaczenie (w szczególności jeśli chodzi o liczbę miejsc noclegowych) mają też ośrodki wczasowe i zespoły domków turystycznych. Jednakże te obiekty, w większości przypadków były ośrodki zakładowe, są na ogół zarządzane przez podmioty zewnętrzne. Te z kolei nie są *podmiotami lokalnymi* w rozumieniu definicji przyjętej w niniejszej pracy. W większości analizowanych gmin funkcjonują sezonowe schroniska młodzieżowe zorganizowane w szkołach. Szkoły z kolei są jednostkami organizacyjnymi gminy, więc wspomniane obiekty pozostają pod zarządem władz samorządowych i działania z nimi związane wchodzą w zakres oceny aktywności samorządów lokalnych.

Istotne jest również to, dlaczego postanowiono analizować łącznie kwatery agroturystyczne i inne obiekty, w których wynajmowane są pokoje gościnne. Granica między tymi formami usług jest niejednoznaczna i trudna do postawienia w sposób nie budzący zastrzeżeń. Często ma miejsce sytuacja, że pokoje wynajmowane są w domu posiadacza użytków rolnych, który nie zajmuje się rolnictwem. Brak atrakcji turystycznych związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego sprawia, że trudno jest nazwać je typowym gospodarstwem agroturystycznym. Nie mniej jednak formalnie właściciel jest rolnikiem, swój obiekt noclegowy określa jako agroturystyczny i korzysta ze związanych z tym

udogodnień podatkowych. Jak wynika z przytoczonej wyżej definicji kwater agroturystycznych, pokoje mogą być wynajmowane turystom – a więc osobom przebywającym przede wszystkim na wypoczynku⁵. Podczas badań terenowych okazało się, że często klientami gospodarstw rolnych świadczących usługi agroturystyczne byli głównie pracownicy sezonowi – obiekty te pełniły więc funkcje kwater pracowniczych, a nawet stacji dla uczniów (por. Bednarek, 2007a). Kryterium położenia nie jest również wyróżnikiem kwater agroturystycznych – mogą funkcjonować zarówno w małych miastach, jak i na wsiach. Powyższe argumenty zadecydowały o połączeniu na potrzeby badań tych obiektów w jedną grupę kwater prywatnych.

⁵ Według definicji stosowanych przez WTO turystą nie jest osoba, której podstawowym celem podróży jest działalność zarobkowa wynagradzana odwiedzanej miejscowości (Kowalczyk, 2001).

3.

Przegląd literatury

Pojęcie turystyki i wybrane koncepcje teoretyczne

Pierwsza szeroka, wieloaspektowa definicja turystyki pojawiła się w połowie ubiegłego wieku. W zakresie pojęciowym „turystyki” mieszczą się różnorodne zjawiska i procesy związane z podróżą i pobytem czasowym poza miejscem zamieszkania osób, *jeśli pobyt nie wynika z motywu osiedlenia się i nie wiąże się z działalnością zarobkową* (Kurek [red.], 2007, s. 12, za: Hunziker i Kropf, 1951).

W literaturze przedmiotu znaleźć można różne koncepcje teoretyczne traktujące turystykę w przestrzeni w sposób kompleksowy. Niedostateczna natomiast wydaje się empiryczna weryfikacja tych poglądów w badaniach regionalnych.

Wśród podstawowych koncepcji teoretycznych dotyczących turystyki w ujęciu przestrzennym nie sposób pominąć teorii lokalizacji turystyki i wypoczynku (teorii peryferii) sformułowanej przez W. Christallera w latach 60. XX w. Głosi ona, że potrzeby wypoczynkowe turystów zaspokajane są na obszarach peryferyjnie położonych względem miejsca ich zamieszkania, obszarach niezurbanizowanych. Jednak w związku z rozwojem ruchu turystycznego następuje zagospodarowanie tych obszarów, które prowadzi do ich urbanizacji. Na bazie tej teorii R.W. Butler (1980) zaproponował koncepcję ewolucji obszaru turystycznego, wyróżniając jej kolejne etapy od eksploracji, poprzez konsolidację po odrodzenie lub upadek (Kurek [red.], 2007). Ewolucja obszaru (przestrzeni) turystycznego w ujęciu teoretycznym była też przedmiotem rozważań S. Liszewskiego (1995).

Koncepcja przestrzeni turystycznej, którą tworzy zespół powiązanych ze sobą składników, warunkujących zjawiska i procesy turystyczne w niej zachodzące, jest rozwijana od ponad 30 lat. Pojęcie „przestrzeni turystycznej”, zdefiniowane na tle literatury przedmiotu w poprzednim rozdziale, umożliwia kompleksowe podejście do problemu rozwoju turystyki w ujęciu regionalnym czy typologicznym. Podejście kompleksowe wydaje się najbardziej uzasadnione, gdyż turysty-

ka jest skomplikowanym układem zjawisk, zależności i procesów, których poznanie i zrozumienie wymaga szerokiego spojrzenia badacza. Pierwszy szczegółowy model przestrzeni turystycznej przedstawił J.M. Miossec (1976). *Podstawą konstrukcji teoretycznej przestrzeni turystycznej jest współwystępowanie i wzajemne relacje między tworzącymi się ośrodkami turystycznymi, dostępnością komunikacyjną, zachowaniami turystów, aktywnością władz lokalnych i mieszkańców* (Włodarczyk, 2007, s. 147, za: Miossec, 1976).

Jednym z ważniejszych podejść badawczych do zjawisk turystycznych jest podejście systemowe. System jest kompleksem wzajemnie powiązanych elementów, wyraża specyficzną jedność z otoczeniem, może być równocześnie elementem systemu wyższego rzędu oraz systemem niższego rzędu (Krzymowska-Kostrowicka, 1980 za: Habr i Vrepek, 1976). W. Preobrażenski (Krzymowska-Kostrowicka, 1980, s. 13, za: Preobrażenski, 1975) zdefiniował terytorialny system rekreacyjny jako *społeczny, geograficzny system, o heterogenicznej strukturze, składający się z wzajemnie powiązanych podsystemów: ludzi wypoczywających, przyrodniczych i kulturowych kompleksów, wyposażenia inżynieryjnego, personelu obsługi i organu zarządzania, charakteryzujący się całościowością funkcjonalną*. Podobną definicję stosował A. S. Kostrowicki (1975), który wyróżnił w obrębie terytorialnego systemu rekreacyjnego (TSR) trzy podsystemy: zasobów rekreacyjnych, osób wypoczywających oraz podsystem socjalno-ekonomicznych, technicznych i organizacyjno-prawnych warunków rekreacji. Szczegółową analizę funkcjonowania terytorialnego systemu rekreacyjnego przedstawiła A. Krzymowska-Kostrowicka (1980). Zbadła ona wzajemne związki i zależności, jakie występują pomiędzy elementami takiego systemu (wyróżniła ich 100), a także rolę tych elementów i ich powiązań, przy zastosowaniu metody analizy macierzy wzajemnych powiązań. Autorka pokazała, że teoria systemów dobrze nadaje się do analizy zjawisk turystycznych, pozwala zbadać zależności pomiędzy elementami terytorialnego systemu rekreacyjnego i określić ich rolę.

A. Niezgoda (2006) zajmowała się koncepcją obszaru recepcji turystycznej w warunkach zrównoważonego rozwoju i w ramach rozważań teoretycznych analizowała taki obszar w kategorii systemu. Określiła go jako system realny, o charakterze funkcjonalnym, otwarty, którego funkcjonowanie odbywa się dzięki wymianie z otoczeniem. System znajduje się w relacji z otoczeniem, z niego pochodzą elementy wejścia, które zostają w obrębie systemu przekształcone w efekty (elementy wyjścia). Autorka wyróżniła składniki tego systemu: walory, przedsiębiorstwa turystyczne, władze lokalne, organizacje turystyczne, instytucje, mieszkańców, oraz relacje zachodzące między nimi: społeczne, finansowe, administracyjne, transformacyjne. Ruch turystyczny pełni w nim rolę systemotwórczą.

W ośrodku łódzkim rozwijane jest marketingowe podejście do turystyki w przestrzeni. Wspomniany wyżej B. Włodarczyk (2004, s. 40) definiuje pojęcie

produkt turystyczny-obszar, jako szczególny, *zdeteminowany geograficznie produkt złożony z wybranych elementów potencjału turystycznego danego obszaru połączonych nadrzędną ideą, decydującą o jego odrębności i atrakcyjności rynkowej*. Jest złożonym konglomeratem różnych elementów, które można rozpatrywać na czterech poziomach: infrastruktura, dziedzictwo, organizacja i zarządzanie oraz wartość dodana. Cechami tak rozumianego produktu są: specyficzna struktura, integracja przestrzenna i organizacyjna, multiwytwarzalność, a także silna zależność od trudnych do przewidzenia czynników psychospołecznych. Inny rodzaj podejścia ekonomicznego do obszaru turystycznego proponuje A. Niezgodą (2006). Traktuje ona miejsce (w kontekście turystyki) jako specyficzny przedmiot transakcji wymiennej, między dwiema jej stronami, którymi mogą być instytucja administracji terytorialnej oraz różne grupy osób i instytucji wewnętrznych lub zewnętrznych w stosunku do danej jednostki.

Co najmniej od lat 60-tych w polskiej literaturze podejmowane jest zagadnienie regionu turystycznego (Mileska, 1963). Koncepcję funkcjonalnego regionu turystycznego przedstawił S. Liszewski (2003). Badacz próbował znaleźć odpowiedź na pytanie, na ile region turystyczny jest *obiektywnie istniejącą rzeczywistością przestrzenną* (Liszewski, 2003, s. 46). Analizował on cechy i typy regionów wyróżniane na podstawie określonych kryteriów.

Wśród koncepcji teoretycznych, które znalazły zastosowanie do badań funkcjonowania podmiotów lokalnych w turystyce, warto wspomnieć o teoriach sieci i klastrów (np. Knoke i Kukliński, 1993; Porter, 1998). W ostatnich latach w literaturze przedmiotu znaleźć można prace, w których za pomocą tych teorii wyjaśniania się procesy rozwoju turystyki czy rolę turystyki w stymulowaniu rozwoju lokalnego i regionalnego (Hall, 2005; Novelli i in., 2005; Michael, 2003). Przykłady z literatury pokazują, że integracja proturystycznych aktywności różnych podmiotów publicznych i prywatnych, ze szczególnym uwzględnieniem małych i średnich przedsiębiorstw turystycznych, przynosi duże korzyści dla rozwoju turystyki i szerzej – dla rozwoju ekonomicznego danego obszaru. Funkcjonowanie powiązań sieciowych pomiędzy podmiotami warunkuje komplementarność i kompleksowość usług turystycznych i cząstkowych produktów, co stwarza możliwości kreowania regionalnych produktów turystycznych. D. Getz i T. Jamal (1995) zauważają, że już na etapie planowania strategicznego na obszarach turystycznych konieczna jest zorganizowana współpraca podmiotów publicznych i prywatnych, ponieważ ich działania są od siebie wzajemnie uzależnione. Zarówno na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym współpraca odgrywa kluczową rolę, m.in. dla utrzymania konkurencyjności regionu na rynku turystycznym. Autorzy zwracają też uwagę na bariery, które mogą ograniczać współdziałanie podmiotów, w tym na fakt, że często są to podmioty konkurencyjne względem siebie. R. March i J. Wilkinson (2009) stwierdzają, że jakość danej przestrzeni turystycznej nie jest jedynie prostą sumą ele-

mentów tworzących ją i w niej funkcjonujących, lecz zależy od tego, jak są one ze sobą powiązane, jakie relacje między nimi zachodzą. Sieci w turystyce charakteryzują się kompleksowością i zmiennością, rozwijają się i ewoluują w zależności od okoliczności. Obejmują licznych aktorów, których zakres aktywności „nie mieści” się w granicach administracyjnych, geograficznych, sektorowych.

Ważnym nurtem badawczym geografii turystyki jest funkcja turystyczna miejscowości i regionów. Współwystępuje ona z innymi funkcjami, np. mieszkaniową, usługową, administracyjną, ekologiczną i może być funkcją główną, równorzędną z innymi, dodatkową lub uzupełniającą (Warszyńska, 1985). Mierzona jest najczęściej wskaźnikami zagospodarowania turystycznego, zwłaszcza określającymi wielkość bazy noclegowej, a także wskaźnikami walorów i ruchu turystycznego.

Metody badań atrakcyjności turystycznej i poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego gmin

Waloryzacja środowiska dla potrzeb turystyki, jak definiuje K. Kozuchowski (2005), jest to charakterystyka środowiska, w której występują sądy wartościujące, tj. w której następuje ocena jakości i „siły” turystycznych walorów środowiska. Badania dotyczące oceny jakości walorów turystycznych są intensywnie rozwijane w Polsce od lat 70. XX w. Duży wkład w rozwój metodologii w tym zakresie mają badania J. Warszyńskiej, która analizowała głównie atrakcyjność zasobów przyrodniczych dla potrzeb turystyki, wykorzystując opracowane przez siebie wskaźniki (Warszyńska, 1970, 1971, 1974). B. Mikułowski (1976) mierzył atrakcyjność turystyczną mnożąc liczbę obiektów atrakcyjnych przez ich kategorię określaną liczbą punktów. Metodę bonitacji punktowej stosowała też M. I. Mileska (1990), uwzględniając rzeźbę, powierzchnię wód oraz lasów, a także D. Sołowiej (1992). Przedstawiła ona ocenę atrakcyjności rekreacyjnej obszarów, przyjmując za jednostkę odniesienia pole kwadratu, w którym oceniała jeziorność, lesistość, urzeźbienie.

M. Drzewiecki (1992) wypracował metodę oceny gmin pod względem atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Sprawdzał 7 kryteriów (gęstość zaludnienia na 1 km² UR, udział łąk i pastwisk w powierzchni UR, lasów i wód w powierzchni ogólnej, udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej, występowanie określonych typów osadnictwa, udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych) i określił dla nich wartości progowe. Za gminy spełniające minimum warunków przestrzeni rekreacyjnej uznał te, które przekraczały wartości progowe dla co najmniej 3 kryteriów. Zastrzeżenia budzi dobór kryteriów zastosowany przez autora metody, arbitralna ocena niskiej atrakcyjności turystycznej osadnictwa rozproszonego, brak dostatecznego uzasadnienia wybranych wartości progowych kryteriów. Ponadto metoda w tej postaci nie nadaje się do

zastosowania w obecnych realiach ekonomiczno-ustrojowych (uwzględnienie udziału rolniczej gospodarki nieuspołecznionej).

Kilka metod waloryzacji turystycznej zaproponowali badacze z ośrodka świętokrzyskiego. E. Pałka (2004), waloryzując gminy województwa świętokrzyskiego, przyznawała punkty za walory przyrodnicze, specjalistyczne, krajoznawcze, punkty dodatkowe za inne elementy i współwystępowanie szczególnie atrakcyjnych elementów środowiska, a także punkty ujemne za zanieczyszczenia środowiska. W tym podejściu zastrzeżenia budzą niektóre kwestie terminologiczne i metodyczne (np. nie wyjaśniono dostatecznie, co oznaczają „obiekty interesujące o znaczeniu ponadregionalnym i ogólnokrajowym”, czy na jakiej podstawie wyznaczono poszczególne przedziały punktowe – np. dlaczego waga walorów wypoczynkowych do walorów krajoznawczych ma się jak 15 do 9). I. Janowski (1997) oceniał atrakcyjność turystyczną Gór Świętokrzyskich analizując ponad 20 mierników dotyczących różnych elementów przyrodniczych i poza przyrodniczych. Ciekawą metodę oceny atrakcyjności turystycznej powiatów przedstawiła E. Nowak (2003). Była to analiza porównawcza za pomocą graficznego modelowania opartego o metodę analizy składowych głównych GAIA. Wynikiem pracy był graficzny obraz atrakcyjności powiatów w świetle przyjętych kryteriów – na jednej płaszczyźnie uzyskujemy położenie punktów (badanych powiatów) i kryteriów (wektorów). Analiza ich wzajemnego położenia pozwala na interpretację zachodzących między nimi relacji (np. kryteria niezależne, konfliktowe, zgodne, powiaty podobne, mocne strony powiatów itd.). Warto też wspomnieć o innej metodzie oceny atrakcyjności turystycznej powiatów dla inwestorów, którą prezentowała E. Nowak (2002), z zastosowaniem tzw. modelowania systemowego wspomaganie decyzji.

Metodykę badania atrakcyjności turystycznej w rozumieniu zarówno walorów, jak i infrastruktury turystycznej, opracował G. Gołembski (1999, 2002). Stworzył on prosty wskaźnik syntetyczny uwzględniający szereg mierników, którym nadawał wagi. Zastrzeżenia budzić może fakt, że autor nie uzasadnia wyboru poszczególnych wag. Tym samym trudno wskazać podstawy, na jakich oparł on wartościowanie elementów środowiska pod kątem turystyki. Podobną konstrukcję wskaźnika, z pewnymi modyfikacjami zestawu mierników, stosowali inni badacze, np. R. Pawlusiński (2005), analizując atrakcyjność turystyczną gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, a także A. Tomczyk (2005). Jednakże w tych przypadkach również nie wyjaśniono metody ważenia mierników. Z kolei J. Kosmaczewska (2006) użyła metody wzorca rozwoju Hellwiga dla oceny predyspozycji do rozwoju agroturystyki gmin Wielkopolski. Predyspozycje te są według tej autorki wypadkową trzech endogennych potencjałów: społecznego, gospodarczego i przyrodniczego. Każdy z potencjałów określono osobno syntetycznymi wskaźnikami.

Ciekawe podejście do kwestii atrakcyjności turystycznej zaproponowała A. Jezierska-Thole (2007). Przedstawiła ona metodę oceny środowiska przyrodniczego dla rozwoju turystyki (wykorzystując wskaźnik będący sumą standaryzowanych parametrów przyrodniczych) i określiła stopień wykorzystania potencjału przyrodniczego na podstawie różnicy wskaźników: wartości przyrodniczych i zagospodarowania turystycznego. Ponadto wyznaczyła typy relacji między walorami przyrodniczymi a intensywnością zagospodarowania turystycznego. Badania prowadzone na poziomie powiatów pokazały, że w przypadku prawie połowy badanych jednostek wysokie walory przyrodnicze były w niewystarczającym stopniu wykorzystane turystycznie.

Przegląd literatury skłania do refleksji, że trudno jest wypracować rzetelną, obiektywną czy uniwersalną metodę oceny atrakcyjności turystycznej, czy to w wąskim zakresie – walorów turystycznych, czy w szerokim – z uwzględnieniem aspektów ekonomiczno-infrastrukturalnych.

Przyglądając się problematyce ocen środowiska pod kątem turystyki warto przytoczyć też prace przedstawiające wyniki badań empirycznych, które pokazują, jakie są faktycznie preferencje turystów odnośnie cech przestrzeni geograficznej. Duże zasługi na tym polu badań ma Instytut Turystyki. L. Strzembicki opracował raporty oparte na wynikach badań ankietowych przeprowadzanych wśród turystów wypoczywających na obszarach wiejskich, w szczególności w gospodarstwach agroturystycznych (2001, 2005). Z badań tych wynika, że turyści najbardziej cenią sobie możliwość spokojnego wypoczynku w naturalnym, wiejskim środowisku, posiadającym walory krajobrazowe, także walory zdrowotne. Podobne wyniki uzyskali D. Nałęcka i J. Żbikowski (2005). Ankietowani w gospodarstwach agroturystycznych turyści cenili sobie najbardziej kontakt z przyrodą, „ładne” krajobrazy oraz walory zdrowotne. Również w badaniach A. Bott-Alamy (2004) oraz A. Balińskiej i I. Sikorskiej-Wolak (2001) walory przyrodnicze i zdrowotne okazują się bardzo cenne dla respondentów – turystów. Ocenę atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej, w oparciu o wyniki badań ankietowych wśród odwiedzających, przeprowadzili też K. Buchta, M. Skiert, J. Sikora (2006).

Bardzo szeroko reprezentowana jest literaturze problematyka poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich. Liczne prace z tego zakresu, zwłaszcza dotyczące okresu transformacji ustrojowej w Polsce, powstawały w ośrodku warszawskim – Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, a także w innych ośrodkach.

Ciekawe podejścia metodologiczne zaproponowali badacze IRWiR PAN w związku z delimitacją wiejskich obszarów problemów. Typologię gmin pod kątem sytuacji gospodarczej opracował A. Rosner (2000) w oparciu o model grawitacyjny w przestrzeni siedmiowymiarowej (wyznaczonej przez siedem

wskaźników). Gminom nadano wagi na podstawie liczby ludności. Efektem procedury statystycznej było wyznaczenie 5 typów gmin pod kątem problemów gospodarczych. Badacz ten prezentował wyniki swoich prac dotyczących poziomu rozwoju obszarów wiejskich również w późniejszych publikacjach. Na podstawie ośmiu czynników opartych na wielu wskaźnikach empirycznych stworzył mapę zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich Polski, wyznaczając 4 typy gmin – od wysoko rozwiniętych po słabo rozwinięte (Rosner, 2005). Szczegółową metodologię badania poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego opracowali A. Rosner z M. Stanny (2007). Przyjęto określone subkomponenty rozwoju gospodarczego oraz społecznego. Dla każdego subkomponentu przeprowadzono odrębną analizę taksonomiczną i wyznaczono odpowiadający mu miernik kompleksowy. Otrzymane mierniki potraktowano jako cechy diagnostyczne, które wykorzystano w drodze kolejnej analizy taksonomicznej do zgeneralizowanej oceny poziomu rozwoju w ujęciu dwóch komponentów. Wskaźnikom, subkomponentom i komponentom przyznawano wagi na podstawie metody ocen ekspertów. Zaprezentowana metoda, mimo iż wykorzystuje profesjonalne narzędzia analizy statystycznej, nie może w badaniach w skali gmin Polski dać dostatecznie rzetelnych wyników, gdyż brakuje dobrych, porównywalnych danych, zwłaszcza w odniesieniu do cech społecznych.

B. Pięcek (2000) stworzyła klasyfikację gmin pod kątem problemów infrastrukturalnych. Zastosowała metodę rangowania. Podziału gmin na klasy dokonała na podstawie rozkładu gęstości. J. Bański (2005), w celu identyfikacji wiejskich obszarów sukcesu, zaproponował wskaźnik rozwoju gmin, wykorzystując 7 cech diagnostycznych (w przeliczeniu na 1000 mieszkańców).

Poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego gmin lubelskich był przedmiotem badań E. Kołodziej (2007). Autorka stworzyła klasyfikację gmin pod względem czynników ekonomicznych, demograficznych i społecznych, infrastruktury społecznej i technicznej oraz środowiskowych, a także klasyfikację ogólną. Klasyfikacje bazowały na wartościach syntetycznych wskaźników obliczonych przy wykorzystaniu szeregu zmiennych. Wagi dla zmiennych uzyskano badając współczynniki korelacji między tymi zmiennymi a wektorami sum standaryzowanych obliczonymi dla poszczególnych gmin. Kryterium podziału na klasy była średnia arytmetyczna i wartość odchylenia standardowego. A. Kołodziejczak (2003) sprawdzała, na ile podobne są do siebie wyniki badań poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego przeprowadzane różnymi metodami obliczeniowymi. Zbadła ona poziom rozwoju gmin województwa wielkopolskiego trzema metodami: głównych składowych, analizy skupień i wskaźnika syntetycznego. Okazało się, że zastosowanie tych metod nie daje jednolitych wyników, mimo przyjęcia tych samych danych (obliczenia oparto na 14 wskaźnikach społeczno-ekonomicznych).

W badaniach poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego w Polsce podstawowym problemem, jak wspomniano wyżej, wydaje się być niska rzetelność i porównywalność dostępnych danych statystycznych. To ogranicza możliwości badawcze i zastosowanie nawet bardzo zaawansowanych metod statystycznych nie pozwala niestety na uzyskanie zadowalających wyników.

*Badania roli podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki,
badania kwater prywatnych*

Samorządy lokalne jako aktorzy w przestrzeni turystycznej są coraz powszechniej przedmiotem badań w ramach nauk o turystyce. Badania w tym zakresie są często prowadzone metodami nauk społecznych (metody ankietowe i wywiady). W czasopiśmie branżowym pojawiają się liczne brytyjskie prace z tego zakresu. Badania były prowadzone m.in. przez C. Charlton'a i S. Essex'a (1996). Pokazały one, że władze lokalne na terenie Anglii i Walii postrzegają swoją rolę w rozwoju turystyki jako bardzo znaczącą, zwłaszcza w zakresie działań marketingowych. K. Godfrey (1998) badała poglądy przedstawicieli lokalnej administracji turystycznej na temat turystyki zrównoważonej. R. Maitland (2006) przyglądał się procesowi planowania strategicznego rozwoju turystyki w jednym z brytyjskich miast.

Warto również przytoczyć kilku polskich autorów. M. Karczewska (2004) ankietowała radnych wybranych gmin woj. wielkopolskiego w celu poznania ich opinii na temat agroturystyki jako „elementu” rozwoju obszarów wiejskich oraz w celu sprawdzenia, na ile są oni zorientowani w działaniach podejmowanych na rzecz agroturystyki na terenie ich gminy. B. Zawilińska (2007) przeprowadzała badania wśród radnych gmin położonych na terenie karpaccich parków krajobrazowych, dotyczące działań w zakresie turystyki podejmowanych przez władze gmin. Wyniki pokazują, że władze gmin podejmują różne działania, ale na niewielką skalę, bez współpracy z sąsiednimi gminami i dyrekcjami parków krajobrazowych. Prawie wszystkie badane gminy w swoich strategiach rozwoju zamieszczały cele i zadania związane z turystyką. Badania dokumentów strategicznych pod kątem planowania rozwoju turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa przeprowadzał R. Faracik (2007). Sprawdzał on, jakie kierunki działań na rzecz rozwoju turystyki zapisano w strategiach rozwoju. Wyniki pokazują, że w badanych gminach największą wagę przykładano do rozbudowy bazy noclegowej, szlaków turystycznych i infrastruktury sportowej.

Wielu badaczy akcentuje rolę planowania strategicznego jako istotnej kompetencji gmin, pozwalającej na stworzenie uzgodnionej przez społeczność lokalną drogi rozwoju. Pogląd taki wyraża m.in. A. Rosner (2002) dodając, że jest to kompetencja niedoceniana przez wiele samorządów. Znaczenie urzędów gmin nadodrzańskich w organizacji i wspieraniu funkcjonowania turystyki sprawdzał B. Włodarczyk (2003). Z jego badań wynika, że analizowane administracje

gmin w niewystarczającym stopniu angażują się w struktury organizacyjne działające na rzecz rozwoju turystyki. W literaturze kanadyjskiej znaleziono interesujące opracowanie o charakterze metodycznym na temat planowania turystyki na poziomie lokalnym, poświęcone narzędziom, które z jednej strony służą badaniu zdolności lokalnej społeczności do efektywnego planowania strategicznego rozwoju turystyki, z drugiej zaś strony stanowi podstawę do konstruktywnej współpracy podmiotów lokalnych na rzecz planowania w zakresie turystyki (Reid i in., 2004).

Szczegółowe badania aktywności samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki przeprowadził R. Pawlusiński (2002) w gminach położonych na terenie Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Analizował on dokumenty strategiczne gmin, a także przeprowadzał ocenę działań promocyjnych samorządów, w tym również ocenę jakości pod kątem turystyki stron internetowych gmin. Działaniami promocyjnymi gmin w zakresie promocji kilka prac poświęciła M. Marks (2006, 2002). Coraz częściej w literaturze przedmiotu znaleźć można prace poświęcone roli internetu w promocji turystycznej gmin. Autorka niniejszej pracy prowadziła również takie badania, dotyczące wykorzystania przez samorządy wybranych gmin województwa lubelskiego internetu jako narzędzia promocji (Bednarek, 2007c). Według B. Filipiak (2006) samorząd terytorialny powinien pełnić funkcję koordynatora i inicjatora podejmowanych działań w zakresie tzw. e-informacji. Współpraca z sektorem komercyjnym i organizacjami, zwłaszcza dostarczanie bieżących informacji (o usługach turystycznych, infrastrukturze czy imprezach) przynosi korzyści wszystkim zaangażowanym podmiotom. W literaturze zagranicznej znaleźć można prace dotyczące roli stron internetowych instytucji i organizacji w działaniach marketingowych w turystyce. Przykładem może być tu ocena stron internetowych regionalnych organizacji turystycznych Nowej Zelandii (Doolin i in., 2002).

Ciekawą koncepcję dotyczącą roli samorządu lokalnego w rozwoju turystyki przedstawił P. Zmyślony (2006). Autor wychodzi z założenia, przyjąwszy podejście systemowe, że *organizacja regionu turystycznego wymaga współpracy równorzędnych i różnorodnych podmiotów*, przy czym konieczne jest *funkcjonowanie podmiotu stymulującego, integrującego i koordynującego wspólne działania w regionie*. *Polski samorząd terytorialny, a szczególnie gminny, charakteryzuje się wieloma atutami, które predysponują go właśnie do pełnienia roli przywódcy w regionie turystycznym* (s. 122); *może on okazać się najsilniejszym, najbardziej efektywnym i stabilnym przywódcą rozwoju turystyki* (s. 123). Przemawiają za tym następujące przesłanki: samorząd gminny dysponuje dużym potencjałem środków i szerokim zakresem kompetencji, podejmuje decyzje natury administracyjno-prawnej, inicjuje i koordynuje prace nad strategią rozwoju; jest znaczącym, a nawet wiodącym inwestorem turystycznym w każdym regionie (inwestorem infrastrukturalnym i społeczno-usługowym), dysponuje mieniem komunalnym, może

być wprost producentem oferty turystycznej. Autor wskazuje również na problemy, które ograniczają zdolności przywódcze samorządów gminnych w zakresie turystyki (m.in. mnogość kosztownych zadań, które muszą one realizować, upolitycznienie samorządów, brak wykwalifikowanych kadr, zwiększone wydatki na np. ochronę środowiska, utrzymanie zieleni, w przypadku rozwoju funkcji turystycznej; ponadto granice administracyjne nie są tożsame z granicami regionów turystycznych).

Wydatki polskich samorządów różnych szczebli na turystykę analizował M. Dylewski (2006). Badacz stwierdza, że są one generalnie niskie i niewielki jest ich udział w strukturze wydatków, pomimo częstego wskazywania przez samorządy na priorytety w zakresie promowania i wspierania działalności turystycznej, która ma znacząco wpływać na poprawę sytuacji ekonomicznej obszaru. Do wniosku wyciągniętego przez autora należy jednak podchodzić sceptycznie, gdyż różne wydatki z budżetu gminy zaliczone do innych kategorii mogą mieć pośredni, ale bardzo duży wpływ na rozwój turystyki w danej gminie. Z nieco starszych prac z zakresu roli samorządów w rozwoju turystyki należy też wymienić opracowanie D. E. Jaremen i A. Rapacza (1998) dotyczące Sudetów.

Wobec wielu prac dotyczących aktywności samorządów gmin na rzecz różnych aspektów rozwoju, warto przytoczyć ciekawą publikację na temat tzw. gmin pasywnych (Dziemianowicz i in., 2007). Praca dotyczy pasywności samorządów gmin w kontekście zabiegania o zewnętrzne środki finansowe. Na podstawie bogatego materiału empirycznego autorzy szukają społecznych, ekonomicznych, politycznych, instytucjonalnych i innych przyczyn, mających wpływ na bierne postawy władz lokalnych.

Szczegółowe badania dotyczące obiektów turystyki wiejskiej, w szczególności kwater prywatnych, prowadzone metodami ankietowymi lub wywiadu, są realizowane w różnych regionach świata i w literaturze znaleźć można wiele przykładów opracowań. J. Getz i J. Carlsen (2005) zgromadzili w jednej z prac wyniki badań różnych autorów dotyczące funkcjonowania rodzinnych, wiejskich obiektów zakwaterowania, roli i miejsca usług turystycznych w gospodarstwach domowych. Autorzy zwracają uwagę na pozaekonomiczne aspekty funkcjonowania kwater. R. Sharpley i A. Vass przedstawili wyniki badań ankietowych realizowanych wśród kwaterodawców północno-wschodniej Anglii. Ankietowani wskazywali na duże znaczenie współpracy w osiągnięciu sukcesu, a przede wszystkim deklarowali swoje zadowolenie z prowadzonej działalności, która przynosiła nie tylko zadowalające efekty finansowe, ale również satysfakcję i niezależność (zwłaszcza jeśli chodzi o kobiety) (Sharpley i Vass, 2006). M. Markantoni i D. Strijker (2008) wskazują nawet, na podstawie analiz opinii holenderskich mieszkańców obszarów wiejskich prowadzących dodatkową działalność (w tym turystyczną – 39% badanych), że hobby, zainteresowania były główną motywacją rozpoczęcia działalności.

Badania dotyczące roli gospodarstwa rolnego w prowadzeniu usług agroturystycznych prowadzono np. w Izraelu (Fleischer, Tchetchik, 2005). Ofertę, zwłaszcza ekoturystyczną, obiektów jednego z regionów w Kanadzie przedstawili D. Fennel i D. Weaver (1997). Badacze słoweńscy zaproponowali interesującą metodę oceny jakości usług gospodarstw turystycznych posługując się modelem decyzyjnym opartym o szereg kryteriów charakteryzujących produkt turystyczny (Rozman i in., 2009). Metodę testowano na grupie słoweńskich gospodarstw agroturystycznych – odpowiednie kryteria były oceniane w kwestionariuszach ankietowych przez turystów oraz właścicieli obiektów noclegowych. Narzędzia promocji stosowane przez brytyjskich właścicieli kwater wiejskich badała J. Clarke (1996). Z badań wspomnianych wcześniej R. Sharpley i A. Vass'a (2006) wynika, że najbardziej efektywnym narzędziem marketingowym dla badanych angielskich kwaterodawców był internet oraz rekomendacje turystów.

Powyżej przytoczono zaledwie kilka spośród powstałych w przeciągu kilkudziesięciu lat zagranicą wielu prac dotyczących turystyki wiejskiej. Ich różnorodność pod względem tematyki i obszarów badań jest ogromna. Obfitość badań jest związana m.in. z tym, że turystyka w coraz większym stopniu jest postrzegana jako efektywny katalizator rozwoju obszarów wiejskich (Sharpley i Vass, 2006). Jednocześnie należy pamiętać o tym, że turystyka wiejska, a w szczególności agroturystyka, nie jest w Europie zjawiskiem nowym. Długie, nawet stuletnie tradycje tej formy usług turystycznych, mają różne kraje Europy, w tym: Austria, Niemcy, Francja, Dania i Wielka Brytania (Sharpley i Vass, 2006 za: Busby i Rendel, 2000; Hummelbrunner i Miglbauer, 1994; Oppermann, 1996). Jednak dopiero w ostatnich latach (80. i 90. ubiegłego wieku), m.in. za sprawą realizacji europejskiej polityki w tym zakresie, agroturystyka przybrała nowe, zorganizowane formy (Nilsson, 2002).

Badania w obiektach noclegowych turystyki wiejskiej, zwłaszcza gospodarstwach agroturystycznych, są od wielu lat prowadzone także w różnych regionach Polski. Warto tu wymienić wybrane prace oparte na wynikach szczegółowych badań ankietowych i wywiadów, w tym prace dotyczące Pomorza Zachodniego (Bott-Alama, 2004), Pobrzeża (Mazurek, 2008), regionu świętokrzyskiego (Pałka, 2004), Podlasia (Jalinik, 2005), Podkarpacia (Soliński i Krupa, 2004), Lubelszczyzny (Balińska i Sikorska-Wolak, 2001; Nałęcka i Żbikowski, 2005). Badania w skali ogólnopolskiej prowadzone były i publikowane w postaci sprawozdawczych raportów przez Instytut Turystyki (np. Legienis, 2002; 2005; Strzembicki, 2001; 2005). Główne nurty badań dotyczą zachowań nabywczych i cech agro-turystów, cech produktów turystyki wiejskiej, w mniejszym stopniu dotyczą sylwetek właścicieli kwater i ich opinii na temat prowadzonej działalności turystycznej.

J. Wojciechowska również zauważa (2007), że w literaturze przedmiotu dużo miejsca poświęcono nabywcom usług agroturystycznych, natomiast rzadziej ba-

dacze zajmują się analizą usługodawców. Autorka przeprowadziła pewną typologię gospodarstw agroturystycznych w Polsce oraz sylwetek ich właścicieli, uwzględniając kryteria przedmiotowe, podmiotowe i relacyjne. Kryteria relacyjne wydają się tu najbardziej interesujące, gdyż dotyczą aktywności kwaterydodawców w zakresie turystyki.

Kilka prac poświęconych działaniom marketingowym realizowanym przez kwaterydodawców powstało w ostatnich latach w ośrodkach akademickich ekonomicznych i turystycznych. Warto tu wymienić artykuły G. Godlewskiego i J. Sikory (2005) oraz M. Turkowskiego (2005). A. P. Wiatrak (2003) podejmował temat działalności i roli stowarzyszeń agroturystycznych.

Lubelszczyzna jako obszar badań

Literatura dotycząca szeroko rozumianych zagadnień społeczno-ekonomicznych województwa lubelskiego jest bogata. Znaczący dorobek w tym zakresie ma A. Miszczuk, który zajmował się m.in. problematyką wyludniania się wsi lubelskiej (Miszczuk, 1993a), finansami gmin (Miszczuk, 1993b; Miszczuk A., Miszczuk M., 1995), rolą położenia przygranicznego w rozwoju ekonomicznym (Miszczuk, 1999; Gorzym-Wilkowski, Miszczuk, 1998). W związku z powstaniem Euroregionu Bug, którego polską część stanowi właśnie województwo lubelskie, powstały liczne prace dotyczące różnych aspektów jego funkcjonowania: problematyki osadniczo-demograficznej (Gorzym-Wilkowski i in., 1997), gospodarczej (np. Tkaczuk, 1997), transportowej (Komornicki, 1997), turystycznej, w tym zwłaszcza atrakcyjności przyrodniczo-kulturowej (Rąkowski, 1997; Haczek, 1997; Janicki, 1997 i inne); ponadto w kilka lat po powołaniu Euroregionu powstały prace, w których próbowano podsumować dotychczasowe funkcjonowanie Euroregionu i wskazać jego perspektywy (Miszczuk, Bałtowski, 2002; Gorzym-Wilkowski, 2002). Jak twierdzą M. Bałtowski i A. Miszczuk (2002, s. 217), *Euroregion Bug należy do euroregionów o najlepiej rozpoznanych podstawach informacyjnych*. Wymienione wyżej prace mają znaczące walory poznawcze.

Wśród prac dotyczących infrastruktury turystycznej wybranych obszarów Lubelszczyzny należy wspomnieć publikacje M. Garbuli (1997; 2000), w których analizowano stan zagospodarowania turystycznego, zwłaszcza poziom rozwoju bazy noclegowej Rostocza, w tym Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego. Autorka przedstawiła również zróżnicowanie regionu Rostocza pod względem potencjału turystycznego oraz funkcji turystycznej i wydzieliła podprzestrzenie przestrzeni turystycznej: eksploracji, penetracji, asymilacji, kolonizacji (Karolczak, 2002). R. Dudek-Wojtyła (1997b) analizowała w oparciu o dane GUS ruch turystyczny i nasycenie bazą turystyczną byłych województw chełmskiego i zamojskiego (a także rzeszowskiego i przemyskiego), przy użyciu wskaźników Charvata, Schneidera i Deferta. Autorka stwierdziła niski poziom zago-

spodarowania turystycznego badanych terenów (Dudek-Wojtyła, 1997b). Jest to przykład pracy, w której analizując zagospodarowanie turystyczne nie uwzględniono obiektów zakwaterowania prywatnego. A te stanowią przecież większość obiektów noclegowych Lubelszczyzny. Tym samym interpretacja uzyskanych wyników powinna być bardzo ostrożna i ograniczona.

K. Łucjan i M. Sirko (2006) analizowali dynamikę i natężenie ruchu turystycznego na terenie województwa lubelskiego w odniesieniu do sąsiednich województw. Wyniki analiz przeprowadzonych na podstawie danych Instytutu Turystyki pokazują, że ruch turystyczny jest tu słaby w porównaniu nawet do ościennych województw. K. Kałamucki i A. Łukasik (2006) przeprowadzili badania ruchu turystycznego na terenie Roztoczańskiego Parku Narodowego. Przyniosły one ciekawe wyniki odnośnie najpopularniejszych miejscowości i najważniejszych w opinii respondentów atrakcji turystycznych. Zachowania nabywcy turystów wypoczywających w gospodarstwach agroturystycznych gmin nadbużańskich badali J. Żbikowski i D. Nałęcka (2005).

Od początków okresu transformacji ustrojowo-gospodarczej wielu geografów i ekonomistów, poszukując koncepcji i perspektyw wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, postrzega zasoby przyrodnicze i kulturowe jako niewykorzystane walory turystyczne. Przeglądając literaturę przedmiotu zdecydowanie rzadziej znaleźć można prace, których autorzy mniej optymistycznie, a bardziej realistycznie postrzegają znaczenie funkcji turystycznej w rozwoju polskiej wsi. Jak pisał L. Kocik (2000, s. 145), *amatorskie i „pobożnożyceńskie” traktowanie turystyki wynika w Polsce z niedostatecznej analizy podłoża społeczno-ekonomicznego, na którym skutecznie rozwija się agroturystyka w krajach zachodnich, a także z faktu podejmowania prób bezkrytycznego przenoszenia obcych wzorców turystyki na grunt Polski*. J. Bański (2006) również zauważa, że turystyka może mieć istotne znaczenie ekonomiczne tylko na najatrakcyjniejszych turystycznie obszarach.

Wielu badaczy Lubelszczyzny zwraca istotną uwagę na niewykorzystany potencjał turystyczny tego regionu. K. Łucjan i M. Sirko podkreślają, że *województwo lubelskie posiada cenne walory przyrodnicze i kulturowe, jednak niezbędne wydaje się wzmożone zaangażowanie dla ich wykorzystania turystycznego* (2006, s. 142). Możliwości rozwoju turystyki opisywali m.in. wspomniani wyżej G. Rąkowski (1997), B. Haczek (1997) i R. Janicki (1997). A. Miszczuk i W. Żuchowski (2006) twierdzą, że walory przyrodnicze i kulturowe Lubelszczyzny są istotnym impulsem rozwoju turystyki, zwłaszcza agroturystyki, a potencjalne obszary dla rozwoju agroturystyki są większe niż obecnie funkcjonujące tereny koncentracji ruchu turystycznego. Zbliżone poglądy wyrażają J. Antoszek i in. (2006). Według tych autorów *na Lubelszczyźnie, w warunkach gospodarki rynkowej, turystyka ma szansę stać się dynamicznie rozwijającą się dziedziną życia społeczno-gospodarczego. Walory turystyczne i istniejące wyposażenie w obiekty turystyczne predestynują Lubelszczyznę do intensywniejszego rozwoju*

turystyki jako ważnej dziedziny gospodarki tego regionu. Opinie tego typu są dyskusyjne i wymagają krytycznego spojrzenia i obiektywnej weryfikacji.

Wielu innych autorów w ostatnich latach podejmowało temat potencjału turystycznego różnych obszarów Lubelszczyzny i możliwości jego wykorzystania, co potwierdza zasadność podjęcia tego tematu, jako pewnej próby weryfikacji spotykanych w literaturze poglądów i nowego podejścia do zagadnienia. Wśród najnowszych artykułów z tego zakresu wymienić należy przyczynkowe opracowania autorów głównie z regionalnych ośrodków: K. Chmiel i M. Stelmacha (2008), K. Miszczak (2007; 2008), W. Klepackiej (2007), T. Brzezińskiej-Wójcik i in. (2007), E. Moskal (2008), A. Pawłowskiego (2008), J. Zawadki (2008), M. Hruby (2008), A. Baranowskiej, K. Zarzeckiej i M. Gugaly (2007), a także A. Balińskiej z SGGW w Warszawie (2008).

Pośród prac poświęconych turystyce na Lubelszczyźnie znaleźć można również artykuły dotyczące postrzegania przez społeczności lokalne możliwości rozwoju turystyki w swojej okolicy. Wyniki badań w tym zakresie przedstawiali m.in. R. Dudek-Wojtyła (1997a) – analizowała znaczenie rozwoju turystyki dla społeczności lokalnej w woj. zamojskim, M. Bednarek (2006a) – badała opinie mieszkańców Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego na temat możliwości rozwoju turystyki na terenie Parku, E. Kozieł i M. Kozieł (2006) – badali opinie mieszkańców okolic Roztoczańskiego Parku Narodowego na temat możliwości rozwoju turystyki w Parku. Warto też wspomnieć prace P. Gradziuka i R. Dudek-Wojtyły (1995), którzy badali zainteresowanie prowadzeniem działalności agroturystycznej wśród mieszkańców województwa zamojskiego oraz A. Antoszek i W. Sobczyk (2004a, 2004b).

4.

Metody badań

4.1. Przestrzeń turystyczna gmin

4.1.1. Walory przyrodniczo-kulturowe

Badania przydatności dla potrzeb turystyki elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego są często podejmowane przez geografów i ekonomistów. Liczne są próby wypracowania metod oceny walorów turystycznych. Stworzenie rzetelnych metod pozostaje dyskusyjne, gdyż ocena walorów zależy od subiektywnych upodobań i potrzeb turystów.

Walory przyrodniczo-kulturowe to elementy środowiska przyrodniczego i pozaprzyrodniczego, które są przedmiotem zainteresowania turystów i decydują o atrakcyjności turystycznej obszaru, powstałe w wyniku naturalnych procesów przyrodniczych lub działalności człowieka (niebędącej celową działalnością na rzecz turystyki), a także walory antropogeniczne funkcjonujące jako elementy przyrodnicze (na podstawie: Kowalczyk, 2001; Stasiak i Włodarczyk, 2003). Zaproponowana tu metoda oceny walorów będzie wykorzystana do diagnozy i porównania badanych obszarów Lubelszczyzny.

W pierwszej kolejności wybrano, w wyniku przeglądu literatury, elementy środowiska przyrodniczo-kulturowego podlegające ocenie: lasy, zbiorniki wodne, rzeki, rzeźba terenu, obszary najcenniejsze przyrodniczo (parki narodowe i rezerваты przyrody), obszary o atrakcyjnym krajobrazie (parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu), obszary tradycyjnie wiejskie, zasoby uzdrowiskowe i zabytki architektury. Zastrzeżenia może budzić dominacja cech przyrodniczych nad kulturowymi. Takie podejście stosują również inni badacze (np. Jankowski, 1997; Gołembski, 2002; Pałka, 2004; Tomczyk, 2004). Można je uzasadnić m.in. wynikami badań opinii turystów wypoczywających na obszarach wiejskich, którzy przeważnie deklarowali, iż najbardziej cenią sobie właśnie kontakt z przyrodą (Balińska i Sikorska-Wolak, 2001; Gradziuk, 2006; Żbiko-

wski i Nałęcka, 2005). Ponadto pozyskanie szczegółowych, porównywalnych w skali gmin informacji o cennych walorach kulturowych (np. ludowych tradycjach, obyczajach, regionalnych cechach języka i innych cechach etnograficznych) i ich interpretacja ilościowa okazały się niemożliwe do zrealizowania.

Przeprowadzono badania ankietowe preferencji potencjalnych turystów odnośnie elementów środowiska przyrodniczo-kulturowego w celu pozyskania wag dla tych elementów – składowych wskaźnika. Badania te, poprzedzone pilotażem, zrealizowano na terenie aglomeracji warszawskiej. Jak wynika z badań własnych oraz przeglądu literatury, turyści wybierający wypoczynek na obszarach wiejskich, są na ogół mieszkańcami dużych miast, przy czym Warszawa jest największym ośrodkiem emisji ruchu turystycznego.

Badania zrealizowano w dwóch grupach respondentów. Pierwszą grupę (465 respondentów) stanowili rodzice uczniów pięciu szkół warszawskich (szkół podstawowych, gimnazjum, średnich). Przeprowadzono ankiety audytoryjne – rodzice wypełniali je na zebraniach w szkołach. Za zastosowaniem takiej próby przemawia fakt, że turyści korzystający z zakwaterowania prywatnego (które przeważa, jeśli chodzi o liczbę obiektów na Lubelszczyźnie), to przede wszystkim osoby w wieku 30–50 lat (Strzembicki, 2001; 2003; Nałęcka i Żbikowski, 2005) – w takim właśnie wieku są rodzice uczniów wymienionych typów szkół. Wadą wybranej metody jest na pewno to, że w zebraniach rodzicielskich uczestniczą przede wszystkim kobiety, co zaburza strukturę płci badanej próby. Jednakże przyjęto założenie, że respondent występuje jako przedstawiciel gospodarstwa domowego, gdzie wspólnie podejmuje się decyzję o wyborze miejsca spędzania urlopu. Próba taka wyłącza całkowicie osoby nieposiadające dzieci, co z kolei obniża reprezentatywność struktury społecznej. Z drugiej strony, według badań J. Żbikowskiego i D. Nałęckiej, przeprowadzanych a Lubelszczyźnie, ok. 70% turystów korzystających z zakwaterowania prywatnego przybywa na wypoczynek z rodziną. Głównymi klientami kwater są rodziny z dziećmi.

Mając na uwadze opisane mankamenty tej próby i chcąc sprawdzić, czy otrzymane wyniki będą charakterystyczne dla opisanego wyżej typu respondentów, przeprowadzono również badania wśród drugiej grupy respondentów (199 osób), bardziej zróżnicowanej pod względem płci (2/5 badanych stanowili mężczyźni) i wieku (18–70 lat). Opinie odnośnie atrakcyjności turystycznej elementów środowiska okazały się w obu grupach bardzo podobne⁶.

Kwestionariusz, ze względu na budowę części respondentycznej, składał się z zamkniętych pytań-skal. Aby uprościć kwestionariusz, postawiono jedno pyta-

⁶ Należy tu zaznaczyć, że ze względu na ograniczone środki niemożliwe było przeprowadzenie badań ankietowych na próbie reprezentatywnej (stosując przyjęte w badaniach sondażowych metody doboru próby). Wyników przeprowadzonych badań nie można więc interpretować szeroko i uogólniać na szerszą populację.

nie na początku, które odnosiło się do szeregu niżej wymienionych potencjalnych walorów turystycznych. Przy każdym potencjalnym walorze turystycznym zamieszczono 7-stopniową skalę jednostronną.

Respondenci udzielali odpowiedzi na pytania zaznaczając na skalach punkty 0–7, w zależności od tego, na ile dany element środowiska jest dla nich ważny przy wyborze miejsca wypoczynku. Obliczono średnie liczby punktów w obu grupach respondentów. Następnie przeliczono punkty na wagi według poniższego wzoru.

$$w_i = x_i / \sum_{i=1}^{i=9} x_i$$

gdzie: w_i – waga i-tej cechy

x_i – średnia liczba punktów uzyskanych przez i-tą cechę

Dla obu grup respondentów uzyskano wagi, które przedstawiono w tabeli (tab. 1). Różnice pomiędzy obiema grupami były bardzo małe. Na podstawie tych wag opracowano ostateczne wagi, które posłużyły w konstrukcji wskaźnika. Tam, gdzie występowały różnice w wynikach pomiędzy obiema grupami, do ustalenia ostatecznej wagi posłużyły źródła literatury (np. Pawlusiński, 2005). Różnice te wynosiły nie więcej niż 0,01, więc nie miały one istotnego znaczenia w konstrukcji wskaźnika, a co za tym idzie, w ocenie walorów przyrodniczo-kulturowych gmin, której opracowywany wskaźnik ma służyć. Generalnie zróżnicowanie wag było niewielkie (0,9–0,13).

Następnie dokonano wyboru mierników określających elementy środowiska przyrodniczo-kulturowego. Poniżej przytoczono określenia tych elementów z ankiety, odpowiadające im wybrane mierniki i uzasadnienie ich wyboru.

Jezioro lub inny zbiornik wodny (udział powierzchni zbiorników wodnych w ogólnej powierzchni gminy)

Do obliczenia powierzchni zbiorników wodnych uwzględniono jeziora naturalne oraz zbiorniki antropogeniczne, które często są wykorzystywane w celach rekreacyjnych lub też stanowią potencjalny obiekt wykorzystania rekreacyjnego. W przypadku gmin, w których występują tylko zbiorniki wodne nie nadające się do wykorzystania rekreacyjnego, powierzchnię wód dzielono przez dwa, uzyskując w ten sposób mniejszą wagę dla tego typu zbiorników. Zastrzeżenia budzić może fakt zaliczenia do walorów przyrodniczych sztucznych zbiorników. Pełnią one na ogół kilka funkcji, w tym rekreacyjną. Mimo iż zostały utworzone w wyniku działalności człowieka, funkcjonują jako systemy przyrodnicze.

Obszar o ciekawym, interesującym krajobrazie (udział powierzchni obszarów chronionego krajobrazu i parków krajobrazowych w powierzchni ogólnej gminy)

Przyjęto założenie, że najbardziej cenne walory krajobrazowe (będące efektem zarówno procesów przyrodniczych, jak i działalności człowieka) zostały objęte

Tabela 1. Wagi elementów środowiska nadane na podstawie badań ankietowych w celu konstrukcji wskaźnika walorów przyrodniczo-kulturowych gmin

Element środowiska	Waga na podstawie wyników badań pierwszej grupy respondentów	Waga na podstawie wyników badań drugiej grupy respondentów	Waga ostateczna
Jezioro lub inny zbiornik wodny	0,13	0,13	0,13
Obszar o ciekawym, interesującym krajobrazie	0,13	0,13	0,13
Las	0,12	0,12	0,12
Urozmaicona rzeźba terenu	0,11	0,12	0,11
Park narodowy, rezerwat przyrody	0,11	0,11	0,11
Zabytki	0,1	0,11	0,11
Rzeka	0,1	0,09	0,1
Obszar o walorach zdrowotnych	0,11	0,1	0,1
Obszar typowo wiejski	0,09	0,09	0,09

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

ochroną w formie obszarów chronionego krajobrazu i parków krajobrazowych, co wynika z ustawy o ochronie przyrody (2004). Oczywisty jest fakt, że również poza ich granicami mogą istnieć *obszary o ciekawym, interesującym krajobrazie*. Jednak na potrzeby konstrukcji tego wskaźnika konieczne było zastosowanie konkretnego miernika, którego wartości dla poszczególnych gmin będą jednoznacznie określone i porównywalne. Sformułowanie zastosowane w kwestionariuszu ankiety *obszar o ciekawym, interesującym krajobrazie* jest mało naukowe, ale wydaje się być jasne dla respondenta.

Las (lesistość gminy)

Miernik ten jest powszechnie stosowany w waloryzacji obszarów dla potrzeb turystyki (np. Drzewiecki, 1992; Gołembski, 2002; Tomczyk, 2004).

Urozmaicona rzeźba terenu – wzgórza, pagórki, wąwozy (różnica między najwyższym a najniższym punktem na terenie gminy)

Zastosowanie takiego miernika może budzić wątpliwości, że nie odzwierciedla on faktycznego urozmaicenia ukształtowania powierzchni, a tylko różnicę między skrajnymi punktami. Nie jest to więc miernik uniwersalny i nie nadaje się do zastosowania na obszarach w różnych skalach przestrzennych. Jednakże w przypadku badanych gmin zweryfikowano, że dobrze pokazuje on ukształtowanie powierzchni. Faktycznie, tam gdzie różnica między najwyższym a najniższym punktem gminy była wysoka, tam występowały „wzgórza, pagórki, wąwozy”

zy”. Podobny miernik, uwzględniający różnicę wysokości w gminie (w odniesieniu do maksymalnej różnicy wysokości na obszarze badań), stosował również R. Pawlusiński (2005).

Park narodowy, rezerwat przyrody (udział powierzchni parków narodowych i rezerwatów przyrody w ogólnej powierzchni gminy)

Parki narodowe i rezerваты przyrody są to najwyższe formy ochrony przyrody, obejmujące najcenniejsze przyrodniczo obszary, dlatego potraktowano je łącznie.

Zabytki architektury np. dwory, zamki, kościoły (liczba punktów uzyskanych za występowanie zabytków nieruchomych wpisanych do wojewódzkiego rejestru zabytków)

Poszczególnym zabytkom przyznawano punkty, w zależności od ich typu (najwyżej – od 3 do 17 punktów – oceniane były zespoły pałacowe, kościelne, dworskie w zależności od liczby składających się na nie elementów, układy przestrzenne wsi i miast itp., najniżej – 1 punkt – pojedyncze domy, kaplice); uwzględniano też wiek zabytków (dodatkowy punkt przyznawano za zabytki XVII-wieczne i starsze, 0,5 punkta za XVIII-wieczne). Metodę tę autorka stosowała w ocenie walorów kulturowych parków krajobrazowych (Bednarek, 2006b). Nie przeliczano liczby punktów na powierzchnię gminy (korelacja między liczbą punktów na jednostkę powierzchni a bezwzględną liczbą punktów w badanych gminach wynosiła 0,97, zatem informacja przenoszona przez takie dwa mierniki byłaby praktycznie identyczna).

Rzeka (gęstość sieci rzecznej)

W analizie uwzględniono rzekę główną jej pierwszo- i drugorzędowe dopływy o długości powyżej 100 km. Nie uwzględniono mniejszych cieków, gdyż mają one raczej charakter strumieni i tym samym nie stanowią atrakcji turystycznej tej rangi co rzeka. W przypadku gmin, przez które przepływały uwzględnianie w analizie rzeki, ale jedynie w swoich odcinkach źródłowych (a więc niewielkie strumienie), odpowiednio zmniejszano wartość miernika.

Obszar o walorach zdrowotnych – uzdrowiska (liczba punktów uzyskanych za walory uzdrowiskowe terenu)

Gminy uzyskiwały punkty za występowanie leczniczych wód mineralnych, w zależności od ich zasobów i dostępności, oraz za inne walory uznane za uzdrowiskowe – np. mikroklimatyczne.

Obszar typowo wiejski – tradycyjne wioski, pola, łąki (miernik skonstruowany na podstawie trzech równoważnych submierników: udziału powierzchni użytków rolnych w całkowitej powierzchni gminy, gęstości zaludnienia w odniesieniu do powierzchni użytków rolnych, odległości osadniczej od miasta)

Bardzo trudne jest obiektywne wyznaczenie miernika wiejskości, tym bardziej, że nie ma nawet uniwersalnej definicji obszaru wiejskiego. Nie ulega wątpliwości, że *typowa wiejskość* jest istotnym walorem turystycznym na Lubelszczyźnie. W literaturze dotyczącej teorii turystyki wiejskiej można znaleźć interpretacje tego pojęcia. Jak twierdzi B. Lane, wiejski charakter obszaru kojarzy się z *małą gęstością zaludnienia, otwartą przestrzenią oraz niewielkimi miejscowościami. Użytkowanie gruntów zdominowane jest przez gospodarkę rolną, leśnictwo oraz obszary przyrodnicze (...)* (Lane i Majewski, 2003, s. 40).

Do konstruowanego miernika wiejskości wykorzystano submierniki: gęstość zaludnienia (destymulanta), udział użytków rolnych (stymulanta), odległość osadniczą od miasta (stymulanta). Średnia z tych trzech submierników po normalizacji daje ostateczny miernik wiejskości. Uwzględnienie odległości osadniczej od miasta uzasadnia fakt, że im większe miasto znajduje się w sąsiedztwie obszaru wiejskiego, tym większe możliwości rozwoju procesów urbanizacji (Hefner, 2000). Odległość osadniczą od miasta oceniano kierując się zasadami wypracowanymi przez wspomnianego badacza (w przypadku gmin wiejskich – uwzględnienie przylegania gmin do miasta określonej wielkości, w przypadku gmin miejsko-wiejskich – uwzględnienie wielkości miasta znajdującego się na terenie gminy).

Wskaźnik walorów przyrodniczo-kulturowych gminy (W_d) to wskaźnik syntetyczny będący sumą ważonych, znormalizowanych mierników. Znormalizowany miernik jest ilorazem wartości miernika dla danej gminy do maksymalnej wartości miernika w badanym zbiorze gmin.

$$n_{ij} = y_{ij} / y_{j \max}$$

n_{ij} – znormalizowana wartość j-tego miernika w i-tej gminie

y_{ij} – wartość j-tego miernika w gminie i-tej gminie

$y_{j \max}$ – maksymalna wartość j-tego miernika w gminach (gdzie cecha reprezentowana przez miernik jest stymulantą – tak było w przypadku wszystkich analizowanych mierników)

Wskaźnik obliczono wg poniższego wzoru:

$$W_d = \sum_{j=1}^9 w_j * n_{ij}$$

gdzie: W_d – wskaźnik walorów przyrodniczo-kulturowych gminy

w_j – waga j-tego miernika

n_{ij} – znormalizowana wartość j-tego miernika w i-tej gminie

Taka konstrukcja wskaźnika syntetycznego jest często stosowana w badaniach atrakcyjności turystycznej (np. Warszńska, 1974; Gołembski, 1999; Tomczyk, 2004). Wskaźnik może przyjmować wartości w przedziale [0–1], przy czym wzrost wartości wskaźnika oznacza wzrost jakości walorów przyrodniczo-kulturowych.

4.1.2. Zagospodarowanie turystyczne

Zagospodarowanie turystyczne (infrastruktura turystyczna) obejmuje ogół obiektów, urządzeń i działalności służących zaspokojeniu potrzeb uczestników ruchu turystycznego (Rogalewski, 1979). Infrastrukturę turystyczną dzieli się na urządzenia turystyczne – ich funkcją jest obsługa turystów – i urządzenia paraturystyczne – ich głównym zadaniem jest zaspokojenie potrzeb związanych z innymi sferami życia społeczno-gospodarczego, a turyści korzystają z nich tylko jako jedna z grup użytkowników (Kowalczyk, 2001).

Z kolei niewielu badaczy włącza w zakres urządzeń turystycznych muzea czy skanseny. A są to przecież obiekty tworzone właśnie z myślą o turystach, gdzie gromadzi się zbiory w celu udostępniania ich turystom. Pogląd autorki zbliżony jest do poglądów wyrażanych przez A. Stasiaka i B. Włodarczyka (2003, s. 59), którzy przy okazji definiowania *produktu turystycznego* – *miejsce* definiują infrastrukturę jako wszystkie zasoby obszaru, które pojawiły się w związku z rozwojem turystyki. Należą do nich *podstawowe formy zagospodarowania turystycznego (baza noclegowa, gastronomiczna, paraturystyczna), ale także różnego rodzaju inwestycje i zjawiska, będące pośrednim efektem naphywu turystów (np. muzea, wystawy, ...)*.

Ostatecznie wybrano do analizy następujące elementy zagospodarowania turystycznego: obiekty noclegowe (hotele, motele, pensjonaty, ośrodki wypoczynkowe, pokoje gościnne, kwatery agroturystyczne i inne), obiekty gastronomiczne, szlaki piesze, rowerowe, ścieżki przyrodnicze, dydaktyczne, historyczne i inne, muzea, skanseny i izby pamięci, urządzone kąpieliska, wypożyczalnie sprzętów sportowych, ośrodki turystyki konnej, korty tenisowe, wyciągi narciarskie itp.

Do oceny zagospodarowania turystycznego zastosowano metodę bonitacji punktowej, przyznając 0–7 punktów za: (1) liczbę miejsc noclegowych, (2) liczbę obiektów noclegowych, (3) gęstość szlaków i ścieżek pieszych i rowerowych, (4) liczbę pozostałych obiektów infrastruktury turystycznej oraz ich typów. Przy takich założeniach największą wagę we wskaźniku mają obiekty noclegowe. W pracach z zakresu turystyki podkreśla się podstawowe znaczenie infrastruktury noclegowej w ocenie zagospodarowania turystycznego (Gołembski, 1999; Kowalczyk, 2001; Pawlusiński, 2005). Zdecydowano się na dość szeroki zakres

możliwych do uzyskania punktów (maksymalnie $4 * 7 = 28$), aby uzyskać jak najbardziej zróżnicowany obraz infrastruktury turystycznej badanych gmin.

W przypadku punktów „a”, „b” i „c” uzyskane wartości mierników uporządkowano w szeregi wartości i podzielono na 7 klas (wyłączając wartość 0), kierując się następującymi zasadami:

- wykorzystanie „naturalnych” luk występujących w szeregu wartości do postawienia progów podziału,
- dążenie do zbliżonej liczebności klas.

W przypadku punktu „d” każdy typ obiektów pozostałej infrastruktury turystycznej oceniano punktowo (0–2 pkt., w zależności od liczby obiektów). Uzyskaną sumaryczną liczbę punktów uporządkowano w szereg wartości i przyporządkowano im odpowiednio nowe punkty 0–7, które wykorzystano w ostatecznej bonitacji.

Pozyskanie szczegółowych danych na temat infrastruktury turystycznej do obliczenia wskaźnika wymagało wykorzystania wielu źródeł: baz danych GUS, Instytutu Turystyki, Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego, dokumentów strategicznych i planistycznych gmin, folderów, map turystycznych i innych materiałów służących promocji turystycznej, zasobów internetowych (witryn internetowych samorządów regionalnych, lokalnych, organizacji, stron własnych usługodawców, komercyjnych serwisów turystycznych). Ponadto przeprowadzono wywiady telefoniczne z pracownikami urzędów gmin, informacji turystycznej, domów kultury, itd.

4.1.3. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne

Do oceny warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych gmin użyto metodę zaproponowaną przez Z. Hellwiga (1968), który zastosował ją do podziału krajów ze względu na ich poziom rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr (Ilnicki, 2002). Jest to metoda oparta na porządkowaniu liniowym, wzorcowa, uwzględniająca zestaw jednakowo ważonych cech, reprezentowanych przez znormalizowane mierniki.

Przy wyborze cech kierowano się zasadami doboru zmiennych diagnostycznych (Gorzela, 1979; Runge, 2006). Wybrane zmienne:

- są mierzalne i precyzyjne zdefiniowane (są to mierniki będące wartościami liczbowymi lub procentowymi),
- nie są ze sobą skorelowane lub są co najwyżej słabo skorelowane, tym samym są reprezentatywne względem zmiennych wyeliminowanych,
- charakteryzują się wyraźną zmiennością w badanym zbiorze jednostek,
- są w sposób jednoznaczny związane z konstruowanym wskaźnikiem syntetycznym (są stymulantami lub destymulantami).

Do konstrukcji wskaźnika wybrano zmienne, które reprezentują różne aspekty sytuacji społeczno-ekonomiczno gmin. Mierniki podzielono na dwie grupy: dotyczące warunków ekonomiczno-demograficznych oraz dotyczące infrastruktury technicznej i zasobów mieszkaniowych (tab. 2). Zaproponowany wybór mierników do jest jedynym z wielu możliwych podejść. Jest on dopasowany do celu tego badania (rozpoznanie zróżnicowania poziomu rozwoju ekonomicznego pod kątem możliwości rozwoju turystyki – stąd uwzględnienie np. zasobów mieszkaniowych) oraz do specyfiki obszarów (tereny wiejskie, słabo rozwinięte, stąd m.in. wzięto pod uwagę miernik wyposażenia mieszkań w ustęp splukiwany).

Przeprowadzono normalizację mierników, następnie uporządkowano badane jednostki (gminy) w szeregi wartości, w celu określenia abstrakcyjnego wzorca rozwoju. Składa się on z "najlepszych" wartości wszystkich cech występujących w zbiorze badanych gmin. Dla stymulant wzorzec przyjmuje maksymalne wartości cech w badanej grupie gmin. Dla destymulant wzorzec przyjmuje minimalne wartości cech w badanej grupie gmin. Następnie obliczono odległości pomiędzy poszczególnymi obiektami a obiektem wzorcowym. Efektem zastosowania szeregu obliczeń⁷ była konstrukcja wskaźnika – miary rozwoju, która mieści się na ogół w przedziale [0-1]. Mogą się również zdarzyć jednostki, dla których wskaźnik ten osiągnie wartość poniżej 0. Są to jednak przypadki rzadkie i świadczą o patologicznym charakterze danej jednostki w analizowanym zbiorze i zestawie opisujących ją cech (Ilnicki, 2002; Janc, 2006).

4.1.4. Typologia gmin

Walory przyrodniczo-kulturowe, zagospodarowanie turystyczne oraz warunki ekonomiczno-infrastrukturalne wykorzystano do typologii⁸ gmin pod względem warunków dla rozwoju turystyki. Typologia taka stanowi próbę syntezy uwzględniającej relacje współwystępowania tych trzech elementów. Może ona posłużyć jako narzędzie porządkowania badanych jednostek przestrzennych w zależności od tego, w jakim stopniu korzystne są warunki dla rozwoju turystyki i jak kształtują się relacje między nimi.

Procedurę grupowania jednostek przeprowadzono z uwzględnieniem wartości wskaźników występujących faktycznie w badanym zbiorze gmin. Typologię

⁷ Szczegółowe zasady obliczeń miary rozwoju zaczerpnięto z prac D. Ilnickiego (2002) i K. Janca (2006).

⁸ Typologia polega na szeregowaniu i logicznym porządkowaniu elementów zbioru według zasad porównywania ich cech z cechami elementów uznanych za typy w obrębie określonego zbioru. Typy są zaś modelami, wzorcami, wyróżnianymi przez badaczy na podstawie analizy pewnych cech i ich teoretycznie możliwych kombinacji (Liszewski, 1989).

Tabela 2. Mierniki służące konstrukcji wskaźnika warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych gmin

	Miernik	Uzasadnienie wyboru
	Dochody gmin w przeliczeniu na mieszkańca (zł/os.)	Miernik ten odzwierciedla sytuację finansową gminy. W różnych badaniach stosowany jest jako miernik potencjału gospodarczego lub sukcesu gospodarczego gmin (Bański, 2005; Czapiewski, 2004). Im wyższe dochody gminy, tym więcej może ona potencjalnie przeznaczać na realizację swoich kierunków rozwoju, a jednym z nich jest w przypadku badanych gmin turystyka.
	Liczba podmiotów gospodarczych REGON na 1000 osób w wieku produkcyjnym	Jest to miernik aktywności gospodarczej mieszkańców, często stosowany do badania poziomu rozwoju gmin (np. Bański, 2005; Puchata, 2004). Funkcjonowanie licznych podmiotów gospodarczych sprzyja wzrostowi dochodów gminy i na ogół koreluje z szerokim dostępem do różnorodnych usług. Mankamentem zastosowania tego miernika jest nierzetelność statystyki publicznej w zakresie rejestrowania działalności gospodarczej, co w rezultacie daje nieco zafałszowany obraz. Mimo to, w przypadku gdy celem opracowania wskaźnika jest porównanie gmin, a nie konkretne liczby funkcjonujących podmiotów, fakt ten nie ma większego znaczenia.
Warunki ekonomiczno-demograficzne	Stopa bezrobocia	Miernik ten jest destymulantą. Uwzględniono go w analizach, kierując się m.in. przykładem innych badań diagnozujących poziom rozwoju ekonomicznego gmin wiejskich (Bański, 2005; Czapiewski, 2004). Niestety, miernik ten nie odzwierciedla w ogóle bezrobocia ukrytego, występującego często na obszarach tradycyjnego rolnictwa. Jak wynika z badań A. Rosnera (2000), stopa zbędności (miara bezrobocia ukrytego w rolnictwie chłopskim) na terenie woj. lubelskiego osiąga wartości przeciętne w skali kraju.
	Udział ludności w wieku produkcyjnym	Miernik ten odzwierciedla korzystną cechę struktury demograficznej społeczności gminy. Wysoki udział ludności w wieku produkcyjnym, zwłaszcza młodszych roczników, jest zjawiskiem sprzyjającym aktywizacji ekonomicznej. Miernik ten jest wysoko ujemnie skorelowany z udziałem ludności w wieku poprodukcyjnym, charakteryzującym poziom starości demograficznej społeczeństwa (wysoki udział ludności w wieku poprodukcyjnym ma duże znaczenie jako bariera rozwoju – por. Frenkel, 2000).
	Przyrost rzeczywisty	Miernik ten obrazuje efekt ruchu naturalnego ludności i migracji. Przyrost liczby ludności ma pozytywny wpływ na rozwój gminy, natomiast procesy depopulacyjne wiążą się z deformacją struktur demograficznych i ograniczeniem możliwości rozwojowych obszarów (Frenkel, 2000).

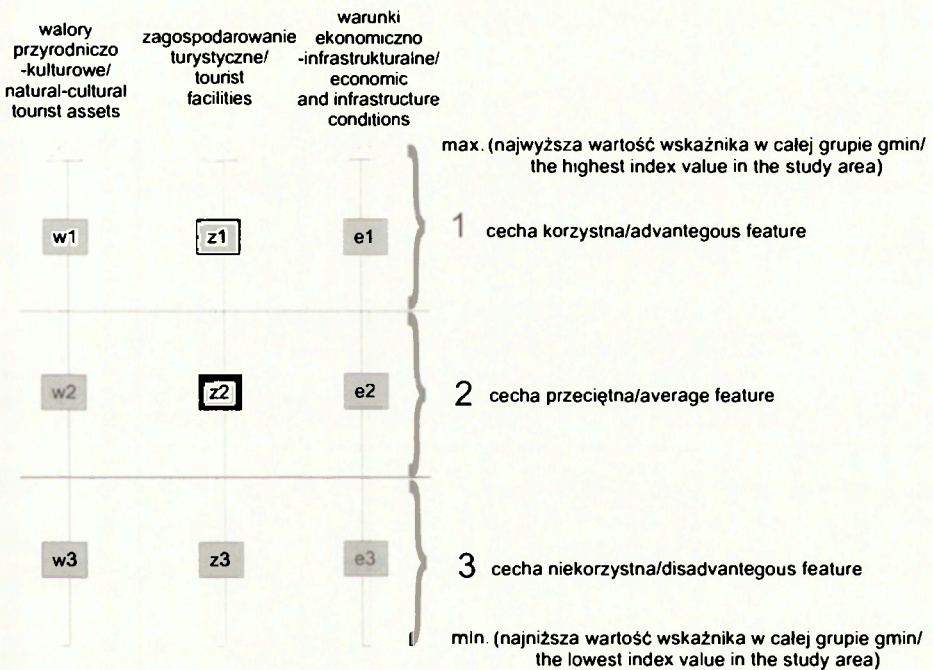
Tab. 2. c.d

	<p>Udział mieszkań wyposażonych w ustęp splukiwany</p>	<p>Ustęp splukiwany jest jednym z podstawowych elementów wyposażenia mieszkań. Znaczące braki w tym zakresie w skali gminy jednoznaczne są z bardzo poważnymi zaniedbaniami infrastrukturalnymi.</p>
	<p>Udział mieszkań podłączonych do wodociągu</p>	<p>System wodociągów zapewnia regulację i kontrolę dostarczanej do mieszkań wody, m.in. gwarantując odpowiednią, zgodną z normami, jakość wody. Budowa sieci wodociągowej jest na ogół jednym z priorytetów rozwoju lokalnego gmin.</p>
<p>Infrastruktura techniczna i zasoby mieszkaniowe</p>	<p>Stosunek liczby podłączeń do sieci kanalizacyjnej do liczby mieszkań</p>	<p>System kanalizacji ma kluczowe znaczenie dla utrzymania jakości środowiska, w szczególności na terenach stosunkowo gęsto zaludnionych. Brak lub zły stan tej infrastruktury na terenach wiejskich jest jedną z głównych przyczyn zanieczyszczenia wód podziemnych (<i>Raport o stanie środowiska...</i>, 2004). W przypadku braku wodociągu i kanalizacji we wsiach o zwartej zabudowie, szczególnie niekorzystnym zjawiskiem jest położenie w bezpośrednim sąsiedztwie ujęć wody i szamb. Nieszczelne szamba są na terenach wiejskich powszechnym problemem. Wysoka jakość środowiska, w tym wód, jest jednym z podstawowych elementów dobrobytu społecznego; powinna być wzorcowa również na obszarach pełniących funkcje rekreacyjne.</p>
	<p>Powierzchnia użytkowa mieszkań na osobę</p>	<p>Dostatek zasobów mieszkaniowych sprzyja rozwojowi turystyki. Potencjalni kwaterodawcy, posiadający znaczne zasoby powierzchni mieszkalnej, mogą je wykorzystywać na potrzeby turystów. W przypadku niedostatku zasobów mieszkaniowych rozwój turystyki wymaga kosztownych inwestycji w nowe obiekty.</p>
	<p>Gęstość dróg krajowych i wojewódzkich przebiegających przez obszar gminy</p>	<p>Infrastruktura drogowa ma kluczowe znaczenie w kwestii dostępności komunikacyjnej gminy. Dostępność komunikacyjna jest czynnikiem rozwoju społeczno-ekonomicznego gminy. Gęstość dróg stosowana jest w literaturze przedmiotu jako jeden z mierników atrakcyjności obszarów turystycznych dla inwestorów (Golebski, 2002). K. Heffner (2000), podejmując problem metody badania dostępności komunikacyjnej stwierdza, że dostępność jest tym większa im ważniejszy szlak komunikacyjny łączy gminę z otoczeniem oraz im więcej znajduje się węzłów drogowych. Najważniejszą rolę odgrywają zatem drogi wyższego rzędu (krajowe i wojewódzkie). Zaproponowany w tej pracy miernik uwzględnia właśnie te dwa typy dróg.</p>

Źródło: opracowanie własne.

gmin poprzedziła zatem ich klasyfikacja⁹. Ustalono jednolite zasady klasyfikacji gmin ze względu na trzy cechy: walory przyrodniczo-kulturowe, zagospodarowanie turystyczne i warunki ekonomiczno-infrastrukturalne. Zastosowano metodę klasyfikacji należącą do grupy tzw. metod uwzględniających wartości elementów zbioru. Zaletą ich jest fakt, że podstawą grupowania jest tu rzeczywisty rozkład statystyczny wartości zbioru. Podstawową metodą w tej grupie jest podział sumy zbioru na przedziały o jednakowej rozpiętości. Podczas takiej procedury może okazać się, że wystąpią rażące różnice w liczebności klas lub ich granice dzielą elementy podobne. Konieczna jest wtedy optymalizacja, która polega na takim dopasowaniu klas, aby łączyły one wartości podobne, a ich granice dzieliły wartości różne (Paślawski, 1998).

Szereg wartości każdego ze wskaźników podzielono na trzy klasy (ryc. 2). Ostateczne progi podziału wyznaczono na podstawie weryfikacji klas jednakowej rozpiętości. Weryfikacja polegała na badaniu różnic pomiędzy kolejnymi

Ryc. 2. Oznaczenia klas badanych wskaźników
Symbols of classes of the studied indexes

⁹ Klasyfikacja oznacza zupełny i rozłączny podział danego, niejednorodnego z punktu widzenia określonych cech, zbioru jednostek na pewną liczbę niepustych podzbiorów, wewnątrznie bardziej jednorodnych, dokonywany na podstawie relacji podobieństwa (Strahl i in., 2006). Klasyfikacja różni się więc m. in. tym od typologii, że spełnia warunek niepustości, tzn. w każdym podziorze (klasie) musi być co najmniej jedna jednostka.

Tabela 3. Typologia gmin pod względem warunków dla rozwoju turystyki i ich wzajemnych relacji

Kody gmin – typy relacji w gminach (oznaczenie cech 1, 2, 3 zgodnie z ryc. 2)	Suma cech	Typy gmin	Typy gmin (generalizacja)	Suma cech (generalizacja)
w1z1e1, w1z1e2, w1z2e1, w2z1e1	3–4	gminy o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki	3–4
w1z2e2, w2z2e1, w2z1e2	5	gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki i zrównoważonych relacjach między nimi	gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki	5
w1z1e3, w1z3e1, w3z1e1	5	gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki i niezrównoważonych relacjach między nimi		
w2z2e2	6	gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki i zrównoważonych relacjach między nimi	gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki	6
w1z2e3, w1z3e2, w2z1e3, w3z2e1, w3z1e2, w2z3e1	6	gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki i niezrównoważonych relacjach między nimi		
w1z3e3, w3z1e3, w3z3e1	7	gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki i niezrównoważonych relacjach między nimi	gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	7
w2z2e3, w2z3e2, w3z2e2	7	gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki i zrównoważonych relacjach między nimi		
w3z3e3, w3z3e2, w3z2e3, w2z3e3	8–9	gminy o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	8–9

Objaśnienia: w – walory przyrodniczo kulturowe; z – zagospodarowanie turystyczne; e – warunki ekonomiczno-infrastrukturalne. Suma cech wynika z kodów gmin w pierwszej kolumnie tabeli, np. dla kodu „w1z1e1” suma wynosi 3.

Źródło: opracowanie własne.

wartościami szeregu (największe różnice były preferowane do wyznaczenia ostatecznych progów) oraz analizie liczebności klas (w przypadku bardzo dużych różnic w liczebności klas preferowano przesunięcie progu podziału w kierunku wyrównania liczebności). W wyniku tej optymalizacji niektóre wartości progowe zostały zatem nieznacznie przesunięte względem stanu wyjściowego (klas jednakowej rozpiętości).

Analizując trzy zmienne mogące przyjmować trzy określone opisowo (korzystne, przeciętne, niekorzystne) lub liczbowo (odpowiednio: 1, 2, 3) wartości, otrzymujemy teoretycznie 27 (3^3) kombinacji – typów relacji pomiędzy badanymi zmiennymi. Innymi słowy, przy podziale każdej z trzech cech na trzy klasy, teoretycznie istnieje 27 typów jednostek (gmin), różniących się relacjami występującymi pomiędzy jakością walorów przyrodniczo-kulturowych, poziomem zagospodarowaniem turystycznego oraz warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi (tab. 3). Te typy jednostek nazwano kodami gmin. Kody te zgrupowano we właściwe typy gmin (kolumna 3 w tab. 3). Stworzono zatem prosty schemat, w ramy którego można wpisywać badane jednostki, aby określić ich potencjał dla rozwoju turystyki. Typy pokazują, na ile korzystne w danej jednostce są warunki rozwoju turystyki i jakie relacje między nimi występują. Relacje zrównoważone istnieją wtedy, kiedy w danym typie nie występują jednocześnie wartości 1 i 3 dla wskaźników reprezentujących badane cechy (np. w1e2z1, w3z3e2). Relacje niezrównoważone występują wtedy, kiedy w danym typie występują jednocześnie wartości 1 i 3 (np. w1z3e3, w2z1e3).

4.2. Rola wybranych podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki

4.2.1. Samorządy lokalne

Metody pozyskania danych

Podstawowym sposobem pozyskania danych były badania ankietowe w urzędach gmin. Wykorzystano technikę ankiety pocztowej¹⁰. Kwestionariusze ankietowe wysyłane były do wójtów (burmistrzów) gmin. Konieczne jest tu założenie, że ankieta przekazywana była do osoby najbardziej kompetentnej w zakresie turystyki. Badania ankietowe przeprowadzono w 2007 r. Spośród 42 analizowanych gmin nie uzyskano odpowiedzi z sześciu, które ostatecznie pominięto w analizie roli samorządów lokalnych w rozwoju turystyki.

¹⁰ Ankieta pocztowa jest standaryzowaną techniką zbierania danych, opartą na pośrednim komunikowaniu się za pomocą kwestionariusza ankiety, zawierającego pytania skierowane do respondenta (por. Lutyńska i Wejland [red.], 1983).

Prawie wszystkie pytania były tzw. pytaniami o fakty. W kwestionariuszu ankiety zamieszczono różne typy pytań: zamknięte (koniunktywne z otwartą kafeterią, koniunktywne z zamkniętą kafeterią, z szeregowaniem alternatyw i otwartą kafeterią) oraz otwarte (w tym pytania w formie tabel).

Kolejnymi źródłami pozyskania informacji do badania aktywności samorządów lokalnych, poza ankietami pocztowymi, były dokumenty strategiczne gmin oraz zasoby internetowe urzędów gmin (zwłaszcza uchwały rad gmin i protokoły z sesji rad gmin zamieszczane na stronach Biuletynu Informacji Publicznej). Cennym źródłem informacji, np. w zakresie współpracy z samorządów z przedsiębiorcami i mieszkańcami, były również wywiady z właścicielami obiektów noclegowych. Ponadto w niektórych gminach autorka przeprowadzała telefonicznie lub osobiście wywiady swobodne z przedstawicielami samorządów lokalnych. W dwóch gminach (studia przypadku) przeprowadzono z ich władzami wywiady pogłębione.

Metody analizy danych

Samorząd lokalny dysponuje szerokim wachlarzem narzędzi i możliwości, aby inicjować, wspierać, koordynować aktywizację turystyczną w gminach. W celu oceny i porównania badanych jednostek (gmin) pod kątem aktywności ich władz na rzecz rozwoju turystyki w latach 2004–2007, stworzono listę kryteriów obejmującą szeroki wachlarz działań, które mogą być podejmowane przez samorząd, polegających na tworzeniu sprzyjających warunków dla rozwoju turystyki oraz przyczyniających się do podniesienia atrakcyjności turystycznej gminy. Wyboru kryteriów dokonano na podstawie analizy literatury (np. Marks, 2002; Niezgodna, 2004; Parysek, 2006; Pawlusiński, 2005; Karczevska, 2004), rozpoznania terenu badań oraz na podstawie analizy dokumentów udostępnionych przez urzędy gmin. Kryteria, stanowiące przejawy aktywności samorządów na rzecz turystyki, podzielono na następujące grupy:

- Planowanie strategiczne rozwoju turystyki (PS),
- Działania w zakresie realizacji inwestycji (RI),
- Działania w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej (WPS),
- Działania w zakresie współpracy z innymi podmiotami (WP),
- Działania w zakresie promocji turystycznej (PT).

Powyższe grupy obejmują zbliżoną liczbę kryteriów (ich szczegółowa lista znajduje się w dalszej części tego podrozdziału). Nie przeprowadzono „ważenia” kryteriów ani grup kryteriów. W wyniku przeglądu literatury przedmiotu nie uzyskano informacji, które pozwoliłyby na podjęcie decyzji o zróżnicowaniu wag. Za spełnienie każdego z kryteriów w obrębie grupy przyznawano 1 punkt. Mankamentem takiej metody jest to, że ocenie podlega tylko różnorodność, a nie natężenie działań. Takie podejście do oceny aktywności samorządów

lokalnych na rzecz turystyki jest jednym z możliwych podejść do tego zagadnienia.

Wskaźnik aktywności samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki (WASL) jest sumą pięciu składowych, odzwierciedlających stopień spełnienia kryteriów w poszczególnych grupach i przyjmuje następującą postać:

$$WASL = \sum_{i=1}^5 P_i / P_{i \max}$$

gdzie:

P_i – liczba punktów uzyskanych przez samorząd gminy za spełnienie kryteriów w i -tej grupie

$P_{i \max}$ – maksymalna liczba punktów, które w i -tej grupie może uzyskać samorząd gminy.

Tak skonstruowany wskaźnik może teoretycznie przyjmować wartości od 0 (żadne kryterium nie jest spełnione) do 5 (wszystkie kryteria w pięciu grupach są spełnione). Każda z pięciu składowych może przyjmować wartości w przedziale 0–1. Poniżej przedstawiono listę kryteriów w obrębie składowych.

■ Planowanie strategiczne rozwoju turystyki (składowa wskaźnika – PS)

1. Gmina posiada program, strategię rozwoju turystyki lub audyt turystyczny.
2. W dokumentach strategicznych gminy określono ogólny cel strategiczny związany z rozwojem turystyki.
3. W dokumentach strategicznych gminy określono cel(e) operacyjne związane z rozwojem turystyki.
4. W dokumentach strategicznych gminy określono 1–2 zadania związane z rozwojem turystyki.
5. W dokumentach strategicznych gminy określono więcej niż 2 zadania związane z rozwojem turystyki.
6. Dla co najmniej połowy wymienionych zadań określono czas i miejsce ich realizacji.
7. Dla co najmniej połowy wymienionych zadań określono koszty i sposoby realizacji.
8. Kompetentni przedstawiciele władz gminy deklarują 1-2 konkretne plany związane z rozwojem turystyki na okres najbliższych 5-ciu lat.
9. Kompetentni przedstawiciele władz gminy deklarują więcej niż 2 konkretne plany związane z rozwojem turystyki na okres najbliższych 5-ciu lat.

Realizacja określonego kierunku rozwoju gminy, w tym kierunku turystycznego, wymaga stworzenia programu aktywności oraz wyznaczenia celów i podstawowych zadań. Programowanie to odbywa się za pomocą budowy strategii, stanowiącej plan działania i pełniącej różne funkcje, w tym: zarządczą, informacyjną, promocyjną i kontrolną (Spsychalski, 2005). Dobrze sporządzony doku-

ment strategiczny powinien zawierać: cel strategiczny, cele operacyjne oraz związane z nimi zadania, a każde zadanie – zakres rzeczowy, czas, miejsce i sposób realizacji, podmioty realizujące, koszt przedsięwzięcia i efekt (Parysek, 2006). Jako „dokumenty strategiczne” przyjęto zarówno strategię rozwoju gminy, jak i plan rozwoju lokalnego. Uwzględniono ponadto zapisy gminnych programów i strategii turystyki.

Wyjaśnienia wymaga tu zastosowanie kryteriów nr 8 oraz 9. W ankietach wysyłanych do urzędów gmin pytano o plany związane z rozwojem turystyki na najbliższe 5 lat. Postanowiono zadać takie pytanie, mimo iż teoretycznie odpowiedź na nie znaleźć można w dokumentach strategicznych. Jednakże te powstawały w różnym czasie, różnych okolicznościach, ponadto możliwe jest, że nie są one wykorzystywane w realnych działaniach samorządu. Pytanie takie, skierowane bezpośrednio do kompetentnego przedstawiciela samorządu, ma na celu sprawdzenie, jak faktycznie odpowiedzialne za sprawy turystyki osoby z administracji gminy postrzegają plany i projekty w tym zakresie.

■ Działania w zakresie realizacji inwestycji (składowa wskaźnika – RI)

1. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie lub odnawianiu szlaków i ścieżek turystycznych.
2. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na kształtowaniu centrów wsi, zagospodarowania parków itp.
3. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie i zagospodarowaniu rekreacyjnym zbiorników i cieków wodnych.
4. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie obiektów kultury, odnowie lub adaptacji obiektów zabytkowych.
5. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie lub modernizacji infrastruktury noclegowej.
6. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie lub modernizacji obiektów sportowych lub rekreacyjnych.
7. W gminie realizowano ze środków publicznych inwestycje polegające na budowie lub modernizacji infrastruktury technicznej.

W tej grupie wymieniono rzeczowe efekty działań – konkretne, materialne przejawy zagospodarowania przestrzeni, podnoszące możliwości wykorzystania turystycznego obszaru i sprzyjające rozwojowi turystyki, choć większość wymienionych rodzajów inwestycji nie jest związana wyłącznie i bezpośrednio z rozwojem turystyki.

■ Działania w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej (składowa wskaźnika – WPS)

1. W gminie oferowane są czasowe ulgi podatkowe dla przedsiębiorców inwestujących m.in. w obiekty infrastruktury turystycznej.

2. W gminie jest oferta nieruchomości komunalnych przeznaczonych na sprzedaż dla potencjalnych inwestorów.
3. W gminie organizowano lub współorganizowano szkolenia w zakresie świadczenia usług turystycznych.
4. W gminie realizowane są inne formy wspierania przedsiębiorców i usługodawców w zakresie turystyki.
5. Gmina wspiera finansowo lokalne stowarzyszenia turystyczne, kulturalne, zespoły folklorystyczne itp.
6. Gmina wspiera organizacyjnie lokalne stowarzyszenia turystyczne, kulturalne, zespoły folklorystyczne itp.
7. Gmina wspiera finansowo lokalne imprezy kulturalne, rekreacyjne itp.
8. Gmina wspiera organizacyjnie lokalne imprezy kulturalne, rekreacyjne itp.
9. W gminie powołano jednostkę organizacyjną, która realizuje zadania związane z rozwojem turystyki.

Szczególne znaczenie dla rozwoju infrastruktury turystycznej mają działania samorządów na rzecz pobudzania aktywności gospodarczej mieszkańców oraz zachęty do inwestowania dla przedsiębiorców zewnętrznych.

Działania samorządu lokalnego na rzecz pobudzania i promowania aktywności społecznej i integracji mieszkańców również mogą odegrać znaczącą rolę w rozwoju turystyki. W świetle koncepcji obszaru recepcji turystycznej, opisaną przez A. Niezgodę (2006), podstawowym warunkiem prawidłowego funkcjonowania takiego obszaru, postrzeganego w kategorii systemu społecznego, jest integracja społeczna. Wewnętrzными jej czynnikami są: poczucie łączności społecznej, akceptacja wspólnego celu, świadomość konieczności zbiorowego działania, a także koordynacja działań i skuteczne metody sterowania. M. Marks (2002) zauważa również, że wymienione działania (5–8) służą wzmocnieniu więzi i poczucia świadomości kulturowej społeczności. To z kolei daje dobre podstawy dla rozwoju usług turystycznych.

- Działania w zakresie współpracy z innymi podmiotami (składowa wskaźnika – WP)
 1. Samorząd gminy współpracuje w zakresie turystyki z nadleśnictwem lub zarządem obszaru chronionego.
 2. Samorząd gminy współpracuje w zakresie turystyki z organizacjami pozarządowymi spoza terenu gminy.
 3. Gmina realizowała wspólnie z innymi gminami przedsięwzięcia związane z rozwojem turystyki.
 4. Gmina należy do lokalnej lub regionalnej organizacji turystycznej.
 5. Gmina należy do związku, stowarzyszenia lub porozumienia gmin¹¹.

¹¹Z wyłączeniem związków celowych powoływanych w celu niezwiązanym z turystyką (np. dotyczącymi gospodarki odpadami).

6. Samorząd gminy współpracuje w zakresie turystyki z instytucjami publicznymi na poziomie regionalnym (np. samorządem województwa, regionalnym ośrodkiem informacji turystycznej).
7. Samorząd gminy nawiązał współpracę z podmiotami zagranicznymi (np. gminy partnerskie).

Przyjmując koncepcję marketingu relacyjnego, zwraca się uwagę na kluczową rolę relacji i sieci powiązań między podmiotami zaangażowanymi w tworzenie produktu turystycznego. Różne podmioty, łącząc swoje doświadczenia, programy aktywności i środki mogą wykazać większą skuteczność działań w celu wykreowania produktu turystycznego (Nieżgoda, 2006). Współdziałanie na rzecz rozwoju turystyki, które tworzy pewną wartość dodaną, przynosi o wiele lepsze efekty niż działanie „osobno”.

■ Działania w zakresie promocji turystycznej (składowa wskaźnika – PT)

1. Samorząd gminy wydaje folder turystyczny lub mapę turystyczną.
2. Samorząd gminy wydaje albumy, kalendarze lub inne materiały służące promocji.
3. Samorząd gminy uczestniczy finansowo w wydawaniu przez inne podmioty (np. stowarzyszenia) materiałów służących promocji turystycznej.
4. W gminie zorganizowano punkt informacji turystycznej.
5. Gmina brała udział w targach turystycznych.
6. Samorząd gminy promował walory turystyczne gminy w ponadlokalnych mediach.
7. Strona internetowa gminy jest dobrze przygotowana pod kątem promocji turystycznej (wartość wskaźnika co najmniej 0,5).
8. Strona internetowa gminy jest bardzo dobrze przygotowana pod kątem promocji turystycznej (wartość wskaźnika powyżej 0,6).

Promocja jest to zespół działań polegających na stworzeniu efektywnej drogi informowania rynku o zaletach oferowanego produktu (w szczególności produktu turystycznego regionu, gminy, pojedynczego obiektu), w celach: popularyzacji tego produktu, budzenia potrzeby jego poznania, przekonywania o jego walorach i zachęcania do skorzystania z oferty (Altkorn, 1994). Samorządy lokalne mają dużą rolę do odegrania w działaniach promocyjnych, gdyż dysponują szerokim zasobem instrumentów służących promocji.

Wyjaśnienia wymagają kryteria 7 i 8. Wspomniany wskaźnik jakości stron internetowych urzędów gmin pod kątem promocji turystycznej opracowano bazując na ocenie spełnienia grupy kryteriów (Bednarek, 2007c). Listę kryteriów stworzono na podstawie literatury i źródeł internetowych (m.in. www.cyber-state.org; Lu i Lu, 2004; Pawlusiński, 2005)¹². Maksymalna liczba punktów, które mogły uzyskać gminy za swoje witryny internetowe, nie była

jednakowa dla wszystkich jednostek, ponieważ niektóre kryteria nie mogły być zastosowane do wszystkich witryn. Na przykład, gdy przez daną gminę nie przebiegał żaden szlak turystyczny, kryteria dotyczące szlaków zostały pominięte itp. Punkty uzyskiwane przez gminę odniesiono do indywidualnej, potencjalnej wartości maksymalnej punktów – powstały iloraz stanowi wskaźnik jakości witryny internetowej gminy pod kątem promocji turystycznej. Wskaźnik ten mógł przyjmować wartości w przedziale 0–1. W przypadku gdy gmina nie posiada witryny domowej, uznaje się, że wartość wskaźnika wynosi 0.

4.2.2. Kwaterodawcy

Metody pozyskania danych

Pozyskanie danych o liczbie kwater prywatnych we wszystkich gminach stanowiących obszar badań wymagało przeglądu szeregu źródeł naukowych i pozanaukowych, które wymieniono w rozdziale 4.1.2. Informacje zbierano również podczas objazdów studyjnych.

Wywiad kwestionariuszowy został wykorzystany jako technika zbierania danych na temat oferty turystycznej obiektów noclegowych, aktywności kwaterodawców w zakresie jej kształtowania i promowania, innych wybranych cech kwaterodawców oraz ruchu turystycznego w obiektach noclegowych. Wykorzystanie tej techniki do pozyskania materiału badawczego poprzedzone było stu-

¹²Lista kryteriów oceny stron internetowych: 1. Zamieszczono ogólne informacje o walorach przyrodniczych. 2. Zamieszczono szczegółowe informacje o walorach przyrodniczych. 3. Zamieszczono ogólne informacje o obiektach zabytkowych i historii. 4. Zamieszczono szczegółowe informacje o obiektach zabytkowych i historii. 5. Zamieszczono ogólne informacje o szlakach i ścieżkach turystycznych. 6. Zamieszczono szczegółowe informacje o szlakach i ścieżkach turystycznych. 7. Zamieszczono kalendarz imprez (kulturalnych, sportowych, turystycznych itp.). 8. Zamieszczono informacje o pogodzie. 9. Zamieszczono informacje o komunikacji. 10. Zamieszczono dane teled adresowe obiektów bazy noclegowej. 11. Zamieszczono opisy obiektów bazy noclegowej. 12. Zamieszczono dane teled adresowe podmiotów świadczących inne usługi turystyczne. 13. Zamieszczono opisy innych usług turystycznych. 14. Zamieszczono dane teled adresowe obiektów infrastruktury towarzyszącej (sklepy, poczta, apteka itp.). 15. Zamieszczono zdjęcia walorów przyrodniczych i krajobrazowych. 16. Zamieszczono zdjęcia obiektów kultury. 17. Zamieszczono zdjęcia obiektów infrastruktury turystycznej. 18. Zamieszczono zdjęcia z odbywających się imprez. 19. Zamieszczono czytelną mapę gminy. 20. Na mapie gminy zaznaczono liczne obiekty infrastruktury turystycznej. 21. Strona posiada prosty adres. 22. Zamieszczono inną wersję językową. 23. Zamieszczono linki do podmiotów turystycznych działających w gminie. 24. Zamieszczono linki do innych stron dotyczących regionu. 25. Zamieszczono informację o ostatniej aktualizacji. 26. Linki posiadają tytuły adekwatne do zawartości ich treści. 27. Link do strony głównej jest dostępny z każdej strony danej witryny. 28. Wszystkie główne części witryny są dostępne ze strony głównej. 29. Witryna posiada funkcję „szukaj”. 30. W tekstach nie ma licznych błędów literowych, interpunkcyjnych, językowych. 31. Na stronie głównej jest link posiadający wyraz „turystyka” lub „turystyczny”. 32. Wszystkie linki funkcjonują, teksty nie są zasłonięte.

diami literatury z zakresu metodologii badań społecznych (Gruszczyński, 2001; Jennings, 2005; Lutyńska i Wejland [red.], 1983; Sztabiński i in., 2005; Sztabiński, 1998). Czynniki niezależne zadecydowały o tym, że nie przeprowadzono badań w zbliżonym czasie, lecz rozłożone były na one lata 2006–2008.

Aby możliwie szeroko i wieloaspektowo rozpoznać badane problemy, w kwestionariuszu zamieszczono pytania zróżnicowane ze względu na następujące kryteria: cel (pytania o fakty, o opinie, o motyw), funkcje w kwestionariuszu (pytania metryczkowe, dotyczące badanej problematyki), kryterium techniczne (pytania otwarte, zamknięte, w tym wieloalterantywne koniunktywne, z szeregowaniem alternatyw i dyzjunktywne) oraz kryterium logiczne (pytania otwarte, zamknięte logicznie). Przeprowadzone wywiady można określić jako semi-standardyzowane (semi-strukturyzowane). Mają one cechy zarówno wywiadów strukturyzowanych (pozwalających na matematyczne i statystyczne analizy, liczbową reprezentację wyników) oraz niestrukturyzowanych (będących podstawą analiz tekstowych, jakościowych, pogłębionych i rozbudowanych opisów) (Jennings, 2005).

Założono, że wybrane obiekty noclegowe mają w porównywalny, możliwie równomierny sposób reprezentować każdy z pięciu głównych typów gmin (patrz rozdział 4.1.4). Natomiast w obrębie każdego typu obiekty powinny być położone w różnych gminach, aby uzyskać zróżnicowanie regionalne. Ponadto założono uzyskanie próby liczącej co najmniej jedną czwartą wszystkich funkcjonujących na obszarze badań kwater prywatnych.

Metody analizy danych

Aktywność kwaterodawców w skali gmin mierzono liczbą funkcjonujących kwater prywatnych. Ponadto przeprowadzono grupowanie gmin ze względu na relacje pomiędzy współczesną liczbą kwater a tradycjami turystycznymi gmin.

Informacje zgromadzone w drodze wywiadów kwestionariuszowych, służące ocenie indywidualnej aktywności kwaterodawców, poddane zostały wszechstronnej analizie. Polegała ona zarówno na zastosowaniu prostych funkcji statystycznych (suma, średnia, udział procentowy, współczynnik korelacji Pearsona, klasyfikacja), jak i na szczegółowych opisach i interpretacjach uzyskanych danych ilościowych i jakościowych.

Jednym z kluczowych etapów analiz było stworzenie miary charakteryzującej w sposób syntetyczny różnorodność oferty turystycznej kwatery oraz wszelkich działań kwaterodawcy na rzecz jej kształtowania i promocji. Stworzono więc wskaźnik oferty turystycznej kwatery i aktywności kwaterodawcy, będący sumą trzech wskaźników składowych:

- różnorodności oferty turystycznej (kwatery) – W_o ,
- różnorodności form promocji (realizowanych przez kwaterodawcę) – W_p ,

□ różnorodności innych form aktywności kwaterodawcy na rzecz własnego produktu turystycznego – W_i .

Podstawą obliczenia każdego ze wskaźników składowych była liczba punktów, którą uzyskał kwaterodawca za spełnienie kilkunastu kryteriów w danym zakresie tematycznym. Otrzymana przez kwaterodawcę liczba punktów była następnie dzielona przez maksymalną liczbę punktów uzyskaną w całej badanej populacji (przez „najlepszego” w danym zakresie tematycznym kwaterodawcę). Każdy z wskaźników składowych mógł więc przyjmować wartości w przedziale 0–1, natomiast syntetyczny wskaźnik oferty turystycznej kwater i aktywności kwaterodawców, będący ich sumą, mógł uzyskiwać wartości 0–3. Zastosowanie metody przyznawania punktów za spełnianie kolejnych kryteriów jest pewnym uproszczeniem, gdyż tak jak w przypadku samorządów, oceniamy tu jedynie różnorodność elementów oferty. Niemniej jednak w celu uniknięcia nadmiernego skomplikowania wskaźnika zdecydowano, że nie będzie on uwzględniał oceny poszczególnych elementów oferty.

Poniżej przedstawiono listę kryteriów w obrębie składowych.

■ Różnorodność oferty turystycznej kwatery

1. Kwaterodawca oferował turystom sprzęt sportowy do wypożyczenia.
2. Kwaterodawca oferował turystom boiska do uprawiania sportów.
3. Kwaterodawca oferował turystom atrakcje dla dzieci (pokój lub plac zabaw).
4. Kwaterodawca oferował atrakcje konne (organizację kuligów, przejazdów bryczką, udostępnianie koni i kucyków do jazdy wierzchem).
5. Kwaterodawca zorganizował prywatne muzeum (np. kolekcję starych sprzętów gospodarstwa rolnego, wystawę twórczości ludowej itp.).
6. Kwaterodawca udostępnił turystom ogród owocowo-warzywny.
7. Kwaterodawca oferował atrakcje związane z rolnictwem (gospodarskie ZOO, możliwość uczestnictwa w pracach rolniczych itp.).
8. Kwaterodawca oferował turystom materiały promocyjne i krajoznawcze (mapy, foldery, przewodniki).
9. Kwaterodawca oferował turystom pokoje z łazienkami (pokój z łazienką).
10. Kwaterodawca oferował turystom osobną kuchnię (aneks kuchenny).
11. Kwaterodawca oferował turystom pokoje z telewizorem.
12. Kwaterodawca oferował turystom całodzienne wyżywienie.
13. Kwaterodawca oferował inne atrakcje i usługi.

W trakcie pracy nad konstrukcją wskaźnika pojawił się problem ze stworzeniem wyczerpującej listy kryteriów. Inwencja kwaterodawców w zakresie kreowania oferty jest nie do przewidzenia, a o jej oryginalności i atrakcyjności świadczą mogą takie elementy, których nie ma na wymienionej liście. W związku z tym za niezbędne uznano dodanie kryterium nr 13, obejmującego inne usługi

i atrakcje stworzone przez kwaterodawcę. Każdy kolejny znaczący element oferty był więc dodatkowo punktowany.

- Różnorodność form promocji realizowanych przez kwaterodawcę
 1. Kwaterodawca reklamował się w serwisach internetowych.
 2. Kwaterodawca stworzył własną stronę internetową.
 3. Kwaterodawca udostępnił adres e-mailowy, którego używa do kontaktu z turystami.
 4. Kwaterodawca posiadał własne ulotki informacyjne lub wizytówki.
 5. Kwaterodawca posiadał szyldy reklamowe w okolicy.
 6. Kwaterodawca reklamował się w materiałach promocyjnych wydawanych lokalnie (przez gminę, lokalne instytucje lub organizacje).
 7. Kwaterodawca reklamował się w materiałach promocyjnych wydawanych przez organizacje i instytucje na poziomie regionalnym.
 7. Kwaterodawca reklamował się w materiałach promocyjnych ogólnopolskich.
 8. Kwaterodawca reklamował się w prasie.
 9. Kwaterodawca reklamował się w teleadresowych informatorach wielobranżowych.
 10. Kwaterodawca stosował inne formy promocji.

Działania w zakresie promocji, w tym reklamy, odgrywają dużą rolę w przyciąganiu turystów, dlatego poświęcono jej osobną składową wskaźnika. Wątpliwości budzić może zastosowanie na powyższej liście pewnych kryteriów, których spełnienie nie jest efektem tylko inicjatywy (aktywności) kwaterodawcy. Zamieszczanie informacji o obiektach noclegowych przez różne instytucje publiczne jest najczęściej wynikiem inicjatywy pochodzącej z tych instytucji. Niemniej jednak kwaterodawca ma w tym udział: musi dostarczyć odpowiednie informacje, czasem zdjęcia, przygotować opis swojej kwatery. Podając swoje dane teleadresowe, nazwisko itd. godzi się na ich upublicznienie i związane z tym konsekwencje. Te fakty zadecydowały o tym, że włączono kryteria nr 6 i 7 do analiz aktywności, gdyż ich spełnienie związane jest ze świadomymi decyzjami kwaterodawców w kwestii promocji.

- Różnorodność innych form aktywności kwaterodawcy na rzecz własnego produktu turystycznego
 1. Kwaterodawca należał do stowarzyszenia lub organizacji związanej z turystyką.
 2. Kwaterodawca kontaktował się w sprawach związanych z turystyką z biurem podróży.
 3. Kwaterodawca kontaktował się w sprawach związanych z turystyką z administracją obszaru chronionego lub nadleśnictwa.

4. Kwaterodawca kontaktował się w sprawach związanych z turystyką z urzędem gminy.
5. Kwaterodawca kontaktował się w sprawach związanych z turystyką z ośrodkiem doradztwa rolniczego.
6. Kwaterodawca kontaktował się w sprawach związanych z turystyką z inną organizacją lub instytucją.
7. Kwaterodawca uczestniczył w szkoleniach z zakresu usług turystycznych.
8. Kwaterodawca planował rozbudowę lub modernizację kwatery.
9. Kwaterodawca planował wprowadzanie nowych atrakcji dla turystów.
10. Kwaterodawca korzystał z kredytów bankowych lub finansowania działalności turystycznej z programów Unii Europejskiej.
11. Kwaterodawca przeprowadził kategoryzację swojego obiektu noclegowego.

Przedstawiona lista innych (realizowanych i planowanych) przejawów aktywności kwaterodawców na rzecz rozwoju własnego produktu turystycznego nie jest wyczerpująca. Niemniej zawiera te formy aktywności, które na podstawie przeglądu literatury i doświadczenia w badaniach turystyki wiejskiej wydały się najistotniejsze.

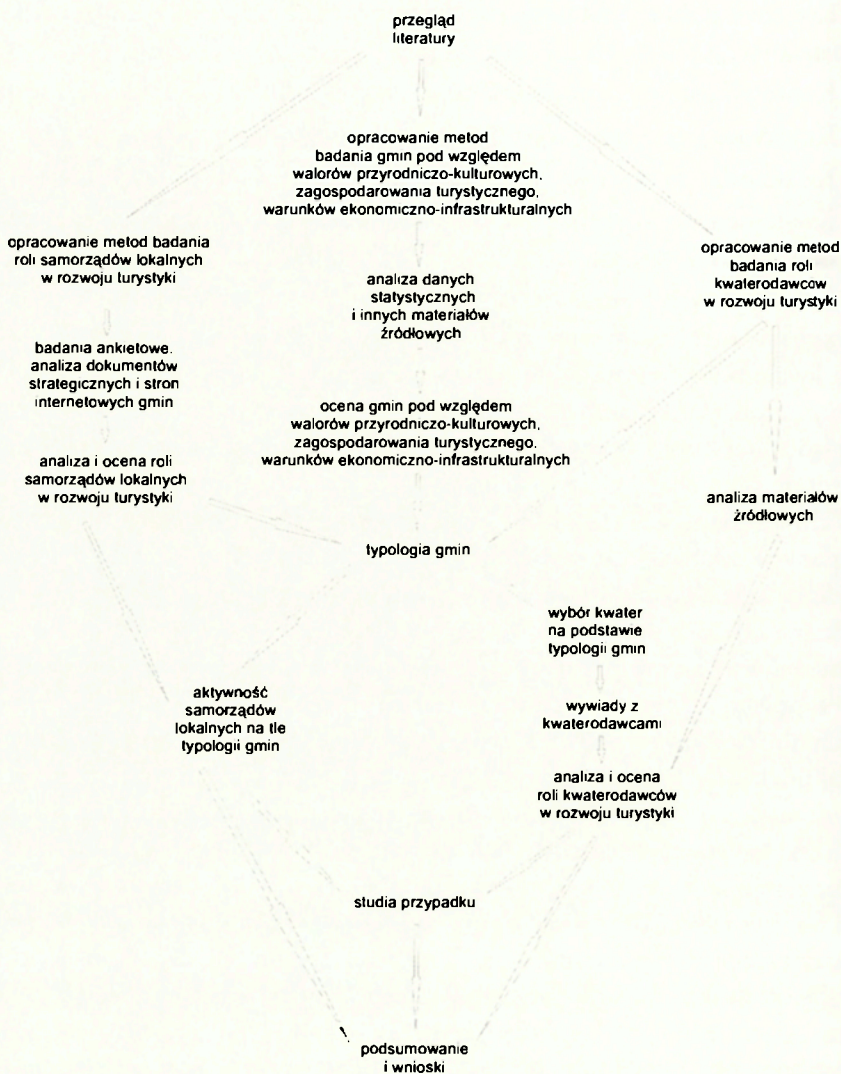
Ważnym etapem badań była analiza wybranych cech ruchu turystycznego w badanych kwaterach prywatnych. W pracy wykorzystywane są dwa mierniki:

- liczba udzielonych rocznie noclegów,
- liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce noclegowe.

Podczas wywiadów pytano właścicieli kwater o liczbę przybywających turystów w poszczególnych porach roku, o liczbę miejsc noclegowych i liczbę udzielonych noclegów w wybranych latach. Respondenci na ogół nie prowadzili ewidencji udzielonych noclegów. Podawali więc często wartości szacunkowe, tym samym w różnym stopniu zgodne z prawdą. Niemniej jednak dane te posłużyły do analiz. Należy zaakcentować fakt, że nie ma innej możliwości badania wykorzystania miejsc noclegowych w pokojach gościnnych i kwaterach agroturystycznych niż wywiady z ich właścicielami, gdyż dane takie nie są zbierane przez urzędy statystyczne czy inne instytucje. Przyjęto założenie, że badani kwaterodawcy potrafili stosunkowo trafnie oszacować liczbę przybywających do nich turystów i udzielanych noclegów (ankieter starał się uzyskać jak najwięcej informacji, zadawał pytania pomocnicze itd.). Ponadto, aby potwierdzić wiarygodność uzyskanych informacji o noclegach, szacowano wielkość dochodu z wynajmu pokoi (znając przeciętną cenę noclegu i liczbę udzielonych noclegów) i porównywano ją z deklarowanym przez kwaterodawców udziałem dochodów z wynajmu pokoi względem dochodów gospodarstwa domowego (znając źródła dochodu gospodarstwa domowego, wielkość gospodarstwa rolnego itp.).

4.3. Podsumowanie

Poniższa rycina pokazuje uproszczony i uogólniony schemat postępowania badawczego realizowanego w niniejszym opracowaniu (ryc. 3).

Ryc. 3. Schemat postępowania badawczego
The scheme of research procedure

5.

Charakterystyka przestrzeni turystycznej gmin

5.1. Walory przyrodniczo-kulturowe

Walory przyrodniczo-kulturowe badanych gmin oceniono stosując metodę opisaną w podrozdziale 4.1.1. Dla jednostek badawczych obliczano wartość wskaźnika, która mogła wynosić od 0 do 1. Faktycznie badane gminy uzyskiwały wartości od 0,12 (Parczew) do 0,44 – Zwierzyniec (ryc. 4). Zmienność wskaźnika była zatem stosunkowo niewielka. W badanej grupie nie było gmin ocenionych wysoko pod względem sumarycznej jakości walorów – wskaźnik nie przekroczył nawet wartości 0,5. Tym samym nie było gmin, które uzyskiwałyby jednocześnie wysokie oceny większości elementów branych pod uwagę w waloryzacji (np. gdy duży był udział obszarów cennych krajobrazowo i urozmaiconą rzeźbą, nisko wypadały pozostałe elementy (Radecznicza, Skierbieszów); gdy wysoki był udział powierzchni zbiorników wodnych i obszarów cennych krajobrazowo, pozostałe walory były słabe (Uścimów) itp. Umiarkowane wartości syntetycznego wskaźnika uzyskiwane przez gminy wynikają też z dysproporcji w obrębie badanego zbioru pod kątem poszczególnych walorów. Np. gmina Kazimierz Dolny uzyskała bardzo wysoką, nieporównywalną do wszystkich innych gmin, notę za występowanie zabytków, w związku z tym standaryzowany miernik zabytków dla wszystkich pozostałych gmin wypadał bardzo słabo.

Wartości wskaźnika powyżej 0,4 otrzymały dwie gminy roztoczańskie (Zwierzyniec, Krasnobród), jedna poleska (Sosnowica) oraz jedna gmina leżąca na Płaskowyżu Nałęczowskim (Kazimierz Dolny). Wartości wskaźnika poniżej 0,2 uzyskało 6 gmin roztoczańskich (Zamość, Aleksandrów, Księżpól, Tarnawatka, Krynice, Tomaszów Lubelski), 4 poleskie (Ostrów Lubelski, Siemień, Parczew, Dębowa Kłoda) oraz jedna gmina Płaskowyżu Nałęczowskiego (Wojciechów). Większość gmin o najniższych walorach znajdowało się na obrzeżach stref naj-

wyżej 4%) wypadają gminy: Nielisz, Sosnowica, Uścimów i Urszulin. Ponad 8% powierzchni gminy Nielisz zajmuje sztuczny zalew na rzece Wieprz. Zalew ma powierzchnię 950 ha i jest największym tego typu obiektem w województwie lubelskim. Jego wykorzystanie turystyczne było w czasie badań (2004–2007) w początkowej fazie. Głównym problemem utrudniającym zagospodarowanie rekreacyjne bezpośredniego otoczenia zbiornika jest brak gruntów gminnych, które mogłyby być przeznaczone pod infrastrukturę turystyczną (www.roztocze.net).

Gminy Sosnowica, Uścimów oraz Urszulin położone są na terenie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. W każdej z nich jest co najmniej po kilka jezior naturalnych, w tym zbiorniki wykorzystywane rekreacyjnie oraz nie nadające się do takiej formy wykorzystania (z uwagi np. na niedostępne brzegi, zarastanie, ochronę rezerwatową), a także stawy hodowlane oraz zbiorniki retencyjne. Największym naturalnym jeziorem jest Uściewierz (284 ha) położone w gminach Cyców i Ludwin.

Obszary chronionego krajobrazu oraz parki krajobrazowe znajdują się w powyżej 3/4 gmin. Ich udział powierzchniowy kształtował się bardzo różnie. Najlepiej pod względem odsetka powierzchni zajętej przez te formy ochrony uplasowały się gminy Skierbieszów oraz Radecznicza. W gminie Skierbieszów, położonej na terenie mezoregionu Działy Grabowieckie (Wyżyna Lubelska), 93% powierzchni znajduje się w obrębie Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego. Ochronie podlegają tu przede wszystkim urozmaicona rzeźba terenu z czytelnymi w krajobrazie pagórkami i garbami. Licznie występują wąwozy i inne typy form wklęsłych, których gęstość przekracza miejscami 4 km na km². Naturalne elementy szaty roślinnej stanowią niewielkie tereny leśne, występują tu ponadto łąkowe zbiorowiska kserotermiczne (*Dokumentacja do utworzenia Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego*, 1993). Jednakże na terenie parku dominują użytki rolne – małe działki o zróżnicowanej strukturze upraw tworzą mozaikowaty krajobraz, a jego walory widokowe potęgują dodatkowo znaczne nachylenia stoków (Bednarek, 2006a). Około 85% powierzchni gminy Radecznicza zajmuje Szczebrzeszyński Park Krajobrazowy, gdzie ochronie również podlega mozaikowy krajobraz z urozmaiconą rzeźbą terenu.

Lasy zajmują od 6% (Wojciechów) do 71% (Tereszpol) powierzchni badanych gmin. Największa lesistość charakteryzuje gminy roztoczańskie (poza Tereszpołem warto wymienić: Zwierzyniec – 68%, Biłgoraj – 60%, Józefów – 57%). Zwarte kompleksy leśne Roztocza Środkowego i Zachodniego cechuje zróżnicowanie zbiorowisk. Występują tu m.in.: buczyna karpacka, grądy, dąbrowy świetliste, bory jodłowe, sosnowe, olsy, łągi i inne. Lasy są siedliskiem wielu cennych gatunków zwierząt, w tym np. wilka i rysia (*Lokalny plan rozwoju gminy Tereszpol*, 2004; *Ekafizjografia podstawowa miasta i gminy Zwierzyniec*, 2004). Wysoki udział powierzchni zalesionej (66%) charakteryzuje również gminę Janów Lu-

belski. W jej granicach znajduje się duża część Lasów Janowskich, stanowiących jeden z największych w Polsce zwartych kompleksów leśnych. Wysoki jest tu udział drzewostanów naturalnych, głównie sosnowych, krajobraz leśny urozmaicają stawy, bagna i torfowiska (*Strategia rozwoju produktu turystycznego miasta i gminy Janów Lubelski*, 2002). Do gmin o najwyższym poziomie lesistości zaliczyć należy również znajdującą się na Polesiu Zachodnim gminę Wiryki (57%).

Urozmaicona rzeźba terenu stanowi ważny walor turystyczny Roztocza. Największa różnica między najwyższym a najniższym punktem jest w gminie Józefów (135 m), następnie w gminie Radecznicza (129 m). Wyraźne formy wypukłe w postaci wzgórz i pagórków o znacznych nachyleniach stoków nadają krajobrazowi roztoczańskiemu charakter krajobrazu pogórza. Podobne walory cechują również okolice Kazimierza Dolnego, gdzie obok dużych różnic wysokości występuje rekordowa w skali europejskiej gęstość wąwozów lessowych – do 11 km na km² (Rąkowski i in., 2002).

Parki narodowe lub rezerваты przyrody, obejmujące najcenniejsze przyrodniczo obszary, znajdują się w około połowie badanych gmin, przy czym stanowią na ogół znacznie poniżej 10% powierzchni gmin. Wyjątek stanowią gminy: Zwierzyniec – 51% jej powierzchni pokrywa Roztoczański Park Narodowy, Urszulin – 30% obejmuje Poleski Park Narodowy oraz Sosnowica – 14% to Poleski Park Narodowy. Roztoczański Park Narodowy obejmuje najcenniejsze przyrodniczo obszary Roztocza. Rzeźba, zróżnicowanie geologiczne, klimatyczne, hydrologiczne i glebowe spowodowały, że występuje tu mozaika zbiorowisk roślinnych – na stosunkowo niewielkiej powierzchni wyróżniono 19 zespołów leśnych i 28 nieleśnych. Lasy cechuje dynamika rozwoju i dobra zdrowotność (Anasiewicz, 2002). Poleski Park Narodowy chroni przede wszystkim ekosystemy wodno-błotne. Występują tu różne typy torfowisk (niskie, przejściowe, wysokie), wśród zbiorowisk leśnych wyróżnić należy olsy, brzeziny, bory bagienne (Iwaniuk i Piotrowski, 2002). Osobliwością faunistyczną jest żółw błotny, ponadto teren jest interesujący pod kątem ornitologicznym. Walory parku są specyficzne i raczej nie są atrakcyjne dla szerokiego grona turystów.

W gminie Janów Lubelski wyjątkowo wysoki jest udział powierzchni objętej ochroną rezerwatową – 12%. Są tu rezerваты leśno-florystyczne, leśno-torfowiskowe i historyczny.

Pod względem występowania zabytków najlepiej wypada gmina Kazimierz Dolny. W mieście, będącym siedzibą gminy, znajduje się kilkadziesiąt obiektów wpisanych do rejestru zabytków, w tym liczne kamienice, spichrze, kościoły, a także ruiny zamku. Unikalna architektura związana jest z okresem rozkwitu miasta, przypadającym na XVII–XVIII wiek, kiedy Kazimierz Dolny był ważnym portem nadwiślańskim. Zabytkową architekturę, związaną z tradycjami uzdrowiskowymi, posiada też Nałęczów. Na pozostałych obszarach wśród obiektów zabytkowych najwięcej jest kościołów rzymskokatolickich, kaplic, obie-

któw sakralnych innych religii, cmentarzy, dworów z parkami podworskimi, starych domów wiejskich itd.

Istotnym z punktu widzenia turystyki atutem niektórych gmin jest dolina rzeki. Horodło, Dubienka oraz Wola Uhruska to jednostki, w których odcinek rzeki (Bugu) był najdłuższy w stosunku do powierzchni gminy. Szeroka dolina Bugu przebiegająca przez analizowany teren ma naturalny charakter, występują tu lasy łąkowe oraz podmokłe i suche zbiorowiska łąkowe (Rąkowski i in., 2002), rzeka tworzy liczne zakola i starorzecza. Bug jest jedną z ostatnich w Europie dużych rzek o dolinie zachowanej w stanie naturalnym. Dolina ta stanowi ważny w skali europejskiej korytarz ekologiczny oraz szlak migracyjny i ostoję ptactwa wodno-błotnego oraz rzadkich gatunków ssaków związanych z wodą, takich jak bóbr i wydra (*Program rozwoju turystycznego gminy Wola Uhruska...*, 2000). Utrzymaniu i wzmacnianiu walorów przyrodniczych terenu sprzyja fakt, że jest to rzeka graniczna, a więc wykorzystanie gospodarcze doliny i jej otoczenia jest z mocy prawa ograniczone.

Walory uzdrowiskowe występują w zaledwie czterech gminach spośród analizowanych 42. Tam, gdzie są wykorzystywane, stanowią ważny czynnik rozwoju turystyki. Największe, od lat wykorzystywane walory uzdrowiskowe posiada gmina Nałęczów, mająca status uzdrowiska. Szczególne cechy mikroklimatu, związane z obecnością lasów i urozmaiconego ukształtowania powierzchni, wspomagają leczenie chorób serca. Występują tu ponadto wody mineralne słabo zmineralizowane z przewagą wodorowęglanu wapnia i magnezu, a także złoża torfu o właściwościach leczniczych. Ważnym potencjalnym walorem leczniczo-rekreacyjnym gmin Nałęczów oraz Wąwolnica są zalegające w podłożu wody termalne. Mają one zostać wykorzystane do budowy basenów termalnych – w Celejowie, w gminie Wąwolnica, planowana jest budowa ośrodka leczenia schorzeń kręgosłupa (*Audyt turystyczny gmin: Janowiec, Karczmiska...*, 2007).

Walory uzdrowiskowe występują również na terenie gminy Krasnobród. Badania klimatu lokalnego potwierdziły jego przydatność w leczeniu zwłaszcza schorzeń dróg oddechowych. Stwierdzono w powietrzu zwiększoną zawartość jodu, magnezu oraz wapnia. W podłożu występują lecznicze wody mineralne chlorkowo-sodowo-bromkowe i jodkowe o podwyższonej zawartości siarczanów (na podstawie materiałów uzyskanych z UG Krasnobród, 2007). Ponadto należy wspomnieć o złożach borowiny w Sosnowicy (Kozłowska-Szczęsna, 1999) oraz o wodach chlorkowo-sodowych w Osuchach, w gminie Łukowa (Rąkowski, 1997).

Gęstość zaludnienia, udział powierzchniowy użytków rolnych oraz odległość od miast brano pod uwagę przy ocenie walorów wiejskości badanych gmin. Zastosowanie takich mierników, jak wspomniano w metodycznej części pracy, nie jest jedynym właściwym podejściem, lecz jednym z możliwych ujęć tego zagadnienia. Problem oceny poziomu wiejskości związany jest z powszechnie

dyskutowanym problemem definiowania obszarów wiejskich. Przeprowadzone porównanie gmin wykazało, że walory typowych obszarów wiejskich najlepiej reprezentowane są w gminach Polesia (Stary Brus, Sosnowica, Urszulin, Hańsk), nadbużańskich (Hanna, Dubienka, Janów Podlaski), wysoko pod tym względem znalazła też gmina Skierbieszów.

Na analizowanych obszarach istnieją różnorodne i interesujące walory turystyczne, jednak nie są one unikalne w skali Polski. Zasoby przyrodnicze i kulturowe tej rangi turyści mogą znaleźć również w innych regionach kraju. Ponadto najatrakcyjniejsze turystycznie składniki krajobrazu na ogół nie występują razem – np. w gminach o urozmaiconej rzeźbie brakuje dużych zbiorników wodnych, w gminach o znacznej jeziorności umiarkowany lub niski jest udział lasów, a rzeźba terenu nie jest urozmaicona itd. W związku z tym ogólna atrakcyjność przyrodniczo-kulturowa nie jest wyjątkowym, silnym atutem Lubelszczyzny.

5.2. Zagospodarowanie turystyczne

Rozwój zagospodarowania turystycznego od XVII w. do końca lat 80-tych XX w.

Tradycje rozwoju turystyki na terenie województwa lubelskiego sięgają co najmniej XVII wieku. Od trzech stuleci przejawy rozwoju funkcji turystycznej miały miejsce na obszarze Płaskowyzu Nałęczowskiego. Jako jedno z najstarszych w Polsce uzdrowisk zaczął rozwijać się Nałęczów. Początki turystyki w Kazimierzu Dolnym sięgają końca XVII w. Na początku XX w., a zwłaszcza po I wojnie światowej, miasto zdobyło renomę centrum turystyczno-kulturalnego. Od lat 20. XX w. przybywali tu artyści i stopniowo miasto było odkrywane również przez inne grupy turystów.

W okresie Polski Ludowej na większości analizowanych obszarów istniały różne formy zagospodarowania turystycznego. Szczególną uwagę warto zwrócić na bazę noclegową. Analiza materiałów źródłowych z lat 80. wskazuje, że na badanym obszarze funkcjonowały: schroniska młodzieżowe, hotele, motele, pensjonaty, domy wycieczkowe, kempingi, pola biwakowe, kwatery prywatne, a przede wszystkim ośrodki wczasowe, które wśród wszystkich obiektów miały największy udział, zarówno jeśli chodzi o ich liczbę, jak i liczbę miejsc noclegowych. Były to głównie ośrodki zakładowe. W związku z trudnościami z pozyskaniem danych statystycznych na temat bazy noclegowej w skali lokalnej, dokonano przeglądu informatorów, przewodników turystycznych i opracowań naukowych z lat 80. w celu sprawdzenia, jakie obiekty noclegowe funkcjonowały wtedy w gminach. Prawdopodobnie informacje zawarte w tych publikacjach nie są wyczerpujące i infrastruktura turystyczna mogła być bardziej rozwinięta, niż wynika z uzyskanych materiałów. Mimo ograniczonego zasobu pozyskanych

informacji podjęto próbę charakterystyki zagospodarowania turystycznego, zwłaszcza bazy noclegowej na badanych obszarach w latach 80.

■ Polesie i tereny nadbużańskie

Wysokim, w skali analizowanych obszarów, poziomem rozwoju funkcji turystycznej charakteryzowały się położone nad jeziorami miejscowości Polesia Lubelskiego. Tu funkcjonowały liczne zakładowe i ogólnodostępne ośrodki wczasowe. W latach 80-tych wieś Okuninka (w gminie Włodawa, nad jez. Białym) dysponowała największą liczbą miejsc noclegowych – 5200 (Lijewski i in., 1992). W sezonie funkcjonowały ponadto kwatery prywatne, schronisko szkolne, restauracje, kawiarnie, wypożyczalnie sprzętu sportowego, punkt informacji turystycznej, a nawet kino (Wojciechowski, 1984; *Województwo chełmskie...*, 1983). Drugim ważnym ośrodkiem turystycznym była położona na zachodnim skraju Polesia wieś Firlej, nad jeziorem o tej samej nazwie. Tu początki funkcji turystycznej sięgały lat 60., a w latach 80. dostępnych było około 1300 miejsc noclegowych w ośrodkach zakładowych, ogólnodostępnych i w kwaterach prywatnych. Tutaj również funkcjonowały obiekty gastronomiczne i punkt informacji turystycznej (Jadczak, 1986).

Bardzo dobrze rozwinięta baza noclegowa istniała na terenie gminy Ludwin. W latach 80. w ośrodkach wypoczynkowych położonych w kilku sołectwach nad jeziorami Łukcze, Piaseczno, Zagłębocze i Rogoźno było około 1200 miejsc noclegowych (Chmielewski [red.], 1989). Ponadto znajdowały się tu: pensjonat, schronisko szkolne i bary (*Piaseczno i okolice...*, 1983). Turystyka wypoczynkowa rozwijała się także w gminie Dębowa Kłoda (we wsi Białka nad jeziorem Białskim), Urszulin (nad jeziorami Sumin i Rotcze), Uścimów (w Krasnem). Na znacznie mniejszą skalę rozwinięta była infrastruktura turystyczna w gminach poza obszarem pojezierza. W Woli Uhruskiej i Dubience nad Bugiem funkcjonowały pojedyncze ośrodki wypoczynkowe i schroniska, a także kwatery prywatne (Wola Uhruska) (*Województwo chełmskie...*, 1983). Ponadto w kilku innych gminach poleskich i nadbużańskich (w Hannie, Starym Brusie, Sosnowicy, Parczewie, Ostrowie Lubelskim) istniały schroniska młodzieżowe, a w Janowie Podlaskim dom gościnny na terenie stadniny koni. Nie znaleziono materiałów świadczących o istnieniu obiektów noclegowych w Hańsku, Horodle, Hrubieszowie (gminie wiejskiej), Siemieniu i Wyrkach.

■ Płaskowyż Nałęczowski z Małopolskim Przelomem Wisły

Najlepiej rozwinięta infrastruktura turystyczna była w Nałęczowie i Kazimierzu Dolnym, gdzie rozwijały się głównie kwatery prywatne i pensjonaty. Nałęczów, jak wspomniano wyżej, był ośrodkiem uzdrowiskowym. W Kazimierzu funkcjonowały również instytucje okołoturystyczne, jak Biuro Obsługi Ruchu Turystycznego PTTK i Centrum Informacji Turystycznej (gdzie dostęp-

ne były usługi przewodnickie). Ponadto istniał tu sklep z pamiątkami, a Wisłą pływały statki spacerowe (Wójcikowski, 1985). W analizowanych materiałach nie znaleziono natomiast informacji o żadnych obiektach noclegowych w Wojciechowie i Janowcu.

■ Roztocze i Ziemia Janowska

Na terenie Roztocza słabo rozwinięta była infrastruktura turystyki wypoczynkowej (Lijewski i in., 1992). Najlepiej rozwiniętą i najbardziej różnorodną bazą noclegową charakteryzowały się: Zwierzyniec (kwatery prywatne, ośrodek domków kempingowych, schronisko młodzieżowe, pole namiotowe), Krasnobród (kwatery prywatne, pensjonat, pole namiotowe, schronisko, pole namiotowe) oraz Susiec i Józefów (kwatery, stacja PTTK, schroniska, pola namiotowe). Schroniska młodzieżowe funkcjonowały ponadto w Szczepreszynie i Radeczniczy (Buraczyński, 1984). W analizowanych materiałach nie znaleziono informacji na temat istnienia obiektów noclegowych w Adamowie, Aleksandrowie, Biłgoraju, Krynicach, Księżpolu, Łukowej, Nieliszu, Skierbieszowie, Tarnawatce, Tereszpolu ani Zamościu (gminie wiejskiej). Dość dobrze rozwiniętą bazą noclegową charakteryzował się też Janów Lubelski, w którym w latach 80. było dostępnych 600 miejsc noclegowych (Lijewski i in., 1992).

■ Podsumowanie

Najdłuższe tradycje rozwoju turystyki, sięgające XVII-XVIII wieku, rozwijające się w okresie międzywojennym i kontynuowane do dnia dzisiejszego, ma Nałęczów i Kazimierz Dolny. W okresie Polski Ludowej stopniowo rozwijało się zagospodarowanie turystyczne w miejscowościach położonych na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, gdzie funkcjonowały głównie zakładowe ośrodki wczasowe. Najlepiej rozwiniętą bazą noclegową charakteryzowały się gminy: Włodawa, Ludwin, Firlej i Dębowa Kłoda. Na terenie Roztocza znikomy był udział ośrodków wypoczynkowych w bazie turystycznej. Tu funkcjonowały natomiast kwatery prywatne, pola namiotowe i schroniska. Spośród gmin roztoczańskich najlepiej rozwinięta baza noclegowa była w Zwierzyncu, Krasnobrodzie, Suścu i Józefowie. Wysoką w skali analizowanych obszarów liczbą miejsc noclegowych charakteryzował się też Janów Lubelski.

W przypadku około połowy gmin stanowiących obszar badań znaleziono informacje o istnieniu obiektów noclegowych w latach 80. Najpowszechniej występującym elementem bazy noclegowej były schroniska młodzieżowe zarządzane w szkołach, rozproszone w różnych częściach analizowanego obszaru, znajdujące się na ogół w miejscowościach gminnych. W przypadku niespełna 1/4 badanych gmin rozwijała się turystyka wypoczynkowa.

Mimo braku pełnych i szczegółowych ilościowych danych dotyczących infrastruktury turystycznej analizowanych gmin, stworzono prostą klasyfikację pod

względem poziomu rozwoju turystyki w tych gminach w latach 80. (tab. 4). Cecha ta zostanie wykorzystana w dalszej części opracowania do sprawdzenia, w jakim stopniu współczesna aktywność kwaterodawców nawiązuje do tradycji turystycznych.

Tabela 4. Poziom rozwoju turystyki w analizowanych gminach w latach 80-tych

Gminy	Poziom rozwoju turystyki
Włodawa, Firlej, Nałęczów, Dębowa Kłoda, Janów Lubelski, Ludwin	dobry
Dubienka, Józefów, Kazimierz Dolny, Krasnobród, Susiec, Urszulin, Uścimów, Wola Uhruska, Zwierzyniec	średni
Hanna, Janów Podlaski, Ostrów Lubelski, Parczew, Radecznica, Sosnowica, Szczepieszyn, Wąwolnica	słaby
Adamów, Aleksandrów, Biłgoraj, Hańsk, Horodło, Hrubieszów, Janowiec, Krynice, Księżpól, Nielisz, Siemień, Skierbieszów, Tereszpól, Tarnawatka, Wojciechów, Wiryki, Zamość	brak

Objaśnienia: przyjęto następujące zasady klasyfikacji: liczba miejsc noclegowych w gminie ponad 500 oznacza dobry poziom rozwoju turystyki; liczba miejsc noclegowych poniżej 500 i występowanie dwóch typów obiektów noclegowych (w tym ośrodków wypoczynkowych) lub występowanie co najmniej trzech typów obiektów noclegowych oznacza średni poziom rozwoju turystyki; liczba miejsc noclegowych poniżej 500 i występowanie najwyżej dwóch typów obiektów noclegowych (bez ośrodków wypoczynkowych) oznacza słaby poziom rozwoju turystyki; brak obiektów noclegowych oznacza brak rozwoju turystyki.

Źródło: opracowanie własne.

Współczesne zagospodarowanie turystyczne

Do oceny zagospodarowania turystycznego w ujęciu syntetycznym posłużyła metoda wypracowana w rozdziale 4.1.2, zastosowana dla lat 2004/2005. Jak założono w metodzie, gminy mogły uzyskiwać maksymalnie 28 punktów. Użytkowały one faktycznie od 2 do 28 punktów (ryc. 5). Najlepszym zagospodarowaniem turystycznym charakteryzowały się jednostki: Kazimierz Dolny (28), Krasnobród (24), Włodawa (24), Nałęczów (23) i Zwierzyniec (22). Wyniki takie były oczekiwane – wymienione gminy są faktycznie najpopularniejszymi ośrodkami ruchu turystycznego w regionie. Reprezentują one cztery makroregiony fizycznogeograficzne: Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, Płaskowyż Nałęczowski z Małopolskim Przełomem Wisły, Rostocze Środkowe.

Gminy o najslabiej rozwiniętej infrastrukturze turystycznej uzyskiwały 2–4 punktów i były to: Krynice (2), Siemień (3), Wiryki (3), Stary Brus, Radecznica, Tarnawatka, Aleksandrów i Księżpól (po 4 punkty). W gminach tych było maksymalnie po jednym obiekcie noclegowym, do rzadkości należały inne urządzenia turystyczne, sieć szlaków i ścieżek była bardzo słabo rozwinięta (z wyjątkiem Radecznic i Tarnawatki). Niemniej jednak część z tych gmin trudno zaliczyć do obszarów zupełnie nieatrakcyjnych z turystycznego punktu widzenia. Wysoka lesistość charakteryzuje gminę Wiryki, urozmaiconą rzeźba

terenu i park krajobrazowy obejmuje prawie całą Radecznicę, unikalna sieć wodna z kompleksem stawów występuje w gminie Siemień.

Najlepiej rozwinięte usługi noclegowe funkcjonowały w gminach, na terenie których znajdują się miejscowości o funkcji uzdrowskiej, wypoczynkowej związanej z obecnością jezior, lub inne miejscowości o ugruntowanych, rozwiniętych na bazie wybitnych walorów, tradycjach turystycznych. W gminach uzdrowskich – Krasnobrodzie, a zwłaszcza Nałęczowie – obok zakładów uzdrowskich, występował szeroki wachlarz obiektów noclegowych o różnym standardzie: od hoteli, poprzez kwatery prywatne po pola biwakowe. Wybitnym na skalę analizowanych obszarów poziomem rozwoju infrastruktury noclegowej charakteryzowała się gmina Kazimierz Dolny. Tu większość obiektów noclegowych koncentrowała się w mieście, ale nie brak ich także w innych częściach gminy. Różnorodność bazy noclegowej była tu również znacząca. Funkcjonowały zarówno wysokiej klasy hotele z salami konferencyjnymi, gabinetami odnowy biologicznej itp., jak i gospodarstwa agroturystyczne. Stosunkowo niewielka odległość od Warszawy, największego ośrodka emisji ruchu turystycznego, kilkusetletnia renoma Kazimierza jako miasteczka turystycznego, sprzyja dalszemu rozwojowi turystyki na obszarze gminy.

Wyjątkowym na skalę Lubelszczyzny poziomem rozwoju infrastruktury noclegowej charakteryzowała się gmina Włodawa, gdzie w 2005 r. nad Jez. Białym funkcjonowało 46 ośrodków wypoczynkowych dysponujących 3094 miejscami noclegowymi (BDR, 2005) oraz liczne kwatery prywatne.

Szlaki turystyczne piesze i rowerowe, ścieżki dydaktyczne, przyrodnicze, historyczne itp. stanowią ważny składnik infrastruktury turystycznej. Umożliwiają one korzystanie z walorów obszaru, uprawianie turystyki pieszej, rowerowej, przyrodniczej, krajoznawczej. Mogą być wyznaczane przez różne instytucje i organizacje. W ostatnich latach szczególnie intensywnie następuje rozwój tras rowerowych. Inicjatorem dużego projektu w tym zakresie był Urząd Marszałkowski, który koordynował powstanie sieci szlaków rowerowych na terenie całej Lubelszczyzny. W latach 2000–2006, na obszarze województwa lubelskiego, ich łączna długość wzrosła trzykrotnie (*Audyty turystyczny...*, 2007).

Najlepiej rozwinięta sieć szlaków i ścieżek turystycznych była w gminie Kazimierz Dolny. Tu ich gęstość przekraczała 1 km/km². Wysoką gęstością charakteryzowały się też gminy: Józefów (0,75), Wojciechów (0,64), Janowiec (0,62), Krasnobród (0,61) oraz Ludwin (0,61). Przez ich obszary przebiegały zarówno szlaki piesze, rowerowe jak i ścieżki dydaktyczne, przyrodnicze, krajoznawcze itp., przy czym dla gmin Józefów i Ludwin charakterystyczny był wysoki udział tras rowerowych.

Najslabiej rozwiniętą sieć tras turystycznych miały gminy: Stary Brus (0,12), Ostrów Lubelski (0,12), Wiryki (0,12), Firlej (0,06), oraz Siemień – nie znaleziono informacji o istnieniu szlaków lub ścieżek dla turystów na terenie tej gmi-

Ryc. 5. Zagospodarowanie turystyczne gmin – wyniki bonitacji

A – udział punktów uzyskanych za: A1 – gęstość tras turystycznych, A2 – liczbę miejsc noclegowych, A3 – liczbę obiektów noclegowych, A4 – inne obiekty zagospodarowania turystycznego; B – suma punktów uzyskanych za zagospodarowanie turystyczne

Tourist facilities of the communes – valorization

A – share of points obtained for: A1 – density of tourist routes, A2 – number of bed-places, A3 – number of accommodations, A4 – other tourist facilities; B – sum of points obtained for tourist facilities

ny. Generalnie należy stwierdzić, że lepiej rozwinięta sieć szlaków i ścieżek występowała w gminach roztoczańskich i w rejonie Płaskowyzu Nałęczowskiego niż na obszarze Polesia.

Wśród pozostałych elementów infrastruktury turystycznej na uwagę zasługują obiekty muzealne. Na analizowanych obszarach muzea funkcjonowały głównie w małych miastach, w tym przodującą pozycję miał Kazimierz Dolny z sześcioma oddziałami muzealnymi. Jednym z najciekawszych obiektów z tej grupy jest skansen w Holi (gmina Stary Brus), w którym zebrano obiekty budownictwa ludowego Chełmszczyzny i Podlasia. W sumie w 17 z analizowanych 42 gmin w 2005 r. funkcjonował co najmniej jeden obiekt będący muzeum, skansenem, galerią, izbą pamięci lub innym rodzajem ekspozycji. Należy jednak mieć na uwadze, iż obiekty muzealne w swej tradycyjnej postaci (z ekspozycjami przeznaczonymi do biernej obserwacji) nie stanowią współcześnie atrakcyjnych celów indywidualnych wycieczek turystycznych, częściej natomiast wykorzystywane są w celach edukacyjnych.

Baza gastronomiczna była słabo rozwinięta na większości analizowanych obszarów. W związku z dominującą ich funkcją rolniczą nie jest to fakt zaskakujący. Obiekty gastronomiczne skoncentrowane były w małych miastach turystycznych oraz we wsiach letniskowych nad jeziorami. Tu dominowały sezonowe bary szybkiej obsługi. W miasteczkach turystycznych wyższy był natomiast udział obiektów o lepszym standardzie. W pozostałych gminach występowały małe wiejskie bary lub tylko pijalnie piwa, służące głównie mieszkańcom. Niedostatek bazy gastronomicznej, zwłaszcza tej o wyższym standardzie, akcentowany był przez władze lokalne i ekspertów zewnętrznych jako bariera rozwoju turystyki w wielu gminach. Stosunkowo popularnym elementem zagospodarowania turystycznego były ogólnodostępne wypożyczalnie sprzętów sportowych. Z informacji uzyskanych z urzędów gmin wynika, że funkcjonowały one w 19 spośród 42 analizowanych gmin. Po kilka lub nawet kilkanaście wypożyczalni (głównie sprzętów dla sportów wodnych) znajdowało się w popularnych ośrodkach letniskowych nad jeziorami, jak: Okuninka, Krasne, Białka, Firlej, Janów Lubelski.

Wśród innych składników zagospodarowania turystycznego w analizowanych gminach warto wymienić: ośrodki jeździeckie (największy i najbardziej znany jest w Janowie Podlaskim), korty tenisowe (znajdowały się w 1/6 badanych gmin), urządzone kąpieliska (niestety brakuje ich przy wielu akwenach, które nie są prawnie chronione i potencjalnie nadawałyby się do wykorzystania turystycznego). Sporadycznie funkcjonowały inne atrakcje turystyczne, w tym: wyciągi narciarskie (Wąwolnica, Krasnobród, Adamów), kolejka wąskotorowa (Nałęczów), prom i statek spacerowy (Janowiec-Kazimierz Dolny).

Generalnie należy stwierdzić, że na analizowanych obszarach istniały pewne zasoby infrastruktury turystycznej, które potencjalnie umożliwiają realizację różnych form turystyki. Najlepszy poziom zagospodarowania turystycznego był w nielicznych wsiach letniskowych i małych miastach. W małych miastach istniało wiele obiektów rekreacyjnych, które służą głównie mieszkańcom. Mogłyby

one zostać wykorzystane do budowania produktów turystycznych. Infrastrukturę noclegową charakteryzował wysoki stopień koncentracji.

5.3. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne

Syntetycznej oceny warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych gmin dokonano przy użyciu wskaźnika opisanego w rozdziale 4.1.3. W badanym zbiorze gmin wartość wskaźnika wynosiła od 0 do 0,55. Zgodnie z przewidywaniami najwyższe wartości osiągały gminy miejsko-wiejskie oraz wiejskie położone w sąsiedztwie miast, przy czym „liderem” została gmina Nałęczów. Najslabiej wypadły peryferyjne jednostki wiejskie. Najniższe wartości wskaźnika reprezentowały gminy: Dubienka oraz Nielisz (ryc. 6).

Jednym z najczęściej analizowanych mierników w badaniach poziomu rozwoju ekonomicznego gmin są ich dochody. Wśród analizowanych gmin w 2005 r. najwyższe dochody na jednego mieszkańca uzyskał Nałęczów (powyżej 2530 zł), który jest prężnie rozwijającym się ośrodkiem uzdrowiskowym, a najniższe – Radecznica (1321 zł) – typowo monofunkcyjna gmina rolnicza. Stosunkowo wysokie dochody uzyskiwały gminy miejsko-wiejskie (Janów Lubelski, Józefów, Krasnobród), ale także niektóre rzadko zaludnione gminy wiejskie (Uścimów, Sosnowica, Hańsk, Stary Brus), w których znaczące dochody w przeliczeniu na jednego mieszkańca wynikały m.in. z wysokich subwencji, a nie własnych przychodów (niska gęstość zaludnienia jest podstawą do otrzymywania przez gminy określonych subwencji pełniących funkcję wyrównawczą).

O poziomie rozwoju ekonomicznego obszaru świadczy aktywność gospodarcza mieszkańców, mierzona liczbą podmiotów gospodarczych. Ułomności statystyk w tym zakresie są powszechnie znanym wśród badaczy problemem. Niemniej jednak miernik ten został poddany analizie. Według BDR (2005) w gminie miejsko-wiejskiej Janów Lubelski najwyższą była liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym (152). Wysoko w rankingu znalazły się również inne jednostki z małymi miastami: Kazimierz Dolny (127), Nałęczów (116), Parczew (106). W gminach wiejskich typowo rolniczych liczba podmiotów gospodarczych na 1000 osób w wieku produkcyjnym była najmniejsza. Najslabiej wypadły: Nielisz (41), Wola Uhruska (41) oraz Ludwin (40).

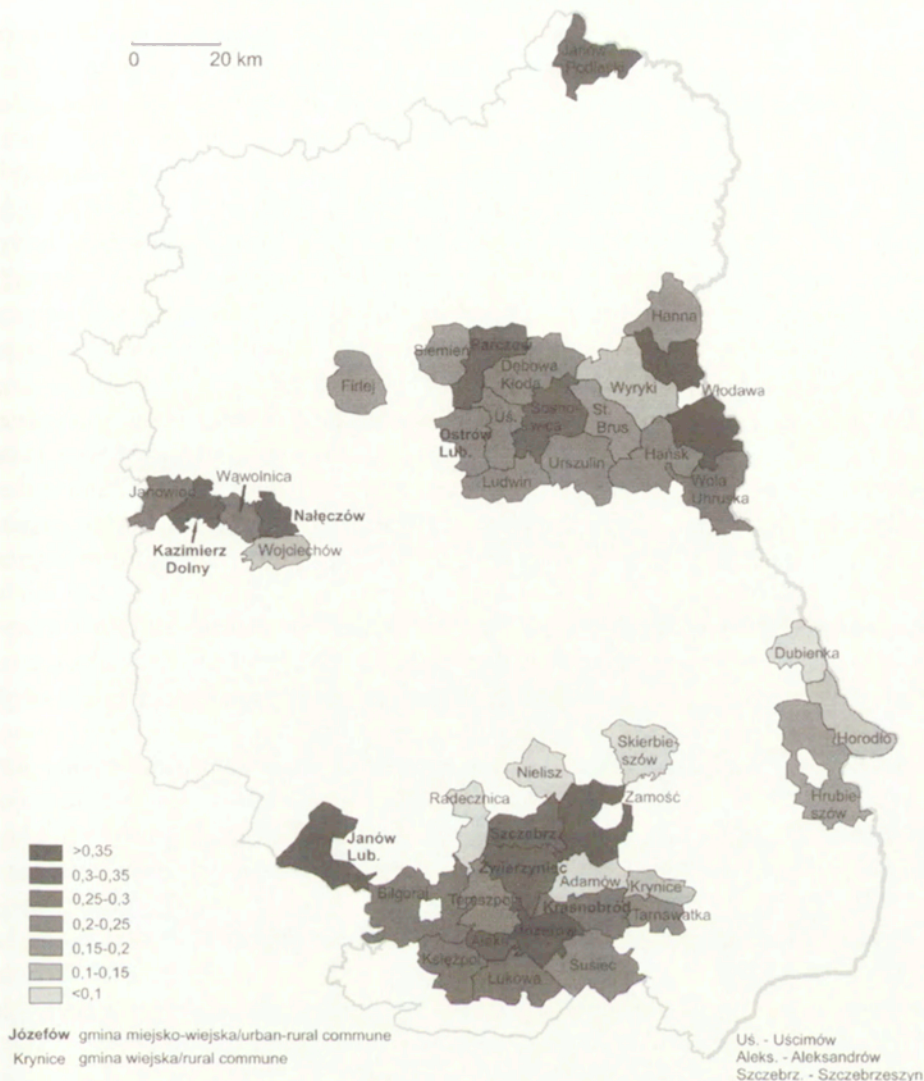
W gminach, które charakteryzuje trwale niski poziom przedsiębiorczości, a przy tym słaba jest kondycja rolnictwa, trudno spodziewać się istotnej poprawy sytuacji ekonomicznej. Różne plany dotyczące rozwoju są często tylko optymistycznymi, nierealnymi wizjami lokalnych patriotów, czy zewnętrznych „pseudoekspertów” (np. firm, którym zleca się sporządzenie dokumentów strategicznych). Wydaje się, że pozytywne zmiany na takich obszarach mogą nastąpić tyl-

ko w przypadku wykreowania przez grupę lokalnych liderów wyjątkowych, oryginalnych przedsięwzięć. To z kolei jest zupełnie niemożliwe do przewidzenia. A i tak korzyści z podjęcia jakiegokolwiek innowacyjnego na danym obszarze przedsięwzięcia byłyby prawdopodobnie czerpane tylko przez wąską grupę mieszkańców.

Sytuacja demograficzna większości analizowanych obszarów jest niekorzystna. Udział ludności w wieku produkcyjnym w gminach miejsko-wiejskich tylko w jednym przypadku był powyżej średniej dla tego typu gmin w Polsce (Janów Lubelski), natomiast dla gmin wiejskich – w czterech przypadkach ta średnia była nieznacznie przekroczona). Z niskim udziałem ludności w wieku produkcyjnym koreluje wysoki odsetek mieszkańców w wieku poprodukcyjnym. W niektórych gminach wiejskich, zwłaszcza tych peryferyjnie położonych względem miast, niespełna jedna czwarta ludności była w wieku poprodukcyjnym (Skierbieszów, Radecznicza, Dubienka, Hanna, Nielisz, Krynice). Lubelszczyznę ogólnie cechuje niekorzystna, na tle Polski, sytuacja demograficzna. Według prognoz GUS spadek liczby ludności w województwie lubelskim w kilkudziesięcioletnim przedziale czasowym będzie jednym z najwyższych spośród wszystkich polskich województw (*Prognoza...*, 2009). Złą sytuację demograficzną potęguje niekorzystny bilans ruchu ludności (ruch naturalny oraz migracje). Według danych GUS, w 2005 r., w 31 spośród analizowanych 42 gmin następował ubytek ludności. Wartości bilansu wynosiły od +7 osób na 1000 mieszkańców (w gminie podmiejskiej Zamość) do -20 (Dubienka). W związku z niedoskonałością statystyk GUS można spodziewać się, że faktyczne rozmiary ruchu rzeczywistego ludności, w szczególności wielkości emigracji z analizowanych obszarów, są wyższe. Podczas objazdów studyjnych analizowanych gmin ich mieszkańcy często wskazywali na niedobór młodych, aktywnych osób, które byłyby skłonne do aktywności na rzecz rozwoju turystyki.

Procesy depopulacji i starzenia się ludności są charakterystyczne dla peryferyjnych obszarów całej Polski Wschodniej. Sprzężone są one z trwałą stagnacją gospodarczą, która jest z jednej strony przyczyną, a z drugiej – efektem ubytku ludności. Wydaje się, że mimo okazałego finansowania zewnętrznego dla tych obszarów, dostępnego zwłaszcza po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej, brakuje skutecznych mechanizmów powstrzymywania niekorzystnych tendencji społeczno-gospodarczych.

Analizowane obszary charakteryzują się poważnymi zaniedbaniami w zakresie podstawowej infrastruktury technicznej. Jednym z przejawów istniejącego stanu jest wysoki udział mieszkań niewyposażonych w ustęp splukiwany. W niektórych gminach ich udział w całkowitej liczbie mieszkań wynosił, według danych GUS, nawet około 60% (Dubienka, Nielisz, Skierbieszów). Podobnie kształtuje się problem dostępności łazienek w mieszkaniach. Słabe wyposażenie w podstawowe urządzenia sanitarne ma miejsce zwłaszcza na terenach o dużym udziale

Ryc. 6. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne gmin – wartość wskaźnika
The index of economic and infrastructure conditions of the communes

starego budownictwa. W kilkudziesięcioletnich wiejskich domach mieszkają często ludzie starsi, którzy nie są skłonni do inwestowania, nie dysponują środkami na zakładanie kosztownych instalacji hydrauliczno-sanitarnych. Młodsze pokolenie natomiast przenosi się do miast.

Kolejne analizowane mierniki to udział mieszkań podłączonych do wodociągu oraz liczba połączeń do kanalizacji w stosunku do ogółu mieszkań. Wśród badanych 42 gmin tylko w trzech udział mieszkań posiadających dostęp

do wodociągu w 2005 r. wynosił około 90% i więcej. Co ciekawe, wśród najlepszych pod tym względem były gminy wiejskie, nie będące podmiejskimi (Aleksandrów, Księżpol, Łukowa). Generalnie poziom dostępności do wodociągów był zadowalający – analizowany wskaźnik rzadko wynosił poniżej 60%. Znacznie większe dysproporcje występowały w przypadku infrastruktury kanalizacyjnej. W badanym zbiorze występowały takie gminy, w których w 2005 r. było tylko kilka podłączeń do kanalizacji, jak i takie, w których stosunek liczby podłączeń do ogółu mieszkań wynosił ponad 0,85. Wyposażenie w wodociąg i kanalizację związane jest z charakterem zabudowy – w przypadku wsi skupionych oraz miast łatwiej i taniej jest doprowadzić te media do domów niż w przypadku zabudowy rozproszonej.

Ośrodki emisji ruchu turystycznego koncentrują się na zachód od analizowanych obszarów (z wyjątkiem Lublina, który położony jest pomiędzy wyróżnionymi w pracy obszarami turystycznymi). Najślabszą dostępnością komunikacyjną charakteryzują się więc tereny najbardziej peryferyjne, wschodnie, sąsiadujące z granicą państwa. Co nie oznacza wcale, że dostępność komunikacyjna jest czynnikiem ograniczającym ruch turystyczny na tych terenach. Dla wielu nabywców usług turystyki wiejskiej peryferyjność jest właśnie atutem i motywem wyboru miejsca wypoczynku. Czas dojazdu i odległość mają większe znaczenie dla turystyki weekendowej niż urlopowej. Jednak ten aspekt ruchu turystycznego nie był przedmiotem analiz w ramach niniejszej pracy. Jednym z mierników stanu infrastruktury drogowej oraz dostępności komunikacyjnej jest gęstość najważniejszych szlaków komunikacyjnych – dróg krajowych oraz wojewódzkich. Najlepiej pod tym względem plasowały się niektóre gminy miejsko-wiejskie z miastami będącymi punktami krzyżowania się ważnych dróg (np. Józefów, Parczew, Nałęczów, Ostrów Lubelski), ale także niektóre gminy wiejskie z węzłami dróg drugorzędnych (np. Wąwolnica, Wola Uhruska, Horodło z jedynym przejściem granicznym). W przypadku gminy Horodło obecność przejścia granicznego nie wpłynęła na rozwój infrastruktury turystycznej. Na obszarze całej gminy funkcjonowało zaledwie 6 obiektów noclegowych. Ankietowani kwaterodawcy twierdzili, że rzadko ich gośćmi są turyści przekraczający granicę. Właściciel jednego z gospodarstw agroturystycznych w bezpośrednim sąsiedztwie przejścia granicznego twierdził, że znaczny ruch i hałas są czynnikami zniechęcającymi turystów.

W zakres analiz warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych włączono również zasoby mieszkaniowe. Sprawdzono, jak kształtuje się średnia powierzchnia użytkowa mieszkań na osobę w badanych gminach. Spodziewano się, że w peryferyjnych, słabo rozwiniętych gminach, wartości wskaźnika będą kształtowały się korzystniej, z uwagi na wyludnianie się tych obszarów i „zwalnianie” powierzchni mieszkaniowej. Jednak wbrew oczekiwaniom okazało się, że nie stwierdzono zależności pomiędzy średnią powierzchnią mieszkań na osobę a położe-

niem gmin czy ich typem (wiejska czy miejsko-wiejska). W gminach lepiej rozwiniętych większy jest ruch budowlany, zamożniejsza ludność buduje nowe domy, co równoważy fakt zwiększania się zasobów mieszkaniowych na osobę na obszarach słabo rozwiniętych.

Podsumowując: poziom rozwoju ekonomicznego z uwzględnieniem infrastruktury technicznej był w badanych gminach zróżnicowany, a najmniej korzystnie sytuacja gospodarcza kształtowała się w peryferyjnych gminach rolniczych. Wprawdzie wyposażenie infrastrukturalne poprawia się, głównie za sprawą unijnego finansowania, ale gminy lubelskie zawsze pozostawać będą na odległych miejscach w rankingu gmin Polski pod względem poziomu rozwoju. Naturalną konsekwencją mechanizmów wolnorynkowych jest pogłębianie się różnic gospodarczych między centrami rozwoju, a obszarami peryferyjnymi, do których należy Lubelszczyzna. Niekorzystne są perspektywy demograficzne. Brakuje przesłanek świadczących o odwróceniu niesprzyjających rozwojowi trendów ubytku rzeczywistego ludności i starzenia się społeczeństwa, zwłaszcza w gminach oddalonych od miast.

5.4. Typologia gmin

W rozdziale 4.1.4 przedstawiono zasady typologii gmin ze względu na: walory przyrodniczo-kulturowe, zagospodarowanie turystyczne oraz warunki ekonomiczno-infrastrukturalne. Uwzględniając te trzy cechy o wartościach zgeneralizowanych do trzech poziomów można otrzymać maksymalnie 27 możliwych kombinacji, które określono jako kody gmin. W grupie analizowanych 42 gmin wystąpiło 18 kodów (tab. 5) – spośród wszystkich teoretycznie możliwych kombinacji 2/3 miało reprezentację na obszarze badań. Świadczy to o znacznym zróżnicowaniu badanych jednostek pod względem relacji między walorami przyrodniczo-kulturowymi, poziomem zagospodarowania turystycznego i warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi. W zdecydowanej większości przypadków relacje te były zrównoważone – tylko pięć gmin miało kody, w których wystąpiły jednocześnie cechy oznaczone 1 oraz 3 (ryc. 7).

Wśród ośmiu gmin o bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki połowę stanowiły gminy roztoczańskie, natomiast tylko jedna jednostka była z Polesia. Były to głównie gminy miejsko-wiejskie, o ugruntowanych tradycjach turystycznych. Wysokie wartości wszystkich trzech wskaźników dają podstawy do stwierdzenia, że funkcja turystyczna będzie się na tych obszarach dalej rozwijać. W małych turystycznych miastach, takich jak Nałęczów czy Kazimierz Dolny, w coraz większym stopniu będą prawdopodobnie powstawać nowoczesne, duże, wielofunkcyjne ośrodki wypoczynkowe.

Tabela 5. Przynależność gmin do typów

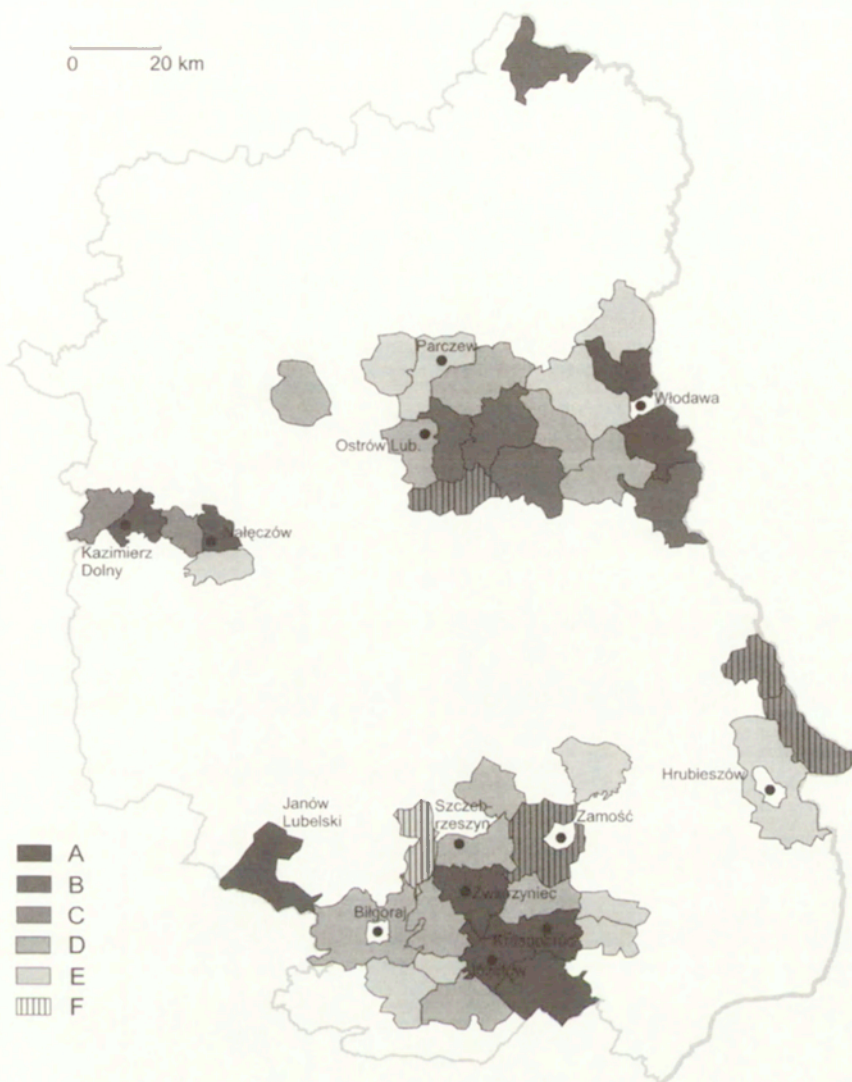
Typy gmin		Gminy i ich kody
Gminy o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki		Janów Lubelski, Kazimierz Dolny [1,1,1], Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec [1,1,2], Nałęczów, Józefów, Włodawa [2,1,1]
Gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Wola Uhruska, Sosnowica [1,2,2], Urszulin, Uścimów [2,1,2], Janów Podlaski [2,2,1]
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	brak
Gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Janowiec, Wąwolnica [2,2,2]
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Zamość [3,2,1], Dubienka, Horodlo [1,2,3], Ludwin [3,1,2]
Gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Adamów, Firlej, Nielisz [2,2,3], Hańsk, Łukowa, Szczepieszyn, Terespol [2,3,2], Dębowa Kłoda, Biłgoraj, Ostrów Lubelski [3,2,2]
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Radecznica [1,3,3]
Gminy o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki		Wojciechów [3,2,3], Stary Brus, Skierbieszów [2,3,3], Hanna, Siemień, Wyrki, Hrubieszów, Krynice [3,3,3], Aleksandrów, Księżpol, Tarnawatka, Parczew [3,3,2]

Źródło: opracowanie własne.

W gminach, które zaliczono do typu o korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki, wszystkie trzy cechy osiągały wartości przeciętne lub korzystne. Były to 4 wiejskie jednostki z Polesia oraz Janów Podlaski. Walory o znaczeniu ponadregionalnym (park narodowy na obszarze gmin Urszulin i Sosnowica, znana na świecie stadnina koni w Janowie Podlaskim), długie tradycje turystyki (Uścimów, Urszulin), sprzyjają tu rozwojowi funkcji turystycznej.

Janowiec i Wąwolnica to gminy wiejskie, w których wszystkie trzy cechy osiągały wartości przeciętne. Ich atutem jest korzystne położenie względem Warszawy, a także Nałęczowa i Kazimierza Dolnego – popularnych ośrodków turystycznych regionu. Lokalizacja sprzyja przede wszystkim turystyce krótkich pobytów (tzw. weekendowych). Mimo umiarkowanych, w skali analizowanych obszarów, warunków przestrzeni turystycznej, można się spodziewać tu dalszego, choć zapewne niezbyt intensywnego, rozwoju turystyki.

Gminy, których warunki dla rozwoju turystyki określono również jako przeciętne, przy niezrównoważonej strukturze trzech badanych cech, przedstawiono w tabeli 6.

Ryc. 7. Warunki dla rozwoju turystyki w badanych gminach

A – bardzo korzystne, B – korzystne, C – przeciętne, D – niekorzystne, E – bardzo niekorzystne, F – relacje nierównoważone między warunkami dla rozwoju turystyki

Conditions for tourism development in the studied communes

A – very advantageous, B – advantageous, C – average, D – disadvantageous, E – very disadvantageous, F – unbalanced relations between the conditions for tourism development

Znacząca była grupa gmin o niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki. Wśród nich znalazły się jednostki roztoczańskie oraz poleskie, głównie gminy wiejskie. Mimo występowania atrakcyjnych elementów przyrodniczych w niektórych gminach (duży zbiornik wodny w Nieliszu, jeziora w Firleju i Dębowej

Tabela 6. Próby określenia perspektyw rozwoju turystyki w gminach o nierównoważonych relacjach pomiędzy warunkami dla rozwoju turystyki

Gmina	Położenie	Kod	Słabe strony	Mocne strony	Perspektywy rozwoju turystyki
Zamość	Roztocze Środkowe i Padół Zamojski, sąsiedztwo miasta Zamość	[3,2,1]	niedostatek walorów	wysoki poziom rozwoju ekonomicznego	Mato prawdopodobny jest wzrost liczby kwater prywatnych, w tym agroturystycznych z uwagi na podmiejski charakter gminy; bardziej prawdopodobne jest powstanie kilku obiektów noclegowo-gastronomicznych o wyższym standardzie, z usług których korzystać będą nie typowi turyści, lecz firmy, okoliczni mieszkańcy (przyjęcia okolicznościowe itp.).
Dubienka	Przygraniczne, w dolinie Bugu, z dala od regionów turystycznych	[1,2,3]	niski poziom rozwoju ekonomicznego	wysokie walory	Peryferyjne położenie i odpływ ludności hamują rozwój ekonomiczny tych gmin; to z kolei nie sprzyja rozwojowi funkcji turystycznej; mimo korzystnych walorów krajobrazowych i przyrodniczych można oczekiwać stagnacji w tym zakresie.
Horodło					
Ludwin	Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie	[3,1,2]	niedostatek walorów turystycznych (poza jeziorami)	wysoki poziom zagospodarowania turystycznego	Gmina ma pewien potencjał dla rozwoju turystyki ze względu na tradycje zagospodarowania turystycznego i wysoką jeziorność. Jednakże położenie w sąsiedztwie obszaru górniczego Bogdanka i niska lesistość nie sprzyjają rozwojowi turystyki.
Radecznica	Roztocze Zachodnie	[1,3,3]	niski poziom rozwoju ekonomicznego, niski poziom zagospodarowania turystycznego	wysokie walory	Mimo wysokich walorów turystycznych (urozmaicona rzeźba z wąwozami, sanktuarium – regionalne centrum pielgrzymkowe) brakuje przesłanek świadczących o potencjalnym rozwoju turystyki w najbliższych latach. Walory te nie zrównoważą poważnych barier: odpływu ludności, niskiej aktywności gospodarczej mieszkańców, niskich dochodów gminy i braku tradycji zagospodarowania turystycznego.

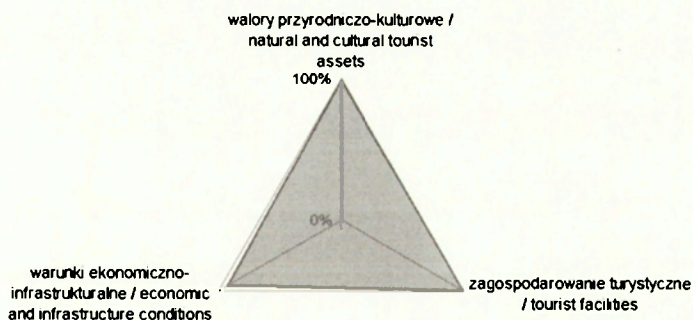
Źródło: opracowanie własne.

Kłodzie, wysoka lesistość i urozmaicona rzeźba w Tereszpolu), korzystnego położenia względem centrów turystycznych regionu (Adamów, Tereszpol), ogólna ich ocena wypada dość słabo. Niskie perspektywy rozwoju funkcji turystycznej w tych gminach potwierdziły również obserwacje i informacje uzyskane w terenie. Rozwój innych pozarolniczych funkcji w gminach (Łukowa, Biłgoraj, Ostrów Lubelski), brak zainteresowania turystyką ze strony społeczności lokalnej (np. Dębowa Kłoda, Hańsk, Tereszpol), niekorzystna sytuacja ekonomiczna gmin (Nielisz, Adamów), to tylko niektóre ze zjawisk potwierdzających niską pozycję tych gmin w hierarchii wyróżnionych typów.

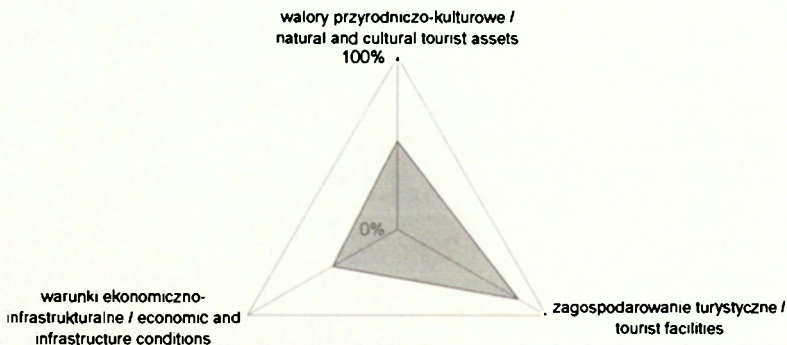
Największą grupę spośród analizowanych jednostek stanowiły gminy o niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki. To jednostki o najniższych perspektywach funkcji turystycznej, położone głównie na obrzeżach regionów turystycznych (Polesia, Roztocza).

Wśród badanych 42 gmin zdecydowanie więcej było tych o niekorzystnych i bardzo niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (23) niż tych o warunkach korzystnych i bardzo korzystnych (13). Klasyfikacja gmin pod względem wskaźników (na której opierała się typologia) przeprowadzona była metodą podziału ich wartości na klasy jednakowej rozpiętości (ewentualnie nieznacznie zoptymalizowane). Oznacza to, że wartości trzech analizowanych wskaźników wypadły przeważnie przeciętnie lub słabo.

Relacje pomiędzy walorami przyrodniczo-kulturowymi, zagospodarowaniem turystycznym oraz warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi gmin można zaprezentować w ujęciu graficznym (rycina 8 – przykłady wykresów). Na każdej z trzech połówek osi wykresów zaznaczono wartości procentowe jednego z wskaźników; 100% na osi odpowiada maksymalnej wartości danego wskaźnika w analizowanym zbiorze gmin. Z umieszczenia na osiach trzech punktów, odpowiadających wartościom wskaźników dla danej gminy, powstaje wykres w kształcie trójkąta. Różne kształty wykresów przedstawiają, jak zróżnicowane mogą być relacje pomiędzy analizowanymi cechami w gminach. Można na ich

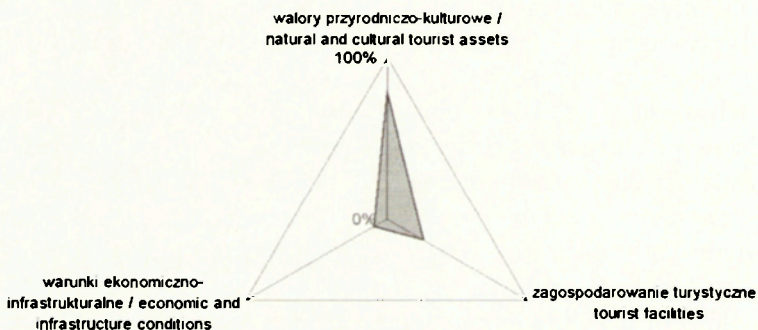

Ryc. 8a. Kazimierz Dolny [1,1,1] – gmina o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki
Kazimierz Dolny [1,1,1] – very advantageous conditions for tourism development

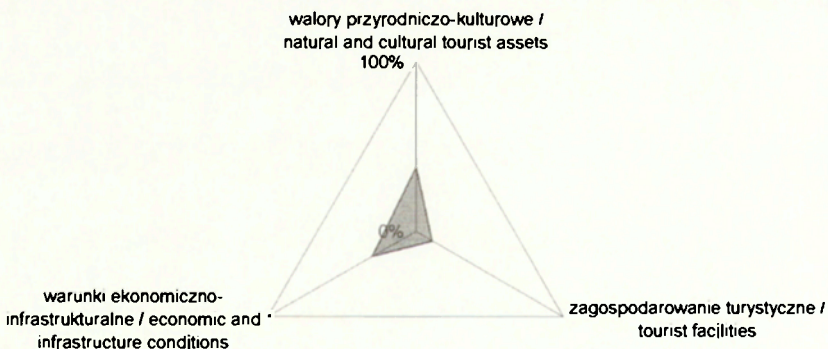
b. Ludwin [3,1,2] – gmina o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki i niezrównoważonych relacjach między nimi

Ludwin [3,1,2] – average conditions for tourism development

c. Radecznica [1,3,3] – gmina o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki i niezrównoważonych relacjach między nimi

Radecznica [1,3,3] – disadvantageous conditions for tourism development and unbalanced relations between them

d. Siemień [3,3,3] – gmina o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki

Siemień [3,3,3] – very disadvantageous conditions for tourism development

podstawie ocenić, jakie są mocne i słabe strony danej gminy pod kątem turystyki względem analizowanego zbioru jednostek, dystans jaki dzieli poszczególne gminy w kwestii możliwości jej rozwoju, które cechy w danej gminie sprzyjają rozwojowi turystyki, a które mogą być jego ograniczeniem i jako najsłabsze ogniwa wymagają wsparcia.

6.

Rola samorządów lokalnych w rozwoju turystyki

6.1. Planowanie rozwoju turystyki i działania samorządów lokalnych w zakresie realizacji inwestycji

Działania samorządów lokalnych na rzecz turystyki podzielono na kilka grup, wśród których znalazły się: grupa działań w zakresie planowania strategicznego oraz grupa działań w zakresie realizacji inwestycji (patrz rozdział 4.2.1). Szczegółową analizę tych form aktywności samorządów lokalnych na obszarze badań¹³ postanowiono przeprowadzić łącznie, co pozwoli na ocenę relacji działań zrealizowanych do zaplanowanych.

Badania dotyczące planowania strategicznego samorządów gmin polegały na analizie strategii rozwoju gmin, planów rozwoju lokalnego oraz innych planów i programów, zwłaszcza tych, w których istotną rolę odgrywała turystyka.

Dokumenty strategiczne stanowią podstawę polityki władz samorządowych, wytyczają średnio- i długookresowe kierunki rozwoju, zawierają cele i zadania o różnym stopniu szczegółowości, są podstawą dla planowania przestrzennego. Dokumenty te są efektem prac zespołu lokalnych i zewnętrznych ekspertów, są przyjmowane jako obowiązujące dokumenty uchwałami rad gmin. Strategie rozwoju gmin, które były przedmiotem analiz, powstawały w latach 1997–2008. Zdarzały się przypadki, że w tym okresie w gminie opracowano dwie strategie.

Nie dla wszystkich gmin uzyskano strategię rozwoju (w niektórych gminach jej nie uchwalono, została zdekompletowana itp). Istotne elementy strategii zawarte były natomiast w planach rozwoju lokalnego, które również poddano badaniu. W przypadku 1/5 gmin opracowano odrębne dokumenty o charakte-

¹³Obszar badań w całym niniejszym rozdziale został zawężony do 36 gmin (z 42), z których uzyskano niezbędne materiały źródłowe (przede wszystkim wypełnione ankiety).

rze strategicznym dotyczące tylko turystyki, obejmujące swym zasięgiem nawet kilka gmin. W przypadku dokumentów opracowanych dla więcej niż jednej gminy, inicjatorem projektów były lokalne organizacje, jednak samorządy lokalne miały aktywny udział, w tym wkład finansowy, w realizację tych przedsięwzięć, ponadto powstałe dokumenty uchwalane były przez rady gmin. Dlatego objęcie gminy takim przedsięwzięciem uznano jako przejaw aktywności samorządów lokalnych w zakresie planowania strategicznego rozwoju turystyki.

Do obliczenia składowej PS (dotyczącej planowania strategicznego) wskaźnika aktywności samorządu lokalnego na rzecz turystyki dla 36 gmin skorzystano łącznie z 76 dokumentów, a także z informacji uzyskanych w drodze ankiety pocztowej z urzędów gmin. Wartości składowej PS wynosiły w badanym zbiorze gmin od 0,11 do 1. Tylko w jednym przypadku była to wartość 0,11 (tab. 7). Tym samym dla wszystkich gmin co najmniej jedno kryterium dotyczące planowania było spełnione.

Z dziewięciu gmin, w których turystyka miała bardzo duże znaczenie w planowaniu strategicznym, większość to jednostki o korzystnych walorach i stosunkowo dobrze rozwiniętej infrastrukturze turystycznej. Jest to wynik spodziewany – korzystne dla turystyki cechy przestrzeni geograficznej sprzyjają planowaniu rozwoju funkcji turystycznej. Warte uwagi są natomiast gminy Wojciechów i Hrubieszów, w których pomimo słabych lub przeciętnych walorów przyrodniczo-kulturowych, niskiego poziomu rozwoju ekonomicznego i zagospodarowania turystycznego, planowanie strategiczne rozwoju turystyki było bardzo dobrze rozwinięte. Również szczegółowo i wszechstronnie plany z zakresu rozwoju turystyki opracowano dla gminy Szczepleszyn. Mimo niedostatku podstawowej infrastruktury turystycznej i braku inicjatyw mieszkańców w zakresie

Tabela 7. Podział gmin ze względu na znaczenie turystyki w planowaniu strategicznym (składowa wskaźnika PS)

Gminy	Wartość składowej PS wskaźnika aktywności samorządu lokalnego	Znaczenie turystyki w planowaniu strategicznym gmin
Nalęczów, Wola Uhruska, Hrubieszów, Janów Lubelski, Krasnobród, Szczepleszyn, Wojciechów, Włodawa, Zwierzyniec	0,8–1	bardzo duże
Dubienka, Janowiec, Hańsk, Ludwin, Radecznicza, Sosnowica, Zamość	0,6–0,8	duże
Adamów, Janów Podlaski, Józefów, Stary Brus, Tarnawatka, Terespol, Urszulin, Dębowa Kłoda, Firlej, Horodło, Krynice, Łukowa, Nielisz, Siemień, Susiec	0,4–0,6	umiarkowane
Aleksandrów, Hanna, Uścimów, Księżpol	0,2–0,4	małe
Wyryki	0–0,2	bardzo małe

Źródło: opracowanie własne.

świadczenia usług noclegowych, zapisy dokumentów strategicznych świadczą o planowanej dużej roli turystyki w rozwoju gminy, zwłaszcza z uwagi na walory kulturowe miasta i walory krajobrazowe wiejskiej części gminy. Potwierdza to wypowiedź burmistrza Szczepieszyna z 2003 r., który mówił o turystyce jako o jednej z trzech głównych funkcji rozwoju, mogącej być „*kołem zamachowym dla podnoszenia poziomu cywilizacyjnego gminy*” (wywiad z burmistrzem Szczepieszyna, www.roztocze.net). Jednak takie stwierdzenia miejscowych liderów, pełne lokalnego patriotyzmu, prawdopodobnie nie mają szans na urzeczywistnienie.

Gminy o bardzo dużym znaczeniu turystyki w planowaniu strategicznym to przeważnie jednostki miejsko-wiejskie lub wiejskie sąsiadujące z miastami. Z przeglądu dokumentów wynika, że w gminach tych ogólnie poziom planowania strategicznego jest dobry, co może mieć związek ze stosunkowo wysokim poziomem rozwoju ekonomicznego tych gmin (w tym znacznymi dochodami, które dają np. lepsze możliwości współpracy z ekspertami), a także z lepszymi warunkami kadrowymi w urzędach gmin. Aby sprawdzić, czy faktycznie taka zależność ma miejsce, obliczono współczynnik korelacji pomiędzy wartością składowej PS wskaźnika WASL a wskaźnikiem określającym warunki ekonomiczno-infrastrukturalne badanych gmin. Współczynnik korelacji osiągnął wartość 0,37 i był istotny statystycznie na poziomie $\alpha = 0,05$. Poziom planowania strategicznego w zakresie turystyki był zatem związany z poziomem rozwoju ekonomicznego gmin, choć związek ten był słaby.

Łącznie niewiele było gmin, w których planowanie w zakresie turystyki miało małe lub bardzo małe znaczenie (5 gmin na 36 badanych). Wśród nich warto zwrócić uwagę na gminę Uścimów, gdzie mimo cennych walorów wypoczynkowych (obecność jezior wykorzystywanych rekreacyjnie) oraz długich tradycji rozwoju turystyki, w dokumentach strategicznych turystyczny kierunek rozwoju jest słabo zaakcentowany. Najniższą wartość składowej PS wskaźnika WASL uzyskała gmina Wiryki. Był to wynik dość zaskakujący, gdyż gmina ta położona jest w bezpośrednim sąsiedztwie atrakcyjnej turystycznie Włodawy, w zasięgu poleskiej strefy najwyższej atrakcyjności turystycznej, wyznaczonej w *Planie zagospodarowania przestrzennego woj. lubelskiego* (2002).

Turystyka wiejska jako kierunek rozwoju wymieniany jest często w planach strategicznych tworzonych przez samorządy różnych szczebli w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza obszarów tradycyjnie rolniczych, na których poszukuje się nowych kierunków rozwoju wielofunkcyjnego. Poszukiwanie takich kierunków jest wprawdzie bardzo pożądane, ale nie może polegać ono na uleganiu modzie (Kłodziński, 2002; 2006). Jednakże władze samorządowe szybko zaczęły jej ulegać i we współpracy z ekspertami, niejednokrotnie wywodzącymi się ze świata nauki, tworzyły optymistyczne, często nierealne wizje rozwoju turystyki w swo-

ich gminach, powiatach, województwach. Planowanie strategiczne badanych gmin jest w dużym stopniu przykładem tego zjawiska.

Jedną z przyczyn akcentowania rozwoju turystyki w badanych dokumentach jest pewien lokalny patriotyzm, wiara we własny kapitał przyrodniczy, społeczny, kulturowy i możliwości jego wszechstronnego wykorzystania. W analizowanych dokumentach strategicznych często występują zapisy o zabarwieniu emocjonalnym, które nie powinny stanowić podstaw do optymalnego i realnego wyznaczania kierunków rozwoju. Co ciekawe, nawet w przypadku gmin o słabych cechach przestrzeni turystycznej, w dokumentach strategicznych pojawiały się zapisy świadczące o tym, że rozwój turystyki jest pożądaną i w pełni możliwą do realizacji funkcją gospodarczą tych gmin.

Kolejny etap badań nad planowaniem strategicznym gmin polegał na rozpoznaniu, jakie rodzaje planowanych przedsięwzięć (mających na celu podniesienie atrakcyjności i aktywizację turystyczną) pojawiają się w analizowanych dokumentach. Wskazywano w nich na szerokie spektrum działań, które można pogrupować w przedsięwzięcia z zakresu:

- budowy i modernizacji obiektów infrastruktury turystycznej, sportowej i obiektów kultury,
- kształtowania przestrzeni przyrodniczej i zmian użytkowania ziemi pod kątem wykorzystania turystycznego,
- ochrony i odnowy zabytków,
- promocji gminy i informacji turystycznej,
- wspierania proturystycznej aktywności mieszkańców i przedsiębiorców,
- współpracy z innymi podmiotami,
- tworzenia szczegółowych koncepcji i programów rozwoju turystyki.

Najliczniej i najbardziej różnorodnie reprezentowaną grupą planowanych działań była grupa przedsięwzięć z zakresu budowy i modernizacji infrastruktury turystycznej i sportowo-rekreacyjnej. W tej grupie najczęściej wymieniano plany budowy różnych obiektów sportowych – w 33 na 36 badanych gmin zaplanowano budowę takich obiektów, w tym w przypadku 24 gmin określono czas realizacji zadań. Określenie czasu realizacji zadań jest bardzo ważne dla planowania strategicznego. Pozwala ustalić harmonogram prac i monitorować, w jakim stopniu plan jest realizowany. W dokumentach dla większości gmin zapisano plany budowy sal gimnastycznych i boisk. Mają służyć przede wszystkim mieszkańcom, w związku z tym plany ich budowy są postulowane przez społeczność lokalną. Doświadczenie pokazuje, że w praktyce wykorzystanie przez turystów tego typu obiektów jest niewielkie. Jednak potencjalnie mogą one stanowić urozmaicenie oferty rekreacyjnej gminy. Przykładowo, w gminie Wola Uhruska, w statucie Gminnego Ośrodka Sportu i Rekreacji, zapisano możliwość wykorzystania przez turystów obiektów sportowych wchodzących w jego skład (*Uchwała Rady Gminy nr VI/27/2007*).

Rozszerzanie oferty turystycznej poprzez budowę komunalnych obiektów sportowych, również przy szkołach, jest zabiegiem stosowanym m.in. w gminach o wysoko rozwiniętej funkcji turystycznej. Jako przykład może posłużyć tu nadmorska gmina Rewal, gdzie dzięki zbudowanym ze środków publicznych profesjonalnym obiektom i urządzeniom sportowym, licznie przybywają grupy sportowców na treningi i zawody, dzięki czemu miejscowi usługodawcy, oferujący sportowcom noclegi i wyżywienie, mają zapewnione wydłużenie sezonu turystycznego (Bednarek, 2008). Oczywiście baza gastronomiczna i hotelowa o odpowiednim standardzie jest warunkiem koniecznym funkcjonowania tego rodzaju turystyki, a bazą taką nie dysponuje większość gmin analizowanego obszaru.

Jak wynika z informacji uzyskanych z urzędów gmin, na obszarze ponad połowy (19) z nich w latach 2004–2007 realizowano projekty polegające na budowie lub modernizacji obiektów sportowych i rekreacyjnych. Były to w zdecydowanej większości przypadków właśnie boiska i hale sportowe w szkołach. Ich budowa była zapewne odpowiedzią na zapotrzebowanie społeczności lokalnej. Gminy stosunkowo łatwo mogą uzyskać zewnętrzne dotacje na te inwestycje, co również sprzyja ich owocnej realizacji.

Wśród innych zadań z zakresu infrastruktury sportowej wymienianych w dokumentach strategicznych na uwagę zasługują plany budowy: basenów, kortów tenisowych, infrastruktury sportów zimowych, wypożyczalni sprzętów oraz kompleksowych centrów sportowo-rekreacyjnych.

Budowę krytych pływalni do 2020 r. zaplanowano w ośmiu gminach, z których większość leży na terenach o niedostatku naturalnych kąpielisk (na obszarach wyżynnych). W przypadku czterech gmin czas realizacji inwestycji ustalono do roku 2008. W żadnej z nich nie dotrzymano tego terminu. W Janowie Lubelskim pływalnia w 2008 r. była w trakcie realizacji, natomiast w Nałęczowie trwała faza projektowa i gromadzenie dokumentacji technicznej (jest to oryginalny projekt budowy basenów termalnych). W pozostałych gminach nie podjęto jeszcze (2008) działań w celu budowy pływalni. W pięciu gminach zaplanowano budowę obiektów przeznaczonych do uprawiania sportów zimowych, jak wyciągi, trasy narciarskie i tory saneczkowe, ale w przypadku trzech z nich nie określono nawet terminu ich realizacji. W żadnej z tych gmin w 2008 r. nie podjęto jeszcze działań zmierzających do ich budowy. Plany budowy kortów tenisowych znalazły się w dokumentach strategicznych czterech gmin. Tylko w jednym przypadku określono planowany czas budowy. W żadnej z gmin w 2008 r. nie podjęto budowy tego typu obiektów. Dla sześciu spośród analizowanych 36 gmin zapisano w dokumentach strategicznych plany utworzenia kompleksowych centrów sportowo-rekreacyjnych (w tym w trzech gminach na lata 2010–20). Np. w gminie Ludwin zapisano plan utworzenia centrum rekreacyjnego z basenami, obiektami rehabilitacji, hippiki i hotelem, ale nie określo-

o czasie realizacji tej inwestycji. Można przypuszczać, że pozostanie ona tylko w sferze planów.

Inaczej niż w przypadku boisk i szkolnych hal sportowych, realizacja basenów, kortów tenisowych itd. wydaje się najczęściej mało prawdopodobna. Budowa profesjonalnych obiektów sportowych wymaga skomplikowanych procedur i dużych kosztów. Małe gminy wiejskie lub miejsko-wiejskie nie dysponują na ogół wystarczającymi środkami, a nawet w przypadku zewnętrznego współfinansowania projektów, konieczny jest wkład własny. Jego wygospodarowanie z budżetu okazuje się trudne. Takie opinie często pojawiały się w rozmowach z urzędnikami w gminach.

Wytyczanie szlaków i ścieżek turystycznych było równie często planowane przez gminy w ich dokumentach strategicznych, jak budowa obiektów sportowych. Przedsięwzięcia z tego zakresu nie są na ogół kosztowne, w porównaniu z innymi inwestycjami, i nie wymagają skomplikowanych procedur administracyjnych. Trasy turystyczne wytycza się wykorzystując istniejącą infrastrukturę, ich oznakowanie i ewentualne uzbrojenie w obiekty małej architektury nie stanowi problemu organizacyjnego i finansowego.

Z 33 gmin, które określiły w swoich dokumentach strategicznych potrzebę tworzenia tras turystycznych, 21 wskazało planowany czas realizacji tych przedsięwzięć. Jak wynika z informacji przekazanych przez urzędy gmin, w 18 gminach w latach 2004–2007 realizowano projekty polegające na budowie lub odnawianiu tras turystycznych. Były to zróżnicowane obiekty: trasy rowerowe, pieszne ścieżki przyrodniczo-historyczne, szlak konny. W większości przypadków różne inne podmioty, poza samorządem gminy, były zaangażowane w przygotowywanie tych tras (stowarzyszenia, zarządy obszarów chronionych, nadleśnicztwa) lub też projekty wytyczania tras były realizowane wspólnie przez kilka gmin. Co ciekawe, wśród 14 gmin, w których gęstość tras turystycznych była najniższa (otrzymały 0–2 punkty bonitacyjne za gęstość tras turystycznych w ocenie zagospodarowania turystycznego), tylko w ośmiu podjęto działania polegające na wytyczeniu szlaków pieszych lub rowerowych w latach 2004–2007.

W niespełną 1/3 badanych gmin władze samorządowe zaplanowały utworzenie obiektów noclegowych. Rola gminy w tworzeniu bazy noclegowej polega najczęściej na urządzeniu schronisk w szkołach, będących jednostkami organizacyjnymi gminy. Poza tym w strategiach i planach rozwoju wymieniane są projekty: adaptacji budynków komunalnych na cele bazy noclegowej (np. Sosnowica), tworzenia pól namiotowych (np. Tarnawatka), przystosowania internatu do pełnienia funkcji bazy noclegowej (Nałęczów), przystosowania istniejących obiektów dla niepełnosprawnych (Susiec, Sosnowica), budowy domu pielgrzyma i sanatorium (Krasnobród), a nawet zapisy dotyczące adaptacji nieczynnych leśniczówek na domki letniskowe (Wryki). Jednakże umieszczanie tego typu zapisów okazuje się często bezprzedmiotowe – np. o użytkowaniu leśniczówek

decyduje przecież zarząd nadleśnictwa, a nie gmina. Niestety, często w dokumentach strategicznych wymieniane są plany realizacji pewnych przedsięwzięć, na które władze gminy mają bardzo ograniczony wpływ. Członkowie samorządu lokalnego nie do końca zdają sobie sprawę z tego, jakie działania są w zasięgu ich kompetencji, a na jakie sfery życia społeczno-gospodarczego mogą tylko w bardzo niewielkim zakresie, pośrednio, oddziaływać. Zjawisko tego typu zidentyfikował A. Rosner (2007), który na podstawie badań ankietowych na temat aktywności władz lokalnych przeprowadzonych z 180 samorządowcami w gminach stwierdził, że respondenci nie zauważali różnicy pomiędzy sprawami ważnymi dla gminy, na które mają oni wpływ, od tych, na które nie mają wpływu.

W latach 2004–2007 w trzech gminach (Wola Uhruska, Ludwin, Hrubieszów) przystosowano budynki szkół do pełnienia funkcji schronisk młodzieżowych, natomiast w Nałęczowie realizowano projekt modernizacji internatu (który w sezonie turystycznym ma służyć turystom). Z kolei w gminie Szczepietyn zrealizowano w tym czasie dość nietypową, jak na przedsięwzięcia gminne, inwestycję: wybudowano miejsko-gminny ośrodek wypoczynkowo-szkoleniowy w Kawęczynku z zapleczem kuchennym, salą konferencyjną, świetlicą i pokojami dla turystów. Władze gminy liczą na aktywizację turystyczną wsi Kawęczynek dzięki budowie ośrodka. Urządzony obiekt został w drodze przetargu wydzierżawiony i przekazany w użytkowanie przedsiębiorcy z Zamościa. Sporadycznie w planach rozwoju lokalnego i strategiach pojawiały się zapisy dotyczące budowy lub adaptacji istniejących budynków gminnych na centrum edukacji ekologicznej oraz centrum konferencyjne (Susiec – w latach 2007–2013; Krasnobród – 2006, nie zrealizowano).

Dość zaskakujący był fakt, iż w świetle różnorodnych i często dość nietypowych planów na podniesienie atrakcyjności turystycznej gmin, rzadko proponowano inwestycje polegające na urządzeniu muzeum (Hańsk, Hrubieszów, Janów Podlaski, Nałęczów). Plan zrealizowano tylko w gminie Hrubieszów (częściowo). W Hańsku urządzenie muzeum planowane w latach 2006–2007 przesunięto na 2009. Przesuwanie w czasie planowanych inwestycji różnego typu lub częściowa ich realizacja często mają miejsce w analizowanych gminach, co jest efektem szeroko rozumianych ograniczeń finansowych i administracyjnych. Ponadto jak wyżej wspomniano, w przypadku wielu gmin samorządowcom wciąż brakuje wiedzy o tym, czym jest programowanie strategiczne, jakie zasady należy stosować przy budowie dokumentów strategicznych, aby ich zapisy były wykonalne (Kłodziński, 2006). Efektem tego jest niedostateczna realizacja wypracowanych planów.

Budowę muszli koncertowych i amfiteatrów również rzadko zaplanowano w analizowanych gminach, jak urządzenie muzeów (4 przypadki). W latach 2004–2007 nie podjęto jeszcze budowy tych obiektów (w harmonogramach wieloletnich planów inwestycyjnych zajmowały one odległe pozycje). Natomiast

wśród inwestycji w obiekty kultury najczęściej realizowano budowę domów kultury, świetlic wiejskich oraz modernizację tych obiektów, które służą zwłaszcza mieszkańcom.

Z innych, sporadycznie wymienianych w dokumentach strategicznych planów tworzenia infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, warto przytoczyć: organizację wypożyczalni sprzętów sportowych, budowę tzw. „witaczy–żegnaczy” przy drogach, urządzenie przystani kajakowych nad rzekami, stanic wędkarskich, plaż i inne.

Niewłaściwą, choć niestety dość częstą praktyką w planowaniu strategicznym gmin, jest zamieszczanie w dokumentach mało konkretnych zadań, które mogą być wielorako interpretowane, z czym wiąże się to, że właściwie nie da się zweryfikować ich realizacji. Przykładami takich zapisów mogą być: *stworzenie produktu turystycznego Józefowa (Strategia rozwoju gminy Józefów, 2007)* czy *stworzenie kompleksowej oferty turystycznej (Strategia rozwoju gminy Uścimów, 2007)*.

Kolejną grupą zadań z zakresu turystyki, są zadania dotyczące planowania przestrzennego i zmian użytkowania ziemi pod kątem wykorzystania turystycznego. W dokumentach strategicznych zaledwie 8 gmin znalazły się zapisy dotyczące planowania przestrzennego terenów turystycznych i rekreacyjnych, w tym konieczności tworzenia i zmian planów miejscowych pod kątem turystycznego zagospodarowania przestrzeni. Wydaje się, że w gminach w niewystarczającym stopniu dostrzega się znaczenie miejscowego planowania przestrzennego jako narzędzia wspierania funkcji turystycznej.

W przypadku 5 gmin w dokumentach strategicznych pojawiły się zadania dotyczące zwiększania lesistości gminy, służące m.in. podniesieniu atrakcyjności turystycznej. Dość zaskakujący był fakt, że nie wymieniano takiej potrzeby w ogóle w dokumentach strategicznych kilku gmin o wyjątkowo niskim udziale powierzchniowym lasów, wynoszącym poniżej 15%.

Z kolei bardzo często gminy zainteresowane były budową (ewentualnie powiększaniem) sztucznych zbiorników wodnych, pełniących funkcje retencyjno-rekreacyjne. Zbiorniki wodne stanowią jeden z najważniejszych walorów wypoczynkowych i gminy często liczą na aktywizację turystyczną dzięki ich istnieniu. Spośród 36 badanych jednostek w przypadku 20 wskazano w dokumentach strategicznych na zadania w tym zakresie. Były to gminy położone w różnych częściach Lubelszczyzny, w tym na obszarach o relatywnie wysokiej jeziorności (np. gmina Sosnowica). W niektórych gminach zaplanowano nawet budowę 2 lub więcej zbiorników (Wyryki, Susiec, Hrubieszów). Z siedmiu gmin, w których prace (lub przynajmniej ich rozpoczęcie) zaplanowano już na okres 2004–2007, w pięciu podjęto w tym czasie wstępne działania, polegające głównie na wykupie gruntów lub przygotowaniu dokumentacji technicznej. Można jednakże przypuszczać, że w związku z dużymi nakładami i skomplikowanymi procedurami przygotowania takich inwestycji, nie uda się zrealizować

ich w zaplanowanym przez samorządy lokalne czasie. Co więcej, w przypadku siedmiu innych gmin, nie wskazano w ogóle czasu realizacji zadania.

Władze samorządowe gmin przykładały dużą wagę do opieki nad zabytkami. Są one dla społeczności powodem lokalnej dumy i niejednokrotnie obiektami użyteczności publicznej. W przypadku 19 gmin wymieniano w dokumentach zadania z zakresu odnowy, ochrony, czy rewitalizacji obiektów zabytkowych. Natomiast w niewystarczającym stopniu ujęto w dokumentach strategicznych gmin potrzebę ochrony i pielęgnowania tradycyjnych form budownictwa wsi. Walory architektoniczne wsi wydają się niedoceniane przez władze lokalne jako potencjalne walory turystyczne. Zaledwie w przypadku 5 gmin zapisano w strategiach potrzebę ochrony i wspierania tradycyjnego budownictwa. Nie zaproponowano jednak konkretnych rozwiązań w tym zakresie.

Przeprowadzone analizy planowanych działań skłaniają do podjęcia próby określenia *przestrzeni turystycznej planowanej*, będącej obrazem oczekiwań i dążeń lokalnych społeczności w zakresie rozwoju turystyki w ich gminach.

W rozważaniach teoretycznych na temat przestrzeni turystycznej, w opozycji do przestrzeni realnej, funkcjonuje pojęcie przestrzeni wyobrażeń turystycznych, którą dzieli się na przestrzeń wirtualną, duchową, percepcyjną (Liszewski, 1995). Wszystkie te pojęcia dotyczą przestrzeni turystycznej w wyobrażeniu jej odbiorcy-użytkownika. Nie znaleziono natomiast w literaturze przedmiotu pojęcia określającego przestrzeń w wyobrażeniu jej gospodarzy i współtwórców, jakimi są społeczności, a w szczególności samorządy lokalne, przestrzeń przez nich pożądaną i planowaną. Doskonałym źródłem informacji na temat takiej przestrzeni są właśnie dokumenty strategiczne gmin. Na ich podstawie stworzono mapę wybranych elementów planowanej przestrzeni turystycznej badanych gmin (ryc. 9).

Warto w tym miejscu całościowo spojrzeć na działania samorządów polegające na realizacji w latach 2004–2007 inwestycji sprzyjających rozwojowi turystyki. Najczęściej realizowano zadania z zakresu rozbudowy infrastruktury technicznej, budowy obiektów kultury i sportu. Działania te służą bezpośrednio przede wszystkim mieszkańcom, a ich wpływ na aktywizację turystyczną jest pośredni lub tylko potencjalny. Wysoki był odsetek gmin (50%), w których realizowano projekty związane z wytyczaniem i oznakowaniem tras turystycznych, w przypadku prawie połowy gmin zadbano o estetykę i funkcjonalność przestrzeni wsi i miast. Realizowano projekty polegające na kształtowaniu centrów wsi, zagospodarowaniu parków, budowie chodników, oświetlenia ulicznego. Efekty tych inwestycji są na ogół powodem do dumy lokalnych społeczności i są postrzegane jako podnoszące atrakcyjność turystyczną miejscowości. Jak pisze M. Marks (2006, s. 85), dbałość o estetyczny wygląd całej miejscowości jest *niezwykle ważnym elementem wpływającym na powodzenie promocji gminy*, w tym także promocji turystycznej.

Ryc. 9. Wybrane elementy planowanej przestrzeni turystycznej badanych gmin na podstawie planów rozwoju lokalnego i strategii rozwoju z lat 1997–2007

A – amfiteatry, muszle koncertowe, B – muzea, C – urzędnia do uprawiania sportów zimowych, D – kompleksowe centra sportowe, E – korty tenisowe, F – baseny, G – zbiorniki wodne, H – obiekty noclegowe, I – ośrodki informacji turystycznej i promocji

The selected tourist facilities planned to build, according to local development plans and strategies of development from 1997–2008

A – amphitheatres, band shells, B – museums, C – winter sports facilities, D – complex sport centers, E – tennis courts, F – swimming pools, G – reservoirs, H – accommodation facilities, I – centers of tourist information and promotion

Tabela 8. Podział gmin ze względu na różnorodność inwestycji sprzyjających rozwojowi turystyki, realizowanych w latach 2004–2007 (składowa wskaźnika RI)

Gminy	Wartość składowej RI wskaźnika WASL	Różnorodność inwestycji realizowanych w gminach
Wola Uhruska, Hrubieszów, Janów Lubelski	0,8–1	Bardzo duża
Nałęczów, Sosnowica, Włodawa, Wojciechów, Zamość, Zwierzyniec	0,6–0,8	Duża
Adamów, Dębowa Kłoda, Dubienka, Firlej, Hanna, Hańsk, Józefów, Księżpól, Ludwin, Łukowa, Nielisz, Radecznica, Susiec, Szczepleszyn, Urszulín	0,4–0,6	Umiarkowana
Krasnobród, Janowiec, Janów Podlaski, Stary Brus, Krynice, Siemień, Tereszpól, Tarnawatka, Uścimów	0,2–0,4	Mała
Aleksandrów, Horodło, Wiryki	0–0,2	Bardzo mała

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując: planowanie rozwoju funkcji turystycznej przez samorządy lokalne jest powszechne w badanych gminach. Wydaje się, że objęła je popularna obecnie moda na planowanie turystyki jako ważnego filaru wielofunkcyjności wsi. Lokalne władze wierzą w wartość kapitału przyrodniczego i kulturowego (walory) swoich gmin i w możliwości jego wykorzystania turystycznego w sensie ekonomicznym. W przypadku prawie wszystkich gmin cele lub zadania związane z rozwojem turystyki deklarowane są przez samorządy lokalne, choć stopień szczegółowości i profesjonalizmu formułowanych zapisów jest bardzo zróżnicowany. W niektórych dokumentach pojawiały się tylko popularne hasła, nie znajdujące odzwierciedlenia w konkretnych zadaniach, w innych natomiast określano precyzyjnie proturystyczny cel strategiczny, cele operacyjne i wymieniano liczne zadania mające na celu rozwój funkcji turystycznej.

Przedstawiane w dokumentach strategicznych plany i oczekiwania w zakresie funkcji turystycznej są w wielu przypadkach niemożliwe do realizacji w przewidzianym czasie. W wielu z nich pojawiały się nieracjonalne na danym obszarze plany przedsięwzięć turystycznych. Autorzy planów zdają się nie dostrzegać faktu, iż nakłady związane z tego typu przedsięwzięciami są bardzo wysokie, procedury skomplikowane, możliwości finansowania ograniczone, a pojawienie się inwestora zewnętrznego mało realne. W kilkunastoletnim horyzoncie czasowym prawdopodobnie trudno spodziewać się realizacji wielu zapisanych w dokumentach strategicznych ambitnych planów, zwłaszcza w peryferyjnych gminach rolniczych. Okazuje się więc, że planowanie rozwoju turystyki, choć powszechne, oderwane jest często od rzeczywistości, niedopasowane do realiów społeczno-gospodarczych gmin.

Samorządy lokalne powinny dokonać weryfikacji istniejących dokumentów strategicznych swoich gmin w zakresie zapisów dotyczących rozwoju turystyki.

W gminach o niesprzyjających warunkach dla jej rozwoju i niskiej aktywności kwaterodawców nie należy traktować turystyki jako potencjalnego czynnika rozwoju ekonomicznego. Weryfikacja dokumentów strategicznych powinna również posłużyć ocenie, na ile racjonalne są plany tworzenia infrastruktury turystycznej, realizacji kosztownych szkoleń czy wydawania licznych publikacji promocyjnych. Zasadne jest przeprowadzenie konsultacji z zewnętrznymi ekspertami w zakresie opłacalności ekonomicznej proturystycznych przedsięwzięć.

Rola samorządów lokalnych w zakresie inwestowania w przestrzeń turystyczną nie jest znacząca, mimo „hojnych” deklaracji zapisanych w dokumentach strategicznych. Skromne budżety gmin, zwłaszcza tych typowo rolniczych, ogrom powierzanych im zadań własnych oraz wieloletnie zaniedbania w zakresie podstawowej infrastruktury, decydują o tym, że środki gminne przeznaczane są głównie na pilne inwestycje z zakresu infrastruktury technicznej, które mają zaspokoić potrzeby lokalnych społeczności. Wymagają one znaczących nakładów i są dla gmin dużym wyzwaniem. Nie starcza środków na przedsięwzięcia służące *stricte* podniesieniu atrakcyjności turystycznej badanych gmin. Te odkładane są na później. Natomiast realizowane aktualnie inwestycje podnoszą poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego i kulturalnego, poprawiają estetykę przestrzeni i w dłuższej perspektywie czasowej mogą sprzyjać rozwojowi funkcji turystycznej.

6.2. Działania samorządów lokalnych w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej

Warunkiem rozwoju turystyki jest aktywność przedsiębiorców, którzy świadczą usługi turystom. Jedną z metod stosowanych w gminach w celu aktywizacji przedsiębiorców jest oferowanie po korzystnych cenach nieruchomości na sprzedaż na terenach przeznaczonych pod zabudowę usługową i rekreacyjną. Zdecydowana większość gmin przeznaczała mienie komunalne na sprzedaż. Przykładowo w gminie Ludwin w 2008 r. poszukiwani byli inwestorzy, którzy wybudują: motel, centrum rekreacyjno-konferencyjne oraz kompleks sportowy składający się z kręgielni, strzelnicy i pływalni. W Krasnobrodzie natomiast oferowano na sprzedaż działki pod usługi sanatoryjne, a także (na użytkowanie wieczyste) atrakcyjny teren przeznaczony w planie miejscowym na ośrodek edukacyjno-konferencyjny z zapleczem hotelowo-gastronomicznym.

Podczas badań terenowych okazało się, że wielu przedstawicieli samorządów lokalnych „narzekało” na brak zainteresowania inwestorów zewnętrznych, w tym firm turystycznych. Trudno się dziwić, że zainteresowanie inwestorów tej

branży jest generalnie niewielkie na tych w większości mało popularnych turystycznie obszarach.

Innym popularnym instrumentem służącym przyciąganiu inwestorów jest stosowanie czasowych zwolnień od podatku od nieruchomości. Mając na względzie fakt, że rozwój turystyki planowany jest na tych obszarach, można przypuszczać, że poważne inwestycje prywatne w obiekty infrastruktury turystycznej będą oczekiwane. Znane są z obszaru badań przykłady dużych inwestycji firm prywatnych w infrastrukturę turystyczną (np. wyciągi narciarskie), które sprzyjały rozwojowi drobnych, lokalnych usług turystycznych. Jednak zaledwie w ośmiu gminach samorządy podjęły decyzję o wprowadzeniu ulg podatkowych dla przedsiębiorców chcących inwestować m.in. w obiekty infrastruktury turystycznej.

Powszechnie stosowanym instrumentem wsparcia aktywizacji turystycznej jest przeprowadzanie szkoleń dla kwaterodawców. Szkolenia są inicjowane przez gminy, ośrodki doradztwa rolniczego, stowarzyszenia kwaterodawców lub inne podmioty. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej zaistniały szerokie możliwości finansowania tego typu szkoleń, zwłaszcza dotyczących agroturystyki. Ich celem jest podnoszenie kwalifikacji rolników ukierunkowane na wielofunkcyjny rozwój wsi. Rola samorządów lokalnych polega często na zapraszaniu odpowiednich instytucji i organizacji do przeprowadzenia szkoleń, informowaniu mieszkańców o możliwości uczestnictwa w nich, udostępnianiu pomieszczeń, rzadziej na wsparciu finansowym. Około dwie trzecie (23) spośród badanych 36 samorządów gmin zadeklarowało działania w tym zakresie. Samorządy uczestniczyły głównie w organizacji szkoleń realizowanych przez regionalne ośrodki doradztwa rolniczego i stowarzyszenia agroturystyczne, sporadycznie przez lokalne grupy działania, starostwo powiatowe, a nawet przy współpracy z partnerem zagranicznym (w ramach wspólnych projektów). Różnie kształtowała się częstotliwość realizacji szkoleń w gminach. Najlepiej pod tym względem było w gminie Zwierzyniec, w której corocznie samorząd/urząd miejski uczestniczył w organizacji szkoleń dla kwaterodawców. Podobny wynik osiągnęła Włodawa (w latach 2000–2007 szkolenia odbyły się 5 razy). W tych gminach znaczący (w skali analizowanych obszarów) rozwój kwater prywatnych ma miejsce od kilkunastu lat. Szkolenia zapewne temu sprzyjały. Jednak można przypuszczać, że również bez nich rozwój ten miałby miejsce z uwagi na wysoki popyt na usługi turystyczne. Tylko w trzech gminach samorząd udzielił wsparcia finansowego w przeprowadzaniu szkoleń, a w pozostałych przypadkach było to wsparcie o charakterze organizacyjnym.

Omawiane działania na rzecz kształcenia kwaterodawców nie zawsze przynoszą oczekiwane efekty. W kilku gminach, mimo przeprowadzenia szkoleń, nie nastąpił rozwój kwater prywatnych (Tarnawatka, Szczepieszyn, Krynice – brak kwater prywatnych; Stary Brus, Hańsk – 1 obiekt; Tereszpol – 3). Można przy-

puszczać, że uczestnicy szkoleń brali w nich udział „z ciekawości”, nie planując rozpoczęcia działalności agroturystycznej.

Istotnym problemem jest poziom przeprowadzanych szkoleń. Do refleksji na ten temat skłaniają wypowiedzi niektórych kwaterodawców, którzy kwestionowali kompetencje prowadzących je trenerów. Kwaterodawcy ci wyrażali opinie, że często zapraszani są na szkolenia, na których nie dowiadują się niczego nowego, a wręcz dostają niewłaściwe rady i wytyczne odnośnie świadczenia usług noclegowych, niezgodne z współczesnymi trendami i potrzebami klientów-turystów.

Wyniki badań ankietowych pokazują, że prawie wszystkie badane samorządy lokalne wspierały zarówno finansowo (33), jak i organizacyjnie (34) lokalne stowarzyszenia kulturalne, turystyczne, koła gospodyń wiejskich itd. Większość rad gmin uchwała programy współpracy z organizacjami pozarządowymi. Organizacje i stowarzyszenia mogą na ich podstawie przejmować część zadań gminy, na których wykonanie otrzymują stosowne dotacje, mogą ubiegać się o granty gminne lub ze źródeł zewnętrznych. Rzadziej stosowane były inne, bezpośrednie formy wsparcia. Np. w gminie Wola Uhruska prezes stowarzyszenia agroturystycznego miał opłacony etat z budżetu gminy, tym samym stworzone motywujące warunki do działania na rzecz rozwoju agroturystyki.

W wielu spośród wspomnianych wyżej programach współpracy gmin z organizacjami pozarządowymi obszarami współdziałania były m.in. turystyka, rekreacja i kultura. W przypadku gminy Zwierzyniec uszczegółowiono nawet zadania z zakresu turystyki, które przy wsparciu gminy mogą realizować stowarzyszenia (organizacja i prowadzenie imprez turystycznych, wypożyczalnia sprzętów, kąpielisk i organizacja seminariów promujących Zwierzyniec).

We wszystkich ankietach uzyskanych z 36 urzędów gmin zadeklarowano, że udzielane jest wsparcie organizacji lokalnych imprez kulturalnych, sportowych, rekreacyjnych. Wydarzenia takie sprzyjają integracji mieszkańców i przyczyniają się do podnoszenia kapitału społecznego wsi. Ponadto wydarzenia takie mogą stanowić atrakcję turystyczną, szczególnie na obszarach o żywych tradycjach ludowych (dają możliwość poznania np. potraw regionalnych, wyrobów rękodzieła ludowego). Również imprezy sportowe przyciągają uczestników spoza gminy.

Lokalne wydarzenia kulturalne i rekreacyjne mogą być dobrym narzędziem promocji turystycznej. Dobrym przykładem jest tu gmina Wojciechów. Mimo niedostatku typowych walorów turystycznych, gmina stała się regionalnym centrum agroturystyki. Jest znana w Polsce z organizowanych tu warsztatów kowalskich i innych imprez stowarzyszenia kowali, które ma w Wojciechowie swoją siedzibę. Informacje o gminie pojawiają się w audycjach ogólnopolskiej telewizji, radia oraz w prasie. Bez przychylnego stosunku władz gminy do działalności tego ogólnopolskiego stowarzyszenia kowali (udostępnienie gminnego ośrodka

kultury na jego siedzibę), bez finansowego i organizacyjnego wsparcia wspomnianych wydarzeń przez władze gminy, Wojciechów nie mógłby zapewne liczyć na tak szeroko zakrojoną promocję.

We wszystkich badanych gminach wspieranie aktywności społeczności lokalnych jest w praktyce realizowane. Kluczową kwestią jest to, w jakim stopniu mieszkańcy chcą podejmować wspólne działania na rzecz podnoszenia atrakcyjności turystycznej (jak kultywowanie tradycji, wydawanie publikacji promocyjnych, obchodzenie uroczystości związanych z wydarzeniami historycznymi itd.). Jeśli taka aktywność ma miejsce, władze samorządowe dysponują sprawdzonymi narzędziami, aby ją wspierać.

Samorządy stosują też inne formy wsparcia usługodawców branży turystycznej, także poza strukturami organizacyjnymi. Jednym z nich jest finansowanie z budżetu gminy wyjazdów na targi turystyczne i inne imprezy, promujące region (np. Hanna, Hrubieszów). Dla wielu kwaterodawców wyjazdy indywidualne byłyby zbyt kosztowne – takie opinie uzyskano podczas wywiadów.

Innym przejawem wspierania kwaterodawców jest zapraszanie gości urzędów gmin do skorzystania z usług lokalnych gospodarstw agroturystycznych (np. Janów Lubelski, Wola Uhruska). W niektórych gminach pracownicy urzędów gmin rozwożą do właścicieli obiektów noclegowych i gastronomicznych foldery turystyczne, aby ci rozdawali je swoim klientom (np. w Zamościu, Hrubieszowie). Ciekawy pomysł realizował wójt gminy Włodawa, który podjął decyzję, że twórcy ludowi mogą bez posiadania żadnych zezwoleń sprzedawać swoje wyroby w turystycznej miejscowości Okuninka.

Różne formy kontaktu i współpracy samorządu z kwaterodawcami to pozytywne zjawisko. Zainteresowanie władz gminy rozwojem turystyki, a przede wszystkim realne działania na rzecz kwaterodawców, są dla nich motywujące i kształtują przekonanie, że mogą liczyć na lokalną władzę, która wspiera prowadzoną przez nich działalność. Poprawia się pozytywny wizerunek samorządu i zmniejsza się dystans na linii mieszkańcy-władza.

Jednym z narzędzi służących aktywizacji turystycznej jest utworzenie w gminie jednostki organizacyjnej, która wykonuje zadania związane z promocją i rozwojem turystyki. Najczęściej są to ośrodki kultury, sportu i rekreacji, rzadziej gminne biblioteki. Spośród badanych 36 gmin w przypadku 29 zadeklarowano, że jednostki organizacyjne gminy zaangażowane były w działania na rzecz rozwoju turystyki. Działania te polegały głównie na organizacji imprez kulturalnych i turystycznych i wydawaniu materiałów promocyjnych. W ośrodkach kultury mieściły się również gminne punkty informacji turystycznej. W Wojciechowie gminny ośrodek kultury, poza organizacją imprez, zajmował się obsługą wycieczek, prowadzeniem muzeów, dystrybucją materiałów promocyjnych. W Janowie Lubelskim ośrodek sportu i rekreacji, będący jednostką organizacyjną gminy, jest jednym z największych obiektów noclegowych na jej terenie,

Tabela 9. Podział gmin ze względu na różnorodność działań samorządów lokalnych w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej, sprzyjającej rozwojowi turystyki (składowa wskaźnika WPS)

Gminy	Wartość składowej WPS wskaźnika WASL	Różnorodność działań samorządów lokalnych w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej
Hanna, Hrubieszów, Janowiec, Janów Lubelski, Janów Podlaski, Józefów, Krynice, Ludwin, Nielisz, Sosnowica, Szcebrzeszyn, Urszulin, Włodawa, Wojciechów, Wola Uhruska, Zwierzyniec	0,8–1	Bardzo duża
Adamów, Dębowa Kłoda, Dubienka, Firlej, Hańsk, Horodło, Krasnobród, Księżpól, Nałęczów, Siemień, Stary Brus, Susiec, Tarnawatka, Uścimów, Zamość	0,6–0,8	Duża
Aleksandrów, Łukowa, Radecznicza, Tereszpol, Wyrki	0,4–0,6	Umiarkowana
–	0,2–0,4	Mała
–	0–0,2	Bardzo mała

Źródło: opracowanie własne.

posiadającym szerokie zaplecze sportowe, gastronomiczne i rozrywkowe. Usługi w zakresie rekreacji dla turystów świadczy też gminny ośrodek sportu i rekreacji w Woli Uhruskiej, który prowadzi wypożyczalnię sprzętów sportowych.

Rozkład gmin względem wartości składowej WPS (wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej) był nierównomierny. Nie było jednostek, które uzyskałyby wartość składowej poniżej 0,4 (tab. 9). Zdecydowana większość samorządów podejmowała działania na rzecz wspierania aktywności społecznej mieszkańców, rzadziej stosowano instrumenty wspierania przedsiębiorców. Wachlarz podejmowanych działań był szeroki, ale warunkiem ich powodzenia jest zaangażowanie podmiotów prywatnych, bez którego rola samorządu gminy we wspieraniu proturystycznych aktywności może okazać się znikoma. Takie opinie wyrażali często samorządowcy, którzy w ankietach wskazywali na niskie zainteresowanie społeczności lokalnej rozwojem turystyki (w przypadku połowy badanych jednostek) i inwestorów z zewnątrz (w ok. 60% gmin).

6.3. Działania samorządów lokalnych w zakresie współpracy z innymi podmiotami

Parki narodowe, krajobrazowe i lasy (w granicach parków i poza nimi), to obszary o kluczowym znaczeniu z punktu widzenia rozwoju turystyki wiejskiej.

Gminy, w których takie obszary zajmują duże powierzchnie, liczą na aktywizację turystyczną w oparciu o ich walory.

Jednocześnie zarządy parków narodowych, parków krajobrazowych i administracja nadleśnictw mają określone obowiązki i prawa względem obszarów swojego działania, związane również z rozwojem turystyki. Zagospodarowanie turystyczne obszarów chronionych i lasów wymaga współpracy wymienionych wyżej podmiotów z samorządami gmin, na terenie których się znajdują. Dotyczy to w szczególności wytyczania szlaków i ścieżek turystycznych, które niejednokrotnie biegną częściowo przez obszary pod zarządem np. nadleśnictw, częściowo przez obszary gminne. Jak piszą L. Chojnacka-Ożga i W. Ożga (2007, s. 56), *włączenie oferty turystycznej Lasów Państwowych do regionalnego produktu turystycznego jest konieczne do zbudowania komplementarnego produktu turystycznego. W koordynacji działań na rzecz rozwoju turystyki na szczeblu danej jednostki administracyjnej powinny czynnie uczestniczyć samorządy lokalne i współpracujące z nimi organizacje.*

Okazuje się, że wśród analizowanych 36 gmin w przypadku 21 zadeklarowano współpracę na rzecz infrastruktury turystycznej z administracją nadleśnictwa lub obszaru chronionego. Jest to wynik zadawalający. Były jednak takie gminy, w których, według uzyskanych informacji, brakowało tej współpracy mimo wysokiego udziału powierzchni lasów czy obszarów chronionych (np. Wiryki – 57% pow. lasów, Adamów – 40%, Tereszpól – 70%; Radecznicza – 85% pow. parku krajobrazowego). A taka współpraca zapewne przyczyniłaby się do lepszego udostępnienia tych obszarów dla turystyki. Natomiast dobre przykłady wspólnych projektów administracji lasów, parku krajobrazowego i samorządu odnotowano w Janowie Lubelskim i Hrubieszowie (patrz rozdział 6.6).

Istotną rolę odgrywa współpraca w zakresie turystyki pomiędzy gminami. Sąsiadujące jednostki administracyjne mogą wspólnymi siłami przyciągać turystów, powinny więc taką współpracę podejmować. Rywalizacja może przynieść stratę potencjalnego klienta. *Lepiej bowiem zachęcić turystę do przyjazdu do regionu niż stracić potencjalnego klienta w rywalizacji konkurencyjnej* (między gminami) (Nieżgoda, 2006, s. 129). Jak wynika z uzyskanych z gmin ankiet, połowa spośród badanych jednostek podejmowała współpracę z innymi gminami regionu w zakresie turystyki. Niestety, niektóre gminy, nawet mimo położenia w bezpośrednim sąsiedztwie najatrakcyjniejszych i najpopularniejszych w regionie obszarów turystycznych, nie podejmowały współpracy związanej z turystyką z innymi gminami. Przykładem mogą być tu: Tereszpól, sąsiadujący ze Zwierzyniec, Tarnawatka, sąsiadująca z Krasnobrodem, Adamów sąsiadujący ze Zwierzyniec i Krasnobrodem czy Wiryki, sąsiadujące z Włodawą.

Jako przejaw aktywności samorządu gminy w zakresie turystyki uznano nie tylko fakt realizacji wspólnych proturystycznych przedsięwzięć, ale również samą przynależność do struktur organizacyjnych na poziomie ponadgminnym,

takich jak: stowarzyszenia, związki gmin, lokalne i regionalne organizacje turystyczne, czy zaangażowanie się w charakterze członka wspierającego w lokalną grupę działania. Chodzi tu tylko o takie organizacje, których jednym z celów statutowych jest promocja turystyczna i turystyka. Mimo iż przynależność do proturystycznej organizacji nie jest jednoznaczna z podejmowaniem w analizowanym czasie wspólnych z innymi gminami działań na rzecz turystyki, to sprzyja ona budowaniu kontaktów, czerpaniu wzorców z innych gmin, daje formalne podstawy do wspólnych projektów, jest więc co najmniej potencjalnym narzędziem wspomagania turystyki.

Na analizowanym obszarze w 2007 roku funkcjonowały trzy lokalne organizacje turystyczne (LOTy). Na terenie Płaskowyżu Nałęczowskiego i w dolinie Wisły działa organizacja „Kraina Lessowych Wąwozów”. Spośród analizowanych gmin do organizacji tej należą: Nałęczów, Janowiec, Wąwolnica i Wojciechów. W ramach działalności organizacji wydawane są foldery, organizowane wyjazdy na targi turystyczne, prowadzony jest serwis internetowy i punkt informacji turystycznej. Zlecono także przygotowanie audytu turystycznego, a następnie strategii rozwoju turystyki dla obszaru jej działania.

W 2002 r. władze kilku turystycznych miast i gmin roztoczańskich powołały do życia tzw. Turystyczną Koalicję Samorządową, która w 2003 r. przekształciła się w LOT „Zamość i Roztocze”. Należą do niej: miasto Zamość, gminy miejsko-wiejskie i wiejskie: Józefów, Krasnobród, Nielisz, Susiec, Szczepieszyn, Zwierzyniec, a także położony poza Roztoczem Janów Lubelski. Działalności tej organizacji polega również na organizacji wyjazdów na targi, realizacji szkoleń, wydawaniu materiałów promocyjnych, w czym udział finansowy i organizacyjny mają samorządy lokalne.

W 2007 r. utworzono z inicjatywy przedsiębiorcy branży turystycznej z Tomaszowa Lubelskiego kolejną lokalną organizację turystyczną noszącą nazwę „Roztocze”. Spośród gmin obszaru badań akces do tej organizacji zgłosiły: Susiec i Krynice. Oryginalnym projektem promocyjnym realizowanym przez tę organizację była emisja serii regionalnych monet, które dopuszczone zostały formalnie do obiegu w wybranych miejscach na terenie działania organizacji.

Od 2005 r. na Lubelszczyźnie działa Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna (LROT), której celem jest m.in. kreowanie wizerunku województwa lubelskiego jako regionu atrakcyjnego turystycznie oraz integracja lokalnych inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki. Do zadań jej należy m.in. tworzenie systemu informacji turystycznej, w tym internetowej, organizacja imprez turystycznych, wydawanie publikacji promocyjnych.

Od 2006 r. na analizowanym terenie powstają lokalne grupy działania, finansowane ze środków Unii Europejskiej w ramach polityki rozwoju obszarów wiejskich. Na terenie gmin: Włodawa, Wola Uhruska i Hańsk powołano LGD „Poleska Dolina Bugu”. W latach 2007–2008 LGD wykazywała dużą aktyw-

ność na rzecz wspierania rozwoju turystyki. We współpracy z zewnętrznymi firmami opracowano inwentaryzację zasobów infrastrukturalnych, kulturalnych, przyrodniczych i historycznych terenu, koncepcję wytyczenia i budowy Szlaku Poleskiej Doliny Bugu i Szlaku Trzech Kultur, analiza możliwości wyznaczenia nowych kąpielisk na obszarze gminy Hańsk, Włodawa, Wola Uhruska oraz koncepcja wykorzystania walorów rzek obszaru dla rozwoju turystyki aktywnej (dotycząca rzeki Bug, Włodawki, Tarasienki). Inne działania polegały na zorganizowaniu kursu przewodnickiego, wyjazdu na targi turystyczne, warsztatów twórczości ludowej (których celem było m.in. wskazanie możliwości wykorzystania twórczości ludowej w ofercie turystycznej), wydaniu folderów i map turystycznych (www.gmina-wlodawa.pl/www/leader).

W gminach Janów Lubelski oraz Modliborzyce i Potok Wielki (poza obszarem badań) utworzono LGD „Leśny Krąg”. Proturystyczną działalność LGD scharakteryzowano w ramach studium przypadku (rozdział 6.6.1). W gminach Hrubieszów, Horodło oraz Mircze powołano lokalną grupę działania, w ramach której realizowano projekty związane z turystyką (patrz rozdział 6.6.2). Na obszarze gmin Urszulin i Cyców założono LGD „Liderzy Polesia”, a gminy: Wojciechów, Janowiec, Wąwolnica, oraz Końskowola, Sieciechów, Puławy, Przyłęk, Stężycza utworzyły „Lubelsko-Mazowiecką Grupę Działania na Rzecz Rozwoju Wsi”.

Od 2007 i 2008 r. w większości pozostałych gmin na mocy uchwał rad gmin rozpoczynano procedury utworzenia nowych lokalnych grup działania, w ramach kolejnego okresu (2007–2013) finansowania unijnego.

Gminy, na terenie których funkcjonuje siedziba parku narodowego (Urszulin – Poleskiego PN, Zwierzyniec – Roztoczańskiego PN) zapisały się do Stowarzyszenia Samorządów Współdziałających z Parkami Narodowymi. Do proturystycznych działań tej organizacji należała współorganizacja (wraz ze stowarzyszeniami samorządowymi) konferencji „Partnerstwo w ochronie środowiska i krajobrazu szansą na zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu”, w której czynny udział brały władze gminy Zwierzyniec (www.stowarzyszenie-samorzadow.pl). Janów Podlaski, Janów Lubelski oraz dwie inne gminy o nazwie Janów utworzyły międzygminne porozumienie „4 razy Janów”, którego działania obejmują również sprawy turystyki (informacje uzyskane z urzędu gminy Janów Podlaski).

Niemal połowa (17) spośród analizowanych gmin należała do Związku Gmin Lubeszczyny. Zakres przedmiotowy działań tego stowarzyszenia jest szeroki, a jednym z celów jest *wspieranie działań zmierzających do budowania tożsamości regionalnej, kształtowania i upowszechniania wspólnych tradycji historycznych, kulturowych, turystycznych i gospodarczych województwa lubelskiego* (www.zgl.pl). Przykładem sprzyjających turystyce działań tego stowarzyszenia była współorganizacja konferencji dotyczących m.in. aktywizacji turystycznej. W organizacji

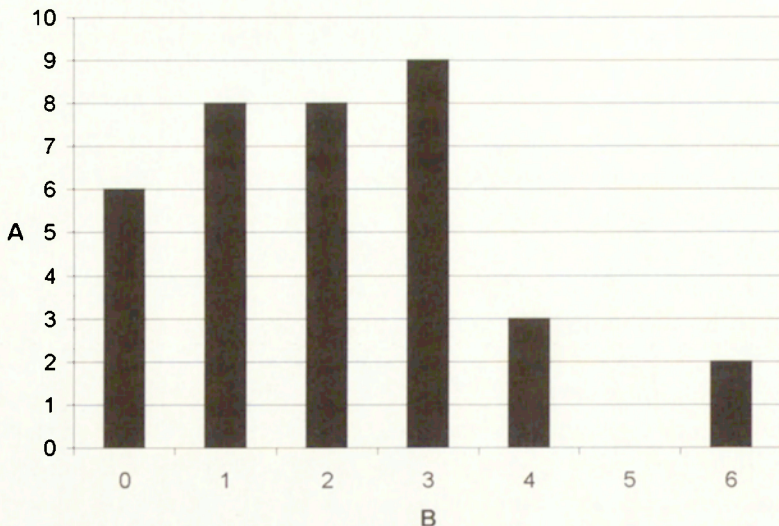
jednej z takich konferencji dotyczącej doliny Bugu, w 2005 r., partnerami były gminy Wola Uhruska i Włodawa.

Podobną liczbę gmin (15) spośród analizowanych zrzesza Stowarzyszenie Samorządów Euroregionu Bug. Powstało ono w 1999 r. z inicjatywy kilku samorządów trzech szczebli z obszaru województwa lubelskiego, w tym władz gminy Włodawa. Do celów stowarzyszenia należy m. in.: integracja samorządów strony polskiej w Związku Transgranicznym Euroregionu Bug, upowszechnianie dorobku kulturowego i tradycji społeczności przygranicznych oraz wspieranie różnych form współpracy w zakresie m.in. turystyki. Cele te realizowane są poprzez m.in. podejmowanie przedsięwzięć gospodarczych i kulturalnych, prowadzenie prac informacyjnych, konsultacyjnych i projektowych mających na celu wspólne rozwiązywanie przez samorzady problemów w zakresie poszczególnych dziedzin działania Euroregionu Bug, prowadzenie działalności wydawniczej, szkoleniowej i promocyjnej, współdziałanie z władzami i instytucjami państwowymi i samorządowymi oraz organizacjami społecznymi, pozyskiwanie środków finansowych w ramach zewnętrznych form wsparcia ze źródeł krajowych i zagranicznych (*Statut Stowarzyszenia Samorządów Euroregionu Bug*).

Powyższe przykłady pokazują, że liczne są na terenie Lubelszczyzny organizacje, związki, fundacje itp., których jednym z obszarów działań jest turystyka. Akcentują one w swoich programach działania na jej rzecz. Te proturystyczne projekty są wielokrotnie realizowane, niemniej jednak ich rozproszenie, doraźny charakter oraz brak spójności i komplementarności w szerszym wymiarze czasowo-przestrzennym, decydują o ich małym znaczeniu w realnym budowaniu gospodarki turystycznej.

Turystyka stała się popularnym, „łatwym” hasłem, które używa się przy okazji planowania przez stowarzyszenia i organizacje wszelakich przedsięwzięć. Często jest swego rodzaju myślą przewodnią różnych projektów. Działania, realizowane „w imię turystyki”, choć w większości nie przynoszą szybkich efektów w postaci wzrostu ruchu turystycznego, na pewno mają duże znaczenie w kształtowaniu lokalnej tożsamości i budowaniu kapitału społecznego. Czy przyczynią się do napływu turystów i wygenerowania efektów ekonomicznych w przyszłości? Konkurencja w skali Polski w zakresie kreowania ofert turystyki wiejskiej jest coraz większa i wydaje się, że rośnie znacznie szybciej niż liczba turystów chcących te produkty nabywać.

Warto przedstawić zestawienie zbiorcze dotyczące przynależności analizowanych gmin do struktur organizacyjnych (ryc. 10). Sześć spośród badanych 36 gmin nie należało w 2007 r. do żadnej organizacji (której jednym z obszarów działań jest promocja lub turystyka), ani nie było zaangażowanych w lokalne grupy działania (w ramach SPO 2004–2006). Dwie gminy – Janów Lubelski i Wola Uhruska – uczestniczyły aż w sześciu organizacjach.

Ryc. 10. Przynależność analizowanych gmin do organizacji, których jednym z obszarów działań jest promocja i turystyka

A – liczba gmin, B – liczba organizacji

Communes' membership in tourism-related organizations

A – numbers of communes, B – number of organizations

Przynależność gmin do organizacji była wyraźnie związana z poziomem rozwoju zagospodarowania turystycznego. Wśród gmin, które należały do 3–6 struktur organizacyjnych, nie było takich, które otrzymały poniżej 10 punktów w ocenie zagospodarowania turystycznego. Z drugiej strony, wśród gmin, które nie podjęły żadnej współpracy z innymi w ramach organizacji proturystycznych, znalazły się też jednostki o znaczącym poziomie rozwoju infrastruktury turystycznej (Uścimów i Dębowa Kłoda). Badania pokazują, że samorządy tych gmin były generalnie słabo aktywne w zakresie działań sprzyjających rozwojowi turystyki. Jednocześnie, mimo obecności jezior i kilkudziesięcioletnich tradycji rozwoju turystyki, brakuje tu kwater agroturystycznych i innych obiektów, w których wynajmowane są pokoje gościnne. Można przypuszczać, że niskie zainteresowanie samorządu lokalnego rozwojem turystyki sprzyja bierności mieszkańców w tym zakresie.

W przypadku połowy spośród analizowanych gmin zadeklarowano współpracę z jednostkami samorządu terytorialnego, instytucjami lub organizacjami z innych państw. Prawie 2/3 spośród gmin, które zadeklarowały współpracę z zagranicą, nawiązały kontakty z Ukrainą. Realne wsparcie i formalne ramy dla współpracy stanowi wspomniany wyżej Transgraniczny Związek Euroregion Bug, obejmujący województwo lubelskie, obwód wołyński i część lwowskiego na Ukrainie oraz obwód brzeski na Białorusi (współpracę z Białorusią zadeklarowały trzy przygraniczne gminy).

Badane gminy podejmowały też współpracę z partnerami z Europy Zachodniej (Niemcy – 6 gmin; Francja – 3; Holandia – 2; Belgia – 1; Wielka Brytania – 1; Belgia – 1; Hiszpania – 1), Środkowej (Słowacja – 2 gminy; Węgry – 1 gmina) i Europy Południowej (Macedonia – 1 gmina), a także z Rosją – 1 gmina. Najbardziej aktywne w zakresie współpracy zagranicznej były gminy Zwierzyniec i Nałęczów – są to jednocześnie jednostki o wysokim poziomie rozwoju infrastruktury turystycznej.

Współpraca odbywała się głównie na podstawie zawartych umów partnerskich z podmiotami zagranicznymi oraz w ramach wspólnych projektów wspomnianego Euroregionu Bug. Najczęściej wspólne działania dotyczyły wymiany kulturalnej i sportowej, w której udział brały grupy mieszkańców gmin, zwłaszcza młodzieży. Rzadziej realizowano inne działania. Gmina Wojciechów wraz z prowincją Gelderland z Holandii realizowała projekt z zakresu ochrony środowiska i turystyki, polegający na odnowie źródeł i koryta rzeki w okolicy Wojciechowa. Partner holenderski współpracował także z gminą Janowiec, finansując zakup promu odbywającego rejsy turystyczne między Janowcem i Kazimierzem Dolnym.

Korzystając ze środków finansowych w ramach *Programu Sąsiedztwa PL-BY-UA INTERREG III A/Tacis CBC 2004–2006* różne podmioty Euroregionu Bug były beneficjentami projektów sprzyjających promocji obszarów, współpracy transgranicznej, rozwojowi kultury i turystyki. Warto tu wymienić kilka przykładów. W gminie Włodawa, której partnerem był ukraiński Świtez, zorganizowano cykl imprez związanych z obyczajowością, tradycją, koncerty muzyki, wystawy fotografii i malarstwa. Gmina Wola Uhruska nawiązała współpracę z samorządem rejonu Szackiego w zakresie opracowania wspólnej oferty turystycznej oraz intensyfikacji działań zmierzających do utworzenia przejścia granicznego Zbereże-Adamczuki. W ramach realizowanego projektu „Nadbużańskie Klimaty” odbywały się plenery plastyczne, obozy młodzieżowe, a celem projektu było zachęcenie mieszkańców do współpracy transgranicznej i stworzenie warunków do budowy wspólnej oferty turystycznej Polesia. Gmina Firlej z partnerami ukraińskimi zorganizowała rajd turystyczny, warsztaty kulturalne i festyn promocyjny. Natomiast gmina Zamość była beneficjentem projektu realizowanego z ukraińskim Jaworowskim Narodowym Parkiem Przyrodniczym, którego celem była promocja walorów turystycznych i kulturowych pogranicza polsko-ukraińskiego. W ramach projektu odbyło się seminarium, wycieczki krajoznawcze, impreza plenerowa.

Projekty polegające na wymianie transgranicznej są ciekawym i na pewno pożądanym sposobem aktywizacji społeczności lokalnych. Dochodzi do nawiązania nowych kontaktów, również na poziomie nieformalnym, co jest szczególnie cenne dla ewentualnej przyszłej współpracy. Z przyjazdów kilkunastu lub kilkudziesięciu-osobowych grup gości zagranicznych korzystają lokalni

gestorzy bazy noclegowej i gastronomicznej, świadczący usługi turystyczne. Jak wynika z uzyskanych ankiet, współpraca zagraniczna polegająca na wymianie grup mieszkańców wskazywana była przez przedstawicieli władz lokalnych jako sprzyjająca rozwojowi turystyki.

Jednak wobec uszczelniania polsko-ukraińskiej i polsko-białoruskiej granicy w związku z wejściem Polski do Unii Europejskiej (2004) i do strefy Schengen (2007), trudno spodziewać się intensywnego rozwoju współpracy transgranicznej ze wschodnimi sąsiadami. Ponadto, bez względu na trudne uwarunkowania polityczno-gospodarcze, naturalną barierą w przypadku gmin sąsiadujących ze sobą po obu stronach granicy pozostaje rzeka Bug. Skalę tych problemów pokazuje choćby porównanie liczby przejść granicznych na granicy polsko-niemieckiej (średnio jedno na 18 km) do liczby przejść granicznych na granicy polsko-ukraińskiej (średnio jedno na 90 km) (Bednarek, 2007a); w przypadku obu granic najdłuższy jej odcinek przebiega korytem rzeki.

Zróżnicowanie badanych gmin w zakresie współpracy z różnymi podmiotami na rzecz turystyki jest znaczne. Rozkład gmin pod względem wartości składowej WP (wskaźnika aktywności samorządu lokalnego na rzecz turystyki) jest stosunkowo równomierny (tab. 10). Generalnie samorządy lokalne pod tym kątem wypadają słabiej niż w zakresie wspierania aktywności mieszkańców i przedsiębiorców. Wśród analizowanych gmin były takie, w których składowa WP wskaźnika WASL wynosiła 1 (wszystkie kryteria spełnione, np. Zamość, Janów Lubelski, Wola Uhruska), ale także takie, gdzie wartość tej składowej wynosiła 0 (żadne kryterium nie spełnione, np. Aleksandrów, Księżpól). Wśród gmin

Tabela 10. Podział gmin ze względu na aktywność samorządów lokalnych w zakresie współpracy na rzecz rozwoju turystyki z innymi podmiotami (zewnętrznymi lub ponadlokalnymi instytucjami i organizacjami) (składowa wskaźnika WP)

Gminy	Wartość składowej WP	Aktywność samorządów lokalnych w zakresie współpracy z innymi podmiotami
Hrubieszów, Janowiec, Janów Lubelski, Józefów, Krasnobród, Natęczów, Susiec, Szczepieszyn, Włodawa, Wola Uhruska, Zamość, Zwierzyniec	0,8–1	Bardzo duża
Sosnowica, Urszulín, Wojciechów	0,6–0,8	Duża
Dębowa Kłoda, Hańsk, Firlej, Janów Podlaski, Nielisz, Stary Brus	0,4–0,6	Umiarkowana
Dubienka, Hanna, Horodło, Krynice, Ludwin, Łukowa, Terespol	0,2–0,4	Mata
Adamów, Aleksandrów, Księżpól, Radecznicza, Siemień, Tarnawatka, Uścimów, Wyrki	0–0,2	Bardzo mata

Źródło: opracowanie własne.

o najsłabszych wynikach w tym zakresie znalazły się jednostki zróżnicowane pod względem cech przestrzeni turystycznej, w tym: Radecznicza (wysokie walory, słabe zagospodarowanie turystyczne, Uścimów (umiarkowane walory, dobre zagospodarowanie turystyczne), Siemień (słabe walory, słabe zagospodarowanie), itd. Wśród gmin o najlepszych wynikach w tym zakresie większość stanowiły te o korzystnych cechach przestrzeni turystycznej. Warto tu jednak wyróżnić gminy Hrubieszów (patrz rozdział 6.6.2) i Zamość. Mimo podmiejskiego charakteru gminy Zamość i jej niskiej atrakcyjności turystycznej, samorząd realizuje wspólne przedsięwzięcia z PTTK, Zespołem Zamojskich Parków Krajobrazowych, Roztoczańskim Parkiem Narodowym (współorganizacja imprez, rajdów, promocja, wytyczanie szlaków rowerowych i konnych), współpracuje z miejscowymi gestorami bazy noclegowej i gastronomicznej, działa w lokalnej organizacji turystycznej.

6.4. Działania samorządów lokalnych w zakresie promocji

Promocja turystyczna ma na celu poinformowanie turystów o ofercie i zachęcenie ich do skorzystania z tej oferty (Marks, 2006). Działania promocyjne realizują m.in. samorządy lokalne.

W zdecydowanej większości (28 z 36) analizowanych gmin wydawane były foldery, w których reklamowano walory i usługi turystyczne. W niektórych gminach wydawano tylko jeden typ folderu (np. Dębowa Kłoda, Uścimów, Tereszpol), w innych publikowano ich po kilka (np. Zamość, Hrubieszów, Wojciechów). Duża była też liczba gmin (22), które deklarowały wydawanie innych materiałów promocyjnych, jak widokówki, kalendarze, albumy widokowe, torby, a nawet koszulki z nadrukiem herbu i nazwy gminy. W zbliżonej liczbie badanych jednostek (21) deklarowano uczestnictwo gminy w wydawaniu materiałów promocyjnych przez inne podmioty lub korzystanie z pomocy merytorycznej (przy wydawaniu własnych publikacji) innych podmiotów (np. PTTK, administracji parku krajobrazowego).

Przegląd materiałów promocyjnych uzyskanych ze wszystkich analizowanych gmin pokazuje, że głównie jednostki miejsko-wiejskie lub wiejskie w otoczeniu miast charakteryzowały się wysoką aktywnością samorządów w zakresie przygotowywania materiałów promocyjnych (np. Hrubieszów, Janów Lubelski, Józefów, Szczepieszyn, Zamość, Zwierzyniec). Jednocześnie wśród gmin aktywnych w zakresie promocji były takie, które charakteryzowały się mało korzystnymi cechami przestrzeni turystycznej (np. Hrubieszów, Wojciechów, Szczepieszyn, Zamość), natomiast wśród gmin o wysokich walorach turystycznych zdarzały się takie, których władze nie wydawały żadnych materiałów promocyjnych lub wydawały je sporadycznie w małym nakładzie (np. Radecznicza, Urszulin,

Tereszpol). Należy mieć na uwadze, że publikowane wydawnictwa, często profesjonalnie i bardzo atrakcyjnie opracowane, nie mają szans na szeroką ogólnopolską dystrybucję i dotarcie do szerokiego grona odbiorców. Tym samym ich rola w zakresie promocji jest niewielka.

W przypadku połowy badanych gmin zorganizowano punkty informacji turystycznej (IT). Mieszczą się one na ogół w gminnych ośrodkach kultury, bibliotekach, rzadziej w urzędach gmin. Użyteczność takich punktów IT dla turystów jest ograniczona – instytucje gminne pracują na ogół do godz. 16 oraz nie są czynne w weekendy i święta, podczas których koncentruje się ruch turystycznych krótkich pobytów. Ważną kwestią są też kompetencje pracowników punktów informacji turystycznej. Wydaje się, że nie zawsze są one wystarczające (w niektórych nie uzyskano nawet informacji na temat liczby obiektów noclegowych w gminie; zatrudniano tam stażystów, którzy nie posiadali dostatecznej wiedzy na temat oferty turystycznej).

W przypadku 12 spośród analizowanych 36 gmin zadeklarowano, że samorząd lokalny był zaangażowany w organizację wyjazdów na targi turystyczne i inne imprezy promocyjne o zasięgu ponadlokalnym (w latach 2004–2007). Były to zwykle jednostki o dobrym poziomie rozwoju infrastruktury turystycznej, które chciały reklamować swoją ofertę. Były też takie gminy, w których mimo słabego poziomu rozwoju turystyki, promocja na targach była realizowana lub wspierana przez samorządy (np. Zamość, Wojciechów). Władze lokalne połowy badanych gmin nawiązywały kontakty z ponadlokalnymi mediami: prasą, telewizją, radiem. Media zapraszane były na gminne imprezy i inne uroczystości, audycje i artykuły na temat walorów gmin i różnych przejawów działalności społeczności lokalnej pojawiały się w radiu, telewizji i prasie.

Internet odgrywa coraz większą rolę w promocji turystycznej. Można przypuszczać, że obecnie jest on dominującym i najbardziej skutecznym narzędziem promocji, oferty turystycznej. Dostęp do internetu jest powszechny w Polsce zwłaszcza w dużych miastach, skąd głównie wywodzą się klienci usług turystycznych oferowanych na wsi. Z przeprowadzonych z kwaterodawcami wywiadów wynika, że ponad 90% z nich reklamowało się w internecie, część z nich nawet w kilkunastu różnych serwisach oraz na własnych stronach. Jak twierdziło 90% kwaterodawców, przyjeżdżający turyści dowiadywali się o obiektach noclegowych głównie ze stron internetowych.

Strony internetowe gmin mogą stanowić dobre narzędzie promocji. Są one dobrze wypożyczonowane w przeglądarkach, więc potencjalny turysta szukający informacji w internecie na temat danej miejscowości gminnej trafia często w pierwszej kolejności na oficjalną stronę gminy. Niestety, wiele gmin wydaje się niedoceniać roli, jaką ich witryny internetowe mogą spełniać w zakresie promocji turystycznej. Takie jednostki jak: Radecznicza, Hanna, Książpol, Krynice, Aleksandrów, Dębowa Kłoda, Stary Brus i Wiryki (niemal 1/4 wszystkich bada-

nych jednostek) nie posiadały w latach 2006–2008 tzw. domowych stron internetowych (posiadały one tylko strony Biuletynu Informacji Publicznej, które nie są tu analizowane, gdyż nie spełniają one funkcji promocyjnych). Przyczyny tak znaczącego udziału gmin nieposiadających własnej strony „www” nie były systematycznie badane, jednak prawdopodobnie decydują o tym względy finansowe i kadrowe. W peryferyjnych, rolniczych gminach brakuje informatyków, którzy mogliby te strony tworzyć i na bieżąco nimi administrować. Natomiast zlecenie ich opracowania i zarządzania nimi przez informatyków z zewnątrz wiąże się ze znacznymi kosztami. Tego rodzaju problemy były np. w gminie Hanna (jak wynika z informacji uzyskanych w 2008 r. od radnego). Na drugim biegunie znalazły się gminy, w których strony internetowe były bardzo dobrze przygotowane pod kątem promocji turystycznej (np. Józefów, Zamość, Janów Lubelski, Hrubieszów).

Niepokojące jest to, że w przypadku około 40% badanych stron zdarzały się: rażące błędy w pisowni zamieszczanych na nich tekstów, źle funkcjonujące linki, zasłonięte fragmenty tekstu lub tym podobne. A witryna internetowa jest w końcu oficjalną wizytówką gminy, dostępną dla każdego użytkownika internetu, powinna więc być dobrze opracowana również pod względem formy. Na ponad 2/3 badanych witryn internetowych nie zamieszczano odnośników do stron internetowych dotyczących okolicy, regionu. To również zjawisko niekorzystne – potencjalnego turystę nie interesują granice administracyjne, a odwołanie do atrakcji w sąsiedztwie gminy byłoby bardzo cenne. Jedynie w przypadku 2 witryn internetowych zamieszczono obcojęzyczne wersje tekstów, a na 11 zamieszczono mapy gmin – jest to również stosunkowo niewiele. Sporadycznie zdarzało się, aby na mapach zaznaczono obiekty infrastruktury turystycznej.

Mocną stroną badanych witryn internetowych było natomiast zamieszczanie informacji o walorach przyrodniczych, kulturowych i historii oraz zdjęć z gminy. Powszechne było też reklamowanie na stronie gminnej obiektów noclegowych z terenu gminy, czasami w atrakcyjnej i oryginalnej formie (np. w 2008 r. wprowadzono na stronę internetową gminy Urszulin krótkie filmy prezentujące poszczególne gospodarstwa agroturystyczne).

Przeprowadzone analizy pokazują, że jakość stron internetowych gmin pod kątem promocji turystycznej nie zawsze koresponduje z poziomem zagospodarowania turystycznego oraz jakością walorów przyrodniczo-kulturowych. Znaczący był udział gmin, które mimo umiarkowanych czy słabych walorów lub zagospodarowania turystycznego, miały dobrze przygotowane pod względem promocji turystycznej witryny internetowe (np. Zamość, Hrubieszów, Szczepleszyn, Hańsk). Jednocześnie niektóre atrakcyjne turystycznie gminy, zwłaszcza pod względem infrastruktury turystycznej, w niewystarczającym stopniu wykorzystywały witryny internetowe do promowania swojej oferty (Urszulin, Dębowa Kłoda, Susiec, Ludwin). Samorządy lokalne powinny kłaść coraz wię-

kszy nacisk na profesjonalną promocję w internecie, wspierać w tym zakresie usługodawców i lokalne organizacje.

Podsumowując aktywność samorządów lokalnych w zakresie promocji należy stwierdzić, że wśród badanych gmin były jednostki wyjątkowo aktywne, przeciętne, jak i zupełnie bierne (tab. 11). Analiza działań promocyjnych podejmowanych przez samorządy nie pozwala na wyciągnięcie optymistycznych wniosków na temat ich roli w ponadregionalnej popularyzacji badanych obszarów jako atrakcyjnych turystycznie. Trudno jest zwłaszcza peryferyjnej gminie wiejskiej zaistnieć na krajowym rynku turystycznym, wypracować swoją markę i ją wypromować. Przykłady z Polski pokazują, że nawet popularne gminy turystyczne z długimi tradycjami turystyki muszą nieustannie pracować nad utrzymaniem swojego wizerunku i podejmują kosztowne przedsięwzięcia w tym zakresie.

Tabela 11. Podział gmin ze względu na aktywność samorządów lokalnych w zakresie promocji turystycznej (składowa wskaźnika PT)

Gminy	Wartość składowej PT wskaźnika WASL	Aktywność samorządów lokalnych w zakresie promocji turystycznej
Hrubieszów, Józefów, Zamość	0,8–1	Bardzo duża
Firlej, Hanna, Janów Lubelski, Krasnobród, Ludwin, Nielisz, Sosnowica, Susiec, Szczepreszyn, Włodawa, Wojciechów, Wola Uhruska, Zwierzyniec	0,6–0,8	Duża
Dubienka, Adamów, Janowiec, Janów Podlaski, Tarnawatka	0,4–0,6	Umiarkowana
Dębowa Kłoda, Hańsk, Horodlo, Krynice, Nałęczów, Radeznica, Siemień, Stary Brus, Tereszpól,	0,2–0,4	Miała
Aleksandrów, Księżpól, Łukowa, Urszulin, Uścimów, Wiryki	0–0,2	Bardzo mała

Źródło: opracowanie własne.

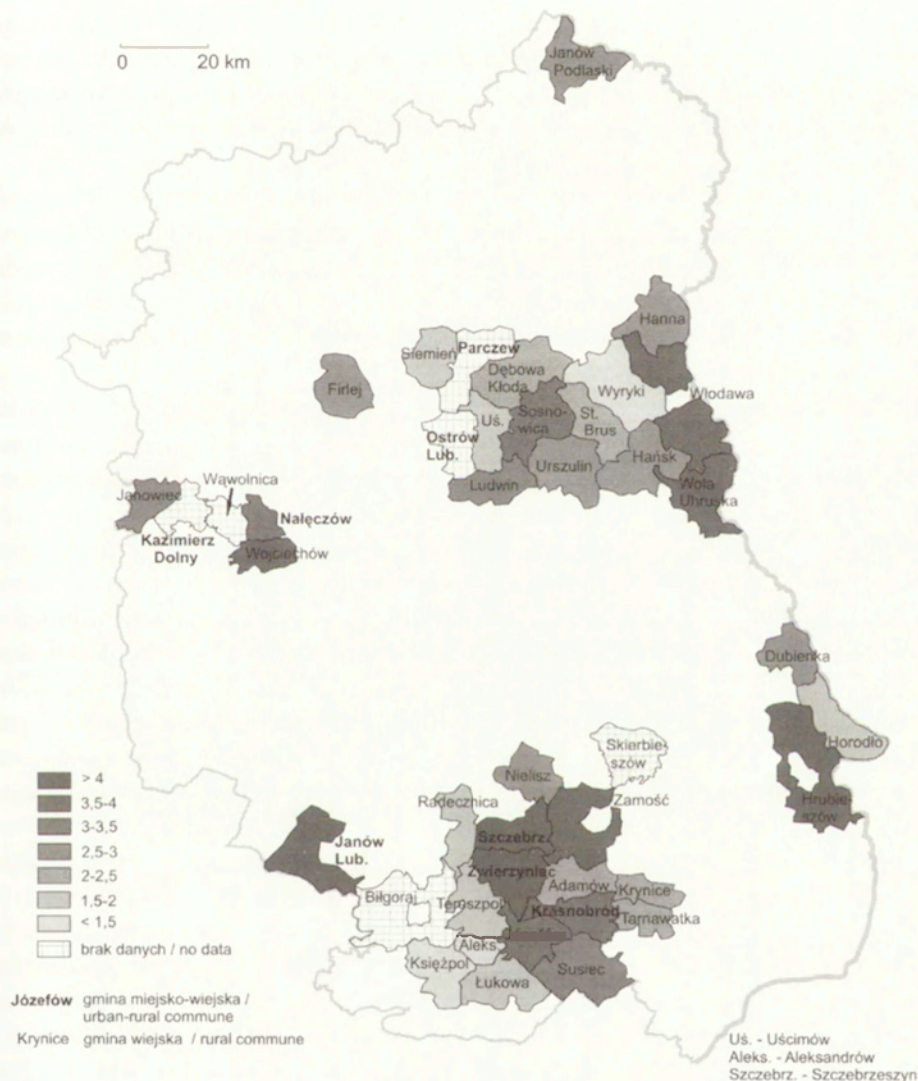
6.5. Syntetyczna ocena aktywności samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki.

Aktywność samorządów lokalnych na tle typów gmin

Syntetyczną ocenę aktywności samorządów lokalnych na rzecz turystyki przeprowadzono według metody przedstawionej w rozdziale 4.2.1. Gminy mogły uzyskiwać wartości wskaźnika WASL w przedziale 0–5. Faktycznie występowały wyniki w przedziale 0,92–4,5, co oznacza, że zróżnicowanie gmin pod względem poziomu aktywności na rzecz turystyki było znaczące. Najbardziej aktywne okazały się samorządy gmin: Janów Lubelski, Wola Uhruska i Hrubieszów.

Wartość wskaźnika powyżej 4,0 uzyskało łącznie 8 jednostek (ryc. 11). Najmniej aktywnymi okazały się samorządy gmin: Aleksandrów i Wryki (tylko te dwie gminy uzyskały wartość wskaźnika poniżej 1,0).

Wśród gmin najaktywniejszych były zarówno jednostki położone na Roztoczu (Zwierzyniec, Szczepieszyn, Zamość), Polesiu Lubelskim (Włodawa, Wola Uhruska), Płaskowyżu Nałęczowskim (Wojciechów) oraz w innych częściach Lubelszczyzny (Hrubieszów, Janów Lubelski). Wśród gmin najmniej aktywnych

Ryc. 11. Aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki – wartość wskaźnika
 Index of local authorities activities for tourism

znalazły się jednostki z obszaru Roztocza – Księżpol, Aleksandrów, Tarnawatka, Radecznicza, Tereszpol, Łukowa oraz Polesia – Siemień, Wyryki, Uścimów (ryc. 12).

Jednym z celów analiz było określenie, jakie istnieją zależności pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz turystyki a podstawowymi cechami przestrzeni turystycznej badanych gmin. Rozważano, na ile słuszny w odniesieniu do turystyki jest pogląd M. Stanny i A. Rosnera (2007, s. 201), którzy na podstawie analizy aktywności władz lokalnych w zakresie wykorzystania wybranych instrumentów rozwoju uważają, że *aktywność samorządów ma pewien rys indywidualny, nieredukowalny do działania powszechnych czynników. Bowiem aktywność ta rodzi się z woli działania ludzi, z chęci samoorganizacji tworzących daną władzę, z umiejętności współpracy ze społecznościami lokalnymi oraz zależy od indywidualnych i zbiorowych wyborów i decyzji.*

W celu sprawdzenia zależności pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz turystyki a cechami przestrzeni turystycznej badanych gmin obliczono współczynnik korelacji pomiędzy wartościami wskaźnika aktywności samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki a wartościami wskaźników określających: walory przyrodniczo kulturowe, poziom zagospodarowania turystycznego oraz warunki ekonomiczno-infrastrukturalne.

Współczynniki korelacji były istotne statystycznie dla badanej liczebności gmin na poziomie $\alpha = 0,05$. Najsilniejszy związek występował pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz turystyki a poziomem zagospodarowania turystycznego. Wartość współczynnika korelacji 0,62 można określić jako wysoką. Dobry poziom rozwoju usług noclegowych i wszelkich form zagospodarowania turystycznego sprzyja działaniom władz lokalnych na rzecz turystyki. Dość zaskakujący był natomiast fakt, że zaobserwowano silniejszy związek pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych gmin (na rzecz turystyki) a warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi (0,42), niż pomiędzy aktywnością samorządów a walorami przyrodniczo-kulturowymi (0,36). Dobra sytuacja ekonomiczna gmin silniej warunkuje działania samorządu na rzecz turystyki niż obecność walorów przyrodniczo-kulturowych. Jednocześnie wartości tych współczynników na poziomie 0,36 i 0,42 świadczą o tym, że związki te nie były silne.

Obliczone współczynniki korelacji otwierają pole do szerszych rozważań nad tym, czy sytuacja ekonomiczna ma większy wpływ na szeroko rozumiany rozwój turystyki niż walory turystyczne. Co ciekawe, kompetentni przedstawiciele samorządów lokalnych uważają, że warunki materialne gmin i ich mieszkańców są częściej barierą rozwoju turystyki niż niedostatek walorów. W 2/3 spośród uzyskanych ankiet (w 24 na 36) niskie dochody mieszkańców wymieniane były jako jedna z głównych barier rozwoju turystyki w gminie (jako najważniejsza bariera wymieniane były w 9 gminach). W 12 gminach jako jedną z najważniejszych barier wymieniano również niskie dochody gminy. Natomiast tylko

w ośmiu przypadkach niedostatek atrakcji turystycznych wymieniano jako jedną z istotnych barier rozwoju turystyki, a za ledwie w sześciu przypadkach za ważną przeszkodę uznano brak zainteresowania turystów danym obszarem. Przedstawiciele samorządów uznają więc na ogół, że ograniczenia rozwoju turystyki to przede wszystkim pochodna sytuacji społeczno-ekonomicznej, a nie atrakcyjności turystycznej.

Otrzymane wartości współczynników korelacji skłaniają również do podjęcia bardziej szczegółowych analiz związków pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych, walorami przyrodniczo-kulturowymi, zagospodarowaniem turystycznym i warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi w badanych gminach. Do analiz tych posłużyć może typologia, którą przeprowadzono na podstawie trzech wymienionych cech przestrzeni turystycznej (rozdział 5.4).

Do zaproponowanej typologii włączono, jako czwartą cechę, aktywność samorządów lokalnych na rzecz turystyki. Analogicznie jak w przypadku pozostałych cech, dokonano podziału szeregu wartości wskaźnika na trzy klasy, kierując się zasadami uwzględniającymi wartości elementów zbioru (obliczenie rozpiętości, podział wartości na trzy równe przedziały, optymalizacja). W tabeli 12 przedstawiono nowe kody gmin, uzupełnione o tę czwartą cechę, jaką jest aktywność samorządu lokalnego na rzecz turystyki. Następnie sprawdzono, jak w poszczególnych typach gmin (określonych w rozdziale 5.4) kształtują się wartości tego czwartego wskaźnika. W grupie gmin o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki, najwyższa była aktywność samorządów lokalnych na rzecz turystyki (mierzona średnią wartością wskaźnika w grupie gmin). W gminach o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki, aktywność samorządów lokalnych na rzecz turystyki (mierzona średnią wartością wskaźnika w grupie gmin) była niska, ale nie najniższa. Od ogólnej tendencji odstawały dwa typy reprezentowane przez pojedyncze gminy. W przypadku Janowca wskaźnik aktywności samorządu był stosunkowo wysoki w stosunku do przeciętnych cech przestrzeni turystycznej, natomiast w przypadku Radecznicy, nisko kształtowała się aktywność samorządu lokalnego, zwłaszcza w odniesieniu do wysokich walorów. W ujęciu zgeneralizowanym można jednak stwierdzić, że im mniej korzystne były cechy przestrzeni turystycznej, tym niższa była uśredniona aktywność samorządu na rzecz turystyki.

Jednocześnie należy zauważyć, że w obrębie każdego z typów gmin różnica pomiędzy najmniejszą a największą wartością wskaźnika aktywności samorządu lokalnego była znacząca, przy czym największa różnica wystąpiła w typie gmin o bardzo niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki. Tu znalazły się zarówno jednostki, w których działania władz lokalnych w zakresie rozwoju turystyki były bardzo różnorodne (Hrubieszów, Wojciechów), jak i takie jednostki, gdzie władze samorządowe w marginalnym zakresie angażowały się w przedsięwzięcia sprzyjające turystyce (Wyryki, Aleksandrów).

W prawie każdym z typów gmin (z wyjątkiem typu o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki oraz typów reprezentowanych przez pojedyncze gminy), występowały wszystkie trzy klasy wartości wskaźnika aktywności samorządu lokalnego. Różnorodne były więc relacje pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych a cechami przestrzeni turystycznej. Duża mozaika występujących relacji świadczy o tym, że zjawisk turystycznych nie da się w prosty sposób wyjaśnić. Ma na nie wpływ szereg uwarunkowań, tworzących skompli-

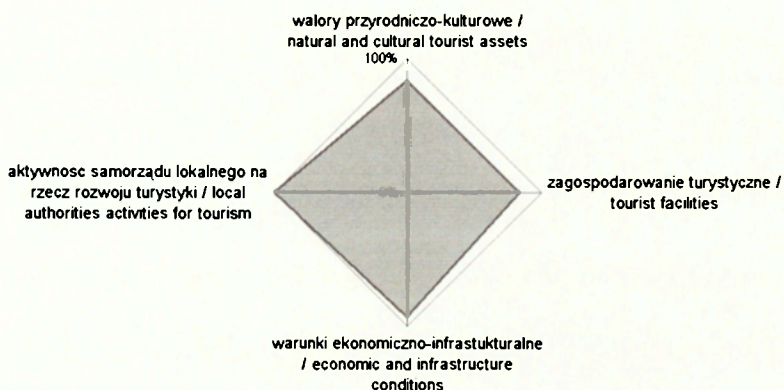
Tabela 12. Aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki na tle typów gmin

Typy gmin	Gminy i ich kody (ostatnia cyfra dotyczy aktywności samorządu lokalnego na rzecz turystyki)	Średnia wartość WASL w typie gmin	Amplituda wartości WASL w typie gmin	
Gminy o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki	Janów Lubelski [1,1,1,1], Zwierzyniec, Krasnobród [1,1,2,1], Nałęczów, Józefów, Włodawa [2,1,1,1], Susiec [1,1,2,2]	3,90	1,27	
Gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Wola Uhruska, Sosnowica [1,2,2,1], Urszulin [2,1,2,2], Janów Podlaski [2,2,1,2], Uścimów [2,1,2,3]	3,15	2,75
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	brak	-	-
Gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Janowiec [2,2,2,1]	3,45	-
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Zamość [3,2,1,1], Dubienka [1,2,3,2], Horodło [1,2,3,3], Ludwin [3,1,2,2]	2,99	2,06
Gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	zrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Szczebrzeszyn [2,3,2,1], Adamów, Firlej, Nielisz [2,2,3,2], Hańsk [2,3,2,2], Łukowa, Tereszpol [2,3,2,3], Dębowa Kłoda [3,2,2,3]	2,6	2,11
	niezrównoważone relacje między warunkami dla rozwoju turystyki	Radecznica [1,3,3,3]	1,93	-
Gminy o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	Wojciechów [3,2,3,1], Hrubieszów [3,3,3,1], Stary Brus [2,3,3,2], Hanna, Krynice [3,3,3,2], Aleksandrów, Księżpol, Tarnawatka [3,3,2,3], Siemień, Wyryki [3,3,3,3]	2,33	3,57	

Źródło: opracowanie własne.

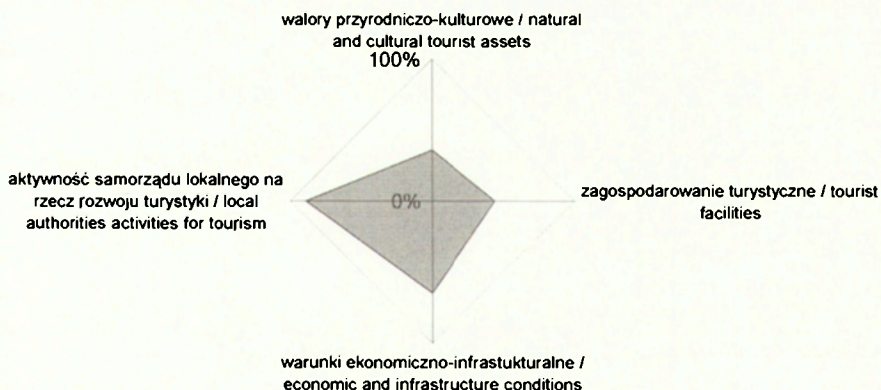
kowany układ przyczynowo-skutkowy, których szczegółowe rozpoznanie wykracza poza ramy niniejszej pracy. Jednocześnie w mocy pozostaje przedstawiony wyżej wniosek, iż w ujęciu zgeneralizowanym i uproszczonym, aktywność samorządów lokalnych wzrastała wraz z rangą typów gmin.

Różne relacje aktywności samorządów lokalnych na rzecz turystyki z cechami przestrzeni turystycznej gmin można graficznie zobrazować czteroramiennymi wykresami radarowymi, rozszerzonymi w stosunku do trójramiennych wykresów przedstawionych w rozdziale 5.4 (przykłady – ryc. 12).

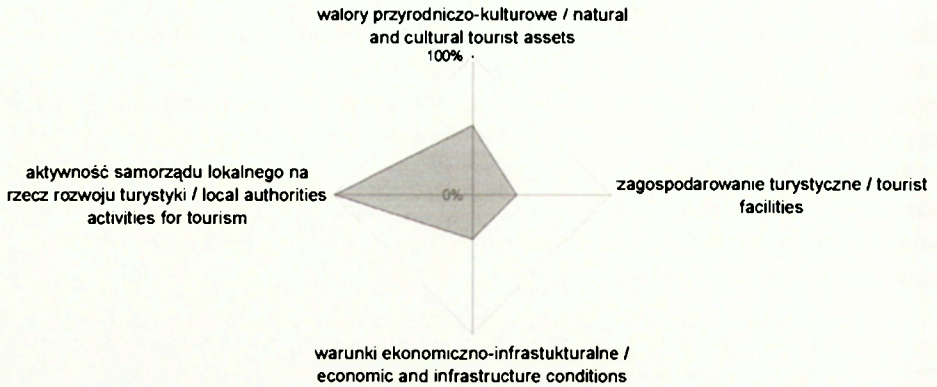
Ryc. 12a. Janów Lubelski [1,1,1,1] – wysoka aktywność samorządu lokalnego w gminie o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki

Janów Lubelski [1,1,1,1] – high level of local authority activities for tourism in the commune of very advantageous conditions for tourism development

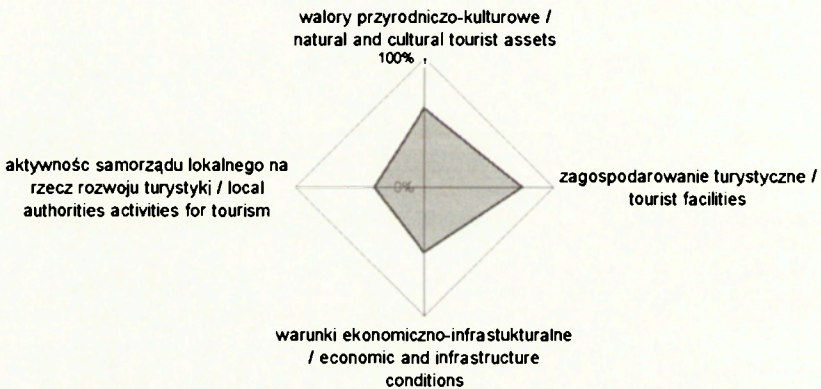

b. Zamość [3,2,1,1] – wysoka aktywność samorządu lokalnego w gminie o przeciętnych, niezrównoważonych warunkach rozwoju turystyki

Zamość [3,2,1,1] – high level of local authority activities for tourism in the commune of average, unbalanced conditions for tourism development

c. Hrubieszów [3,3,3,1] – wysoka aktywności samorządu lokalnego w gminie o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki
Hrubieszów [3,3,3,1] – high level of local authority activities for tourism in the commune of very disadvantageous conditions for tourism development

d. Uścimów [2,1,2,3] – niska aktywności samorządu lokalnego w gminie o korzystnych warunkach rozwoju turystyki
Uścimów [2,1,2,3] – low level of local authority activities for tourism in the commune of advantageous conditions for tourism development

6.6. Studia przypadku

6.6.1. Janów Lubelski

Podstawowe informacje o gminie. Motywy wyboru gminy

Janów Lubelski jest gminą miejsko-wiejską, położoną w południowo-zachodniej części województwa lubelskiego. Powierzchnia gminy wynosi 178,2 km², natomiast liczba ludności – około 16,5 tys (2007). Strukturę osadniczą tworzą: miasto Janów Lubelski, będące jednocześnie miastem powiatowym i skupiające

75% ludności gminy, oraz 17 wsi (11 sołectw). Gmina Janów Lubelski została wybrana do analiz szczegółowych z powodu uzyskania najwyższej spośród analizowanych jednostek oceny za aktywność samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki. Jednocześnie reprezentuje typ gminy o bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (kod: 1,1,1).

Walory i zagospodarowanie turystyczne

Najcenniejszym walorem przyrodniczym gminy jest duży, zwarty kompleks Lasów Janowskich, zajmujący 66% powierzchni gminy i chroniony w formie parku krajobrazowego. Wysoki jest tu udział drzewostanów naturalnych, głównie sosnowych, sosnowo-jodłowych i mieszanych, z zachowanymi fragmentami dawnej Puszczy Sandomierskiej, z licznymi rzadkimi gatunkami roślin i grzybów. Wśród fauny, obok pospolitych zwierząt, spotkać można wilki, borsuki czy łosie. Najcenniejszymi przedstawicielami awifauny są: głuszce, orły bieliki, bociany czarne, jastrzębie (*Janów Lubelski...*, 2007). Najcenniejsze fragmenty objęto ochroną rezerwatową. Największym jest rezerwat leśno-historyczny „Lasy Janowskie”, słynący głównie z największej bitwy partyzanckiej na ziemiach polskich podczas drugiej wojny światowej. Ważnym walorem z punktu widzenia turystyki wypoczynkowej jest zalew o powierzchni 30 ha, wykorzystywany rekreacyjnie, z piaszczystymi plażami.

Miasto Janów Lubelski obfituje w walory kulturowe i historyczne. Renesansowy rynek i jego otoczenie prezentują podobny układ architektoniczny jak np. Zamość. Najważniejszymi zabytkami są: Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej, będące ważnym centrum kultu religijnego, obiekty z czasów Ordynacji Zamojskiej, budynek dawnego więzienia carskiego oraz stary browar.

Janów Lubelski i okolice to obszar o bogatych tradycjach lokalnego rzemiosła i twórczości ludowej. Z garncarstwa, kaflarstwa i rzeźby ceramicznej znana jest wieś Łążek Garncarski. Inne przejawy twórczości ludowej charakterystyczne są dla wsi: Momoty, Kocudza, Biała, Godziszów, Stojeszyn (rzeźba, różne formy plastyki obrzędowej). Ponadto warto wspomnieć, że funkcjonuje tu osiem zespołów śpiewaczych (*Plan rozwoju lokalnego dla gminy Janów Lubelski*, 2004).

Walory gminy Janów Lubelski są zatem bardzo różnorodne. W obrębie tej jednej jednostki administracyjnej znalazło się zarówno stare miasto o bogatej historii, z licznymi zabytkami kultury materialnej, jak i jego atrakcyjne turystycznie otoczenie – obszary cenne przyrodniczo z terenami wiejskimi o zachowanych tradycjach kultury ludowej.

W gminie Janów Lubelski istnieje stosunkowo dobrze rozwinięta (w skali analizowanych obszarów) i różnicowana baza noclegowa, licząca 12 obiektów dysponujących łącznie około 900 miejscami noclegowymi. Są to 4 ośrodki wypoczynkowe, obsługujące głównie grupy zorganizowane, położone nad zalewem (w tym miejski Ośrodek Sportu i Rekreacji będący jednostką organiza-

cyjną gminy), Ośrodek Edukacji Ekologicznej zarządzany przez nadleśnictwo, 2 hotele na terenie miasta i 5 gospodarstw agroturystycznych na obszarach wiejskich.

Aktywność samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki

Samorząd miasta i gminy Janów Lubelski już od początków okresu transformacji ustrojowej podjął działania w celu wypracowania dokumentów polityki strategicznej. Efektem prac była obszerna strategia rozwoju. Jednym z jej celów stał się rozwój turystyki, agroturystyki i rekreacji. W 2002 r. zlecono Polskiej Agencji Rozwoju Turystyki wykonanie profesjonalnego *Programu Rozwoju Produktu Turystycznego Miasta i Gminy Janów Lubelski*. Jak piszą autorzy, jest on wynikiem wspólnych prac i ustaleń UMiG Janów Lubelski, instytucji i firm branży turystycznej, reprezentantów infrastruktury społecznej związanej z kulturą, sportem, rekreacją oraz konsultantów PART. Kluczowy cel *Programu* to stworzenie koncepcji silnego regionu turystycznego. Przedstawiono bogatą listę produktów turystycznych możliwych do realizacji na obszarze gminy wraz z ich szczegółowymi opisami. Informacje uzyskane i obserwacje dokonane w terenie po pięciu latach od momentu przyjęcia *Programu* pokazują, że stał on się faktycznie podstawą działań na rzecz rozwoju turystyki podmiotów lokalnych (w szczególności samorządu), choć w dość ograniczonym zakresie.

Władze miasta i gminy Janów Lubelski systematycznie realizują różnego typu inwestycje służące wzmocnieniu atrakcyjności turystycznej gminy, wykorzystując możliwości zewnętrznego finansowania. Na terenie miasta od 2002 r. prowadzone były prace w zakresie rewitalizacji historycznego centrum (rewaloryzacja płyty starego rynku, szaty roślinnej, remonty kamienic itd.). Wyremontowano zabytkowy obiekt starego więzienia z Muzeum Regionalnym, w trakcie realizacji (w latach 2006–2008) była budowa zespołu basenów z obiektami odnowy biologicznej, saunami i siłownią, finansowana głównie ze środków Unii Europejskiej. Gmina Janów Lubelski jest bardzo aktywna w zakresie pozyskiwania środków unijnych na inwestycje i skuteczność tych działań jest również wysoka. W latach 2001–2008 pozyskano 27,5 mln złotych na realizację 9 inwestycji z zakresu infrastruktury technicznej, turystycznej, informatycznej. Duża efektywność pozyskiwania środków jest m.in. zasługą wykwalifikowanych, kompetentnych pracowników. To, że urząd jest duży i kadry są rozbudowane, sprzyja aktywności w tym zakresie. W małych wiejskich gminach, gdzie w urzędach jest niedostatek przygotowanej profesjonalnie kadry, fachowe przygotowanie i obsługa wniosków stanowi często duży problem. Duże znaczenie ma również relatywnie dobra sytuacja finansowa gminy Janów Lubelski, umożliwiająca wygospodarowanie do projektów wkładu własnego.

Największe przedsięwzięcia z zakresu turystyki na obszarze wiejskim gminy Janów Lubelski to: budowa 70-km tras rowerowych prowadzących przez Lasy

Janowskie i najciekawsze miejsca w gminie, z tablicami informacyjnymi, polem biwakowym, ścianką wspinaczkową i platformą widokową, a także modernizacja zbiornika wodnego, w tym poprawa jego czystości. Na etapie projektowym były (w 2008 r.) kolejne, duże inwestycje: budowa Parku Rekreacji nad zalewem, w tym uzbrojenie terenów, powiększenie plaż, powiększenie zalewu. Planowana jest tu budowa urządzeń sportowych (strzelnicy, parku linowego, górki saneczkowej, kortu tenisowego, „skateparku”), obiektów noclegowych różnych kategorii i gastronomicznych, a nawet ośrodka SPA. Większość obiektów infrastruktury turystycznej i sportowej ma być efektem inwestycji komercyjnych. Stworzenie Parku Rekreacji byłoby pierwszą tego typu inicjatywą w regionie, odmienną od szeregu rozproszonych, doraźnych działań realizowanych na różnych obszarach, które nie mają szans stać się motorem rozwoju turystyki.

Na etapie koncepcji w 2008 r. była modernizacja Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji. Kolejny projekt, planowany wspólnie przez samorząd gminy, nadleśnictwo i zarząd parku krajobrazowego, miał dotyczyć wykorzystania turystycznego ostoi konika biłgorajskiego, kolejki leśnej i budowy arboretum. Przy planowaniu i realizacji przedsięwzięć turystycznych wykorzystywane są wytyczne *Programu Rozwoju Produktu Turystycznego Miasta i Gminy Janów Lubelski* (np. zgodnie z marketingowymi zaleceniami Programu szlakiem rowerowym nadano oryginalne nazwy: „Wyprawy do Leśnego Skarbca” i „Szlakiem Glinianych Garnków”).

Samorząd gminy stosuje zachęty ekonomiczne w postaci czasowych zwolnień od podatku dla przedsiębiorców inwestujących na obszarze gminy, tworzących nowe miejsca pracy. Władze przygotowały też dla inwestorów materiały multimedialne, reklamujące ofertę inwestycyjną gminy.

W gminie istnieją liczne organizacje społeczne, które są aktywnie wspierane przez samorząd. Jednym ze stowarzyszeń działających na rzecz rozwoju turystyki jest Stowarzyszenie Kulturalno-Sportowe Pegaz, które prowadzi punkt informacji turystycznej (IT) i Galerię Pamiątek w centrum Janowa. Współpracuje ono praktycznie ze wszystkimi podmiotami, które świadczą usługi turystyczne na terenie gminy, z twórcami ludowymi, organizacjami i instytucjami. W punkcie IT można uzyskać informacje na temat walorów i infrastruktury turystycznej, zakupić widokówki, mapy, przewodniki i albumy wydawane przez różne podmioty, również te spoza terenu miasta i gminy. Funkcjonująca w punkcie IT Galeria Pamiątek zajmuje się sprzedażą produktów rzemiosła artystycznego lokalnych twórców. To bardzo dobry przykład trójsektorowej współpracy na rzecz turystyki, przynoszącej korzyści każdej ze stron.

Z budżetu gminy przeznaczane są środki finansowe na granty, o które w konkursach mogą starać się stowarzyszenia. Stowarzyszenia są pomysłodawcami i realizatorami różnych imprez i w tych działaniach wspierane są również przez samorząd. Warto wspomnieć niektóre ciekawe imprezy odbywające się na tere-

nie gminy, które są efektem współdziałania stowarzyszeń i samorządu gminy. W Łązku, wsi o tradycjach garncarskich, odbywają się Ogólnopolskie Spotkania Garncarskie i Jarmark Garncarski. W Momotach Górnych ma miejsce Jarmark Janowski, impreza prezentująca bogactwo kultury ludowej Ziemi Janowskiej: kapele ludowe, zespoły śpiewacze, lokalne produkty i rzemiosło artystyczne. Czynny udział w organizacji imprez bierze lokalne stowarzyszenie Ochotniczej Straży Pożarnej oraz miejscowa parafia z inicjatywy aktywnego proboszcza.

Władze gminy współpracują na rzecz turystyki również z innymi podmiotami, m.in. składając wspólne wnioski o dofinansowanie projektów w ramach programów unijnych. Tak było w przypadku wspomnianego projektu dotyczącego ostoi konika biłgorajskiego, gdzie jako partnerzy występowali: samorząd gminy, nadleśnictwo i zarząd Parku Krajobrazowego Lasy Janowskie. Wspólnymi siłami przygotowywane są wydawnictwa promocyjne, imprezy. Samorząd gminy Janów Lubelski był inicjatorem powstania Lokalnej Grupy Działania (LGD), zrzeszającej partnerów prywatnych, publicznych i społecznych z trzech sąsiednich gmin, której jednym z celów działań jest rozwój usług turystycznych.

Jednym z ważnych pól aktywności LGD jest integracja działań różnych podmiotów i przygotowywanie dokumentacji niezbędnej do realizacji przez nie pro-turystycznych projektów. Grupa zorganizowała konferencję pt. „Zintegrowany Produkt Turystyczny”. W ramach LGD opracowano merytorycznie i formalnie projekt *Szlakiem kolejki leśnej w Lasach Janowskich*, którego celem jest udostępnienie turystyczne wąskotorowej kolejki będącej pod zarządem nadleśnictwa. Przedmiotem zainteresowania grupy Leśny Krąg jest również działalność wydawnicza na rzecz promocji regionu, w tym wydawanie katalogu o produktach lokalnych. W trakcie opracowywania (2008) była mapa turystyczna Lasów Janowskich. Interesującą inicjatywą było również zorganizowanie kursu przygotowującego przewodników turystycznych po ziemi janowskiej. Wśród dalszych planów działań LGD w 2008 r. wymieniano: wspieranie powstawania kwater prywatnych w Janowie, tworzenie wiosek tematycznych (np. w Łązku Garncarskim), wytyczanie ścieżek edukacyjnych przy udziale szkół.

Samorząd gminy jest członkiem Lokalnej Organizacji Turystycznej Zamość i Roztocze, stowarzyszenia „4 razy Janów” oraz Związku Gmin Lubelszczyzny. Ponadto planowane jest utworzenie osobnej, janowskiej lokalnej organizacji turystycznej.

Jednostki organizacyjne gminy są zaangażowane w działania na rzecz promocji i turystyki. Janowski Ośrodek Kultury jest głównym organizatorem licznych imprez, czynnie w organizację wydarzeń kulturalnych włącza się również Muzeum Regionalne. Rozwijają się też współpraca gminy ze stowarzyszeniami i instytucjami spoza jej terenu.

W latach 1997–1998 gmina Janów Lubelski realizowała z partnerem niemieckim projekt promujący rozwój agroturystyki. Odbywały się szkolenia, wyjazdy

studyjne. W organizacji szkoleń uczestniczył Ośrodek Doradztwa Rolniczego. W wyniku działań powstało kilka gospodarstw agroturystycznych we wsi Mototy. Z inicjatywy samorządu lokalnego w 1998 r. powstało stowarzyszenie agroturystyczne Ziemia Janowska.

Gmina Janów Lubelski jest aktywna pod względem promocji. Od 1997 r. publikuje materiały promocyjne, w tym profesjonalnie opracowany, kolorowy folder (z anglojęzyczną wersją tekstu), turystyczno-przyrodniczą mapę tras rowerowych, informator turystyczny, corocznie wydawany jest też kolorowy kalendarz imprez. Do Janowa często zapraszani są dziennikarze, co skutkuje promocją w mediach w skali regionalnej i ogólnopolskiej. Strona internetowa gminy jest bardzo dobrze przygotowana z punktu widzenia turysty. W rankingu stron internetowych badanych gmin pod kątem promocji turystycznej, zajęła trzecie miejsce. Zawiera szczegółowe informacje na temat walorów i infrastruktury turystycznej, imprez, opisy szlaków, zdjęcia, a także mapę z zaznaczonymi elementami infrastruktury turystycznej, co rzadko ma miejsce w przypadku badanych witryn innych gmin.

Wzorując się na propozycjach wypracowanych w *Programie Rozwoju Produktu Turystycznego* (2002), gmina Janów Lubelski przyjęła godło promocyjne – symbol turystyczny prezentujący najważniejsze walory regionu, a także hasło promocyjne „Janów Lubelski – Leśny Skarbiec”. Kolorowe godło zamieszczane jest na szyldach i tablicach informacyjnych w różnych miejscach na terenie gminy (przy szlakach, atrakcjach turystycznych), w materiałach promocyjnych i na stronie internetowej gminy, zgodnie z zaproponowanym w *Programie* systemem identyfikacji wizualnej. Godła i chwytliwe oznakowania graficzne gmin są narzędziem promocji stosowanym w znanych, tradycyjnych miejscowościach turystycznych o wykształconych strategiach marketingowych. Ich wprowadzenie, a zwłaszcza konsekwentne stosowanie świadczy o profesjonalnym podejściu gospodarzy obszaru do promocji.

Podsumowanie i wnioski

- Samorząd lokalny jest ważnym inwestorem w przestrzeni turystycznej gminy. Najważniejsze znaczenie dla rozwoju funkcji turystycznej mają kompleksowe działania mające na celu zagospodarowanie kluczowej z punktu widzenia turystyki przestrzeni nad zalewem. Znaczne dochody gminy i wykwalifikowane kadry administracji lokalnej warunkują skuteczność w ubieganiu się o środki zewnętrzne służące finansowaniu tych przedsięwzięć.
- Samorząd lokalny jest liczącym się pracodawcą branży turystycznej, dającym zatrudnienie kilkudziesięciu osobom przy obsłudze ruchu turystycznego (funkcjonowanie miejskiego ośrodka sportu i rekreacji).

- Na terenie gminy Janów Lubelski liczne podmioty lokalne (publiczne, prywatne, społeczne) współpracują na rzecz rozwoju turystyki i promocji. Samorząd lokalny jest koordynatorem, który spaja i wspiera działania wszystkich podmiotów.
- Działania na rzecz zagospodarowania przestrzeni nad zalewem mogą skutkować powstaniem w przeciągu kilku lub kilkunastu lat jednego lub kilku dużych obiektów noclegowych i innych form infrastruktury turystycznej. Powstanie Parku Rekreacji, jedyne go takiego produktu w regionie, ma szansę stać się czynnikiem dalszego rozwoju funkcji turystycznej.
- Prawdopodobny jest dalszy rozwój turystyki zorganizowanych grup młodzieży (wycieczki szkolne, obozy, kolonie) i turystyki biznesowej (konferencje, szkolenia).
- Nie należy się spodziewać znaczącego wzrostu liczby gospodarstw agroturystycznych.

6.6.2. Hrubieszów

Podstawowe informacje o gminie. Motywy wyboru gminy

Hrubieszów jest gminą wiejską, położoną w powiecie hrubieszowskim, w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, przy granicy z Ukrainą. Zajmuje powierzchnię 25 920 ha, w 2007 r. zamieszkiwało ją 10 981 osób. Liczba ludności gminy w przeciągu ostatniej dekady systematycznie spada. Jednocześnie stosunkowo wysoki, w porównaniu do średniej dla gmin wiejskich w Polsce (15,6%), był udział ludności w wieku poprodukcyjnym (18,2%). Rolnictwo stanowi dominującą gałąź lokalnej gospodarki z uwagi na bardzo dobre gleby.

Gmina Hrubieszów została wybrana do analiz szczegółowych z powodu uzyskania jednej z najwyższych ocen za aktywność samorządu lokalnego na rzecz turystyki, przy niesprzyjających cechach przestrzeni turystycznej. Reprezentuje typ gminy o bardzo niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (kod: 3,3,3). Podejmowanie przez władze lokalne różnorodnych działań na rzecz rozwoju turystyki w niesprzyjających temu warunkach to sytuacja nietypowa i szczególnie interesująca z punktu widzenia problematyki niniejszego opracowania.

Walory i zagospodarowanie turystyczne

W gminie brakuje typowych walorów przyrodniczych, mających podstawowe znaczenie dla rozwoju turystyki: nie ma zbiorników wodnych nadających się do wykorzystania rekreacyjnego (jedyne zbiorniki wodne to małe sztuczne stawy i sadzawki), niski jest udział powierzchniowy lasów (zajmują one zaledwie 12% powierzchni gminy), stosunkowo niewielki jest też udział obszarów chronio-

nych (23% powierzchni zajmuje fragment Strzeleckiego Parku Krajobrazowego oraz Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu). Najważniejszym walorem przyrodniczym jest dolina rzeki Bug. Rzeka stanowi granicę państwa i z tego powodu wykorzystanie gospodarcze doliny jest ograniczone, co umożliwiło zachowanie jej naturalnego stanu. Obszar gminy charakteryzuje się urozmaiconym krajobrazem rolniczym z mozaiką pól, łąk i zadrzewień oraz tradycyjnego wiejskiego budownictwa.

Na terenie gminy istnieją liczne zabytki archeologiczne (kilkaset stanowisk). Najważniejszymi z nich są dość dobrze zachowane pozostałości osadnictwa starożytnych Gotów, średniowieczne grodzisko oraz kurhany o niewyjaśnionym dotąd pochodzeniu. Wśród innych zabytków gminy należy wymienić: kościoły i kaplice (XVIII–XIX w.), cmentarze, zespół dworski i pałac, obiekty Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego, obiekty Hrubieszowskiej Kolei Dojazdowej i inne.

Do połowy lat 90-tych nie było na terenie gminy Hrubieszów praktycznie żadnej infrastruktury turystycznej, z wyjątkiem fragmentu szlaku pieszego wytyczonego przez PTTK. Potem powstały kolejne trasy turystyczne piesze i rowerowe. Pod koniec lat 90-tych zaczęły rozwijać się na niewielką skalę usługi agroturystyczne. W 2007 r. w analizowanej gminie istniało sześć kwater agroturystycznych dysponujących 42 miejscami noclegowymi oraz jedno szkolne schronisko młodzieżowe. Z przeprowadzonych w 2008 r. wywiadów z kwaterodawcami wynika, że ruch turystyczny w badanych obiektach był niewielki – w ciągu roku udzielano od 30 do 400 noclegów na kwaterę (od 7 do 40 na jedno miejsce noclegowe).

Aktywność samorządu lokalnego na rzecz rozwoju turystyki

Samorząd lokalny gminy Hrubieszów należy do najaktywniejszych (w rozumieniu różnorodności działań) spośród badanych samorządów w zakresie turystyki.

Turystyczny kierunek rozwoju wytyczono w gminie już pod koniec lat 90. w opracowanej *Strategii rozwoju gminy* (1998). Jako jeden z celów strategicznych zaproponowano *dbałość o stan środowiska naturalnego i rozwój turystyki*. W ramach tego celu strategicznego wskazano liczne cele operacyjne i zadania. Postulowano: zagospodarowanie infrastrukturalne obszarów rekreacyjnych i wypoczynkowych wokół rzeki Bug (opracowanie planów zagospodarowania przestrzennego w aspekcie funkcji turystycznej), opracowanie strategii rozwoju turystyki, wyznaczenie nowych szlaków turystycznych, tras rowerowych, promocję walorów turystycznych gmin, w tym udział w targach, organizację regionalnych imprez sportowych i turystycznych, kształcenie kadr dla potrzeb turystyki rekreacji (szkolenia), utworzenie gospodarstw agroturystycznych i powołanie agroturystycznego stowarzyszenia. W Strategii wskazano kilka konkretnych miejscowości, które powinny pełnić funkcje m.in. rekreacyjne. Co ciekawe, sfor-

mulowano takie zapisy mimo braku przesłanek wskazujących na zainteresowanie społeczności lokalnej tego typu inicjatywami.

Poparcie dla turystycznego kierunku rozwoju wyrażono również w *Planie rozwoju lokalnego gminy Hrubieszów* (2004), w którym rozwinięto listę zadań w zakresie aktywizacji turystycznej. Opracowano dla nich również szczegółowe harmonogramy rzeczowo-finansowe. Stwierdzono tu, iż rozwój turystyki ma w gminie ogromne perspektywy, a jej ograniczeniem jest brak możliwości inwestycyjnych w infrastrukturę turystyczną. Pogląd taki świadczy o przecenianiu przez władze gminy szans rozwoju w oparciu o turystykę. Dla wszystkich miejscowości z terenu gminy opracowano odrębne plany rozwoju miejscowości, głównie w celu uzyskania dofinansowania z Sektorowego Programu Operacyjnego. W planach akcentowano atrakcyjność turystyczną miejscowości i rozwój turystyki pojawiał się jako uzasadnienie niektórych proponowanych projektów (np. odnowy świetlic, ogrodzenia boisk, utworzenia ścieżki rowerowej).

Władze gminy starają się realizować zapisy dokumentów strategicznych, choć wszystkich zadeklarowanych zadań nie udało się dokonać w przewidzianym przez nie czasie. Konsekwentne działania na rzecz rozwoju turystyki w gminie są możliwe m.in. dzięki temu, że ma ona dobrego przywódcę. Wójt gminy pełni swoją funkcję czwartą kadencję. Fakt ten świadczy o akceptacji przez lokalną społeczność jego dokonań. Wójt aktywnie wspiera turystyczny kierunek rozwoju, co szczególnie wzbudza szacunek i uznanie wśród kwaterodawców (wniosek ten wyciągnięto na podstawie rozmów z kwaterodawcami).

Stosownie do wytycznych wspomnianych dokumentów gmina realizuje inwestycje sprzyjające rozwojowi turystyki. W ostatnich latach zwracają uwagę zwłaszcza działania związane tworzeniem tras turystycznych. Z inicjatywy lokalnych liderów, w tym wójta, wytyczono i oznakowano nowe trasy piesze i rowerowe. Jedną z nich była nadbużańska ścieżka historyczno-przyrodniczą „Królewski Kąt”. Przy jej realizacji współpracowano z administracją Zespołu Zamojskich Parków Krajobrazowych. Dzięki zaangażowaniu pomysłodawców, wsparciu merytorycznemu ZZPK i finansowemu WFOŚ przedsięwzięcie okazało się bardzo udane. Zdobyło I miejsce w jednej z edycji konkursu „Perelka Lubelszczyzny”. Kolejne zrealizowane projekty tras to: „Gocki Szlak” (uzyskano grant z programu LEADER+ na projekt „Śladami Gotów”) oraz rowerowa „Transgraniczna Trasa Turystyczna”. Przy trasie postawiono wiaty dla turystów. Szlak ten jest transgraniczny niestety tylko z nazwy. Brak przejść granicznych na rzece Bug, zwłaszcza turystycznych, uszczelnianie polsko-ukraińskiej granicy uniemożliwiają utworzenie faktycznej trasy transgranicznej, a w szerszym rozumieniu znacznie utrudniają rozwój turystyki transgranicznej. Przy wytyczaniu szlaków i ścieżek turystycznych gmina współpracowała również z PTTK.

Poza wspomnianym Gockim Szlakiem podejmowano inne działania związane z tworzeniem atrakcji turystycznych na bazie archeologicznych wykopalisk

i historii Gotów. Wybudowano obiekt będący rekonstrukcją budynku mieszkalnego, który wyposażono w ekspozycje pokazujące życie ich codzienne. Ten obiekt muzealny stanowi cel wycieczek grup zorganizowanych (głównie szkolnych) i turystów indywidualnych. W 2008 r. realizowano projekt „Dzień z życia Gotów”. Jest to produkt turystyczny, w ramach którego turysta może aktywnie poznawać społeczność gocką sprzed 2000 lat. Obsługą turystów zajmuje się grupa mieszkańców gminy, osoby, które w ramach projektu zostały przeszkolone z zakresu gockiego garncarstwa, tkactwa itp.

Kolejnym projektem było przystosowanie obiektu szkolnego w jednej ze wsi do pełnienia funkcji schroniska młodzieżowego. W innej nadbużańskiej wsi, Czumowie, w 2008 r. trwały prace nad organizacją pola namiotowego i przystani. Dokonano niwelacji terenu, uporządkowano go i ogrodzono, zakupiono namioty i przenośne sanitariaty; wyremontowano świetlicę wiejską, która ma służyć jako miejsce obsługi turystów.

Samorząd gminy stosuje różne metody wspierania aktywności mieszkańców w zakresie rozwoju ich wsi, kultury i turystyki. Udziela finansowego i organizacyjnego wsparcia lokalnym organizacjom społecznym (np. kołom gospodyń wiejskich) m.in. pomagając im przygotowywać wnioski o granty. W urzędzie gminy jest stanowisko pracy ds. współpracy z organizacjami pozarządowymi. Władze gminy aktywnie zachęcają mieszkańców do korzystania z możliwości finansowania, zgłaszania pomysłów do urzędu gminy i wspólnej pracy nad wnioskami. W 2005–07 złożono 30 wniosków o finansowanie projektów, których pomysłodawcami były lokalne organizacje i sołectwa (12 z nich uzyskało finansowanie z różnych źródeł zewnętrznych).

Warto tu wskazać konkretne przykłady tego typu działań. W 2005 r. członkinie Koła Gospodyń Wiejskich we wsi Dąbrowa Masłomęcka opracowały projekt odtworzenia warsztatu tkackiego (również dzięki pomocy formalno-organizacyjnej urzędu gminy). Dzięki uzyskanym środkom lokalny rzemieślnik odtworzył warsztat tkacki na bazie projektu sprzed stu lat. Członkinie KGW doskonalą swoje umiejętności tkackie, tworząc niewielkie dywany, bieżniki, wycieraczki i torby. Produkty te promowane i sprzedawane są podczas lokalnych i regionalnych imprez, a także w dwóch gospodarstwach agroturystycznych znajdujących się we wsi. W planach jest też sprzedaż produktów w większej liczbie na zamówienie. Tego typu projekt służy nie tylko promocji ludowej twórczości, kultywowaniu tradycji, aktywizacji kobiet wiejskich, rozwojowi turystyki, ale także ochronie środowiska poprzez swego rodzaju recycling: do produkcji tkanin wykorzystywana jest głównie zużyta odzież i ścinki krawieckie.

Bardzo aktywne w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych z różnych źródeł było sołectwo Ślipcze. Tu również główną rolę, obok rady sołectkiej, odegrało miejscowe KGW, a także OSP. Dzięki otrzymanym grantom utworzono wypożyczalnię rowerów i odrestaurowano zabytkowy wóz konny, przeznaczony

do wykorzystania turystycznego. Podnoszeniu atrakcyjności turystycznej służyły też projekty polegające na odnowie przydrożnych kapliczek i zabezpieczeniu jednego ze wczesnośredniowiecznych kurhanów. Społeczność sołectwa wytyczyła także lokalną trasę rowerową, ustawiono trzy tablice informacyjne i oznakowano punkty widokowe. Gminny Ośrodek Kultury pomógł w opracowaniu folderu promującego te przedsięwzięcia wsi. Z informacji uzyskanych w urzędzie gminy wynika, że sołectwo uzyskało w sumie około 20 tys. złotych na swoje małe projekty. W innej wsi, w Moroczynie, również dzięki aktywności Koła Gospodyń Wiejskich, pozyskano środki na wypożyczalnię rowerów. Kolejnym pomysłem było uruchomienie drezyny dla turystów, wykorzystując torę dawnej kolejki wąskotorowej.

Samorząd współorganizuje i wspiera finansowo imprezy rekreacyjne, historyczne i organizuje konkursy, które przyczyniają się do integracji lokalnej społeczności i promocji gminy. Podczas jednej z lokalnych imprez organizowany jest konkurs na najciekawszą prezentację miejscowości gminy. Mieszkańcy chętnie uczestniczą w takich wydarzeniach. Motywują one do zdobywania wiedzy na temat historii i walorów swoich wsi. Efektem takich imprez jest kształtowanie lokalnego patriotyzmu, docenianie atrakcyjności swojej okolicy oraz (według M. Marks, 2002) wzmacnianie siły identyfikacji z miejscem zamieszkania. Uczestnicy takich prezentacji niewątpliwie nabywają też swego rodzaju doświadczenie w zakresie marketingu.

Ciekawym wydarzeniem jest coroczna Biesiada Archeologiczna odbywająca się we wsi Masłomęcz, będącej miejscem wspomnianych wcześniej znalezisk archeologicznych. W ramach popularyzacji wiedzy o Gotach gmina ściśle współpracuje z Katedrą Archeologii UMCS. Efektem współpracy są np. wspólne pomysły na projekty dotyczące wykorzystania turystycznego dziedzictwa Gotów. Wśród innych imprez odbywających się na terenie gminy warto wymienić hucznie obchodzone dożynki.

Samorząd aktywnie wspiera miejscowych kwaterodawców i twórców ludowych, m.in. finansując im wyjazdy na targi i wystawy. Mimo proturystycznej polityki władz lokalnych, od kilku lat nie nastąpił wzrost liczby prywatnych obiektów noclegowych. Funkcjonujące kwatery agroturystyczne nie cieszą się wysokim obłożeniem, nie stanowią więc zachęty dla innych mieszkańców gminy do podejmowania podobnej działalności. Ponadto mieszkańcy szukający pozarolniczych źródeł zarobku decydują się raczej na inne niż usługi turystyczne formy pozyskiwania dodatkowych dochodów, np. pracę sezonową zagranicą. Wprawdzie, jak wynika z wywiadu z sekretarzem gminy, kilkanaście osób w ostatnich latach pozyskiwało w urzędzie informacje na temat założenia gospodarstwa agroturystycznego. W związku z tym można spodziewać się, że kilka nowych obiektów powstanie. Jednak trudno oczekiwać, że skala tego procesu będzie znacząca.

W 2006 r. z inicjatywy samorządów lokalnych gminy Mircze i Hrubieszów utworzono w ramach działania LEADER+ Lokalną Grupę Działania „Lepsze Jutro”. Jej członkami, obok samorządowców, zostali partnerzy społeczni i przedsiębiorcy. Urzędy gmin Horodło, Hrubieszów i Mircze zostały członkami wspierającymi. Była to jedna z kilku pierwszych LGD na terenie województwa lubelskiego. Opracowano Zintegrowaną Strategię Rozwoju Obszarów Wiejskich, w której zaakcentowano turystyczny kierunek rozwoju gmin. Wspomniany wyżej projekt „Śladami Gotów” był finansowany ze środków LEADER+. W ramach projektu, oprócz wytyczenia trasy turystycznej i utworzenia gockiej chaty, sfinansowano wydanie książki autorstwa archeologa z UMCS, popularyzującej wiedzę o Gotach i promującej ziemię hrubieszowską. Kolejne projekty LGD (w 2008 r. na etapie planowania) to organizacja spływów kajakowych Bugiem oraz wzmocnienie współpracy kwaterodawców.

Hrubieszów należy do kilku związków gmin, w tym do Stowarzyszenia Gmin Euroregionu Bug oraz do Związku Gmin Ziemi Hrubieszowskiej (ZGZH). W ramach ZGZH wydawano przewodnik turystyczny. Gmina Hrubieszów zgłosiła chęć udziału w projekcie „Witajcie w Gotamii”, zainicjowanym przez Urząd Miejski Hrubieszowa. Projekt miał obejmować wypracowanie marki turystycznej powiatu hrubieszowskiego i utworzenie Lokalnej Organizacji Turystycznej. W 2004 r. samorząd gminy nawiązał współpracę dotyczącą promocji i turystyki z ukraińskim miastem Włodzimierz Wołyński. Miasto Czarnomorskie jest drugim partnerem ukraińskim gminy Hrubieszów.

Samorząd lokalny podejmuje aktywnie działania z zakresu promocji turystycznej. Utworzono dwa punkty informacji turystycznej. Jeden z nich prowadzi działalność w zakresie przewodnictwa turystycznego. Gminne Centrum Informacji Turystycznej dysponuje szczegółowymi danymi na temat usług świadczonych przez lokalnych kwaterodawców, w tym cen i oferowanych atrakcji. Planowane jest przekształcenie GCIT w komórkę organizacyjną GOK, aby mogło prowadzić działalność gospodarczą, w szczególności sprzedawać wyroby twórców ludowych. Oba punkty prowadzą dystrybucję wydawnictw. Gmina wyróżnia się pod względem wydawanych materiałów promocyjnych. Przygotowuje i finansuje publikację folderów turystycznych i map gminy. Materiały te są obficie ilustrowane i estetycznie wydane. Pomysłodawcą i autorem tych publikacji jest jeden z lokalnych działaczy, który aktywnie angażuje się w budowanie wizerunku turystycznego gminy. Gmina wydaje także widokówki, kalendarz z widokami z jej obszaru i płyty DVD z filmem promującym gminę. Ponadto współfinansowała wydanie bogato ilustrowanego, dużego kilkusetstronicowego albumu o hrubieszowskich kolejach wąskotorowych. Do materiałów reklamowych gminy należą również torby oraz koszulki z nadrukiem herbu gminy.

Materiały promocyjne systematycznie rozwożone są do kwaterodawców, dostarczane do punktów informacji turystycznej i uczelni największych miast

regionu, zabierane na targi turystyczne i inne regionalne imprezy. Wójt gminy zabiera je na służbowe wyjazdy i rozdaje w instytucjach, w których odbywa delegacje. Mimo takiego zaangażowania w dystrybucję nie można oczekiwać, że wydawnictwa promocyjne trafią do szerokiego grona potencjalnych odbiorców oferty turystycznej, mieszkańców dużych miast. To wymagałoby intensywnej współpracy z liczącymi się na rynku krajowym podmiotami branży turystycznej.

Elementem promocji turystycznej są właśnie działania z zakresu promocji kulturowej zewnętrznej, polegającej na popularyzowaniu zasobów dziedzictwa kulturowego gminy poza jej mikrootoczeniem (Marks, 2002). Wspomniana wyżej dystrybucja wydawnictw, w których istotną rolę odgrywa przekaz treści dotyczących dziedzictwa kulturowego, jest przykładem tego typu działań. Innym przykładem jest praktykowane przez samorząd zapraszanie na lokalne imprezy osób spoza gminy.

Strona internetowa gminy jest bardzo dobrze przygotowana pod kątem promocji. Znajdują się tu szczegółowe informacje na temat walorów turystycznych, opisy szlaków pieszych i rowerowych, gospodarstw agroturystycznych i informacje o innych usługach, a nawet lista 37 twórców ludowych z ofertą ich wyrobów i numerami telefonów. Strona internetowa gminy Hrubieszów była jedną z najlepiej przygotowanych pod kątem turystyki wśród analizowanych w 2006 r. witryn gmin Lubelszczyzny.

O przychylnym stosunku władz lokalnych do rozwoju turystyki w gminie świadczą nie tylko opisane wyżej działania, ale nawet emocjonalne zaangażowanie przedstawicieli samorządu w sprawy turystyki. Podczas wywiadu sekretarz gminy opowiadał, jak dużą osobistą radość sprawia mu widok turystów zwiedzających ziemię hrubieszowską.

Podsumowanie i wnioski

- Mimo braku tradycji turystycznych i typowo rolniczego charakteru gminy samorząd we współpracy z ośrodkiem kultury i LGD konsekwentnie realizuje różnorodne działania na rzecz rozwoju turystyki.
- Dzięki aktywności podmiotów lokalnych, w tym m.in. w ramach LGD, utworzono kilka tras turystycznych z oznakowaniem, muzeum Gotów i inne elementy infrastruktury. Godna uwagi jest szeroka działalność promocyjna (głównie wydawnicza).
- Wysoki poziom integracji mieszkańców gminy sprzyja rozwojowi turystyki; bez pomysłów, zaangażowania społecznego mieszkańców i ich przywiązania do lokalnego dziedzictwa, nie doszłoby do realizacji niektórych proturystycznych i promocyjnych projektów oraz prób kreowania produktów turystycznych.
- Różnorodne działania podmiotów lokalnych, podejmowane dopiero od 10 lat, nie będą prawdopodobnie w stanie zniwelować barier rozwoju tury-

styki, jakimi są brak marki i tradycji turystycznych oraz typowych walorów wypoczynkowych.

- ▣ Niekorzystne trendy demograficzne (zwłaszcza odpływ ludności młodej, aktywnej ekonomicznie) i słabe zainteresowanie mieszkańców podejmowaniem działalności w zakresie usług turystycznych są przesłankami wskazującymi na niewielkie perspektywy rozwoju turystyki w gminie. Zaangażowanie liderów administracji lokalnej nie jest wystarczającym warunkiem dla rozwoju funkcji turystycznej przy niedostatku poważnych, prywatnych inwestycji w usługi turystyczne.
- ▣ Wydaje się, że zakres atrakcji przygotowanych na terenie gminy mógłby stanowić interesującą ofertę dla turystów przybywających na krótkie pobyty (np. sobotnio-niedzielne). Jednak barierę w tym zakresie stanowi peryferyjne położenie i znaczne oddalenie od ośrodków emisji ruchu turystycznego.

7.

Rola kwaterodawców w rozwoju turystyki

7.1. Aktywność kwaterodawców w skali gmin

Kwaterny prywatne są elementem zagospodarowania turystycznego, które w ujęciu syntetycznym analizowane było dla lat 2004/2005 jako kryterium w typologii gmin oraz jako tło do rozważań nad aktywnością samorządów lokalnych (rozdział 6). Z drugiej zaś strony funkcjonowanie kwater prywatnych należy traktować jako przejaw aktywności społeczności lokalnej, która świadczy o kształtowaniu funkcji turystycznej. W związku z tym postanowiono w tej części pracy przyjrzeć się bliżej aktywności kwaterodawców w ujęciu przestrzennym, w skali gmin.

Analiza gmin pod kątem z jednej strony tradycji turystycznych, z drugiej strony liczby istniejących współcześnie kwater prywatnych i obserwowanych w ostatnich latach tendencji w tym zakresie, pozwala na wyróżnienie kilku grup gmin. Jako miernik tradycji turystycznych przyjęto poziom rozwoju turystyki w latach 80-tych (patrz rozdział 5.2).

Pierwszą z grup stanowią gminy, w których turystyka rozwijała się od co najmniej kilkudziesięciu lat i w których również w ostatnich latach nastąpił wyraźny wzrost liczby kwater prywatnych. Określono je jako gminy **tradycyjnie turystyczne o wysokiej aktywności kwaterodawców**. Należą do niej: Kazimierz Dolny, Nałęczów, Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec, Włodawa i Wola Uhruska. W każdej z nich liczba obiektów noclegowych przekracza 20 (w Woli Uhruskiej oscyluje wokół 20), a w Kazimierzu Dolnym przekracza nawet 100. Są to jednocześnie gminy o wysokich walorach (co najmniej w skali Lubelszczyzny), znane wśród turystów, w których zjawiska turystyczne z różnym natężeniem miały miejsce już w Polsce Ludowej, a nawet w okresie przedwojennym. Dobrym przykładem jest tu gmina Włodawa (ryc. 13), gdzie nad popularnym

Ryc. 13. Rozmieszczenie kwater prywatnych w gminie Włodawa

A – granica gminy, B – miasto, C – wieś, D – las, E – rzeka, F – jezioro wykorzystywane rekreacyjnie, G – jezioro lub inny zbiornik niewykorzystywany rekreacyjnie, H – kwatery prywatna

Distribution of private accommodations in the Włodawa commune

A – commune border, B – town, C – village, D – forest, E – river, F – lake used for recreation, G – lake not used for recreation, H – private accommodation

turystycznie od wielu lat Jeziorem Białym, obok obiektów tzw. zakwaterowania zbiorowego, koncentrują się liczne kwatery prywatne.

Większość gmin z omawianej grupy charakteryzuje zadowolający (na tle badanych jednostek) poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego, cztery z nich to jednostki miejsko-wiejskie. Można przypuszczać, że czynnik ekonomiczny sprzyjał również ich aktywizacji turystycznej. Z drugiej strony nie można przeceniać roli usług wynajmu pokoi gościnnych w gospodarce tych gmin. W gminie o największej liczbie kwater prywatnych, w Kazimierzu Dolnym, zaledwie około 1% gospodarstw domowych¹⁴ zajmuje się prowadzeniem takiej działalności, nawet uwzględniając założenie, że wskazana liczba obiektów – 130 – jest

¹⁴ Według danych spisu powszechnego w 2002 było tu 2469 gospodarstw domowych.

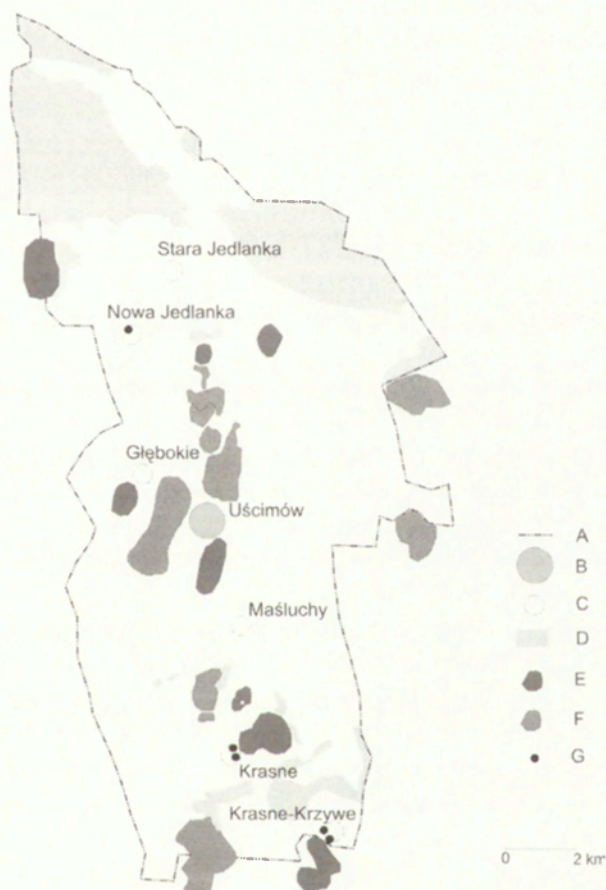
znacząco zaniżona (oczywiście należy pamiętać, że funkcjonuje tu dużo obiektów noclegowych innych typów, obiektów gastronomicznych, rozwijają się inne usługi decydujące o rozwiniętej funkcji turystycznej Kazimierza).

W wymienionej grupie gmin szczególnie przypadek stanowi Wola Uhruska. Jest to peryferyjna wiejska gmina, która nie posiadała tak rozwiniętych tradycji turystycznych jak pozostałe. Wprawdzie w latach 80. istniał tu jeden ośrodek wypoczynkowy, kilka kwater prywatnych i kemping, ale trudno byłoby ją porównywać z np. Krasnobrodem czy Włodawą. A jednak w ostatnich latach znaczna grupa mieszkańców zdecydowała się na rozpoczęcie działalności w zakresie usług turystycznych. Według danych ODR w 2004 r. funkcjonowały tu 22 gospodarstwa agroturystyczne, a na podstawie informacji uzyskanych w terenie – maksymalnie było ich nawet około 25. Analiza uzyskanych materiałów badawczych pokazała, że rozwój turystyki w Woli Uhruskiej nie wynikał z wysokiego zainteresowania turystów (popytu), za którym szedł rozwój podaży, nie wynikał też z czynników *stricte* endogenicznych. Gmina została zaproszona do uczestnictwa w programie Partnerstwo dla Samorządów Terytorialnych. Dzięki wsparciu zewnętrznemu przeprowadzono akcję promocyjną agroturystyki. Znalazło się wielu chętnych do podjęcia działalności w tym zakresie. Zorganizowano szkolenia dla kwaterodawców, wyjazdy, wydawano materiały promocyjne, opracowano szczegółowy program rozwoju turystycznego dla gminy na lata 2000–2010. Jednak po kilku latach, gdy pomoc zewnętrzna ustała, gmina nie rozwijała już funkcji turystycznej tak prężnie o własnych siłach. Dane z lat kolejnych pokazują, że liczba gospodarstw agroturystycznych spadła poniżej 20. Na tej podstawie można wnioskować, że wewnętrzny potencjał przyrodniczy i społeczny Woli Uhruskiej nie jest wcale tak wysoki, aby podtrzymywać dynamiczny rozwój turystyki. Działalność w tym zakresie nie jest już chętnie podejmowana przez mieszkańców. W literaturze opisywane są przykłady gmin czy miejscowości, w których nastąpił szybki rozwój funkcji agroturystycznej m.in. w wyniku wzięcia udziału w specjalnych programach finansowanych ze źródeł zewnętrznych. Klasycznym przykładem jest tu wieś Śladków Mały w województwie świętokrzyskim, która stała się modelową wioską agroturystyczną (Pałka, 2004).

Kolejną grupę stanowią gminy **tradycyjnie turystyczne o umiarkowanej aktywności kwaterodawców**, gdzie funkcjonowało kilkanaście kwater prywatnych (Urszulini, Józefów). Dość zaskakujące jest, że w grupie tej, gdzie rozwiniętym tradycjom turystycznym towarzyszyła znacząca aktywność kwaterodawców, znalazły się jedynie dwie gminy.

W grupie gmin **tradycyjnie turystycznych o niskiej aktywności kwaterodawców** znalazło się natomiast 7 jednostek (Uścimów, Sosnowica, Dubienka, Firlej, Ludwin, Janów Lubelski, Dębowa Kłoda). Co ciekawe, na obszarze większości z wymienionych gmin znajdują się zbiorniki wodne. Można było zatem

spodziewać się, że kwatery prywatne będą koncentrować się w ich sąsiedztwie, jednak tak się nie stało. Dobrymi przykładami są tu Uścimów (ryc. 14) i Sosnowica. Jeziorność na ich obszarze jest wysoka, nad jeziorami od kilkudziesięciu lat funkcjonują ośrodki wypoczynkowe, natomiast w każdej z nich tylko w 5–6 gospodarstwach domowych zdecydowano się na świadczenie usług noclegowych. Jak wynika z kilku przeprowadzonych wywiadów, obłożenie oferowanych miejsc noclegowych w sezonie jest wysokie. Podczas objazdu studyjnego zaobserwowano turystów, którzy poszukiwali noclegów. Popyt w sezonie na usługi noclegowe istnieje, jednak rozwój tych usług nie następuje lub następuje powoli.

Ryc. 14. Rozmieszczenie kwater prywatnych w gminie Uścimów

A – granica gminy, B – wieś gminna, C – wieś, D – las, E – jezioro wykorzystywane rekreacyjnie, F – jezioro lub inny zbiornik niewykorzystywany rekreacyjnie, G – kwatery prywatne

Distribution of private accommodations in the Uścimów commune

A – commune border, B – commune's main village, C – village, D – forest, E – lake used for recreation, F – lake not used for recreation, G – private accommodation

W przypadku gminy Sosnowica dochodzi dodatkowo czynnik położenia częściowo na terenie parku narodowego, co czyni jeszcze bardziej niezrozumiałym fakt marginalnej (w okresie badawczym 2004–2007) liczby kwater prywatnych na jej terenie.

Skrajnym przypadkiem okazała się gmina Dębowa Kłoda. W latach 80-tych była jedną z miejscowości o najwyższej liczbie miejsc noclegowych na terenie całego dzisiejszego województwa lubelskiego. Była znana wśród turystów z regionu i często odwiedzana. Uspołecznione obiekty wczasowe skoncentrowane były nad Jeziorem Bialskim. Dziś funkcjonują one nadal, odnowione i zmodernizowane. Wokół ośrodków w sezonie turystycznym funkcjonują obiekty gastronomiczne i punkty sprzedaży obwoźnej. Jest to lokalne centrum turystyczne, stanowiące enklawę wśród terenów i wsi rolniczych. Podczas badań terenowych w sezonie letnim zaobserwowano znaczący ruch turystyczny. Natomiast we wsi położonej w odległości kilkuset metrów od jeziora żaden z mieszkańców nie zajmuje się świadczeniem usług noclegowych. W całej gminie są zaledwie dwa gospodarstwa agroturystyczne, w tym jedno związane ze stadniną koni, założone przez osobę pochodzącą z miasta, która przeprowadziła się tu w latach 90. Drugie natomiast prowadzone jest od 2007 r. przez emerytkę, nie promuje się, w ciągu roku zostało odwiedzono zaledwie przez dwóch turystów.

Warto zastanowić się nad barierami aktywności mieszkańców w zakresie świadczenia usług turystycznych w gminach o rozwiniętych tradycjach turystyki. Prawdopodobnie przyczyny mogą tkwić w specyficznych cechach społeczności lokalnych. Podczas badań terenowych zastyszano opinie, że wielu mieszkańców jest niechętnych do podejmowania jakiejkolwiek pracy, nie można znaleźć pracowników sezonowych, mimo że dużo jest bezrobotnych. Jednocześnie obszary, o których mowa, charakteryzowały się najwyższym na Lubelszczyźnie udziałem gruntów PGR. W literaturze często opisywane są specyficzne cechy społeczności popegeerowskich, takie jak: ubezwłasnowolnienie, wyuczona bezradność, różne formy patologii, wzajemna wrogość, dezintegracja, postawy zależności, trudności z realizacją pomysłów na działalność zarobkową (Czapiewska, 2008; Czapiewska, 2008 za: Hałamska, 2001, Tarkowska, 1998 i inne). Nie oznacza to, że w społecznościach tych brakuje w ogóle osób aktywnych, które poszukują opłacalnych form zarobkowania. Na podstawie rozmów z mieszkańcami można wnioskować, że takie osoby wyjeżdżają najczęściej zagranicę w poszukiwaniu dodatkowych dochodów. Brakuje danych pozwalających oszacować skalę tego zjawiska, ale jest ona prawdopodobnie znacząca.

Jedną z przyczyn słabego rozwoju prywatnych usług turystycznych w miejscowościach położonych w okolicy jezior może być „zajęcie” znaczących fragmentów ich linii brzegowych przez ośrodki zakwaterowania zbiorowego. To uniemożliwia wykorzystanie plaż przez turystów nie będących klientami tych ośrodków. Badania terenowe potwierdziły występowania tego typu problemów,

np. w gminie Uścimów. W urzędzie gminy uzyskano informację o istnieniu konfliktów z właścicielami ośrodków dotyczących udostępnienia brzegów jezior.

W typie gmin **tradycyjnie nieturystycznych o wysokiej aktywności kwaterodawców** wyróżniono tylko jeden przypadek – Janów Podlaski. W materiałach źródłowych nie znaleziono informacji świadczących o istnieniu rozwiniętego zagospodarowania turystycznego w tej gminie w okresie przed 1990 r. Natomiast w ostatnich kilkunastu latach nastąpił wyraźny wzrost liczby kwater prywatnych. W 2007 r. było ich około 25, co w skali gmin Lubelszczyzny jest liczbą dość znaczącą. Jednym z czynników rozwoju turystyki na tym terenie jest na pewno słynna stadnina koni. Rozwojowi turystyki sprzyjało również utworzenie tu w 1994 r. parku krajobrazowego Podlaski Przełom Bugu. Ponadto gmina ta charakteryzuje się stosunkowo dobrymi warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi (osiągnęła jeden z najlepszych wskaźników spośród gmin wiejskich należących do obszaru badań), co również sprzyja rozwojowi aktywności gospodarczej, w tym w zakresie usług turystycznych.

W grupie gmin **tradycyjnie nieturystycznych o umiarkowanej aktywności kwaterodawców** znalazły się tylko trzy jednostki: Adamów, Wąwolnica oraz Janowiec. Są to gminy o korzystnym położeniu: Wąwolnica i Janowiec – w sąsiedztwie Kazimierza Dolnego i w korzystnej odległości od Warszawy, a Adamów – pomiędzy turystycznymi miejscowościami Roztocza – Krasnobrodem i Zwierzyńcem. Aktywności mieszkańców w zakładaniu kwater prywatnych na pewno sprzyjały proturystyczne inicjatywy, np. funkcjonowanie prężnej lokalnej organizacji turystycznej, która obejmuje Wąwolnicę i Janowiec czy wybudowanie wyciągów narciarskich (Wąwolnica, Adamów).

Kolejną, bardzo liczną grupę stanowią gminy **tradycyjnie nieturystyczne o niskiej aktywności kwaterodawców**. Są to: Biłgoraj, Hanna, Horodło, Hrubieszów, Skierbieszów, Nielisz, Wojciechów, Terespol, Zamość, Aleksandrów, Księżpol, Szचेbrzeszyn, Siemień, Stary Brus, Hańsk, Ostrów Lubelski i Parczew, w których funkcjonowało najwyżej po kilka kwater prywatnych. Są to głównie obszary typowo rolnicze, o przeciętnych lub słabych walorach turystycznych. Na większości z nich regionalne ośrodki doradztwa rolniczego rozpoczęły w latach 90. realizację programów rozwoju agroturystyki. Głównie w wyniku tych działań, jak i aktywności lokalnych liderów, rolnicy zakładali gospodarstwa agroturystyczne. W przypadku gminy Nielisz była szczególna sytuacja – w latach 90-tych powstał tu duży sztuczny zbiornik wodny (największy na Lubelszczyźnie), który stał się czynnikiem aktywności okolicznych rolników w zakresie agroturystyki. Interesujące zjawiska miały też miejsce w gminie Wojciechów, o której wspomniano w poprzednim rozdziale. Tu powstało pierwsze na Lubelszczyźnie stowarzyszenie agroturystyczne, siedzibę swoją ma też Lubelski Związek Stowarzyszeń Agroturystycznych.

Wprawdzie w omawianej grupie gmin marginalna jest skala zakwaterowania indywidualnego (1–9 kwater w każdej z gmin), ale wobec typowo rolniczego charakteru tych obszarów, nieznaności ich na rynku turystycznym, braku tradycji turystyki, łączna ich liczba jest i tak znacząca. W przypadku gmin poleskich rozważyć należy w kategoriach bariery aktywności mieszkańców, uwarunkowania społeczne typowe dla obszarów popegeerowskich, o których pisano wyżej. Właścicielka jedyne gospodarstwa agroturystycznego w gminie Stary Brus twierdziła, że podjęcie przez nią działalności w zakresie wynajmu pokoi budzi zdziwienie, a nawet krytykę i niechęć sąsiadów.

Ostatnia grupa obejmuje gminy, w których, według uzyskanych danych, do 2007 r. nie funkcjonowały żadne kwatery prywatne: Radecznicę, Wiryki, Łukową, Tarnawatkę i Krynice. To gminy **tradycyjnie nieturystyczne bez kwatery prywatnych**.

W tabeli 13 przedstawiono podział gmin na grupy ze względu na tradycje rozwoju turystyki i współczesną aktywność kwaterodawców. Okazało się, że wśród gmin, które w latach 80. cechowały się dobrym lub średnim poziomem rozwoju turystyki (tzw. tradycyjnie turystycznych), taki sam był udział gmin o wysokiej, jak i o niskiej aktywności kwaterodawców współcześnie. Natomiast bardzo czytelna była zależność pomiędzy tradycjami rozwoju turystyki a współczesnym poziomem aktywności kwaterodawców w grupie gmin tradycyjnie nieturystycznych, gdzie zdecydowana większość charakteryzowała się niską liczbą lub brakiem kwater prywatnych współcześnie.

W dalszej kolejności badano związki pomiędzy aktywnością mieszkańców gmin w zakresie świadczenia usług noclegowych a walorami przyrodniczo-kulturowymi tych jednostek (ryc. 15). Wartość współczynnika korelacji (0,52) pomiędzy liczbą kwater prywatnych a wskaźnikiem walorów świadczyła o umiarkowanej zależności (był on istotny statystycznie na poziomie $\alpha = 0,05$). Można wskazać gminy, w których mimo niekorzystnych walorów funkcjonowały (wprawdzie nieliczne) kwatery prywatne (np. Hanna, Wojciechów), jak i takie, gdzie mimo korzystnych lub umiarkowanych walorów mieszkańcy nie podjęli działalności w zakresie usług turystycznych (Łukowa, Radecznicza). Dobrym przykładem jest właśnie gmina Radecznicza. W rankingu 42 jednostek pod względem walorów przyrodniczo-kulturowych uplasowała się na 8 miejscu. Jej powierzchnia charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą i w ponad 80% znajduje się w granicach parku krajobrazowego. We wsi gminnej mieści się ważny zabytek sakralny i jednocześnie regionalne centrum pielgrzymkowe. Radecznicza nazywana jest nawet „lubelską Częstochową”, a w najważniejsze uroczystości przyciąga nawet kilkanaście tysięcy wiernych. Jednocześnie w gminie nie powstały żadne kwatery prywatne, a jedynym obiektem noclegowym jest miejscowa szkoła, w której w sezonie funkcjonuje schronisko młodzieżowe. Okazuje się więc, że wśród mieszkańców nie ma zainteresowania prowadzeniem dzia-

Tabela 13. Podział gmin ze względu na tradycje turystyczne i współczesną aktywność kwaterodawców

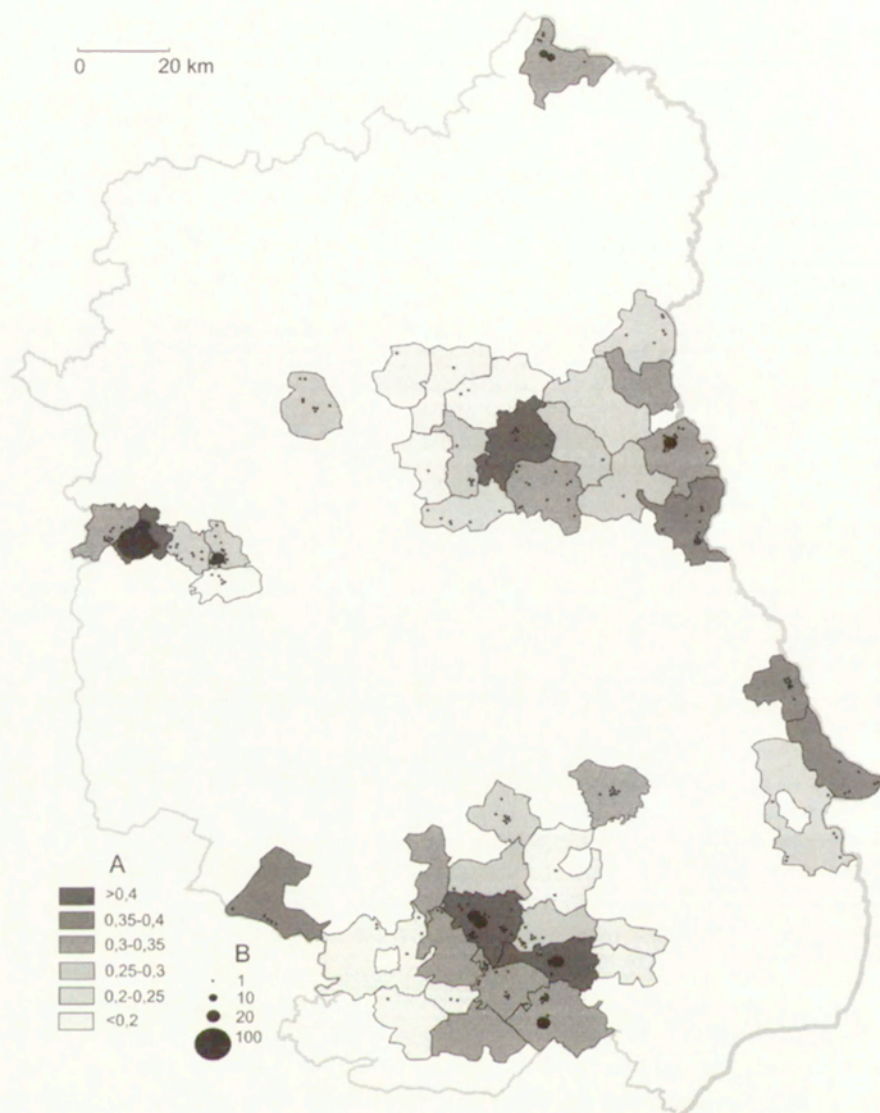
Grupa gmin	Współczesna liczba kwater prywatnych (2004–2007)	Poziom rozwoju turystyki w latach 80-tych	Gminy
Tradycyjnie turystyczne o wysokiej aktywności kwaterodawców	20 i powyżej	dobry lub średni	Kazimierz Dolny, Nałęczów, Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec, Włodawa, Wola Uhruska
Tradycyjnie turystyczne o umiarkowanej aktywności kwaterodawców	10–19	dobry lub średni	Urszulin, Józefów
Tradycyjnie turystyczne o niskiej aktywności kwaterodawców	1–9	dobry lub średni	Dębowa Kłoda, Uścimów, Sosnowica, Dubienka, Firlej, Ludwin, Janów Lubelski
Tradycyjnie turystyczne bez kwater prywatnych	0	dobry lub średni	–
Tradycyjnie nieturystyczne o wysokiej aktywności kwaterodawców	20 i powyżej	słaby lub brak	Janów Podlaski
Tradycyjnie nieturystyczne o umiarkowanej aktywności kwaterodawców	10–19	słaby lub brak	Adamów, Janowiec, Wąwolnica
Tradycyjnie nieturystyczne o niskiej aktywności kwaterodawców	1–9	słaby lub brak	Tereszpol, Zamość, Aleksandrów, Księżpól, Szczepreszyn, Siemień, Stary Brus, Hańsk, Ostrów Lubelski, Parczew Biłgoraj, Hanna, Horodło, Hrubieszów, Skierbieszów, Nielisz, Wojciechów
Tradycyjnie nieturystyczne bez kwater prywatnych	0	słaby lub brak	Radecznicza, Wyrki, Łukowa, Tarnawatka, Krynice

Objaśnienia: poziom rozwoju turystyki w gminach w latach 80. oceniono w rozdziale 5.2, tab. 4.

Źródło: opracowanie własne.

łałości turystycznej¹⁵. Koresponduje z tym niski poziom aktywności samorządu lokalnego, który w słabym stopniu wspiera i realizuje proturystyczne przedsięwzięcia; brakuje przesłanek, które wskazywałyby na zainteresowanie samorządu inicjowaniem rozwoju turystyki. Jednocześnie jest to jedna z najsłabiej rozwiniętych gmin, dla której wskaźnik warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych wyniósł zaledwie 0,06. Można przypuszczać, że gdyby pojawili się tu pro-turystyczni liderzy i gmina przystąpiła do jakiegoś zewnętrznie finansowanego programu rozwoju turystyki, znalazłaby się co najmniej kilkuosobowa grupa mieszkańców, gotowych do rozpoczęcia działalności w zakresie usług turystycznych.

¹⁵Jedynym znalezionym przez autorkę prywatnym obiektem o znaczeniu turystycznym jest gospodarstwo pasieczne, prowadzące sprzedaż wyrobów pszczelarskich i przyjmujące jednodniowe grupy odwiedzających.

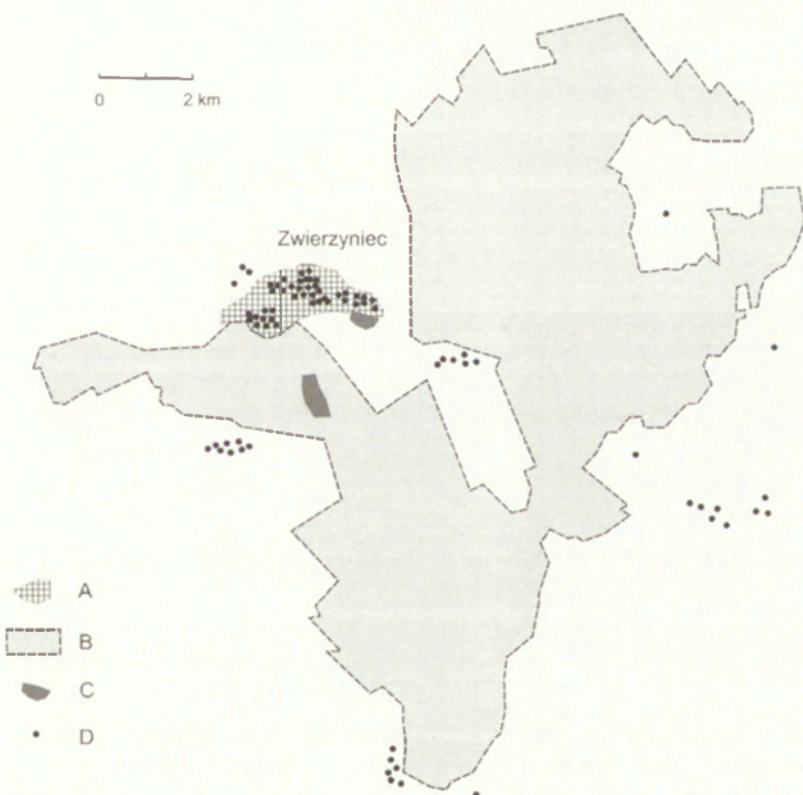

Ryc. 15. Liczba kwater prywatnych w gminach a walory przyrodniczo-kulturowe
 A – wartość wskaźnika walorów przyrodniczo-kulturowych, B – liczba kwater prywatnych
Number of private accommodations against natural and cultural tourist assets
 A – value of index of natural and cultural assets, B – number of private accommodations

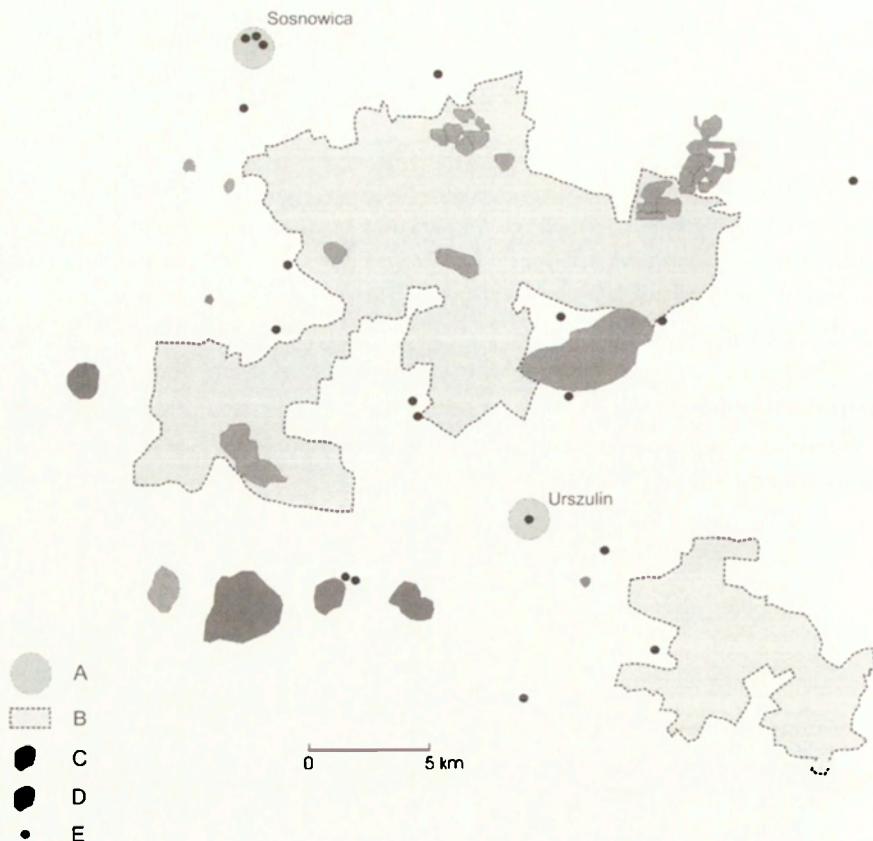
Na analizowanym terenie znajdują się dwa parki narodowe. Poziom rozwoju zakwaterowania indywidualnego bardzo różni się w otoczeniu obu tych obszarów. Zdecydowanie większe zagęszczenie kwater jest w okolicy Roztoczańskiego Parku Narodowego (ryc. 16). Wokół Poleskiego kwatery prywatne występują

rzadko i w dużym rozproszeniu, mimo obecności jezior na terenie parku i w jego okolicy (ryc. 17). Badania ruchu turystycznego sprzed kilku lat również wskazują, że był on zdecydowanie mniejszy w Poleskim niż w Roztoczańskim (oba te obszary chronione wypadają pod tym względem słabo w porównaniu do pozostałych parków narodowych w Polsce) (Partyka [red.], 2002).

Interesujący przykład rozmieszczenia kwater prywatnych stanowi rejon Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej. Tu zakwaterowanie prywatne skoncentrowane jest w dwóch miejscowościach – Suścu i Majdanie Sopockim (ryc. 18). Od południowo-zachodniej strony Parku nie funkcjonują natomiast żadne kwatery. Wydaje się, że w tym przypadku kluczową rolę odgrywają tradycje zagospodarowania turystycznego, które obecne były w Suścu już od kilkudziesięciu lat. We wsiach położonych z innych stron Parku tych tradycji nigdy nie było i mimo zbliżonych walorów przyrodniczych do okolic Suśca społeczności loka-

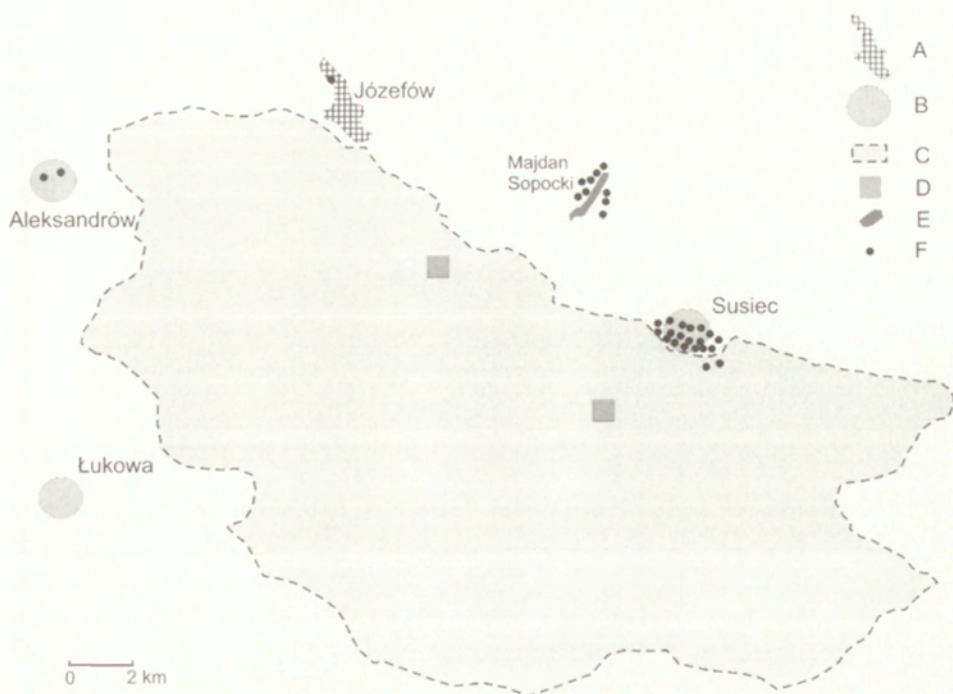
Ryc. 16. Rozmieszczenie kwater prywatnych w rejonie Roztoczańskiego Parku Narodowego
 A – miasto, B – park narodowy, C – jezioro wykorzystywane rekreacyjnie, D – kwatera prywatna
Distribution of private accommodations in the neighborhood of the Roztoczański National Park
 A – town, B – national park, C – lake used for recreation, D – private accommodation

Ryc. 17. Rozmieszczenie kwatery prywatnych w rejonie Poleskiego Parku Narodowego
 A – wieś gminna, B – park narodowy, C – jezioro wykorzystywane rekreacyjnie, D – jezioro lub inny zbiornik niewykorzystywany rekreacyjnie, E – kwatery prywatna
Distribution of private accommodations in the neighborhood of the Poleski National Park
 A – commune's main village, B – national park, C – lake used for recreation, D – lake not used for recreation, E – private accommodation

Inne nie podjęły trudu kształtowania miejscowości turystycznych. Wymagałoby to ogromnego wysiłku w postaci poważnych inwestycji i szerokiej promocji. W przypadku Suśca pewna marka turystyczna była już budowana od lat, kwateryodawcy mają tu więc „łatwiej” i rozwój funkcji turystycznej jest kontynuowany. Warto tu też wspomnieć, że w jednej z wsi sąsiadującej od południa z Parkiem, w Osuchach, znajdują się niewykorzystane dotychczas zasoby leczniczych wód mineralnych (chlorkowo-sodowych z bromem i jodem). Mogłyby one stać się podstawą do rozwoju miejscowości uzdrowiskowej.

Podsumowując: w większości badanych gmin działalność polegająca na wynajmie kwatery prywatnych jest zjawiskiem występującym w małej skali, a tym samym mającym małe znaczenie ekonomiczne dla badanych obszarów. W zale-

Ryc. 18. Rozmieszczenie kwater prywatnych w rejonie Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej
 A – miasto, B – wieś gminna, C – park krajobrazowy, D – rezerwat przyrody, E – jezioro, F – kwatery prywatna

*Distribution of private accommodations in the neighbourhood of the Puszcza Solska Landscape Park
 A – town, B – commune's main village, C – landscape park, D – natural reserve, E – lake, F – private accommodation*

dwie 12 gminach spośród badanych liczba kwater prywatnych, w tym gospodarstw agroturystycznych wynosiła co najmniej 10, przy czym trzeba pamiętać, że badane gminy charakteryzują się najwyższą w skali województwa lubelskiego liczbą wszystkich obiektów noclegowych. Tym samym na terenie całego województwa lubelskiego jest tylko 12 gmin o liczbie wspomnianych obiektów noclegowych większej lub równej 10.

Gminy położone w rejonie Płaskowyżu Nałęczowskiego (z Janowcem) oraz gminy roztoczańskie charakteryzowały się wyższą aktywnością mieszkańców w zakresie świadczenia usług noclegowych niż gminy Polesia. Spośród 12 gmin, w których liczba kwater prywatnych wynosiła co najmniej 10, w trzech gminach rejonu Płaskowyżu Nałęczowskiego funkcjonowało łącznie około 180 obiektów, w pięciu gminach roztoczańskich – 146, a w trzech poleskich – 59 (wśród tych 12 gmin znalazł się jeszcze Janów Podlaski). Na obszarach Polesia, głównie nad jeziorami, dominującą formą zagospodarowania turystycznego były tradycyjnie

zakładowe ośrodki wypoczynkowe, dziś sprywatyzowane i sprzedane często nowym właścicielom. Z wyjątkiem dwóch gmin (Włodawy i Woli Uhruskiej) kwatery prywatne występowały tu nielicznie. Można też wskazać gminy położone na atrakcyjnych obszarach Roztocza i Polesia (w zasięgu najwyższej strefy atrakcyjności turystycznej wyznaczonej w planie zagospodarowania przestrzennego województwa), w których nie było żadnego obiektu noclegowego lub funkcjonowały pojedyncze kwatery prywatne.

7.2. Oferta turystyczna kwater i aktywność indywidualna kwaterodawców

7.2.1. Ogólne informacje o badanych kwaterach i kwaterodawcach

Do badań szczegółowych nad aktywnością kwaterodawców wybrano kwatery prywatne reprezentatywne dla pięciu głównych typów gmin wydzielonych w rozdziale 5.4. Wśród nich znalazły się obiekty położone na Polesiu Lubelskim, Płaskowyżu Nałęczowskim z Małopolskim Przełomem Wisły, Roztoczu, Lasach Janowskich i terenach nadbużańskich. Badaniom podlegały w sumie 103 obiekty z 29 gmin (ryc. 19).

Zjawisko wynajmu kwater prywatnych rozpowszechniło się na większości analizowanych obszarów Lubelszczyzny w ostatnich kilkunastu latach. Spośród wszystkich badanych obiektów zaledwie pięć powstało przed rokiem 1990. Większość kwaterodawców rozpoczynała działalność w latach 1999–2004.

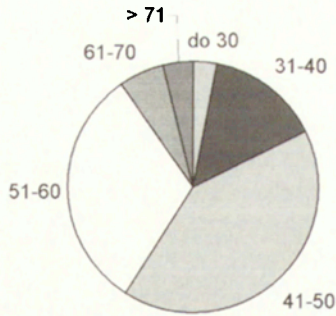
Zdecydowana większość ankietowanych właścicieli kwater to osoby w wieku 40–60 lat. Co ciekawe, udział osób w wieku do 40 lat był ponad dwa razy niższy niż udział osób w wieku powyżej 50 lat (ryc. 20). Okazuje się więc, że ta relatywnie nowa na Lubelszczyźnie forma działalności nie cieszy się wysokim zainteresowaniem osób młodych, a więc teoretycznie osób najbardziej aktywnych, otwartych na nowe przedsięwzięcia. Połowa właścicieli kwater posiadała wykształcenie średnie (ryc. 21). Stosunkowo wysoki był odsetek osób z wykształceniem wyższym, równoważny z udziałem osób z edukacją ukończoną na poziomie podstawowym i zawodowym (łącznie). Zatem działalność w zakresie wynajmu pokoi i świadczenia usług turystycznych, nie wymagająca przecież znacznej wiedzy (praktyczną wiedzę łatwo można nabyć w ramach kursów), niezbyt często podejmowana była przez osoby niewykształcone.

Podczas wywiadów pytano również kwaterodawców o źródła dochodu w ich gospodarstwach domowych (ryc. 22). Lubelszczyzna jest regionem typowo rolniczym, zatem zgodnie z oczekiwaniami, wśród badanych gospodarstw domowych wysoki był odsetek tych czerpiących dochody m.in. z rolnictwa (60%). Niespełna połowa gospodarstw w tej grupie pozyskiwała dochody z rolnictwa

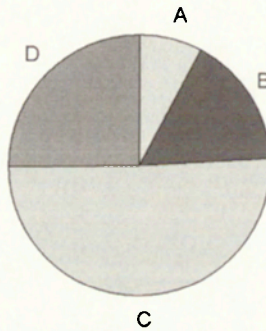

Ryc. 19. Rozmieszczenie badanych kwater prywatnych
 A – granice obszaru badań, B – badane kwatery prywatne
Distribution of the studied private accommodations
 A – borders of the study area, B – the studied private accommodations

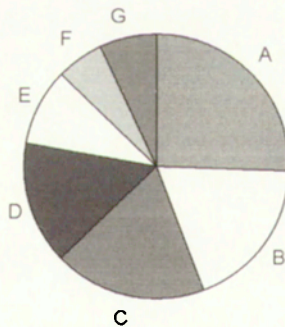
oraz turystyki. W pozostałych zaś obok działalności rolniczej i turystycznej istniały inne źródła dochodu: praca zarobkowa (w tym zagranicą), świadczenia socjalne, dość duży był udział kwaterodawców prowadzących własną działalność gospodarczą, niezwiązaną z turystyką. W jednej trzeciej gospodarstw domowych ankietowanych kwaterodawców jednym ze źródeł utrzymania były świadczenia

Ryc. 20. Struktura wieku badanych kwaterodawców
Age structure of the studied accommodations' providers

Ryc. 21. Struktura wykształcenia badanych kwaterodawców
A – podstawowe, B – zawodowe, C – średnie, D – wyższe
Education structure of the studied accommodations' providers
A – primary, B – vocational, C – secondary, D – higher

Ryc. 22. Struktura źródeł dochodu gospodarstw domowych badanych kwaterodawców
A – rolnictwo, B – rolnictwo i praca najemna, C – świadczenia socjalne, D – rolnictwo i świadczenia socjalne, E – własna działalność gospodarcza, F – własna działalność gospodarcza i rolnictwo, G – inne
Structure of income sources of households of the studied accommodations' providers
A – agriculture, B – agriculture and wage labor, C – social benefits, D – agriculture and social benefits, E – own business, F – own business and agriculture, G – other

socjalne: renty i emerytury. W przypadku połowy z nich były one jedynym, poza usługami turystycznymi, źródłem utrzymania.

7.2.2. Oferta turystyczna kwater

W wywiadach prowadzonych z kwaterodawcami pytano, jakie usługi, atrakcje i wyposażenie swoich obiektów oferują turystom. Respondenci mieli do wyboru odpowiedzi z długiej listy, jak i byli proszeni o podanie innych elementów oferty, niewymienionych na liście.

Badania pokazały, że najpopularniejszą z atrakcji proponowanych turystom był dostęp do przydomowego ogrodu. Aż 85% kwaterodawców zadeklarowało, że turyści mogą nieodpłatnie korzystać z jego zasobów. Obiekty, w których turyści nie mieli takiej możliwości, były to najczęściej typowe pokoje gościnne, których właściciele nie zapewniali wypoczywającym dodatkowych usług i atrakcji poza zakwaterowaniem. Około 80% ankietowanych kwaterodawców deklарowało, że przygotowali dla turystów materiały krajoznawcze: foldery, mapy, przewodniki, itp. Gromadzenie takich publikacji nie wymaga ponoszenia znaczących nakładów – kwaterodawcy pozyskują foldery i mapy z urzędów gmin, parków narodowych, organizacji i stowarzyszeń turystycznych nieodpłatnie.

Bardzo popularnym elementem oferty turystycznej w badanych obiektach była możliwość wypożyczenia sprzętu sportowego. Trzy czwarte ankietowanych kwaterodawców potwierdziło, że udostępniają go turystom. Najczęściej wymieniano rowery (około 60%), piłki, badmintona, a w obiektach zlokalizowanych w sąsiedztwie wód – wędki, a nawet łódki. Sprzęty takie znajdują się na ogół w gospodarstwach domowych – nie są kupowane pod kątem turystów. Popularne w analizowanych kwaterach prywatnych były urządzenia do zabawy dla dzieci: huśtawki, piaskownice, zabawki. Blisko 70% ankietowanych wskazywało na dostępność takich elementów oferty turystycznej. Wynika to również z faktu, że wymienione przedmioty na ogół znajdują się w gospodarstwach domowych i wykorzystywane są przez domowników. Nie są one natomiast urządzone specjalnie dla turystów.

Całodzienne wyżywienie było równie popularnym składnikiem oferty (w 68% badanych obiektów). Szczególnie powszechną usługę stanowiło w typowych gospodarstwach agroturystycznych, w których głównym źródłem utrzymania kwaterodawców było rolnictwo. W miejscowościach typowo turystycznych (małych miastach o tradycjach turystycznych, wsiach letniskowych nad jeziorami, jak np. Zwierzyniec, Nałęczów, Krasnobród, Susiec, Okuninka) kwaterodawcy znacznie rzadziej oferowali turystom wyżywienie niż ci funkcjonujący w typowych gminach rolniczych (np. Hrubieszów, Hanna, Dubienka, Horodło, Wola Uhruska). Ankietowani, którymi były głównie kobiety, dość często deklарowały, iż oferują oryginalne „specjały” domowej kuchni (47%). Doceniały one

własne umiejętności kulinarne i traktują przyrządzane potrawy jako ważny element oferty turystycznej. Wyniki badań empirycznych wśród turystów na Lubelszczyźnie potwierdzają, że jednym z najwyższej cenionych przez turystów elementów produktu agroturystycznego jest „kuchnia gospodyni” czy „zdrowa żywność” (Nałęcka, Żbikowski, 2005; Balińska i Sikorska-Wolak, 2001).

W przypadku 63% badanych obiektów kwaterodawcy oferowali turystom atrakcje związane z rolnictwem, w szczególności możliwość uczestnictwa w pracach rolnych, obcowania ze zwierzętami gospodarskimi, zakupu produktów rolnych itp. Te obiekty można nazwać typowymi gospodarstwami agroturystycznymi. Wyróżnikiem agroturystyki jest właśnie funkcjonowanie gospodarstwa rolnego, które stanowi miejsce świadczenia usług turystycznych, a jego zasoby służą kreowaniu usług i atrakcji dla wypoczywających.

Jedną z atrakcji w gospodarstwach agroturystycznych były konie, które wykorzystywane są do organizacji przejażdżek wozem, bryczką, zimowych kuligów, a także do uprawiania jeździectwa. W przypadku 30% badanych obiektów noclegowych ich właściciele zadeklarowali, że oferują swoim gościom atrakcje związane z wykorzystaniem koni lub kucyków, przy czym około połowa z nich posiadała własne zwierzęta. Nie mają już one znaczenia w rolnictwie i ich posiadanie nie jest współcześnie powszechne wśród rolników.

Oferta atrakcji związanych z końmi może sprzyjać zainteresowaniu turystów danym obiektem. Świadczy o tym wyższy poziom wykorzystania miejsc noclegowych w obiektach oferujących takie atrakcje (średnio 42,5 noclegów na 1 miejsc na rok) w porównaniu do średniego poziomu wykorzystania miejsc noclegowych we wszystkich badanych obiektach (37,6). Wśród gospodarstw, w których przeprowadzono badania, znalazły się zarówno takie, przy których funkcjonowały przydomowe stadniny koni, jak i takie, w których był jeden koń używany jeszcze sporadycznie do prac polowych. Jedno z gospodarstw, przy którym funkcjonowała stadnina, było dodatkowo miejscem organizacji imprez związanych z jeździectwem, a właściciel deklarował duże zainteresowanie turystów i tym samym wysoki poziom wykorzystania pokoi noclegowych w swoim gospodarstwie (mimo lokalizacji w mało atrakcyjnej turystycznie wsi). Jest to dobry przykład specjalizacji obiektu noclegowego. Ekspertki do spraw agroturystyki podkreślają istotną rolę specjalizacji w powodzeniu przedsięwzięć turystycznych, polegającej na dostosowaniu oferty do potrzeb określonego klienta, a także potwierdzają fakt, że wysokim obłożeniem charakteryzują się gospodarstwa wyspecjalizowane (np. Kozak, 2006; Ramotowska, 2007).

Boisko do uprawiania sportów, np. koszykówki czy siatkówki funkcjonowały w 26% badanych kwater. Boiska takie nie są powszechne w gospodarstwach domowych, nieliczni kwaterodawcy decydują się na ich urządzenie dla turystów.

Okolo 20% badanych właścicieli kwater zbierało stare sprzęty, które ekspozowane są w obiekcie noclegowym lub w podwórzu. Niektórzy z kwaterodaw-

ców, deklarowali, że posiadają różne tradycyjne sprzęty, ale nie udostępniili ich jeszcze turystom. Jeden z nich, z gminy Hanna, przeznaczył dla turystów starą chatę, którą odnowił, wyposażył w węzeł sanitarny i niezbędne urządzenia kuchenne (lodówkę, Kuchenkę gazową itd.). W pomieszczeniach sypialnych znajdują się stare, odnowione meble (łóżka oraz szafy), w korytarzach drewniane skrzynie i wrzeczono, a w kuchni tradycyjny piec węglowy, stare naczynia i krzesła. W gminie Janów Lubelski, we wsi Łązek Garncarski, właścicielka kwatery agroturystycznej przez kilka lat pozyskiwała od mieszkańców z okolicy stare przedmioty (zwłaszcza związane z garncarskimi i rolniczymi tradycjami wsi), które kolekcjonuje w podwórzu oraz w domu i udostępnia turystom. Miejsce to cieszy się dużym zainteresowaniem odwiedzających, a właścicielka specjalizuje się w organizacji przyjęć, ognisk i innych jednodniowych imprez dla grup zorganizowanych.

Generalnie należy stwierdzić, że kolekcjonowanie i eksponowanie starych przedmiotów gospodarstwa domowego i rolnego jest zjawiskiem wysoce pozytywnym i działania podejmowane przez kwaterodawców w tym zakresie świadczą o tym, że są oni świadomi wysokiej wartości dziedzictwa kulturowego i gospodarczego swoich wsi.

Gromadzenie ich doskonale współgra ze świadczeniem usług turystycznych, w szczególności agroturystycznych. Badania z innych regionów Polski potwierdzają, że agroturystyci chętnie wybierają obiekty urządzone w tradycyjnie wiejskim stylu, wyposażone w stare przedmioty, które kreują odpowiednią atmosferę (Ramotowska, 2006).

W wywiadach przeprowadzanych z właścicielami obiektów noclegowych pytano o wszelkie dodatkowe atrakcje, poza tymi opisanymi wyżej, z których mogą skorzystać goście. W badanej grupie 103 kwaterodawców 41 zadeklarowało, że przygotowali inne niż te znajdujące się na liście kryteriów dotyczących oferty turystycznej (rozdział 4.2.2) usługi lub atrakcje. Wymieniano: wędkowanie w stawie należącym do gospodarstwa, korzystanie z produktów z własnej pasieki, możliwość wyrobu przetworów, organizację wycieczek po okolicy, w tym wycieczki z przewodnikiem (kilku spośród kwaterodawców było przewodnikami), organizację przyjęć, sylwestrów, (w kilku przypadkach gospodarze dysponowali dużymi salami ze sprzętem grającym), ognisk, sptywów kajakowych. Pojedyncze osoby wymieniały bardziej oryginalne atrakcje: mini-siłownię, własną ścieżkę edukacyjną, zajęcia manualne z dziećmi, zbiory ziół, naukę rzeźby w drewnie, zwiedzanie kuźni, strzelanie z łuku, płukanie złota. Jak twierdzi K. Ramotowska (2006, s. 12), na podstawie doświadczeń z Podlasia, *atrakcje są głównym bodźcem podejmowania decyzji przez klienta, czyli stanowią o konkurencyjności danego produktu agroturystycznego.*

Proponowane przez ankietowanych kwaterodawców atrakcje najczęściej związane były z:

- prowadzoną przez gospodarzy działalnością gospodarczą (np. strzelanie z łuku w gospodarstwie agroturystycznym, którego właściciel zajmował się produkcją mat strzelniczych; wycieczki na zbiory i rozpoznawanie ziół w gospodarstwie, w którym prowadzony jest skup ziół);
- zainteresowaniem i hobby gospodarzy (np. ścieżka edukacyjna prezentująca życie na wsi w gospodarstwie, którego właścicielka od kilku lat kolekcjonuje stare sprzęty rolnicze z okolicznych wsi; domek na drzewie, który jest efektem realizacji marzeń z dzieciństwa gospodarza);
- zasobami gospodarstwa, zagospodarowaniem przestrzeni należącej do gospodarza (np. wędkowanie w stawach rybnych należących do gospodarstwa).

Pozytywne jest zjawisko łączenia własnych zainteresowań z działalnością ekonomiczną. Konsekwentnie realizowane zainteresowania i zaangażowanie w podejmowane przedsięwzięcia mogą przesądzić o powodzeniu w usługach turystycznych. Przytoczone tu zostaną trzy przykłady obiektów, w których takie połączenie zaowocowało sukcesem i przyniosło ich właścicielom oczekiwane wyniki i satysfakcję. Należy zaakcentować fakt, że wymienione obiekty położone są poza obszarami atrakcyjnymi turystycznie, we wsiach rolniczych bez tradycji letniskowych. Mimo to udało im się osiągnąć sukces.

Pierwszym z przykładów jest jedno z gospodarstw agroturystycznych w Wojciechowie. Właściciel, który przez kilkanaście lat zajmował się zbieraniem minerałów, stworzył prywatne muzeum minerałów. Przyjmuje on grupy szkolne na wycieczki, podczas których dzieci uczą się rozpoznawania minerałów, oglądają pokazy wybuchu wulkanów i powstawania gór, płuczą złoto. Poza tym w gospodarstwie organizowane są imprezy, przyjęcia, właściciel zajmuje się również sprzedażą ziół i produktów ziołowych własnej produkcji. Pokoje wybudowane są z części starych maszyn młyńskich, ze ścianami wyłożonymi solą kłodawską do inhalacji. Liczba udzielanych noclegów jest bardzo wysoka, jak na liczbę miejsc noclegowych – średnio około 600 noclegów średnio na rok (120 na jedno miejsce), co daje 30% obłożenie w skali roku. Wartość taka jest rzadko spotykana w obiektach turystyki wiejskiej na Lubelszczyźnie.

Kolejny przykład również pochodzi z Wojciechowa. Właściciel kwatery zajmuje się kowalstwem artystycznym, a jednocześnie jest prezesem Stowarzyszenia Kowali Polskich. Żona zajmuje się usługami turystycznymi. W gospodarstwie organizowane są pobyty dzieci w ramach tzw. zielonych szkół, podczas których uczniowie poznają życie na wsi i tajniki kowalstwa. Duże zainteresowanie licznych grup wymaga dostawiania dodatkowych łóżek. Jak wynika z szacunków właścicielki, rocznie udzielane jest około 3000 noclegów.

Inny przykład to wspomniane już wcześniej gospodarstwo agroturystyczne ze stadniną koni we wsi Plebania Wola. Obecna właścicielka kupiła kilkanaście lat temu duże gospodarstwo rolne i założyła tam stadninę liczącą kilkanaście koni.

Organizowane są tu imprezy dla dzieci, konkursy, zawody i obozy jeździeckie, z czego właścicielka czerpie dochody. Pokoje wynajmowane są w starym, odrestaurowanym domu wiejskim. W opinii gospodyni obłożenie pokoi, liczących łącznie 17 miejsc noclegowych, jest pełne w sezonie letnim, a w okresie przerwy sylwestrowo-świątecznej turystów bywa więcej niż miejsc i konieczne są dostawki.

Wyposażenie obiektów noclegowych w pomieszczenia i sprzęty służące zaspokajaniu codziennych potrzeb turystów (kuchnia, łazienka, sprzęty w pokojach) decydują o standardzie tych obiektów i mogą mieć wpływ na powodzenie prowadzonej działalności. W analizowanej grupie 103 kwaterodawców 68 dysponowało kuchnią przeznaczoną dla turystów. Można przypuszczać, że w większości przypadków kuchnia nie była przygotowana specjalnie dla turystów. Na analizowanych obszarach powszechnie budowano duże, piętrowe domy, z przeznaczeniem piętra dla rodziny (np. dzieci i ich rodzin). Tym samym piętro wyposażano w kuchnię i łazienkę. Często natomiast dzieci nie wracały na rodzinną wieś, w związku z czym piętro pozostawało niewykorzystane i z czasem przeznaczane na wynajem turystom. Wielokrotnie ankietowani kwaterodawcy opisywali taką sytuację. Powszechnym wyposażeniem pokoi w analizowanych obiektach noclegowych był telewizor. Oferty pokoi z telewizorem stanowiły 62% kwater. Zarówno jeśli chodzi o wyposażenie w kuchnię dla gości, jak i wyposażenie pokoi w telewizory, trudno stwierdzić jakiegokolwiek prawidłowości przestrzenne rozmieszczenia badanych kwater.

W przypadku 35 kwater dostępne były pokoje z łazienkami (lub co najmniej jeden pokój z łazienką). W tym uwzględniono również te obiekty, które były samodzielnymi jednostkami mieszkalnymi przeznaczonymi tylko dla małej liczby turystów (np. zaadaptowane budynki gospodarcze, domki letniskowe itp.). Podczas gdy rozpoczęcie przez gospodarza działalności wynajmu w swoim domu kwater nie musi się wiązać z nadzwyczajnymi nakładami (dla gości przeznaczone są nieużywane przez domowników pokoje), to zbudowanie łazienek w tych pomieszczeniach wymaga poniesienia znaczących kosztów i jest celowym działaniem skierowanym na zaspokojenie rosnących potrzeb turystów. Analiza rozmieszczenia 35 obiektów, w których były dostępne pokoje z łazienkami, pozwala zauważyć pewne prawidłowości. Kwatery te najczęściej występowały w miejscowościach typowo turystycznych, jak: Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec, Nałęczów. Tu kwaterodawcy mają większą skłonność i możliwości inwestowania w swoje obiekty noclegowe, gdyż ruch turystyczny jest tu (względnie) wysoki i dalsze perspektywy rozwoju turystyki są niekwestionowane. W gminach o małym znaczeniu turystyki obiekty z łazienkami w pokojach należały do rzadkości (np. Hanna, Hrubieszów, Horodło).

Obecność łazienek w pokojach, jak wspomniano wyżej, może mieć wpływ na powodzenie działalności w zakresie usług turystycznych. Dobrym przykładem

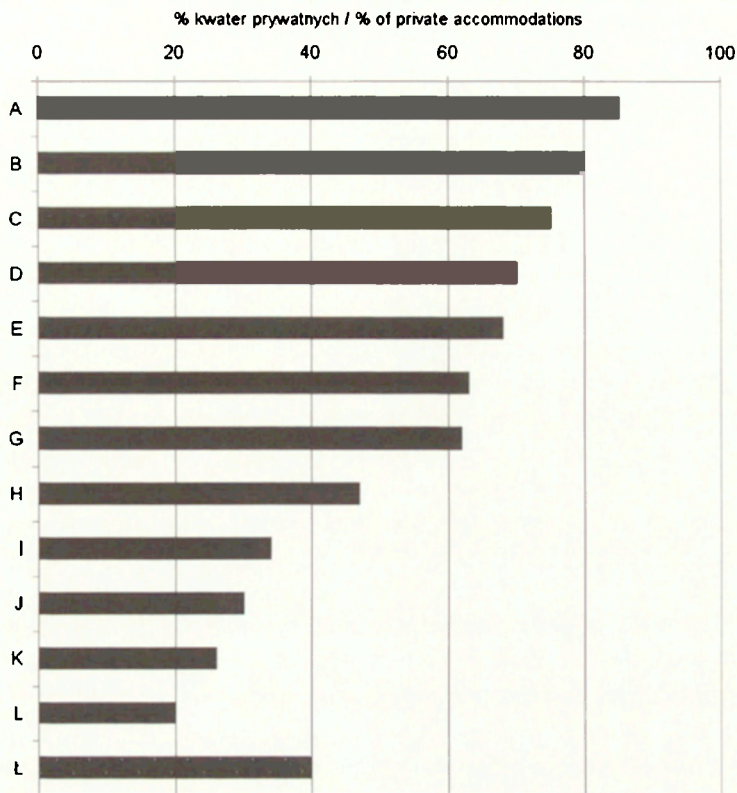
jest tu wspomniana gmina Hrubieszów. W jedynej kwaterze, w której były pokoje z łazienkami, liczba udzielonych noclegów oraz wykorzystanie miejsc noclegowych osiągały najwyższe wartości nie tylko spośród wszystkich obiektów w tej gminie, ale także w większej grupie kwater z sąsiednich gmin.

Na podstawie powyższego przeglądu należy stwierdzić, że analizowane obiekty noclegowe były zróżnicowane pod względem oferowanych usług, atrakcji oraz wyposażenia. Wyniki takie były spodziewane, gdyż oferta stworzona przez kwaterodawcę zależy od jego inwencji, chęci, możliwości finansowych, czasowych, przestrzennych i od wielu innych indywidualnych cech i czynników. Ponadto zróżnicowaniu obiektów sprzyja to, że reprezentowały one prawie wszystkie typy przestrzeni turystycznej i wszystkie regiony turystyczne województwa lubelskiego stanowiące obszar badań.

Niemniej jednak możliwe jest wyróżnienie w analizowanym zbiorze obiektów pewnych cech typowych, powszechnie występujących. Najczęściej wymieriane elementy oferty były to: możliwość korzystania przez turystów z ogrodu owocowo-warzywnego, dostęp do publikacji turystycznych oraz wypożyczanie sprzętu sportowo-rekreacyjnego (ryc. 23). Powszechnie dostępne w badanych obiektach noclegowych były też: całodzienne wyżywienie, kuchnia dla gości, telewizory w pokojach, urządzenia do zabawy dla dzieci. Należy zauważyć, że oferta tych usług i atrakcji nie wymaga istotnych nakładów, ani innowacyjnych pomysłów ze strony kwaterodawcy. Turystom oferuje się na ogół wykorzystanie istniejących zasobów gospodarstwa domowego. Znacząca jest grupa tych, którzy wykorzystując wolne pomieszczenia (np. pozostałe po wyprowadzce rodziny), szukając towarzystwa, rejestrują swoją działalność agroturystyczną nie oferując potencjalnym turystom niewiele więcej poza możliwością skorzystania z nodegu i ewentualnie wyżywienia. Trudno byłoby nazwać ich przedsiębiorcami, generującymi postęp ekonomiczny w kierunku wielofunkcyjnej wsi. Z drugiej strony jednak skłania to do refleksji, czy wynajem pokoi gościnnych jest zawsze traktowany przez kwaterodawców jako działalność o charakterze ekonomicznym. Rozważania na ten temat znajdują się w dalszej części rozdziału.

Generalnie należy stwierdzić, że w badanej grupie 103 kwater niewiele było takich, których właściciele zapewniali turystom oryginalne zajęcia i atrakcje, tworzące specyficzny produkt turystyczny, wyróżniający dany obiekt od innych. A przecież to właśnie stworzenie interesującej, dopracowanej oferty przeznaczonej dla określonego klienta, decyduje o przewadze konkurencyjnej danego obiektu. Być może kwaterodawcom brakuje dobrych pomysłów, fachowej wiedzy, czy środków na inwestycje.

Czy ubogi charakter oferty jest typowy dla analizowanego obszaru czy też występuje powszechnie w Polsce? L. Przezbórska i M. Sznajder (2006), zajmujący się głównie ekonomicznymi aspektami agroturystyki w skali kraju, twierdzą, że niski stopień wyspecjalizowania, niskie standardy jakości i brak

Ryc. 23. Najpopularniejsze elementy oferty w badanych kwaterach prywatnych

A – możliwość korzystania z ogrodu, B – możliwość korzystania z publikacji turystycznych, C – wypożyczalnie sprzętu sportowego, D – atrakcje dla dzieci, E – osobna kuchnia dla turystów, F – atrakcje związane z rolnictwem, G – telewizory w pokojach, H – atrakcje kulinarne, I – łazienki w pokojach, J – atrakcje konne, K – boiska do uprawiania sportów, L – domowe muzeum, Ł – inne

The most frequent elements of tourist offer of the studied private accommodations

A – access to the garden, B – access to tourist publications, C – hiring of sport equipment, D – attractions for children, E – kitchen for tourists, F – agricultural attractions, G – TV sets in rooms, H – cuisine attractions, I – rooms with private bathroom, J – horse attractions, K – outdoor sport playgrounds, L – private museum, Ł – other

orientacji na klienta jest charakterystyczny dla polskiej agroturystyki (2006). To zjawiska zdecydowanie niekorzystne. Według L. Strzembickiego sukces w działalności (agro)turystycznej zależy m.in. od tego, czy kwaterodawca zorientowany jest na potrzeby nabywcy i czy stale dąży do tworzenia produktu turystycznego wysokiej jakości (Strzembicki, 1995 [w:] Jalinik, 2005).

Większość analizowanych kwater to typowe obiekty agroturystyczne, bazujące na ofercie związanej z gospodarstwem rolnym. Warto w tym miejscu poświęcić nieco uwagi roli „rolniczych atrakcji” w turystyce. Typowa agroturystyka ma długie tradycje rozwoju i cieszy się popularnością w niektórych krajach

europijskich (np. Niemczech, Austrii, Danii, Francji). W niemieckich folderach agroturystycznych wypoczynek w gospodarstwie rolnym, powiązany z doświadczaniem codziennego życia farmerskiego, jest powszechnie reklamowany jako atrakcyjna forma wypoczynku. Podobnie w materiałach promujących duńską agroturystykę akcentuje się gospodarstwo rolne jako miejsce pełne atrakcji, działające na zmysły, które zapewnia ciekawe i relaksujące przeżycia (Nilsson, 2002). Natomiast czy dla przeciętnego polskiego turysty przebywanie w gospodarstwie rolnym stanowi również ciekawą atrakcję turystyczną? Nie można chyba odpowiedzieć na to pytanie twierdząco, co wynika ze specyficznych uwarunkowań społeczno-gospodarczych w naszym kraju. W Polsce funkcjonuje ponad 2 mln gospodarstw rolnych i nadal wysoki jest, w porównaniu do krajów Europy Zachodniej, udział ludności zatrudnionej w rolnictwie. Często mieszkańcy miast mają rodziny na wsi, wielu z nich tam się wychowywało. Tym samym doświadczenie obcowania z aktywnością rolniczą jest powszechne nawet wśród mieszkańców dużych aglomeracji. Przypuszczenia takie potwierdzają również wyniki badań empirycznych przeprowadzanych na próbie 1158 turystów (łącznie w latach 2001 i 2003) przebywających w gospodarstwach agroturystycznych w różnych częściach Polski. Badania te pokazują, że wśród motywów wyboru wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym, kontakt z gospodarstwem rolnym i rodziną wiejską znalazł się dopiero na szóstej pozycji. Nieco ponad 1% ankietowanych uznało to za pierwszoplanowy motyw wyboru wypoczynku w gospodarstwie agroturystycznym (Strzembicki, 2001; 2005). Poznanie życia na wsi, jako motyw wyboru wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych, znalazło się również na szóstej pozycji w hierarchii motywów deklarowanych przez turystów wypoczywających na terenach nadbużańskich (badania Nałęckiej i Żbikowskiego, 2005).

W związku z ograniczonym popytem gospodarstwa agroturystyczne mające do zaoferowania tylko atrakcje rolnicze, położone w nieturystycznych regionach, będą rozwijać się w małym zakresie i pozostaną zjawiskiem niszowym. Podobną opinię wyraża M. Kozak (2006, s. 30), który analizując problemy rozwoju agroturystyki w Polsce twierdzi, że *samo bycie gościem gospodarstwa rolnego, o ile nie można korzystać z innych produktów turystycznych, nie jest motywacją dostateczną, by zapewnić dostateczne zainteresowanie chętnych, motywujące do inwestowania w agroturystykę i wzbogacanie oferty. Zwłaszcza w społeczeństwie mocno zakorzenionym we wsi i powiązanej z nią więziami rodzinnymi.*

Na analizowanych obszarach Lubelszczyzny istnieją zarówno tereny typowo rolnicze, bez tradycji turystycznych (np. niektóre gminy nadbużańskie), jak i tereny ze stosunkowo dobrze rozwiniętą funkcją turystyczną (np. Zwierzyniec, Susiec, Okuninka). W pierwszym przypadku faktycznie liczba obiektów noclegowych jest niewielka (i nie wzrasta) – są to głównie typowe kwatery agroturystyczne, natomiast w drugim przypadku, na terenach o pewnych tradycjach

turystycznych, usługi noclegowe rozwijają się – przeważają pokoje gościnne, których właściciele nie prowadzą czynnych gospodarstw rolnych. Ponadto, jak wynika z wypowiedzi niektórych kwatrodawców, sporadycznie zdarza się, aby turysta zainteresowany był np. uczestnictwem w pracach gospodarskich czy innymi zajęciami związanymi z rolnictwem. Formy aktywnego wypoczynku realizowane są przede wszystkim w okolicy gospodarstwa (wycieczki piesze, rowe, samochodowe), a więc w oparciu o walory danego regionu.

Wobec przytoczonych wyżej faktów zastanawiające są idealistyczne opinie wielu badaczy i „ekspertów” na temat roli agroturystyki na Lubelszczyźnie. Nadzieje, jakie pokładają w agroturystyce twórcy regionalnych dokumentów strategicznych i niektórzy badacze, przytaczano już we wstępnych rozdziałach pracy. Warto jeszcze przytoczyć stosunkowo nowy dokument Polskiej Organizacji Turystycznej, jakim jest *Audyty turystyczny województwa lubelskiego* (2007). Znalazły się tu następujące opinie podsumowujące rozważania autorów: *Lubelszczyzna może się stać jednym z głównych regionów agroturystycznych w Polsce* (s. 226); *turystyka stanowi dla województwa lubelskiego wielką szansę i alternatywę z uwagi na rolniczy charakter Regionu* (s. 251). Wydaje się, że zdecydowanie przeceniana jest rola zasobów związanych z rolnictwem w kształtowaniu funkcji turystycznej Lubelszczyzny. Wskazują na to zarówno przytaczane badania popytu turystycznego, jak i fakt, że w miejscowościach o najintensywniejszym rozwoju usług noclegowych, dominują typowe kwatery prywatne, a nie gospodarstwa agroturystyczne.

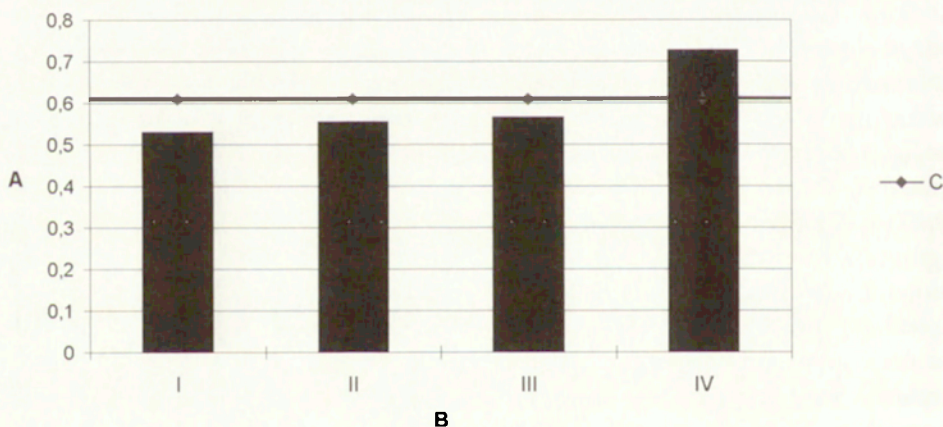
Sumaryczną ocenę badanych obiektów pod względem różnorodności oferty turystycznej przeprowadzono wykorzystując listę kryteriów przedstawioną w rozdziale 4.2.2. Najlepszy wynik – po 12 punktów (wartość składowego wskaźnika oferty turystycznej – 1) uzyskały dwa gospodarstwa agroturystyczne: w Suścu oraz w Wieniawce (gmina Horodło). Najsłabszy wynik – po 2 punkty (wartość składowego wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery – 0,17) uzyskały kwatery prywatne w Okunince (gmina Włodawa) i w Obroczu (gmina Zwierzyniec). Otrzymane wyniki skłaniają do rozważań nad tym, czy stopień urozmaicenia usług i atrakcji w obiekcie noclegowym związany jest z cechami przestrzeni turystycznej, w której funkcjonują.

Aby sprawdzić istnienie zależności pomiędzy występowaniem wybranych walorów turystycznych a różnorodnością oferty turystycznej w obiektach noclegowych położonych w ich sąsiedztwie, sprawdzono, jaka jest średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery w podgrupach obiektów znajdujących się:

- w sąsiedztwie parku narodowego – gminy: Zwierzyniec, Adamów, Józefów, Sosnowica, Urszulin;
- w sąsiedztwie jezior – gminy: Włodawa (we wsi Okuninka), Uścimów, Ludwin, Firlej, Nielisz;

- w miejscowościach uzdrowiskowych i i ich okolicy – gminy: Krasnobród, Nałęczów;
- na obszarach o charakterze typowo rolniczym, poza miejscowościami turystycznymi (bez dostępu do parku narodowego, jezior) – gminy: Hrubieszów, Hanna, Horodło, Wojciechów.

Okazuje się, że najbardziej urozmaiconą ofertę proponowali turystom kwaterydawcy funkcjonujący na terenach typowo rolniczych, położonych poza tradycyjnymi miejscowościami letniskowymi (ryc. 24). Wynika to głównie z faktu, iż prowadzą oni gospodarstwa rolne, których zasoby umożliwiają włączenie do oferty różnych atrakcji związanych z wsią, rolnictwem i otwartą przestrzenią. W grupie obiektów noclegowych położonych w sąsiedztwie parku narodowego bądź w sąsiedztwie jeziora, średnia wartość wskaźnika składowego oferty turystycznej była niższa od średniej dla grupy obiektów wymienionych wyżej, jak też nieznacznie niższa od średniej ogólnej. Te dwa walory przyrodnicze przyciągają ruch turystyczny – zwiedzanie parku narodowego czy wypoczynek nad wodą to popularne cele przyjazdu turystów. Badania terenowe pokazały, że funkcjonujące w ich sąsiedztwie pokoje noclegowe bez dodatkowych elementów oferty (ewentualnie z kuchnią i łazienką), cieszą się wysokim zainteresowaniem turystów. Fakt ten prawdopodobnie nie motywuje kwaterydawców do wprowadzania dodatkowych atrakcji, ponieważ zapewnia je okolica. Niższa niż przeciętna ogółem była też średnia wartość wskaźnika składowego oferty w miejscowościach

Ryc. 24. Różnorodność oferty turystycznej a położenie badanych kwaterydawców

A – średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej w grupach gmin, B – położenie kwaterydawców prywatnych, C – średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej, I – uzdrowisko i okolice, II – sąsiedztwo parku narodowego, III – sąsiedztwo jezior, IV – obszary typowo rolnicze

Diversity of tourist offer versus location of accommodations

A – average value of tourist offer index by group of accommodations, B – location of private accommodations, C – average value of tourist offer index, I – health resort and its neighbourhood, II – neighbourhood of national park, III – neighbourhood of lakes, IV – agricultural areas

ściach uzdrowiskowych (Krasnobród i Nałęczów) i ich okolicy, gdzie funkcjonują głównie typowe pokoje gościnne (do rzadkości należą więc atrakcje związane z przestrzenią wiejską). Miejscowości te mają ukształtowaną markę na rynku turystycznym. Tu czynnikiem przyciągającym turystów-kuracjuszy są przede wszystkim walory uzdrowiskowe i inne atrakcje (np. zabytki).

Kontynuując rozważania nad ofertą obiektów noclegowych w kontekście ich położenia sprawdzono, czy różnorodność oferty nawiązuje do lokalizacji obiektu względem innych podobnych obiektów. Ze wszystkich gmin stanowiących obszar badań wyodrębniono dwie podgrupy. Pierwszą stanowiły gminy, w których liczba kwater prywatnych wynosiła powyżej 20. Drugą zaś gminy, w których liczba kwater wynosiła 5 i poniżej. Następnie z analizowanego zbioru obiektów noclegowych wybrano wszystkie należące do tych podgrup i dla każdej z nich obliczono średnią wartość wskaźnika składowego oferty turystycznej (w pierwszej grupie znalazły się 24 obiekty, w drugiej 30). Wyniki były następujące:

- w podgrupie gmin z liczbą kwater prywatnych powyżej 20 średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery wynosiła 0,52,
- w podgrupie gmin z liczbą kwater prywatnych poniżej 5 średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery wynosiła 0,63.

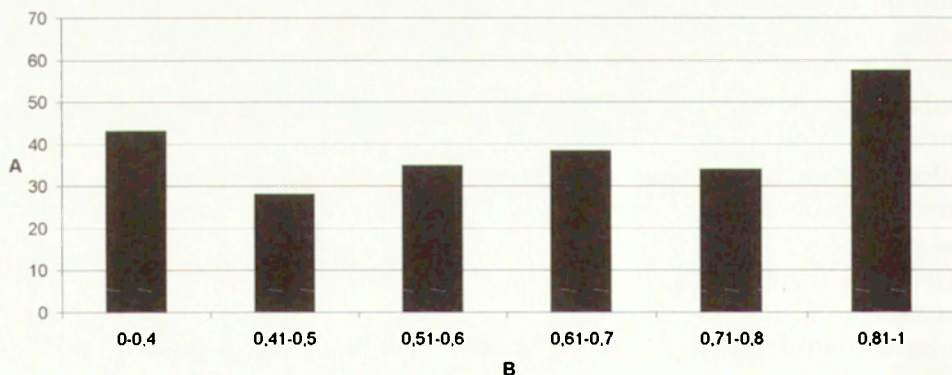
W obiektach noclegowych położonych w miejscowościach turystycznych, nieznacznie mniejszy był (średnio) stopień urozmaicenia oferty. Należy jednak pamiętać o tym, że w takich miejscowościach kwaterodawcy bardziej koncentrowali się na poprawie standardu obiektu (np. wyposażając go w łazienki) niż na kreowaniu atrakcji.

Kolejnym interesującym zagadnieniem jest związek oferty turystycznej obiektów noclegowych z ruchem turystycznym w tych obiektach. Sprawdzono zależności pomiędzy wartościami wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery a liczbą noclegów udzielonych w ciągu roku w danym obiekcie oraz liczbą udzielonych w ciągu roku noclegów w przeliczeniu na jedno miejsce. Obiekty noclegowe podzielono na 6 klas ze względu na wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej kwatery i dla każdej z klas obliczono średnią liczbę udzielonych rocznie noclegów oraz średnią liczbę udzielonych rocznie noclegów w przeliczeniu na jedno miejsce noclegowe. Wyniki analiz pokazują wykresy (ryc. 25 i 26). Okazuje się, że zależności pomiędzy różnorodnością oferty turystycznej obiektów noclegowych a liczbą udzielanych noclegów (bezwzględna oraz w stosunku do liczby miejsc noclegowych) nie są jednoznaczne – wykresy nie wykazują wyraźnej kierunkowej tendencji. Niemniej jednak należy stwierdzić, że w grupie 17 obiektów o największym stopniu urozmaicenia oferty (wartość wskaźnika składowego oferty powyżej 0,8) przeciętne natężenie ruchu turystycznego było wysokie w porównaniu do pozostałych grup. Należy tu mieć na uwadze ułomności funkcji, jaką jest „średnia”, która nie pozwala dostrzec różnic

występujących pomiędzy obiektami, zwłaszcza jeśli wartości skrajne znacząco odbiegają od pozostałych. W tej grupie kwater średnia liczba noclegów i średnia liczba noclegów na miejsce wynosiła odpowiednio: 790 i 57, natomiast mediana odpowiednio: 560 i 42. Świadczy to o nierównomiernym rozkładzie wartości zbioru (generalnie rozkłady dotyczące udzielanych noclegów charakteryzowała skośność dodatnia). Niemniej jednak wartości mediany również potwierdzają, choć nie tak wyraźnie jak wartości średniej, że w grupie obiektów o największym stopniu urozmaicenia oferty natężenie ruchu turystycznego było wysokie w skali analizowanych obiektów.

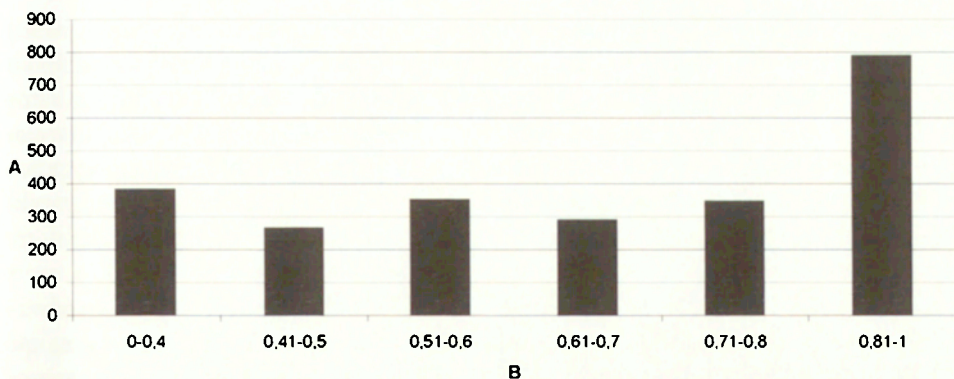
Na wykresach widać, że stosunkowo wysoki ruch turystyczny był również w grupie obiektów charakteryzujących się niskim stopniem urozmaicenia oferty (wartość składowego wskaźnika oferty poniżej 0,4). W tej grupie znalazło się zaledwie 8 obiektów, z których 5 położonych było na obszarach o wysokiej atrakcyjności turystycznej (sąsiedztwo Roztoczańskiego Parku Narodowego i nad Jez. Białym w gminie Włodawa), jednocześnie 6 z nich posiadało pokoje z łazienkami. Jak wspomniano wyżej, obiekty o dobrym standardzie (którego wyznacznikiem są m.in. pokoje z łazienkami) i położone na terenach o wysokich walorach, cieszą się zainteresowaniem turystów, mimo braku dodatkowych atrakcji.

W grupie obiektów o wartości wskaźnika różnorodności oferty turystycznej wynoszącej 0,41–0,5, najniższe było zarówno średnie wykorzystanie miejsc noclegowych, jak i liczba udzielonych noclegów. W grupie tej było 30 kwater, przy czym tylko 8 z nich dysponowało pokojami z łazienkami. Zdecydowana większość miała niewiele do zaoferowania poza najbardziej popularnymi składnikami oferty (dostęp do ogrodu, do publikacji turystycznych, całodzienne wyżywienie, plac zabaw dla dzieci, atrakcje związane z rolnictwem). Wyraźnie widać

Ryc. 25. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność oferty turystycznej
A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej

Overnight stays in private accommodation yearly per one bed-place versus diversity of tourist offer
A – average number of overnight stays per one bed place yearly, B – value of index of tourist offer

Ryc. 26. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność oferty turystycznej
 A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów, B – wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej

Overnight stays in private accommodation yearly versus diversity of tourist offer.

A – average number of overnight stays yearly, B – value of index of tourist offer

w tej grupie brak specjalizacji, pomysłu na produkt turystyczny i umiarkowany standard. Część z nich znajdowała się na obszarach o wysokich walorach.

O intensywności ruchu turystycznego w obiektach noclegowych decyduje oczywiście cały zespół czynników (walory okolicy, promocja, tradycje turystyczne obszaru, moda itd.). Różnorodność oferty może być jednym z nich. Często są to czynniki niemierzalne, np. gościnność gospodarzy, „atmosfera” w obiekcie, jego estetyka. Istotną rolę odgrywa też cena usług, to zagadnienie nie było jednak badane w ramach niniejszej pracy. Problemy z interpretacją uzyskanych wyników są również efektem tego, że dane dotyczące ruchu turystycznego są w dużej mierze przybliżone.

7.2.3. Działania promocyjne podejmowane przez kwaterodawców

Działania promocyjne mają duże znaczenie dla funkcjonowania podmiotu na rynku, a wręcz stanowią podstawę jego sukcesu rynkowego (Kurek [red.], 2007). Kwaterodawcy, aby sprzedać swój produkt, podejmują również takie działania – w różnym zakresie i z różną intensywnością.

Najwięcej – 95% badanych kwaterodawców – reklamowało się w internecie: w różnych serwisach turystycznych, portalach regionalnych, na stronach urzędów gmin, powiatowych, urzędu wojewódzkiego, ośrodków doradztwa rolniczego, a także na własnych stronach. Z tego aż 90% ankietowanych właścicieli kwater zamieszczało swoją reklamę w serwisach komercyjnych, które nie były administrowane przez urzędy i instytucje publiczne.

W ostatnich latach nastąpił dynamiczny postęp w wykorzystaniu internetu w turystyce wiejskiej. Jak wynika z badań przeprowadzonych wśród kwateroda-

wców we wsiach woj. zachodniopomorskiego (Bott-Alama, 2004), w 2000 roku znaczenie internetu jako narzędzia promocji było znacznie mniejsze – tylko 40% badanych reklamowało się na stronach www. Jednocześnie, co bardzo istotne, internet jest podstawowym źródłem informacji dla turystów, co potwierdziły badania autorki na Lubelszczyźnie (Bednarek, 2007c). Można przypuszczać, że podobnie jest w innych regionach Polski. Nabywcami usług turystyki wiejskiej są przede wszystkim mieszkańcy dużych miast, gdzie dostęp do internetu jest powszechny.

Własną witrynę internetową posiadało zaledwie 21 spośród 103 ankietowanych kwaterodawców. Mniejsza popularność tej formy promocji może wynikać z tego, że poza kosztami poniesionymi na zakup miejsca na serwerze oraz domeny, do stworzenia strony internetowej potrzebne są fachowe umiejętności (ewentualnie zakup dość drogiej usługi polegającej na wykonaniu witryny). Taka forma promocji pozwala kwaterodawcy przedstawić pełnię swojej oferty w indywidualnym stylu, w przeciwieństwie do form narzucanych przez administratorów serwisów turystycznych. Wyniki prostego porównania pokazują, że takie zindywidualizowane podejście do reklamy własnej oferty związane jest z dość wysokim wykorzystaniem miejsc noclegowych reklamowanego obiektu. Średnia liczba udzielonych noclegów w przeliczeniu na jedno miejsce dla kwater posiadających własną stronę internetową wynosiła 48,5, podczas gdy średnia ogólna dla wszystkich analizowanych obiektów wynosiła 37,6.

Możliwość kontaktu turysty z kwaterodawcą przez pocztę elektroniczną możliwy był w przypadku 40% ankietowanych. Zauważono, że bardziej popularne udostępnianie adresu elektronicznego (do korespondencji z turystami) było wśród kwaterodawców w małych miastach lub na obszarach o ogólnie lepszym poziomie rozwoju (np. Zwierzyniec, Susiec, Janowiec, Janów Podlaski). Natomiast słabo pod tym kątem wypadali właściciele kwater z peryferyjnych, rzadko zaludnionych gmin (np. Hanna, Horodło, Dubienka, Hrubieszów). Można założyć, że w pierwszym przypadku dostęp kwaterodawców do internetu był bardziej powszechny niż w drugim.

Popularnym narzędziem promocji były własne ulotki lub wizytówki. Posiadało je 73% ankietowanych kwaterodawców. Popularność tej formy promocji może wynikać z faktu, iż można je przygotować bez dużych nakładów finansowych, we własnym zakresie. Choć często kwaterodawcy dysponowali też profesjonalnymi, kolorowymi kartami wizytowymi. Ulotki i wizytówki rozdawali swoim gościom, przekazywali delegatom na targi turystyczne. W zagranicznej literaturze dotyczącej turystyki wiejskiej znajdziemy przykłady potwierdzające popularność tego narzędzia promocji. W grupie 352 ankietowanych kwaterodawców brytyjskich 93% używało własne foldery i karty wizytowe (Clarke, 1996).

Niespełna $\frac{3}{4}$ kwaterodawców reklamowało swoje usługi w folderach i informatorach o zasięgu lokalnym lub regionalnym. Foldery lokalne wydawane są

przez urzędy gmin lub stowarzyszenia. Nie wszyscy kwaterodawcy są jednak w nich uwzględniani. Przyczyny tego mogą być różne, najczęściej stoją po stronie kwaterodawcy, który nie zgłasza chęci uczestnictwa w takim wydawnictwie, albo nie dostarczy w odpowiednim czasie niezbędnych materiałów. Zdarzają się też sytuacje odwrotne, np. w jednej z roztoczańskich gmin, dopiero po usilnych staraniach właścicieli dwóch gospodarstw agroturystycznych informacja o nich znalazła się w wydawanym przez gminę folderze. Tu znaczenie miały konflikty pomiędzy członkami samorządu gminy.

Znacznie rzadziej kwaterodawcy zamieszczali swoje reklamy w publikacjach ogólnopolskich (44% badanych). Katalogi i atlasy turystyki wiejskiej obejmujące cały kraj wydawane są przez Polską Federację Turystyki Wiejskiej. Jak można przypuszczać, niższy udział kwater, które promowane są w tych materiałach wiąże się z faktem konieczności uiszczenia wysokiej, w opinii wielu kwaterodawców, opłaty. Promowane są w tych publikacjach tylko kwatery należące do stowarzyszeń będących w strukturze PFTW. Jednocześnie okazuje się, że średnia liczba noclegów na jedno miejsce w obiektach reklamujących się w tych wydawnictwach była wyższa (47,5) w porównaniu do średniej ogólnej z wszystkich ankietowanych gospodarstw (37,6). Oczywiście nie jest to zasługą tylko faktu uczestnictwa w wydawnictwie o zasięgu ogólnopolskim, ale tego, że gospodarstwa te ogólnie lepiej się promowały i wykazywały większe zaangażowanie w działania na rzecz własnego produktu turystycznego.

Reklamy w wielobranżowych informatorach, jak np. Panorama Firm czy Polskie Książki Telefoniczne realizowało 41% badanych. Rzadziej natomiast ankietowani kwaterodawcy reklamowali się w prasie (28%), na szyldach w okolicy (17%), poprzez udział w targach, konkursach, wystawach (15%). Inne formy promocji wymieniane sporadycznie przez kwaterodawców to: rozwieszanie ogłoszeń w postaci ulotek, reklamy w telegazecie, w przewodnikach turystycznych oraz spotkania z dziennikarzami.

Analizując zagadnienia promocji w turystyce wiejskiej nie sposób pominąć tradycyjnie najbardziej skutecznej, ale i trudno mierzalnej jej formy, jaką jest tzw. „poczta pantoflowa”. Kwaterodawcy wielokrotnie wskazywali, że polecenie znajomych, rodziny ma bardzo duże znaczenie w przyciąganiu turystów i jest dla nich jednym z podstawowych, obok internetu, źródeł informacji o kwaterze. Z badań A. Balińskiej i L. Strzembickiego wynika, że połowa spośród ankietowanych turystów kieruje się poleceniem znajomych przy wyborze kwatery (Kozak, 2006). Warto wspomnieć, że polecenie znajomych (rodziny itp.) oraz internet były najskuteczniejszymi narzędziami marketingowymi również w opinii wybranej grupy kwaterodawców brytyjskich (Sharpley i Vass, 2006).

Generalnie należy stwierdzić, że kwaterodawcy dostrzegają rolę działań promocyjnych w powodzeniu swojej działalności i zdecydowana większość z nich stosuje kilka narzędzi promocji. Jednakże występują tu znaczne dysproporcje,

które warto zobrazować przykładowymi wypowiedziami dwóch kwaterodawców. Właścicielka obiektu położonego nad jeziorem w Krasnem, która reklamowała się w zaledwie dwóch miejscach, twierdziła, że *woda sama przyciąga, promocja nie jest konieczna*. Z kolei właścicielka jednej z kwater w Suścu deklarowała: *promujemy się wszędzie, gdzie się tylko da*. Ta kwatera otrzymała w przeprowadzonym rankingu aż 11 punktów za promocję. Wypowiedzi tych dwóch osób obrazują dwa skrajne podejścia do działań marketingowych. Większość ankietowanych kwaterodawców reprezentowała stanowisko pośrednie.

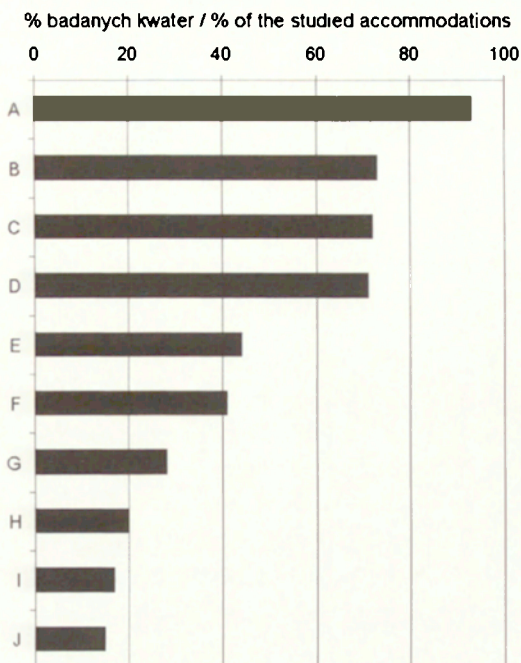
Podsumowując: ankietowani kwaterodawcy najczęściej reklamowali się jednocześnie: w różnych serwisach internetowych, w lokalnych i regionalnych publikacjach promocyjnych oraz wydawali własne ulotki lub wizytówki (ryc. 27). Dość szerokiemu spektrum form promocji, na pewno sprzyjało wsparcie ze strony instytucji publicznych (dofinansowanie działalności stowarzyszeń z budżetów gmin, wydawanie publikacji promocyjnych przez gminy, pomoc ośrodków doradztwa rolniczego itp.). Z drugiej strony należy mieć na uwadze, że turystyka była, w większości przypadków, dodatkową formą działalności badanych kwaterodawców, nie posiadali oni wykształcenia w zakresie marketingu oraz dysponowali (zwłaszcza rolnicy i emeryci) ograniczonymi środkami finansowymi (Bednarek, 2007b).

Kontynuując problematykę działań promocyjnych warto się zastanowić, czy w badanej grupie obiektów istniały związki pomiędzy różnorodnością tych działań a:

- różnorodnością oferty,
- wybranymi cechami przestrzeni, w której funkcjonują badane obiekty.
- natężeniem ruchu turystycznego,

Do analiz w tym zakresie wykorzystano wskaźniki składowe różnorodności oferty i różnorodności form promocji, opisane w rozdziale 4.2.2.

Aby ocenić, czy promocja zależy od stopnia urozmaicenia oferty, sprawdzono, jak w grupach obiektów noclegowych o określonej wartości składowego wskaźnika W_p (dotyczącego promocji) kształtują się wartości wskaźnika składowego W_o (dotyczącego oferty). Obliczono średnią wartość W_o w kolejnych grupach obiektów podzielonych na klasy ze względu na wartość W_p . Klasy były jednakowej rozpiętości. Na podstawie wykresu (ryc. 28) można stwierdzić, że istniała zależność pomiędzy różnorodnością stosowanych form promocji a urozmaiceniem oferty usług i atrakcji w analizowanej grupie obiektów noclegowych. Nie był to wprawdzie związek silny (słupki nie różnią się znacząco wysokością, ponadto reprezentują wartość uśrednioną), ale jednak zauważalny. Kwaterodawcy, którzy stworzyli bardziej różnorodną ofertę, chcieli też ją lepiej zareklamować. Reprezentują oni stosunkowo wysoki poziom profesjonalizmu i zaangażowania w prowadzonej działalności usług turystycznych. Faktycznie, w grupie tych „najlepszych” znaleźli się kwaterodawcy oferujący oryginalne produkty

Ryc. 27. Najpopularniejsze formy promocji badanych kwater prywatnych

A – serwisy internetowe, B – publikacje promocyjne o zasięgu lokalnym, C – własne ulotki i wizytówki, D – publikacje promocyjne o zasięgu regionalnym, E – publikacje promocyjne o zasięgu ogólnopolskim, F – informatory wielobranżowe, G – prasa, H – własna strona internetowa, I – szyldy reklamowe w okolicy, J – udział w targach, konkursach, wystawach

The most frequent forms of promotion of the studied private accommodations

A – external websites, B – local promotional materials, C – own leaflets or business cards, D – regional promotional materials, E – national promotional materials, F – multi-branch directories, G – press, H – own website, I – sign-boards, J – taking part in fairs, exhibitions, contests

turystyczne (np. muzeum minerałów, stadninę koni, zielone szkoły, gospodarstwa ekologiczne), aktywni działacze społeczni (członkowie zarządów stowarzyszeń agroturystycznych, pomysłodawcy inicjatyw turystycznych w gminach) oraz gospodarze, mający już duże doświadczenie w usługach turystycznych (prowadzący działalność od lat 90). Ukształtowała się więc pewna grupa liderów turystyki wiejskiej na Lubelszczyźnie, osób, które poważnie traktują swoją działalność turystyczną i mogą stanowić przykłady dla innych.

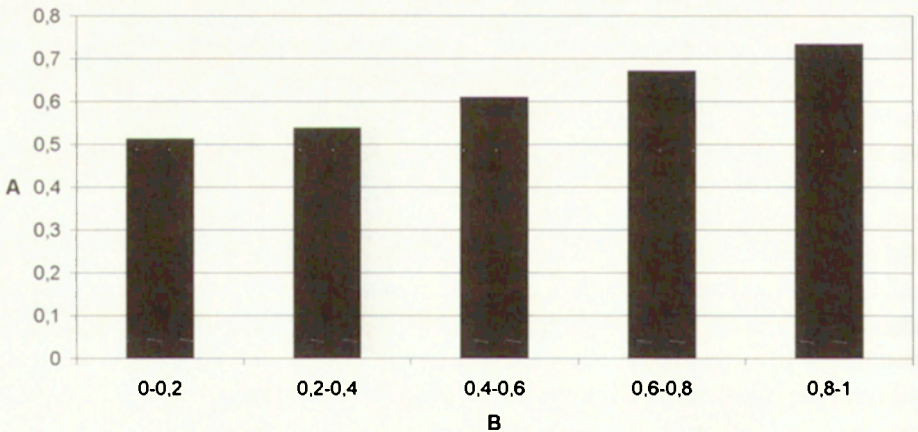
Podobnie jak w przypadku analizy oferty sprawdzono związki pomiędzy różnorodnością form promocji obiektów noclegowych a ich położeniem względem wybranych walorów turystycznych. Obliczono średnie wartości wskaźnika różnorodności form promocji w grupach obiektów, znajdujących się:

- w sąsiedztwie parku narodowego – gminy: Zwierzyniec, Adamów, Józefów, Sosnowica, Urszulin;

- w sąsiedztwie jezior – gminy: Włodawa (we wsi Okuninka), Uścimów, Ludwin, Firlej, Nielisz;
- w miejscowościach uzdrowiskowych i i ich okolicy – gminy: Krasnobród, Nałęczów;
- na obszarach o charakterze typowo rolniczym, poza miejscowościami turystycznymi (bez dostępu do parku narodowego, jezior) – gminy: Hrubieszów, Hanna, Horodło, Wojciechów).

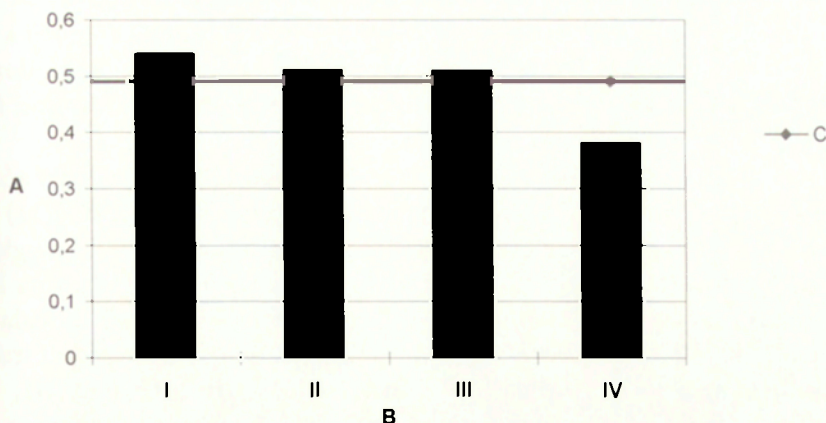
Wyniki pokazują, że przeciętne wartości wskaźnika różnorodności form promocji w grupach obiektów noclegowych położonych na obszarach o określonych walorach turystycznych bardzo nieznacznie różniły się od średniej ogólnej, z wyjątkiem grupy obiektów położonych w sąsiedztwie jezior (ryc. 29). Obiekty noclegowe zlokalizowane nad jeziorami były przeciętnie słabiej reklamowane niż pozostałe. Można przypuszczać, że niektórzy kwatrodawcy nie dostrzegają konieczności promowania się w nadjeziornych miejscowościach letniskowych, które są popularnym i obleganym celem przyjazdu turystów (np. Okuninka, Krasne). W przypadku pozostałych cech położenia nie ma podstaw do wskazania różnic w podejściu kwatrodawców do promocji.

W dalszej kolejności podjęto próbę oceny związków pomiędzy ogólną liczbą kwater prywatnych w gminach a różnorodnością form promocji badanych obiektów. Ze zbioru analizowanych gmin wyodrębniono te, w których liczba kwater wynosiła 20 i powyżej oraz te, w których wynosiła 5 i poniżej. Średnia wartość wskaźnika różnorodności form promocji w przypadku obiektów położonych w gminach pierwszej wspomnianej grupy wynosiła 0,53, podczas gdy w drugiej

Ryc. 28. Różnorodność form promocji kwater prywatnych a różnorodność ich oferty turystycznej
 A – średnia wartość wskaźnika różnorodności oferty turystycznej, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji

*Diversity of promotion forms of private accommodations versus diversity of their tourist offer.
 A – average value of the index of tourist offer, B – value of the index of promotion diversity*

Ryc. 29. Różnorodność form promocji a położenie badanych kwater

A – średnia wartość wskaźnika różnorodności form promocji w grupach gmin, B – położenie kwater prywatnych, C – średnia wartość wskaźnika różnorodności form promocji, I – sąsiedztwo parku narodowego, II – uzdrowisko i okolice, III – obszary typowo rolnicze, IV – sąsiedztwo jezior

Diversity of promotion forms in relation to location of accommodations

A – average value of promotion index by group of accommodations, B – location of private accommodations, C – average value of promotion index, I – neighbourhood of national park, II – health resort and its neighbourhood, III – agricultural areas, IV – neighbourhood of lakes

grupie – 0,49 (przy średniej ogólnej 0,49). Nie istniały zatem wyraźne różnice. Nieznacznie lepszy wynik od średniej ogólnej w gminach o rozwiniętych usługach turystycznych wynika m.in. z faktu, że w gminach tych istnieją na ogół lepsze warunki dla kwaterodawców do promocji (funkcjonują prężne stowarzyszenia turystyczne, lokalne władze są bardziej skłonne do wydawania materiałów promocyjnych itp.). Zbliżone wyniki uzyskano analizując promocję obiektów noclegowych w gminach o bardzo korzystnych i korzystnych warunkach rozwoju turystyki (według typologii zamieszczonej w rozdziale 5) w porównaniu do gmin o niekorzystnych i bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki. W gminach pierwszej grupy średnia wartość wskaźnika promocji kwater wyniosła 0,48, podczas gdy w gminach drugiej grupy – 0,45. Różnice są również niewielkie i wartości nieznacznie odbiegają od średniej ogólnej.

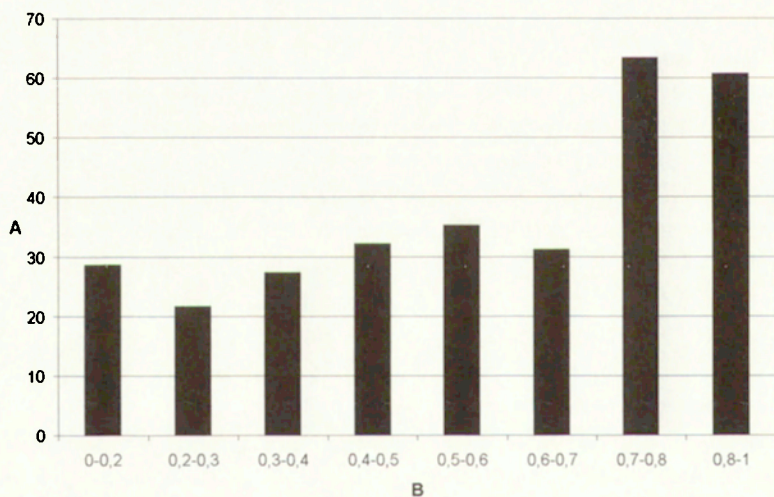
Generalnie należy stwierdzić, że nie ma wyraźnych zależności między położeniem obiektów noclegowych w gminach o określonych cechach przestrzeni turystycznej, a różnorodnością form promocji tych obiektów. Średnie wartości wskaźnika obliczane dla różnie dobieranych grup obiektów oscylują wokół średniej ogólnej. Wyróżniła się tu jedynie grupa obiektów położonych w sąsiedztwie jezior – kwatery te były słabiej promowane niż inne.

Kolejne zagadnienie poddane analizie, to relacje pomiędzy różnorodnością form promocji danego obiektu noclegowego a natężeniem ruchu turystycznego. Ponieważ celem promocji jest poinformowanie turysty o danym obiekcie i zachęcenie do skorzystania z jego usług można się spodziewać, że zaobserwujemy

dotadnią zależność pomiędzy wskaźnikiem różnorodności form promocji a liczbą udzielanych noclegów. Podobnie jak wyżej, dla klas obiektów o określonych wartościach wskaźnika obliczono średnią liczbę udzielanych noclegów oraz średnią liczbę noclegów na jedno miejsce.

Wyniki analizy prezentują wykresy: dwa obrazujące zależność między różnorodnością form promocji a liczbą noclegów na jedno miejsce (ryc. 30 i 31) oraz dwa obrazujące zależność między różnorodnością form promocji a bezwzględną liczbą noclegów rocznie (ryc. 32 i 33). Wykresy różnią się podziałem na klasy wartości wskaźnika dotyczącego promocji. Na tych zgeneralizowanych widać, że wraz ze wzrostem różnorodności form promocji danego obiektu wzrasta średnia liczba udzielanych noclegów w ogóle oraz na jedno miejsce (ryc. 31, 33). Wykresy z większą liczbą przedziałów klasowych pokazują, że zależności te nie są jednak tak wyraźne, jak na rycinach ogólnych. Interpretując te wykresy trzeba mieć na uwadze, że odnoszą się one do wartości uśrednionych w danej grupie obiektów, a więc niwelujących różnice wewnątrz danej grupy.

Na podstawie wszystkich tych wykresów można stwierdzić, że obiekty najlepiej promowane osiągały (średnio) najwyższe wyniki w zakresie intensywności ruchu turystycznego. Natomiast obiekty, które najslabiej się promowały, nie osiągały najlepszych wyników w zakresie wykorzystania miejsc noclegowych. Sprawdzone, co to były za jednostki. Okazało się, że prawie połowa z nich

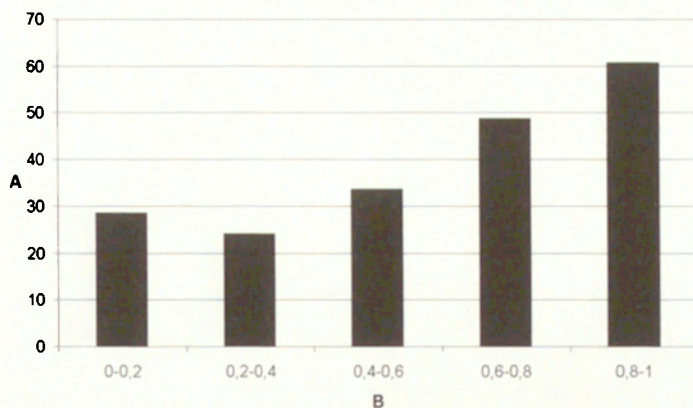

Ryc. 30. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność form promocji kwater prywatnych

A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji

Overnight stays in private accommodation per one bed-place yearly versus diversity of promotion forms of private accommodations

A – average number of overnight stays per one bed place yearly, B – value of index of tourist offer

Ryc. 31. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność form promocji kwater prywatnych (zgeneralizowane przedziały klasowe)

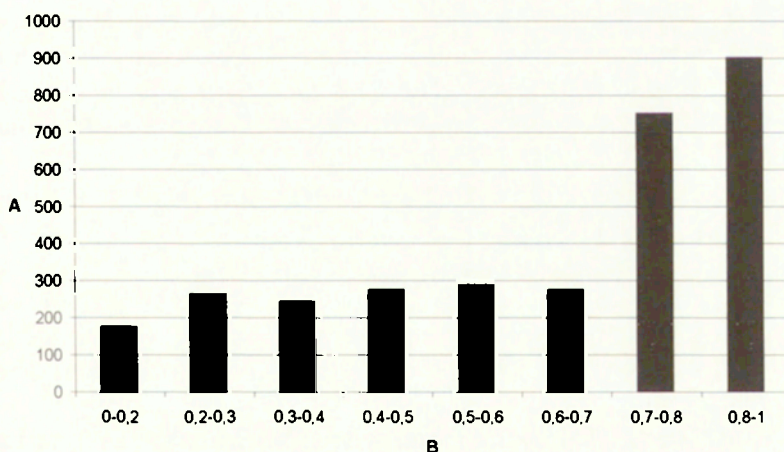
A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji

Overnight stays in private accommodation per one bed-place yearly versus diversity of promotion forms of private accommodations (generalised class intervals)

A – average number of overnight stays per one bed place yearly, B – value of index of promotion forms

położona była w okolicy jezior, które przyciągają ruch turystyczny, mimo słabej promocji.

W celu weryfikacji zależności wykazanych na wykresach sprawdzono również, jak kształtują się współczynniki korelacji pomiędzy wskaźnikiem różnorod-

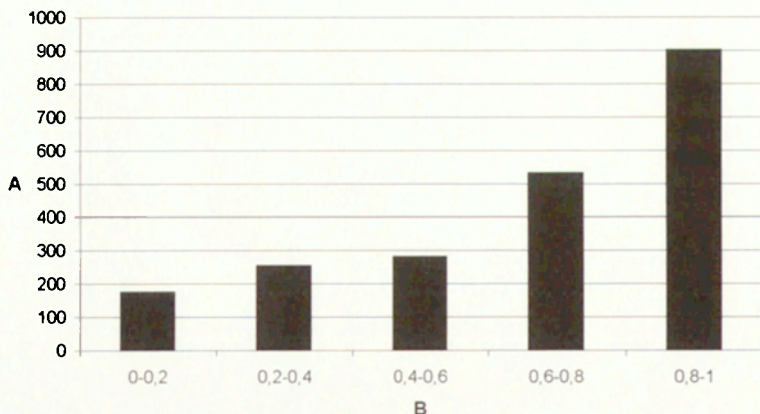

Ryc. 32. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność form promocji kwater prywatnych

A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji

Overnight stays in private accommodations yearly versus diversity of promotion forms of private accommodations

A – average number of overnight stays yearly, B – value of index of promotion forms

Ryc. 33. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność form promocji kwater prywatnych (zgeneralizowane przedziały klasowe)

A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji
Overnight stays in private accommodation yearly versus diversity of promotion forms of private accommodations (generalised class intervals)

A – average number of overnight stays yearly, B – value of index of promotion forms

ności form promocji a liczbą udzielonych noclegów oraz liczbą udzielanych noclegów na jedno miejsce. Otrzymano wartości odpowiednio: 0,448 oraz 0,445, które wskazują na umiarkowany stopień dodatniej zależności (współczynniki te były istotne statystycznie nawet na poziomie $\alpha = 0,001$).

Na intensywność ruchu turystycznego wpływa szereg różnych czynników, a promocja jest tylko jednym z nich. Ponadto niniejsze badanie promocji jest również dość ogólne i nie uwzględnia intensywności działań, a tylko ich różnorodność. Stąd trudno było spodziewać się, że zależności będą wysokie. Należy również mieć na uwadze, że podawane przez kwaterodawców dane odnośnie udzielanych noclegów były często szacunkowe.

7.2.4. Inne formy aktywności kwaterodawców

Współpraca z innymi kwaterodawcami jest jedną z podstawowych form aktywności właścicieli kwater. Przeprowadzone badania pokazują, że 76% ankietowanych zadeklarowało przynależność do stowarzyszeń, które działają na rzecz rozwoju turystyki i reprezentują interesy kwaterodawców.

Organizacje zrzeszające kwaterodawców były bardzo popularne na Lubelszczyźnie już od połowy lat 90., kiedy turystyka wiejska zaczęła się tu rozwijać. W 1999 r. na terenie województwa lubelskiego funkcjonowało osiem stowarzyszeń, natomiast w 2003 – już 15. Część z nich, za pośrednictwem Lubelskiego Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych, stanowiła ogniwa organizacji o zasięgu ogólnopolskim – Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej.

Jak na nieugruntowany, relatywnie niski, w porównaniu do obszarów typowo turystycznych, poziom rozwoju usług turystycznych, stopień organizacji kwaterodawców Lubelszczyzny wydaje się być dość wysoki (ryc. 34). Jest to zjawisko warte uwagi, chociażby z uwagi na fakt, że nie potwierdza ogólnych danych dotyczących aktywności społecznej na obszarach wiejskich, w których okazuje się, że województwo lubelskie uzyskało najniższą ze wszystkich województw ocenę pod względem liczby organizacji społecznych na jednostkową liczbę mieszkańców (Kamiński, 2008). A funkcjonowanie takich organizacji uznawane jest powszechnie za miernik aktywności społecznej. Z drugiej zaś strony zbyt duża liczba stowarzyszeń agroturystycznych może prowadzić do rozproszenia działań i niższej ich skuteczności. Jak uważa A. Wiatrak (2003), brak ich współpracy może wręcz hamować rozwój infrastruktury i produktów turystycznych. Stowarzyszenia, do których należeli ankietowani kwaterodawcy, były zróżnicowane zarówno pod kątem obszaru, który obejmują (od jednej do kilku gmin), liczby członków (od kilku do kilkudziesięciu), jak i intensywności działań (od biernych, jedynie formalnych struktur po czynne aktywne organizacje).

Osobowość prawna stowarzyszenia umożliwia różnego typu zorganizowane działania, w tym akcje promocyjne czy pozyskiwanie środków finansowych na projekty. Ponadto ułatwia wymianę doświadczeń i realizację różnych form współpracy, również tej nieformalnej. Z drugiej strony kwaterodawcy pozostają w relacjach konkurencyjnych – konkurują o turystów. Współpraca i konkurencja to relacje pozornie tylko sprzeczne, a faktycznie są one wymieszane (Stryjakiewicz, 2005), a wręcz naturalnie się uzupełniają. Warto tu przyjrzeć się jednemu z lokalnych stowarzyszeń (w Suścu) bliżej, aby ocenić rolę, jaką mogą one odgrywać w rozwoju turystyki.

Susiec to wieś położona na Roztoczu, o dość długich tradycjach rozwoju turystyki. Stał się popularny jako miejscowość letniskowa zwłaszcza dzięki lokalizacji tu zakładowych ośrodków wczasowych i stanic harcerskich. Jak wynika z rozmów z turystami i kwaterodawcami (2007), zainteresowanie Suścem turystów przybywających tu od lat, także z pobudek sentymentalnych, było motorem rozwoju indywidualnych form zakwaterowania już od końca lat 80. W drugiej połowie lat 90-tych właścielele kwater powołali Roztoczańskie Stowarzyszenie Kwaterodawców w Suścu. W 2007 r. liczyło ono dwudziestu kilku członków z gminy Susiec, w szczególności z miejscowości gminnej. Działalność stowarzyszenia jest dobrym przykładem zorganizowanej, przemyślanej aktywności kwaterodawców na rzecz rozwoju turystyki m.in. poprzez tworzenie sieci powiązań pomiędzy różnymi podmiotami.

Stowarzyszenie regularnie współpracuje z władzami gminy, choć jak wynika z wypowiedzi wiceprezes, z którą przeprowadzono wywiad (2007), władze gminy poprzedniej kadencji niechętnie wspierały działalność kwaterodawców

i wzajemne kontakty były utrudnione. Sytuacja się zmieniła, gdy stanowisko wójta objęła nowa osoba. Współpraca układa się pomyślnie – wszelkie nowe projekty i pomysły w zakresie działalności stowarzyszenia są wspierane finansowo i organizacyjnie. Gmina finansuje wydawanie folderów, wyjazdy na targi turystyczne i inne imprezy. Stowarzyszenie podjęło również współpracę z pozostałymi szczeblami administracji terytorialnej: ze starostwem powiatowym oraz urzędem marszałkowskim. Dzięki staraniom susieckich kwaterodawców jednostki te również uczestniczyły, przede wszystkim finansowo, w wydaniu publikacji promocyjnych.

Stowarzyszenie dąży także do budowania relacji z innymi instytucjami, mającymi wpływ na kształtowanie przestrzeni turystycznej, jak nadleśnictwo i park krajobrazowy. W opinii rozmówczyni współpraca układa się dobrze i polega głównie na projektowaniu i wytyczaniu tras turystycznych w okolicy. Kwaterodawcy proponują swoje pomysły na przebieg szlaków czy lokalizację punktów widokowych. Stowarzyszenie regularnie korzysta z konsultacji z ośrodkiem doradztwa rolniczego. Ponadto, były też próby nawiązania relacji z biurami podróży, ale zaniechano współpracy, która nie przynosiła oczekiwanych efektów. W celu ciągłego doskonalenia oferty w ramach stowarzyszenia organizowane były wyjazdy do innych gospodarstw, w tym zagranicę, w celu zasięgnięcia ciekawych wzorów i pomysłów. Stowarzyszenie prowadzi swoją stronę internetową i przymierza się do rozpoczęcia działalności zarobkowej.

Kwaterodawcy zrzeszeni w stowarzyszeniu faktycznie działają razem, reklamują się w tych samych miejscach, solidarnie ponoszą koszty związane z akcjami promocyjnymi (np. współfinansowanie dużego szyldu reklamowego w centrum wsi). Jak twierdziła wiceprezes, *na tym wspólnym działaniu polega ich siła*. Wielokierunkowe, „żywe” relacje, jakie łączą stowarzyszenie z różnymi podmiotami otoczenia, oraz relacje wewnętrzne, które wiążą jego członków, warunkują rozwój tego stowarzyszenia, przyciąganie nowych członków i dalszą aktywizację miejscowej przestrzeni turystycznej. Mimo iż rozważamy tu zjawisko lokalne, o niewielkim znaczeniu ekonomicznym, na myśl przychodzi uznawany współcześnie pogląd, że ważną cechą systemów gospodarczych są różnorakie relacje pomiędzy podmiotami, a *współczesna przestrzeń społeczno-ekonomiczna staje się w coraz większym stopniu przestrzenią relacyjną* (Stryjakiewicz, 2005, s. 41). Nadużyciem byłoby szumne nazwanie tej małej, wiejskiej gospodarki turystycznej systemem gospodarczym, nie mniej jednak wydaje się, że gęstość relacji jest tu ważnym czynnikiem sukcesu. Zgodnie z podejściem sieciowym, czynniki sprzyjające rozwojowi należy rozpatrywać nie tylko w kategoriach zasobowych, a równie istotne stają się: ilość, jakość i charakter wielorakich relacji (Stryjakiewicz, 2005).

Z rozmów z kwaterodawcami wynika, że turystów przybywa, a wraz z rosnącym popytem powstają nowe obiekty noclegowe. Walory turystyczne Suśca

Ryc. 34. Obszar działania stowarzyszeń kwaterodawców na Lubelszczyźnie
Area of activity of tourist associations in the Lublin region

i okolic, choć w skali Lubelszczyzny wyróżniają się, to nie są przecież wybitne – główną atrakcją jest kompleks leśny z rezerwatami przyrody. A jednak rozwój turystyki następuje. Można się spodziewać, że bez wspólnych działań kwaterodawców, turystyka w Sułczu nie rozwijałaby się tak dynamicznie. Niemniej jednak możliwości tego rozwoju są ograniczone. Sytuacja ekonomiczna tej wiejskiej gminy jest umiarkowana i trudno spodziewać się np. poważnych inwestycji publicznych w przestrzeń turystyczną. Brakuje prywatnych inwestorów z no-

wymi, innowacyjnymi produktami turystycznymi. A utrzymanie trendu dynamicznego rozwoju turystyki na pewno wymagać będzie stwarzania nowych atrakcji i poprawy jakości tej przestrzeni – wędrówki po lesie i istniejące obecnie atrakcje przestaną z czasem zaspokajać potrzeby rekreacyjne turystów.

W ocenie aktywności kwaterodawców badano ich kontakty (związki, współpracę) z najważniejszymi podmiotami mającymi wpływ na rozwój turystyki na danym obszarze. Zastrzeżenia budzić może fakt, iż przejawy współpracy właścicieli kwater z innymi podmiotami są w dużej mierze kontaktami za pośrednictwem stowarzyszeń, a nie wynikają z indywidualnych działań kwaterodawców. Jednak ważny jest fakt zaistnienia relacji, bo do tego niezbędna jest chęć i zaangażowanie kwaterodawcy. Ankietowany, który deklaruje, że współpracował np. z administracją obszaru chronionego w ramach działalności stowarzyszenia, deklaruje tym samym, że miał do czynienia z tym podmiotem i uczestniczył w działaniach stowarzyszenia. Zastosowane kryteria dotyczyły jedynie faktu zaistnienia relacji kwaterodawcy z danym podmiotem, nie analizowano natomiast charakteru czy natężenia tych relacji, co na pewno byłoby wartościowym materiałem badawczym. Przeprowadzone badania pokazują, że instytucją, z którą najczęściej kontaktowali się kwaterodawcy, były ośrodki doradztwa rolniczego. Z uzyskanych ankiet wynika, że więcej właścicieli kwater miało kontakt w sprawach turystyki z pracownikami tych instytucji niż z urzędem gminy, w której mieszkali. Była to odpowiedź dość zaskakująca, ale potwierdza przypuszczenia autorki, które ukształtowały się podczas badań terenowych, że ODR-y odegrały dużą rolę w rozwoju przestrzeni turystycznej badanych obszarów.

Podczas wywiadów z kwaterodawcami wielokrotnie powtarzały się stwierdzenia, że pracownicy ODR przyjeżdżali do gmin, zachęcali do „uruchomienia” działalności agroturystycznej, a wręcz odwiedzali indywidualnie poszczególne zainteresowane gospodarstwa i doradzali, jak rozpocząć tę działalność i jak przygotować kwaterę dla turystów. Tak intensywnie prowadzone akcje terenowe miały miejsce głównie pod koniec lat 90., potem stopniowo rola ODR ograniczała się do organizacji szkoleń dla większych grup kwaterodawców. Ankietowane gospodynie z sentymentem wspominały *panie z doradztwa rolniczego*, które poświęcały dużo czasu na indywidualne wizyty w ich gospodarstwach. ODR-y odgrywały też rolę w promocji agroturystyki. Dzięki organizacji przez te instytucje różnego rodzaju konkursów, wystaw, targów, kwaterodawcy korzystali z możliwości reklamowania swoich produktów oraz usług.

Można się jednak zastanowić nad tym, czy faktycznie uzasadnione były akcje popularyzacji agroturystyki na obszarach, na których w związku z umiarkowaną atrakcyjnością turystyczną popyt na usługi turystyczne był marginalny. Kwaterodawcy, zachęceni przez pracowników ODR, niejednokrotnie byli potem rozczarowani faktem, że turyści jednak nie przyjeżdżali – krajobraz rolniczy

i gospodarstwo wiejskie nie były wystarczającymi czynnikami przyciągającymi ruch turystyczny. Podczas jednego z wywiadów w gminie Horodło właścicielka gospodarstwa agroturystycznego twierdziła, że na początku okresu mody na agroturystykę chętnych na przyjmowanie turystów było w gminie co najmniej kilkunastu, a potem okazało się, że zostało zaledwie kilku. Spodziewali się łatwego i znacznego dochodu z letników, co okazało się nierealne.

Okolo 70% ankietowanych kwaterodawców deklarowało, że w sprawach związanych z turystyką kontaktowało się z urzędem gminy. Wielu ankietowanych twierdziło, że celem kontaktu było tylko zgłoszenie prowadzenia działalności w zakresie turystyki. Spodziewano się, że odsetek osób potwierdzających kontakty z urzędem gminy dotyczące turystyki, będzie wyższy, gdyż urząd gminy jest najbliższą, a często jedyną w pobliżu miejsca zamieszkania instytucją, w której można skonsultować sprawy związane z prowadzoną działalnością. Można więc przypuszczać, że część osób nie dopełniła nawet obowiązku rejestracji swojej kwatery.

Zaledwie 1/3 ankietowanych kwaterodawców deklarowała, że miała kontakty w sprawach związanych z turystyką z administracją parku narodowego, parku krajobrazowego lub nadleśnictwa. Wymieniano kilka form współpracy, które przynosiły obopólne korzyści: dyrekcja parku organizowała dla swoich gości zakwaterowanie lub wyżywienie w lokalnych gospodarstwach agroturystycznych, z kolei właściciele kwater polecali swoim turystom zwiedzanie obiektów parkowych; administracja parku rozdawała kwaterodawcom foldery, w celu przeprowadzenia ich wśród turystów, z drugiej strony umożliwiała im reklamę w tych materiałach promocyjnych. Przedstawiciele administracji obszarów chronionych brali udział w zebraniach stowarzyszeń agroturystycznych, kwaterodawcy pomagali w oznakowaniu szlaków turystycznych. Generalnie należy stwierdzić, że większą rolę odgrywały w tej współpracy parki narodowe, mniejszą krajobrazowe czy nadleśnictwa. Relacje kwaterodawców z tymi instytucjami są pożyteczne i pożądane. Administrują one przestrzeń cenną przyrodniczo, która stanowi przeciwieństwo jedną z podstawowych atrakcji dla turystów. Kwaterodawcom zależy na dobrze wypromowanej ofercie obszarów chronionych, która ma przyciągać turystów. Z kolei zarządy parków mogą rozwijać swą działalność edukacyjną, usługi przewodnickie, jeśli zwiedzający mają do dyspozycji bazę noclegową. Dzięki współpracy z kwaterodawcami mogą się lepiej promować i realizować swoje funkcje edukacyjno-krajoznawcze.

Zaledwie co piąty ankietowany kwaterodawca podejmował współpracę z biurem podróży czy agencją turystyczną. Próby takiej współpracy na ogół nie przynosiły oczekiwanych efektów i wygasły. Jest to zrozumiałe z uwagi na fakt, że kwatery prywatne dysponują na ogół małą liczbą miejsc i nie spełniają warunków, które umożliwiłyby przyjmowanie zorganizowanych grup turystycznych.

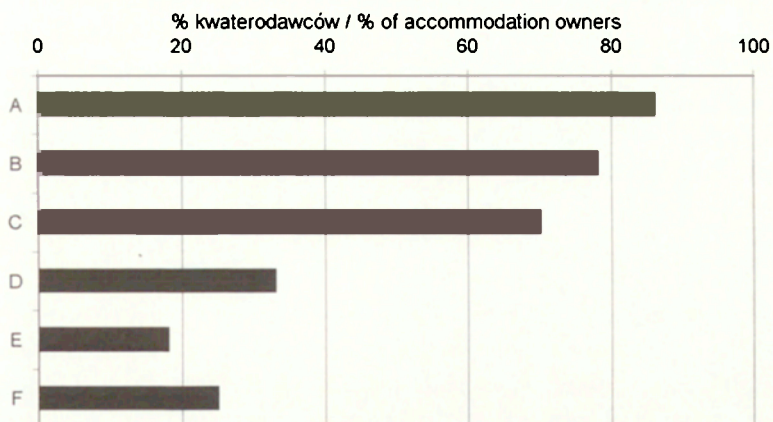
Pośród ankietowanych kwatrodawców sporadyczne były przypadki trwałych kontaktów z biurem podróży.

Pojedyncze były przypadki nawiązywania współpracy z innymi instytucjami czy organizacjami. Była ona często efektem wcześniejszych, niezwiązanych z turystyką, kontaktów kwatrodawcy z daną organizacją. Były więc przypadki przygotowywania przez właścicieli kwater imprez dla Polskiego Towarzystwa Wędkarskiego (do którego należeli członkowie ich rodzin), czy promowania się poprzez stowarzyszenia związane z jeździectwem przez właścicielkę gospodarstwa agroturystycznego i stadniny. Wśród pozostałych instytucji i stowarzyszeń, z którymi kwatrodawcy kontaktowali się w sprawach związanych z turystyką, należy wymienić: PTTK, starostwa powiatowe, regionalne informacje turystyczne, ARiMR, Powiatowe Stowarzyszenie Kobiet oraz muzea. Wachlarz podmiotów, z którymi kwatrodawcy budowali relacje na rzecz rozwoju turystyki, jest dość szeroki. Ponadto, można przypuszczać, że przy braku wyczerpującej kafeferii odpowiedzi w kwestionariuszu ankiety, kwatrodawcy nie zawsze przypominali sobie podczas wywiadu o wszystkich kontaktach dotyczących turystyki, które nawiązywali. Zagadnienie relacji pomiędzy różnymi podmiotami w przestrzeni turystycznej zostało tutaj dość pobieżnie zbadane, z uwzględnieniem tylko najważniejszych kierunków tych relacji w ujęciu jakościowym, na niewielkiej próbie z jednego regionu. Problem ten, wpisujący się w nurt badań nad przestrzenią relacji, stanowi interesujący oraz mający znaczenie praktyczne przedmiot rozważań w ramach nauk o turystyce.

Kolejnym przejawem aktywności właścicieli obiektów noclegowych jest udział w szkoleniach przygotowujących do działalności w zakresie usług turystycznych. Temat szkoleń był już poruszany w ramach rozdziału dotyczącego aktywności samorządów lokalnych. Organizacja przez różne instytucje kursów (zwłaszcza dla rolników chcących różnicować swoją działalność) stała się bardzo popularna w dobie promocji wielofunkcyjności obszarów wiejskich. Środki na ten cel przeznaczane są zarówno w ramach programów krajowych, jak i europejskich. Brakuje jednak koordynacji i ogólnej strategii różnorodnych programów szkoleniowych. Ich częstotliwość, jakość, rozmieszczenie obszarów naboru uczestników na kursy, skład grup, wydają się być dość przypadkowe.

O powszechności działań tego typu w ostatnich latach świadczy fakt, że 94% ankietowanych właścicieli gospodarstw agroturystycznych i innych obiektów z pokojami gościnnymi zadeklarowało uczestnictwo w szkoleniach. Nie brakowało opinii krytycznych na temat zakresu i przydatności praktycznej odbytych kursów.

Stworzenie odpowiedniej oferty dla turystów wymaga niejednokrotnie wysokich nakładów finansowych. Nowe inwestycje trudno jest realizować jedynie ze środków własnych. Aby umożliwić kwatrodawcom rozwinięcie działalności, różne instytucje i organizacje (np. ARiMR, Fundacja Wspomagania Wsi, Euro-

Ryc. 35. Kwaterodawcy współpracujący w sprawach turystyki z wybranymi podmiotami (%)

A – ośrodki doradztwa rolniczego, B – stowarzyszenia turystyczne, C – urzędy gmin, D – park narodowy, krajobrazowy lub nadleśnictwo, E – biura podróży, F – inne

Share of accommodation providers cooperating with selected organizations and institutions for tourism development

A – agricultural consultancy centers, B – tourist associations, C – commune offices, D – national park, landscape park or forestry, E – travel agencies, F – other

pejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej) udostępniają instrumenty finansowe: mikropożyczki i kredyty preferencyjne. Ponadto funkcjonuje wsparcie ze środków europejskich. Rolnicy w latach 2004–2006 mogli starać się o zwrot określonej sumy kosztów projektów związanych z usługami turystycznymi w ramach działania *Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodu* Sektorowego Programu Operacyjnego (SPO).

Przeprowadzone badania na Lubelszczyźnie pokazują, że 27% ankietowanych kwaterodawców korzystało z instrumentów finansowych wsparcia agroturystyki. Wśród nich były zarówno osoby z gmin typowo rolniczych, jak i z gmin turystycznych. Podjęcie trudu starania się o kredyty czy dofinansowanie świadczy o znaczącym zaangażowaniu kwaterodawcy w działalność turystyczną, gotowości do ryzyka, wierze w sukces prowadzonej działalności. Zdecydowana większość ankietowanych nie podejmowała jednak tego typu starań. Koresponduje to z wnioskami z poprzedniej części tych rozważań, że w badanych obiektach turystom oferuje się głównie wykorzystanie istniejących zasobów gospodarstwa domowego, rzadziej zaś atrakcje czy wyposażenie obiektu, które byłyby efektem planowych działań i poważnych inwestycji na rzecz własnego produktu turystycznego.

Kilku kwaterodawców, którzy korzystali ze wsparcia w ramach wspomnianego działania SPO, wyrażali negatywne opinie na temat skomplikowanych procedur i kosztów, które należy ponieść w celu samego przygotowania wniosku

oraz niekompetencji urzędników. Trudne i długotrwałe formalności zniechęcały potencjalnych beneficjentów do ubiegania się o wsparcie. Z drugiej strony zdarzały się również przypadki, że rolnicy (lub osoby będące tylko formalnie rolnikami), składali wnioski o dofinansowanie modernizacji swoich budynków mieszkalnych w ramach tego programu, nie planując w rzeczywistości ich wykorzystania turystycznego (składali fikcyjne deklaracje, w związku z tym zarejestrowani byli w ośrodkach doradztwa rolniczego jako kwaterodawcy, zawyżając statystyki odnośnie liczby gospodarstw agroturystycznych).

Przeprowadzenie kategoryzacji obiektu noclegowego zostało również uznane za formę aktywności kwaterodawcy na rzecz rozwoju własnej działalności. System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej, koordynowany przez Polską Federację Turystyki Wiejskiej, służy utrzymaniu odpowiedniego poziomu usług w turystyce wiejskiej oraz kształtowaniu jej pozytywnego wizerunku na rynku ofert (www.agroturystyka.pl). Kategoryzacja nie była popularna wśród ankietowanych właścicieli kwater. Co piąty przystąpił do tej procedury dla co najmniej jednego z pomieszczeń w swoim obiekcie noclegowym. Większość ankietowanych kwestionowała znaczenie kategoryzacji w przyciąganiu nowych turystów i uznawała ją za mało opłacalną inwestycję w relacji do efektów, jakie może przynieść.

Badanych kwaterodawców pytano też o ich plany na dalszą działalność w zakresie usług turystycznych: czy zamierzają ją rozwijać, w jakim zakresie, a jeśli nie, jakie są tego przyczyny. Odpowiedź na to pytanie będzie krokiem naprzód w ocenie perspektyw rozwoju turystyki i roli, jaką obecni kwaterodawcy mogą w nim w kolejnych latach. Plany podzielono na dwie grupy. Pierwsza z nich obejmowała te polegające na rozbudowie i modernizacji obiektu (powiększenie liczby miejsc noclegowych, poprawa standardu itp.), druga zaś – pozostałe planowane działania, w szczególności polegające na wprowadzeniu nowych atrakcji dla turystów; 46% wszystkich ankietowanych zadeklarowało, że planuje rozbudowę lub modernizację swojego obiektu noclegowego, natomiast 26% badanych kwaterodawców wskazało na plany dotyczące wprowadzenia nowych atrakcji turystycznych. Jednocześnie 59% badanych zadeklarowało jedną lub drugą opcję. Wyniki pokazują, że istniała znacząca grupa kwaterodawców (41%), którzy nie zamierzali w ogóle zmieniać i udoskonalać swojej oferty turystycznej. Natomiast wśród tych, którzy planowali podjąć jakieś działania w tym zakresie, przeważali tacy, którzy chcieli powiększać swoje obiekty noclegowe, polepszać warunki bytowe lub tylko naprawiać zniszczone sprzęty. Mniej jest tych, którzy zamierzali wprowadzać nowe atrakcje. Ankietowanym kwaterodawcom brakowało ciekawych i oryginalnych pomysłów na to, jak przyciągnąć turystów (choć niektórym może wcale na tym nie zależeć). Wśród pomysłów na nowe atrakcje wymieniano najczęściej: zakup zwierząt (zwłaszcza koni i kucyków), urządzenie gospodarskiego muzeum, placu zabaw dla dzieci, zakup

sprzętu sportowego. Rzadko pojawiały się nietypowe i wymagające poważniejszych nakładów finansowych plany, jak: urządzenie planetarium, basenu, centrum fitness czy budowa baru. Ponadto należy przypuszczać, że wiele z tych planów, zarówno w zakresie rozbudowy i modernizacji, jak i nowych atrakcji, nie zostanie zrealizowanych w najbliższych czasie. Deklaracjom ankietowanych na temat planów często towarzyszył komentarz, iż brakuje im środków finansowych na nowe inwestycje.

W przypadku ankietowanych, którzy nie wskazali w ogóle żadnych zamiarów rozwoju swojej działalności, pytano o przyczyny takiego podejścia. Najczęściej padała spodziewana odpowiedź, iż jest to głównie problem finansowy. Faktycznie, zwłaszcza w gospodarstwach domowych utrzymujących się z rolnictwa, świadczeń socjalnych czy nawet pracy najemnej, trudno wygospodarować odpowiednie środki na poważne inwestycje w turystykę. Warto tu przytoczyć krótką wypowiedź utrzymującej się z rolnictwa właścicielki gospodarstwa agroturystycznego w gminie Hrubieszów, dobrze naświetlającą sedno problemu: *za mało pieniędzy przynosi agroturystyka, więc nie ma z czego inwestować. Planuję tylko drobne remonty, małe ulepszenia* (wywiad przeprowadzony przez autorkę, 2008). Trudności finansowe usługodawców w turystyce wiejskiej są zjawiskiem powszechnym w skali Polski, zwłaszcza jeśli chodzi o rolników. Nie mają oni na ogół wystarczających środków finansowych na modernizację gospodarstw pod kątem podnoszenia jakości usług i dostosowywania oferty do potrzeb klientów (Sznajder i Przezbórska, 2006).

Kwaterodawcy, którzy nie deklarowali planów w zakresie rozwoju własnej oferty, podawali również inne, poza finansowymi, przyczyny, w tym: podeszły wiek, brak zdrowia, brak czasu, zajęcie pokoi wynajmowanych dotychczas turystom przez rodzinę. Właścicielka rzadko odwiedzanego przez turystów gospodarstwa agroturystycznego w gminie Stary Brus twierdziła, że będzie inwestować dopiero wtedy, kiedy pojawią się turyści. Z kolei inny kwaterodawca w gminie Horodło powiedział, że nie planuje rozwoju swoich usług, bo *brakuje chętnych* (turystów). Pojawiały się nawet takie opinie, że ulepszanie oferty i tak nie spowoduje napływu większej liczby turystów. Niektórzy kwaterodawcy zdają się nie dostrzegać tego, że aby przyciągnąć turystów (zwłaszcza w mało popularne turystycznie rejony), należy stworzyć im jakieś atrakcje. Trudno spodziewać się powodzenia w prowadzonej działalności przy faktycznym braku działania, biernej, oczekującej postawie usługodawcy.

Produkt turystyki wiejskiej, podobnie jak inne produkty w sensie ekonomicznym, powinien być rozwijany i udoskonalany, aby utrzymywać i wzmacniać swoją pozycję na rynku. Udoskonalanie oferty wiąże się z inwestycjami. Odnosi się to też do pojedynczych przedsiębiorców czy rolników, oferujących usługi turystyczne. Zasoby gospodarstwa domowego można potraktować jako pewien rodzaj kapitału, w który należy inwestować, aby móc czerpać z niego korzyści

(Garrod i in., 2006). Trudno jest natomiast inwestować, kiedy brakuje środków własnych. I nie chodzi tu tylko o nakłady poniesione na konkretne wyposażenie czy atrakcje, ale też np. na działania promocyjne.

7.2.5. Syntetyczna ocena oferty turystycznej kwater i aktywności indywidualnej kwaterodawców. Ruch turystyczny. Wybrane opinie kwaterodawców na temat prowadzonej działalności

Podejście zaproponowane przez B. Garrod'a i in. (2006), którzy traktują zasoby wsi w kategorii kapitału dla rozwoju turystyki, skłania do rozważań nad szerszą interpretacją tego zagadnienia. Pojęcie „inwestowanie” można rozumieć nie tylko w sensie materialnym, ale w sensie zaangażowania i różnych form aktywności podmiotów na rzecz rozwoju własnych usług. Sumaryczną ocenę aktywności kwaterodawców oraz ich oferty turystycznej przeprowadzono w sposób opisany w rozdziale 4.2.2. Sumę wartości wskaźników składowych, reprezentujących analizowane cechy w podziale na trzy grupy, obliczono dla każdego z obiektów noclegowych. Sumaryczny wskaźnik oferty turystycznej kwater i aktywności kwaterodawców (W_{ak}), mogący uzyskiwać wartości od 0 do 3, faktycznie uzyskiwał wartości w przedziale 0,61–2,65. Najlepszy wynik uzyskała jedna z kwater prywatnych w Suścu, natomiast najslabszy – gospodarstwo agroturystyczne w Aleksandrowie.

W ramach analizy uzyskanych wyników postanowiono sprawdzić, czy istnieją prawidłowości w kwestii położenia obiektów o określonej wartości wskaźnika – czy zakres przygotowanej oferty i zaangażowanie kwaterodawców w prowadzoną działalność zależy od tego, w jakiej przestrzeni funkcjonują. W tym celu podzielono przedział wartości 0,61–2,65 na 3 klasy o jednakowej rozpiętości (przyjmując za progi podziału 1,29 oraz 1,97) i sprawdzono, jak w poszczególnych typach gmin kształtuje się rozkład obiektów na klasy (tab. 14).

Wyniki pokazują, że w gminach o bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki wysoki był udział kwater, dla których wartość wskaźnika oferty turystycznej i aktywności kwaterodawców była niska (poniżej 1,29). Natomiast w grupie gmin o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki, znaczący był udział kwater, dla których wartość wskaźnika oferty turystycznej i aktywności kwaterodawców była wysoka (powyżej 1,97).

Jednocześnie w klasie obiektów, dla których wartość wskaźnika była niska, wyraźnie więcej było tych położonych w gminach o korzystnych i bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (łącznie), niż tych położonych w gminach o niekorzystnych i bardzo niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (łącznie). Z drugiej zaś strony w klasie obiektów o wysokiej wartości wskaźnika, ich rozkład w typach gmin był bardziej wyrównany. Okazuje się zatem, że ci kwaterodawcy, który posiadali najbardziej różnorodną ofertę i podejmo-

wali szereg działań w zakresie jej doskonalenia, funkcjonowali w różnych typach przestrzeni turystycznej, w tym znaczny był udział tych, którzy działali w bardzo niekorzystnych warunkach (relatywnie do pozostałych obszarów). Prawdopodobnie to ich aktywność sprawia, że mimo niesprzyjających warunków istnieje popyt na ich produkty. Natomiast wśród badanych kwaterodawców, których oferta i aktywność na rzecz prowadzonych usług wypadły słabo, zdecydowanie więcej było tych, których obiekty funkcjonowały w sprzyjających warunkach dla rozwoju turystyki. Lokalizacja kwater w popularnej miejscowości turystycznej może wystarczyć, żeby „jakoś” funkcjonować na rynku, mimo relatywnie mniejszych starań dokładanych do przyciągania turystów. Na poziomie miejscowości działają zapewne prawa konkurencji i większy sukces osiągną ci, którzy lepiej przygotowują swój produkt. Z kolei obiekty położone w bardzo niekorzystnych warunkach dla rozwoju turystyki, których właściciele nie podejmują odpowiednich starań aby przyciągnąć turystów, mają mniejsze szanse na to, aby utrzymać się na rynku.

Analiza tabeli 14 daje podstawy do stwierdzenia, że związki między aktywnością indywidualną kwaterodawców i ofertą kwater a typami gmin, w których funkcjonują, nie są silne i jednoznaczne. Niemniej w mocy pozostają przedstawione wyżej spostrzeżenia.

Kolejne badane zagadnienie to związki pomiędzy różnorodnością oferty turystycznej obiektów noclegowych i aktywnością ich właścicieli a wybranymi cechami ruchu turystycznego. Można się spodziewać, że im szerszy będzie zakres oferty i podejmowanych działań na rzecz jej rozwoju, tym lepsze będą efekty, mierzone liczbą udzielanych noclegów oraz wykorzystaniem miejsc noclegowych. Wyniki analiz pokazują wykresy (ryc. 36 i 37). Widać na nich, że istnieje pewna dodatnia zależność, ale nie jest ona silna. Kwaterodawcy, którzy uzyskali najwyższe sumaryczne oceny za różnorodność przygotowanej oferty w swoich obiektach i działania na rzecz jej rozwoju, cieszyli się też najwyższym zainte-

Tabela 14. Aktywność kwaterodawców na tle typów gmin

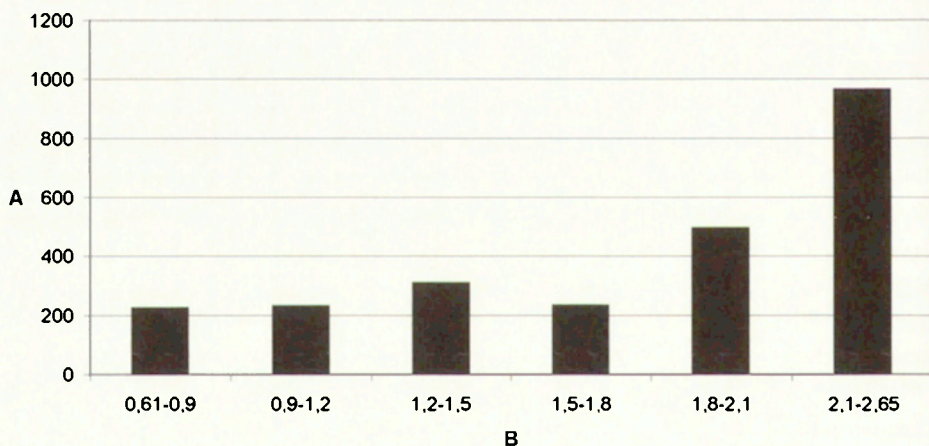
Wskaźnik oferty turystycznej kwatery i aktywności kwaterodawcy	Typy gmin				
	gminy o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o korzystnych warunkach rozwoju turystyki	gminy o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki
Poniżej 1,29	2	6	7	4	11
1,29–1,97	10	7	11	9	13
Powyżej 1,97	7	4	2	6	4

Źródło: opracowanie własne

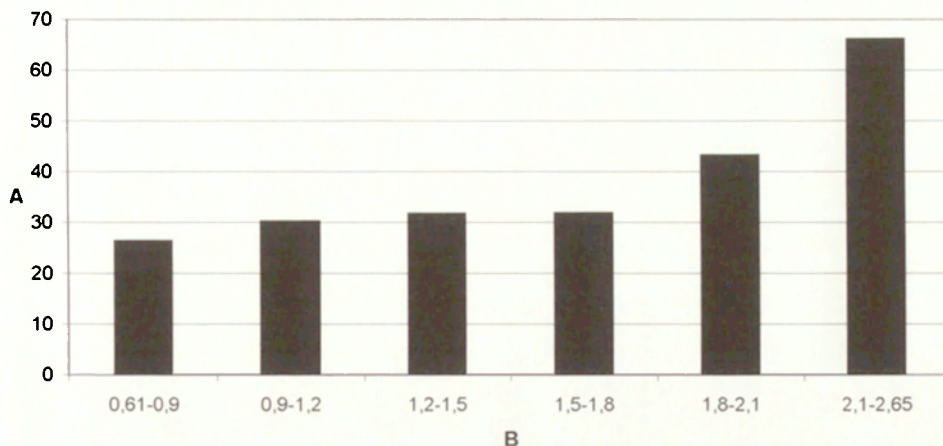
resowaniem turystów. Przeciętnie w ich kwaterach udzielano najwięcej noclegów (w przeliczeniu na rok) oraz najwyższy był poziom wykorzystania miejsc noclegowych.

Obliczono również współczynniki korelacji cech przedstawionych na wykresach. Były one istotne statystycznie na poziomie istotności $\alpha = 0,001$. Związek pomiędzy wartością wskaźnika oferty kwater i aktywności kwaterodawców a liczbą udzielanych noclegów na rok był nieznacznie silniejszy (współczynnik korelacji 0,44) niż związek pomiędzy wartością tego wskaźnika a liczbą noclegów w przeliczeniu na jedno miejsce (0,39).

Istniejące zależności nie są wprawdzie wysokie, niemniej jednak można stwierdzić, że aktywna postawa kwaterodawców na rzecz kształtowania własnego produktu turystycznego sprzyja wzrostowi ruchu turystycznego. Trudno było jednak spodziewać się wysokiej zależności pomiędzy natężeniem ruchu turystycznego i aktywnością kwaterodawców, mając na względzie szereg innych, wspomnianych już w tym rozdziale czynników, które warunkują liczbę przybywających turystów. Są to zarówno czynniki niezależne, jak np. walory przyrodniczo-kulturowe okolicy, popularność turystyczna i marka obszaru, aktualna moda, jak również trudno mierzalne czynniki zależne od kwaterodawcy (np. gościnność). Należy też pamiętać o tym, że nie wszyscy kwaterodawcy dążą do maksymalizacji zysku, tzn. do przyjmowania jak największej liczby turystów (problem ten będzie poruszony w dalszej części rozdziału).

Ryc. 36. Udzielone rocznie noclegi a oferta turystyczna kwater i aktywność kwaterodawców
 A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika oferty turystycznej kwater i aktywności kwaterodawcy
Overnight stays in private accommodation yearly versus tourist offer and activity of accommodation providers
 A – average number of overnight stays yearly, B – value of index of tourist offer and activity of accommodation provider

Ryc. 37. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce a oferta turystyczna kwater i aktywność kwatero-dawców

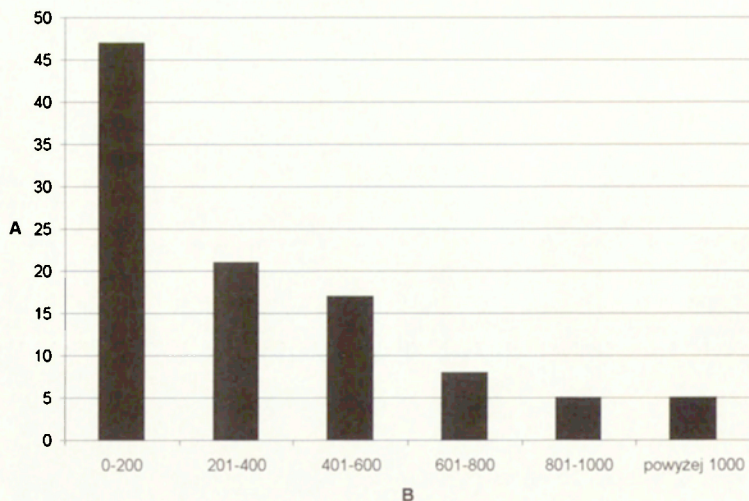
A – średnia liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce, B – wartość wskaźnika różnorodności form promocji

Overnight stays in private accommodation per one bed-place yearly versus tourist offer and activity of accommodation providers

A – average number of overnight stays per one bed-place yearly, B – value of index of tourist offer and activity of accommodation providers

W niniejszych rozważaniach nie poświęcono jeszcze wystarczająco uwagi problemowi ruchu turystycznego w badanych obiektach noclegowych i jego oceny jako miernika wykorzystania turystycznego analizowanych obszarów. Wyniki badań pokazują, że generalnie ruch turystyczny nie był wysoki, a jednocześnie obiekty były bardzo zróżnicowane pod względem zarówno bezwzględnej liczby udzielanych noclegów, jak i ich liczby w przeliczeniu na jedno miejsce (ryc. 38, 39). W 2006 r. liczba udzielonych noclegów na jedną kwaterę wahała się od 2 do ponad 3000. Rozpiętość jest bardzo duża – były kwatery sporadycznie odwiedzane przez turystów jak i takie, w których wysokie zainteresowanie turystów przekraczało pojemność obiektu. Zdecydowana większość obiektów noclegowych nie była jednak tak oblegana. W przypadku aż 77% kwater liczba udzielanych noclegów na rok nie przekraczała 500 (dla 45% kwater była to liczba noclegów w granicach 0–200). Pod względem liczby noclegów na jedno miejsce badane obiekty również wykazywały duże zróżnicowanie – od poniżej 1 do 150. Rekordowe wykorzystanie miejsc noclegowych było zatem rzędu 41% w skali roku (150/365), co i tak było w analizowanym zbiorze rzadkością.

Niskie wartości wykorzystania miejsc noclegowych w skali roku są m.in. wynikiem zjawiska sezonowości, które w warunkach polskich determinuje w dużym stopniu natężenie ruchu turystycznego. W przypadku 77% kwatero-dawców liczba udzielonych noclegów w roku na jedno miejsce nie przekraczała 50. Oznacza to, że w ponad trzech czwartych obiektów z analizowanej grupy

Ryc. 38. Udzielone rocznie noclegi w badanych kwaterach prywatnych, 2006

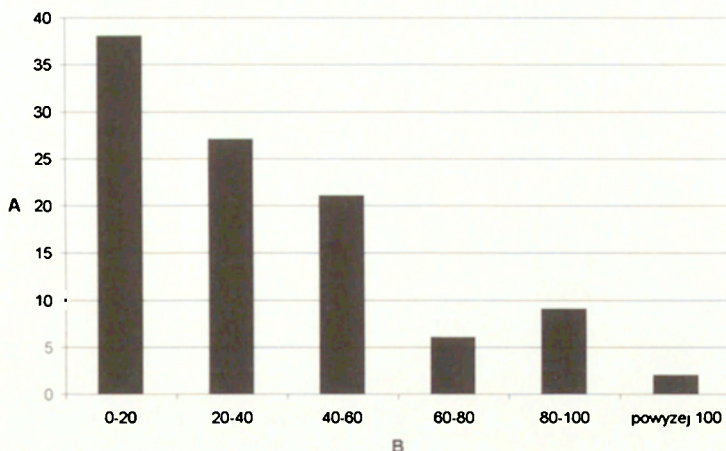
A – liczba kwater prywatnych, B – liczba udzielonych rocznie noclegów

Overnight stays provided to tourists in the studied private accommodation establishments, 2006

A – number of private accommodation establishments, B – number of overnight stays provided to tourists

wykorzystanie miejsc noclegowych wynosiło poniżej 14% w skali roku. Na rycinie 40 pokazano, jak przestrzennie rozkładały się wartości udzielanych noclegów na jedno miejsce w badanych obiektach. Słabo w stosunku do reszty obszarów kształtowało się wykorzystanie miejsc noclegowych na peryferyjnych terenach nadbużańskich, w południowo-wschodniej części województwa. Średnio lepsze wyniki uzyskiwały kwatery zlokalizowane na Płaskowyżu Nałęczowskim i w okolicach. Zróżnicowane było wykorzystanie miejsc noclegowych na Polesiu i Rostoczu.

Ze słabymi wynikami ruchu turystycznego w obiektach noclegowych koresponduje niski udział dochodów z turystyki w budżecie gospodarstw domowych kwaterodawców. Zaledwie 10% właścicieli kwater zadeklarowało, że dochody z usług turystycznych stanowią połowę dochodu całego gospodarstwa domowego. W większości przypadków były to udziały rzędu 10–30% (średnio – 19%). Co więcej, kwaterodawcy często wskazywali, że zarobione środki wykorzystują na naprawę zużytych przez turystów sprzętów i inne koszty prowadzonych usług, co czyni zyski z turystyki marginalnymi. Z badań prowadzonych w Polsce północno-wschodniej wynika, że tam dochody z turystyki stanowią bardziej znaczący udział w ogólnych dochodach kwaterodawców. W województwach podlaskim i warmińsko-mazurskim były to udziały przeciętnie rzędu 40%, a nawet 50% (w przypadku tego drugiego). Daje to podstawy do przypuszczenia, że gospodarstwa agroturystyczne Podlasia, Warmii i Mazur cieszą się większym zainteresowaniem turystów. Jednocześnie ponad 90% (ankietowa-

Ryc. 39. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych, 2006

A – liczba kwater prywatnych, B – liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce

Overnight stays provided tourists in the studied private accommodation establishments, 2006

A – number of private accommodation establishments, B – number of overnight stays provided to tourists per one bed-place

nych w ramach tych badań) kwaterodawców twierdziło, że usługi turystyczne stanowią tylko dodatkowe źródło dochodu i nie byłoby w stanie się z nich utrzymać (Jalinik, 2005).

Na podstawie niewielkiego ruchu turystycznego w badanych obiektach noclegowych Lubelszczyzny i niskich dochodów uzyskiwanych z turystyki można stwierdzić, że świadczenie usług noclegowych nie ma na ogół istotnego znaczenia ekonomicznego w gospodarstwach domowych kwaterodawców. Jest to faktycznie tylko dodatkowe źródło dochodu. Tym samym trudno mówić o ekonomicznym znaczeniu turystyki w skali gmin czy powiatów, zwłaszcza w przypadku tych o małej liczbie obiektów noclegowych. Kilku kwaterodawców w gminie udostępniających po 5–15 łóżek nie ma szans stać się siłą napędową rozwoju turystyki. A przypomnieć tu należy, że niska liczba kwater prywatnych jest charakterystyczna dla zdecydowanej większości gmin stanowiących obszar badań.

Ocena roli kwaterodawców w przestrzeni turystycznej nie byłaby możliwa bez rozpoznania przyczyn, które zadecydowały o pojawieniu się ich i funkcjonowaniu w tej przestrzeni. W kwestionariuszu ankiety zamieszczono pytanie otwarte o motywy rozpoczęcia działalności w zakresie usług turystycznych. Celowo nie zamieszczano w respondentywnej części pytania kafeterii, aby nie narzucać kierunków myślenia o motywach, nie sugerować ankietowanym możliwych odpowiedzi. Forma pytania otwartego pozwala respondentowi wyrazić całkowicie własne, indywidualne przyczyny, nieskrępowane predefiniowanymi katego-

Ryc. 40. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych – ujęcie przestrzenne, 2006

A – granice obszaru badań, B – badane kwatery prywatne, C – liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce

Overnight stays provided to tourists in the studied private accommodation establishments per one bed-place – spatial picture, 2006

A – borders of the study area, B – the studied private accommodation establishments, C – number of overnight stays provided to tourists per one bed-place

riami. Kwaterodawca w swojej wypowiedzi wyraża w pierwszej kolejności to, co faktycznie będzie dla niego najważniejsze w zakresie poruszanego problemu.

Traktując działalność w zakresie wynajmu kwater w kategoriach ekonomicznych oczywisty wydaje się fakt, że najważniejszym motywem rozpoczęcia dzia-

łalności powinna być chęć uzyskania dodatkowego źródła dochodu. Autorka spodziewała się zatem, że w zdecydowanej większości wypowiedzi poruszony zostanie aspekt finansowy. Okazało się natomiast, że prawie połowa kwaterodawców nie wspomniała o przyczynach ekonomicznych odpowiadając na pytanie o motywę. Inni wymieniali dwa motywy, z których jeden dotyczył chęci pozyskania dodatkowych dochodów, pozostali natomiast (około 20%) – tylko przyczynę finansową.

Warto tu przeanalizować inne motywy prowadzenia usług turystycznych, które wyrażali ankietowani. Często deklarowali oni, że rozpoczęli działalność w wyniku zachęty i namowy różnych osób, w tym pracowników ośrodków doradztwa rolniczego. Niektórzy kwaterodawcy ulegali namowom znajomych czy rodziny, zwłaszcza tych, którzy już taką działalność prowadzili. Jeden z respondentów stwierdził nawet, że zachęcił go program w telewizji, w którym usłyszał o agroturystyce. Dla innych decyzja o rozpoczęciu wynajmowania pokoi wynikała z faktu posiadania dużego domu, wolnej przestrzeni mieszkalnej, którą można było w ten sposób racjonalnie wykorzystać, gdyż w danym czasie nie była używana przez rodzinę. Motywy tego typu zawierają pewien element przypadkowości. Można przypuszczać, że decyzja o świadczeniu usług turystycznych często nie wynikała z solidnej analizy walorów i innych uwarunkowań rozwoju turystyki. Tylko 10% ankietowanych wskazało w swoich wypowiedziach na walory okolicy jako jeden z motywów podejmowania działalności turystycznej.

Około 20% ankietowanych wymieniło potrzeby: nawiązania kontaktów, poznania nowych ludzi, urozmaicenia wolnego czasu przyjmowaniem gości jako motywację do prowadzenia działalności w zakresie usług turystycznych. Niektórzy wręcz wypowiadali się, że robią to dla przyjemności, dla towarzystwa, jest to ich hobby. Pojawiały się również inne przyczyny: tradycje rodzinne, moda, chęć spróbowania czegoś nowego, ciekawość.

Wyniki badań na temat pozafinansowych motywacji rozpoczęcia działalności w zakresie usług turystycznych często pojawiają się w zachodnioeuropejskiej literaturze przedmiotu. R. Thomas (1998) podaje na podstawie ogólnokrajowych brytyjskich badań, że drobni usługodawcy prowadzili swoją działalność ponieważ sprawia im ona przyjemność (był to najczęściej wymieniany motyw rozpoczęcia działalności). Nickerson i in. (Getz i Carlsen, 2005, za: Nickerson i in., 2001) w swoich badaniach również zidentyfikowali liczne pozafinansowe przyczyny podejmowania przez rolników aktywności agroturystycznej. M. Markantoni i D. Strijker (2008) wskazywali na zainteresowania i hobby jako główne motywy rozpoczęcia dodatkowej działalności (w tym w zakresie usług turystycznych) przez mieszkańców obszarów wiejskich.

Podczas wywiadów zadawano również pytanie o satysfakcję z aktywności w zakresie usług turystycznych. Kwaterodawców proszono o określenie, czy są zadowoleni z prowadzonej działalności, o podanie przyczyn odpowiedzi twier-

dzącej lub przeczącej oraz o opisanie, na czym polegają ewentualne korzyści. Około 90% osób uznało, że są zadowoleni. Tym, co najczęściej sprawiało satysfakcję kwaterodawcom, były szeroko rozumiane kontakty społeczne: poznawanie nowych ludzi, spędzanie czasu w ciekawym towarzystwie itp. (tab. 15). Okazuje się, że byli zadowoleni z prowadzonej działalności głównie nie za przyczyną dochodów, które z niej uzyskiwali, ale ze względu na szerokie korzyści pozamaterialne. Warto tu przytoczyć niektóre wypowiedzi właścicieli kwater świadczące o ich stosunku do prowadzonej działalności: *dom tętni życiem, jest weselej w domu, jest rozrywka, poszerzamy grono znajomych, fajni ludzie, jest fajna atmosfera, można miło spędzić czas, bardzo lubimy gości, jest możliwość spotkania ciekawych osób, wymieniamy doświadczenia, można porozmawiać, można się nauczyć czegoś od ludzi*. Tego typu stwierdzenia powszechnie padały podczas wywiadów. Pozwalają one ocenić rolę, jaką działalność w zakresie usług noclegowych odgrywa w gospodarstwach domowych kwaterodawców. Nie dziwi fakt, że względy finansowe nie są wybitnie akcentowane jako korzyści z prowadzonej działalności, gdyż jak wcześniej stwierdzono, dochody z niej uzyskiwane nie są imponujące. Mimo to jednak przyjmowanie turystów przynosi wiele satysfakcji właścicielom kwater. Wielokrotnie opowiadali oni, że zaprzyjaźniają się ze swoimi gośćmi i długo utrzymują z nimi kontakty, a wręcz traktują ich jak rodzinę. Niektórzy respondenci wyrażali radość z faktu, iż dzięki prowadzonej działalności, mieszkając na wiejskich peryferiach kraju, mogą poznawać wykształconych, znanych ludzi z dużych miast. Chwalono się wręcz wpisami do ksiąg pamiątkowych dokonanyymi przez naukowców, dziennikarzy, muzyków, gości z zagranicy.

Dla niektórych prowadzona działalność była swego rodzaju remedium na samotność i sposobem spędzania wolnego czasu. Dotyczy to zwłaszcza emerytów lub osób zbliżających się do wieku emerytalnego, których dorosłe dzieci opuściły rodzinną wieś. Jak wspominali podczas wywiadów, dzięki przybywającym turystom mają towarzystwo i zajęcie. Zjawisko takie ma charakter bar-

Tabela 15. Przyczyny zadowolenia ankietowanych kwaterodawców z prowadzenia działalności w zakresie usług turystycznych

Przyczyna zadowolenia z prowadzonej działalności w zakresie usług turystycznych	Udział (%)
Nawiązywanie znajomości, kontakty z ludźmi	56
Nawiązywanie znajomości, kontakty z ludźmi oraz względy finansowe	20
Względy finansowe	10
Względy finansowe oraz inne (nie wymienione wyżej) przyczyny	1
Inne przyczyny lub brak podania przyczyny	13

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wywiadów.

dziej powszechny. J. Wojciechowska (2007) w swojej typologii sylwetek właścicieli usługodawców agroturystyki w Polsce, wyróżnia typ właścicieli w starszym wieku, dla których bardzo ważny jest efekt społeczny prowadzonej działalności, nie są oni nastawieni na rozwój własnego produktu turystycznego, nie podejmują aktywnych działań w tym zakresie. Podobny typ wśród kwaterodawców brytyjskich wyróżnili też G. Shaw i A. Williams (1998): usługodawcy reprezentujący jeden z trzech zidentyfikowanych typów to osoby emerytowane, wykorzystujące głównie istniejące, domowe zasoby w swoim produkcie turystycznym, w ograniczonym stopniu zaangażowane w jego rozwój i promocję.

W analizowanej grupie zanotowano tylko 4 przypadki wypowiedzi, w których wyrażono niezadowolenie z powodu zbyt małej liczby turystów. A przecież analiza liczby udzielanych noclegów pokazała, że ruch turystyczny w większości przypadków jest niewielki i wykorzystanie miejsc noclegowych w granicach kilku-kilkunastu procent. Można na tej podstawie domniemywać, że w wielu przypadkach dla kwaterodawców nie jest najważniejsze to, aby przyjeżdżało jak najwięcej osób. Celem ich nie jest maksymalizacja zysku, z czym koresponduje wniosek z wcześniejszych rozważań, że nie podejmują oni intensywnych działań w zakresie udoskonalania swojej oferty (opierając ją głównie na istniejących zasobach gospodarstw domowych).

Rozmowy z kwaterodawcami skłaniają do ogólnej refleksji nad tym, że świadczenie usług turystycznych na analizowanych obszarach nie jest typową aktywnością gospodarczą, lecz ma szerszy wymiar społeczny. Dotyczy to zwłaszcza obszarów typowo rolniczych, poza miejscowościami letniskowymi, gdzie agroturystyka była czymś nowym, ciekawym, czego warto spróbować. Stała się sposobem na spędzanie czasu, szukanie i utrzymywanie kontaktów towarzyskich.

Nie można jednak pominąć faktu, że jest też duża grupa kwaterodawców, którzy traktują prowadzoną działalność przede wszystkim w kategoriach ekonomicznych. Dotyczy to znanych miejscowości letniskowych (Nałęczów, Okuninka, Susiec, Zwierzyniec – patrz rozdział 7.3), gdzie kwaterodawcy częściej wymieniali finansowe motywy rozpoczęcia działalności oraz zadowolenie z finansowych jej efektów. Często zachęteni sukcesami ekonomicznymi inwestowali w kolejne obiekty turystyczne i rozwijali swoją działalność.

7.3. Studium przypadku. Gmina Zwierzyniec

Podstawowe informacje o gminie. Motywy wyboru gminy

Zwierzyniec jest gminą miejsko-wiejską położoną w powiecie zamojskim. Jej powierzchnia wynosi 15 678 ha, a liczba ludności 7239 (2007), z czego 45% zamieszkuje w mieście Zwierzyniec, natomiast pozostała część w dziesięciu

sołectwach. Według danych GUS liczba ludności w ostatnich kilku latach nieznacznie spadała. Pod względem fizyczno-geograficznym obszar gminy znajduje się na Roztoczu, miasto leży nad rzeką Wieprz stanowiącą granicę między Roztoczem Zachodnim i Środkowym.

Gmina Zwierzyniec została wybrana do analiz szczegółowych, gdyż należy do gmin o najwyższej aktywności kwaterodawców w skali analizowanych jednostek (wyższa liczba kwater prywatnych funkcjonuje tylko w Kazimierzu Dolnym, który nie znalazł się w grupie 36 analizowanych szczegółowo gmin). Jednocześnie Zwierzyniec reprezentuje typ gminy o bardzo korzystnych warunkach dla rozwoju turystyki (kod: 1,1,1). W ramach studium krótko przedstawione zostaną walory przyrodniczo-kulturowe i zagospodarowanie turystyczne gminy oraz – szczegółowo – oferta turystyczna kwater i aktywność indywidualna kwaterodawców (w odniesieniu do ogółu analizowanych w rozdziale 7.2 obiektów Lubelszczyzny).

Walory przyrodniczo-kulturowe

Gmina Zwierzyniec uzyskała najwyższą spośród analizowanych jednostek ocenę walorów przyrodniczo-kulturowych (wartość wskaźnika 0,44). Nieco ponad 50% jej powierzchni zajmuje Roztoczański Park Narodowy. Jest to największy ze wszystkich badanych gmin udział powierzchni objętej najwyższym statusem ochronnym. Jednocześnie niemal cały obszar Parku (90%) znajduje się właśnie w gminie Zwierzyniec. Roztoczański Park Narodowy obejmuje najcenniejsze przyrodniczo fragmenty Roztocza. Ponad 90% jego powierzchni zajmują lasy, wśród których największy udział ma zespół buczyny karpackiej, ponadto występują m.in. bory jodłowe (te dwa zbiorowiska są charakterystyczne dla regla dolnego Karpat), bory sosnowe, dąbrowy świetliste, grądy i inne. Na terenie gminy znajduje się ponadto fragment Szczebrzeszyńskiego Parku Krajobrazowego. Interesującym pod względem turystycznym obiektem jest kompleks stawów Echo o powierzchni 42 ha, z których największy wykorzystywany jest rekreacyjnie.

O urozmaiconej rzeźbie terenu gminy świadczy występowanie licznych form morfologicznych: ostańców w postaci kopulastych wzgórz o stromych zboczach, krawędzi wierzchowin, wydm, suchych dolin, wąwozów, garbów międziodoliny i itd. (*Ekofizjografia podstawowa miasta i gminy Zwierzyniec*, 2004).

Na terenie miasta Zwierzyniec znajdują się też liczne zabytki, w tym głównie obiekty związane z Ordynacją Zamojską. Warto wymienić: kościół „na wodzie” z pierwszej połowy XVIII wieku, budynki zespołu zarządu Ordynacji (gmach główny, pałac, oficyny), budynki rezydencji plenipotenty, obiekty XIX-wiecznego browaru i inne. Tradycje browarnicze stanowią niewątpliwą produkt markowy i walor turystyczny Zwierzynca. Poza miastem Zwierzyniec najciekaw-

szym zabytkiem wpisanym do wojewódzkiego rejestru jest zagroda wiejska w Guciowie.

Zagospodarowanie turystyczne

Baza noclegowa jest bogata, ale nie jest bardzo zróżnicowana. Zdecydowanie dominują kwatery prywatne (około 60), z których każdy dysponuje niewielką liczbą miejsc noclegowych (najczęściej do 20). Gmina Zwierzyniec plasuje się na drugim miejscu w województwie lubelskim (po Kazimierzu Dolnym) pod względem liczby kwater. Większość z nich koncentruje się w mieście, nie brakuje ich jednak również w okolicznych sołectwach (Sochy – 8, Obrocz – 6, Guciów – 2, Bagno – 2, Kosobudy – 1, Wywłoczka – 1). Pozostałe obiekty noclegowe na terenie gminy to: zespół domków kempingowych, dwa ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, jeden ośrodek wczasowy, kilka zajazdów (oferujących usługi gastronomiczne i noclegowe) oraz schronisko młodzieżowe. Ogólną liczbę miejsc noclegowych szacuje się na około tysiąc.

Dobrze rozwinięta jest sieć tras turystycznych – miasto Zwierzyniec stanowi węzeł szlaków pieszych i rowerowych. Ich gęstość na terenie gminy wynosi około 0,5 km/km². Przez obszar gminy przebiegają fragmenty głównych szlaków PTTK, trasy rowerowe lokalne i fragment centralnego szlaku rowerowego (będącego elementem sieci szlaków rowerowych regionu lubelskiego), a także ścieżki poznawcze: przyrodniczo-historyczne, krajobrazowa, dendrologiczna i inne. Wśród innych elementów zagospodarowania turystycznego warto wymienić obiekty Roztoczańskiego Parku Narodowego: ośrodek edukacyjno-muzealny, izbę leśną i udostępniony do zwiedzania dla turystów ośrodek hodowli konika polskiego.

Oferta turystyczna kwater i aktywność indywidualna kwaterodawców.

Ruch turystyczny w kwaterach

Aby rozpoznać ofertę turystyczną w obiektach, aktywność ich właścicieli na i wybrane cechy ruchu turystycznego, przeprowadzono 33 wywiady kwestionariuszowe z kwaterodawcami w trzech najważniejszych turystycznie miejscowościach (Zwierzyniec, Obrocz, Sochy). Badaniami objęto zatem około połowę wszystkich obiektów.

Ankietowani kwaterodawcy rozpoczynali działalność w latach 1995–2007. Najwięcej kwater z badanej grupy powstało w latach: 1998, 2000 (po 5) oraz w 2005 (6). Wzrost liczby kwater w kilkunastoletnim przedziale czasowym nie następował zatem systematycznie. Co ciekawe, struktura wieku właścicieli badanych kwater w Zwierzyncu była odmienna niż struktura wieku ogółu właścicieli badanych obiektów noclegowych Lubelszczyzny. W gminie tej stosunek liczby ankietowanych respondentów w wieku do 40 lat do liczby osób w wieku powyżej 50 lat był zbliżony, zatem usługi turystyczne cieszyły się relatywnie wyższym

zainteresowaniem osób młodszych (w badaniach prowadzonych na terenie całej Lubelszczyzny stosunek ten był jak 1:2).

Wśród analizowanych obiektów do rzadkości należały typowe gospodarstwa agroturystyczne. Rolnictwo stanowiło źródło dochodu dla zaledwie 2 spośród ankietowanych kwaterodawców. Ponad połowa z nich twierdziła, że źródłem dochodu ich gospodarstw domowych jest praca zarobkowa. Małe miasto, jakim jest Zwierzyniec, oferuje pewne możliwości zatrudnienia. Można przypuszczać, że mieszkańcy podejmują też pracę w niedalekim Zamościu i innych miastach. Jednocześnie prawie połowa ankietowanych deklarowała, że posiada gospodarstwo rolne o powierzchni od 1 do 6 hektarów.

Kwaterodawcy najczęściej akcentowali finansowe motywy rozpoczęcia działalności w zakresie usług turystycznych. Dla 26 spośród 33 ankietowanych chęć pozyskania dodatkowego dochodu była jedynym wymienianym lub jednym z dwóch wymienianych przez nich motywów rozpoczęcia działalności. Stanowi to udział znacznie wyższy niż dla ogółu ankietowanych kwaterodawców z 29 gmin (patrz rozdział 7.2). Nie jest to wynik zaskakujący. Zwierzyniec jest popularną miejscowością o dobrze rozwiniętej funkcji rekreacyjnej, zatem prowadzenie działalności w zakresie usług turystycznych jest powszechnie postrzegane jako aktywność o charakterze ekonomicznym.

Warto przyrzeć się ofercie obiektów noclegowych przygotowanej przez badanych kwaterodawców. Z wywiadów wynika, że zaledwie w 30% obiektów kwaterodawcy zajmowali się przygotowywaniem wyżywienia dla turystów. Jak wyżej wspomniano, wielu z nich pracuje poza domem, można więc przypuszczać, że brakuje im czasu na przyrządzanie posiłków dla gości. Większość nie posiada własnych produktów rolnych, które mogliby wykorzystywać do przygotowywania wyżywienia. Jednocześnie w Zwierzyncu funkcjonują ogólnodostępne obiekty gastronomiczne o różnym standardzie, z usług których korzystają turyści. Natomiast w prawie wszystkich badanych obiektach noclegowych (w 30 na 33) kwaterodawcy zapewniali turystom kuchnię do ich wyłącznej dyspozycji. Pokoje dla turystów w przypadku 28 z 33 badanych obiektów wyposażone były w telewizory. Jest to dobry wynik w porównaniu do wyniku uzyskanego dla grupy 103 obiektów z 29 gmin, analizowanych w rozdziale 7.2, gdzie pokoje z telewizorem oferowane były znacznie rzadziej. W przypadku jednej trzeciej zwierzynieckich kwater turyści mieli nawet dostęp do internetu. Stosunkowo wysoki był udział kwater, w których były pokoje z łazienkami. Niespełna 2/3 wszystkich analizowanych obiektów dysponowało takimi pokojami. Jest to także wynik znacznie wyższy niż dla ogółu kwater z 29 gmin. Zwierzyniec wyróżnia się zatem pozytywnie na tle przestrzeni turystycznej Lubelszczyzny pod względem standardów zakwaterowania prywatnego. Zwierzynieccy kwaterodawcy, funkcjonując w środowisku silnej konkurencji, starają się sprostać potrzebom rynku turystycznego, inwestują w swoje obiekty noclegowe i dostosowują je do

potrzeb turystów. Jest to przesłanka świadcząca o dobrych perspektywach rozwoju funkcji turystycznej w gminie.

Sprawdzono również, jak urozmaicona jest oferta badanych obiektów w Zwierzyńcu w zakresie atrakcji, zapewnienia turystom zajęć, możliwości spędzania wolnego czasu, oraz jak to kształtuje się w porównaniu do ogółu badanych kwater Lubelszczyzny. W przypadku połowy zwierzynieckich kwater dostępny był pokój lub plac zabaw dla dzieci. Jest to relatywnie mniejszy odsetek niż dla ogółu badanych obiektów. Słaba okazuje się oferta badanych zwierzynieckich kwater w zakresie dostępności urządzeń sportowych (wypożyczanie rowerów – 36%, boisko do sportów – 27%, wypożyczanie innych sprzętów sportowych – 12%). Zaledwie jeden z ankietowanych kwaterodawców mógł się pochwalić urozmaiconą i oryginalną ofertą sportową dla turystów. Przygotował dla nich saunę, siłownię, bilard, stół do tenisa.

Atrakcje związane z gospodarstwem rolnym (uczestnictwo w pracach gospodarskich, zakup płodów rolnych itp.) również należały do rzadkości (5 przypadków). Wiele z obiektów noclegowych to nowoczesne domy na osiedlach domków jednorodzinnych. Zwierzyniec nie jest więc miejscowością agroturystyczną. Również dostęp dla turystów do ogrodu owocowo-warzywnego również okazał się raczej sporadycznie spotykaną atrakcją. Podobnie z zajęciami związanymi z końmi. Tylko w trzech przypadkach kwaterodawcy posiadali te zwierzęta, natomiast w dziewięciu przypadkach – zadeklarowali organizowanie kuligów, przejażdżek bryczką itp. (dzięki współpracy z organizatorami takich usług). Jakiegokolwiek inne atrakcje, usługi czy ciekawe produkty turystyczne należały do rzadkości.

Analizowane kwatery nie miały zatem na ogół wiele do zaoferowania poza dość dobrze wyposażonymi pokojami (łazienki, internet, telewizory), placem zabaw dla dzieci, ewentualnie rowerami i miejscem na grilla na posesji. Na stronach internetowych kwaterodawcy reklamowali, jako atuty swoich obiektów, ich położenie w sąsiedztwie atrakcji turystycznych (lasu, zalewu, zabytków). Wykorzystują więc rentę położenia – to walory okolicy mają przyciągać turystów, a rola kwaterodawców polega przede wszystkim na zapewnieniu im warunków bytowych na odpowiednim poziomie. Okazuje się zatem, że to wystarczy, aby utrzymać się na rynku, nawet nie mając pomysłu na ciekawy produkt turystyczny. Ponadto w Zwierzyńcu funkcjonują różne inne obiekty infrastruktury turystycznej, które stwarzają turystom możliwości spędzania czasu.

Podobnie jak kwaterodawcy z innych terenów Lubelszczyzny, właściciele kwater w Zwierzyńcu stosowali różnorodne formy promocji. Niemal wszyscy ankietowani reklamowali się w internecie. Dość wysoki był poziom uczestnictwa ankietowanych kwaterodawców w publikacjach promocyjnych o różnym zasięgu, w szczególności tych wydawanych przez stowarzyszenia agroturystyczne. Wysoki był zwłaszcza udział tych, którzy reklamowali się w folderach

o zasięgu ogólnopolskim (63%) na tle ogółu kwaterodawców z 29 gmin (tylko 44% z nich partycypowało w tych wydawnictwach). Przytoczone wartości procentowe korespondują z wnioskiem wysuwany już wcześniej, że kwaterodawcy w Zwierzyńcu traktują wynajem pokoi jako działalność nastawioną na zysk, w związku z tym inwestują w reklamę o jak najszerszym zasięgu, aby przyciągnąć jak najwięcej turystów. Natomiast stosunkowo niższy, w porównaniu do ogółu kwaterodawców z 29 gmin, był udział tych zwierzynieckich kwaterodawców, którzy reklamowali się w folderach o zasięgu lokalnym i regionalnym.

Ulotki i własne wizytówki były umiarkowanie popularne wśród ankietowanych kwaterodawców w Zwierzyńcu (42% właścicieli obiektów posiadało je). Można było spodziewać się wyższego udziału, mając na uwadze znaczący poziom profesjonalizmu gestorów bazy noclegowej funkcjonujących w tej typowo turystycznej przestrzeni. Zbliżony był udział kwaterodawców reklamujących się na szyldach w okolicy (40%), natomiast częściej reklamowali się oni w Polskich Książkach Telefonicznych (51%). Sporadyczne były przypadki promocji w innych typach materiałów reklamowych (np. zamieszczanie ogłoszeń w prasie zadeklarowało tylko 3 respondentów).

Generalnie należy stwierdzić, że kwaterodawcy zwierzynieccy, w porównaniu do ogółu kwaterodawców reprezentujących różne typy przestrzeni turystycznej Lubelszczyzny, stawiali na reklamę bardziej kosztowną, ale też bardziej skuteczną lub nastawioną na odbiorcę z poza regionu – w ogólnopolskich folderach, ogólnopolskich wielobranżowych książkach telefonicznych, czy na szyldach przy drogach, dzięki którym pozyskują turystów szukających noclegu na miejscu.

W gminie funkcjonuje prężne stowarzyszenie agroturystyczne, posiadające swoją stronę internetową, wydające foldery, współpracujące z różnymi podmiotami, np. administracją parku narodowego, urzędem gminy. Badania pokazały, że 24 spośród 33 ankietowanych kwaterodawców należy do stowarzyszenia. Jest to bardzo zbliżony udział (73%) do udziału kwaterodawców przynależących do stowarzyszeń w szerokiej grupie ankietowanych z 29 gmin (76%). Natomiast inaczej kształtuje się kwestia współpracy z ośrodkami doradztwa rolniczego. W Zwierzyńcu niespełna 1/3 respondentów deklarowała współpracę i kontakty z ODR (doradztwo w sprawie pożyczek, szkolenia). Wynik taki był spodziewany, gdyż większość kwater nie jest własnością rolników, do których wsparcie tych instytucji jest skierowane. Znaczący był natomiast w Zwierzyńcu udział kwaterodawców, którzy w sprawach związanych z turystyką kontaktowali się z administracją parku narodowego (ponad 50%) – siedziba parku znajduje się w tym mieście. Współpraca odbywała się poprzez stowarzyszenie, którego jednym z pól aktywności było organizowanie spotkań z ważnymi z punktu widzenia turystyki instytucjami. Z drugiej strony fakt, że większość ankietowanych zadeklarowała kontakty z przedstawicielami administracji parku narodowego,

świadczy o zaangażowaniu kwaterodawców w działania stowarzyszenia, ich uczestnictwie w zebraniach i spotkaniach, co jest na pewno pozytywnym aspektem prowadzonej działalności.

Kontakty w sprawach związanych z turystyką z urzędem gminy kształtowały się na podobnym poziomie wśród zwierzynieckich respondentów, jak wśród ogółu ankietowanych kwaterodawców z 29 gmin. Kontakty te miały na celu głównie dopełnienie obowiązków formalnych, ponadto dotyczyły one reklamy, dofinansowania folderów itp. Część kwaterodawców nie była zadowolona z poziomu zaangażowania samorządu lokalnego w sprawy turystyki. Ponad 1/3 z nich wskazała niskie zainteresowanie sprawami turystyki samorządu lokalnego jako jedną z trzech głównych barier jej rozwoju w gminie. Kwaterodawcy ze Zwierzyńca nie wyróżniali się również znacząco spośród ogółu kwaterodawców z 29 gmin pod względem nawiązywania kontaktów z biurami podróży czy innymi instytucjami. Zaledwie czterech z nich deklarowało, że nawiązali współpracę z biurem podróży (dotyczącą pośrednictwa w organizacji wycieczek na Ukrainę dla swoich gości), natomiast trzech kwaterodawców wspomniało o kontaktach w sprawach związanych z turystyką z ARiMR.

Podobnie jak w przypadku ogółu kwater z całej Lubelszczyzny, mniej niż jedna trzecia ankietowanych w gminie Zwierzyniec korzystała z kredytów na inwestycje w obiekty noclegowe. Dość zaskakujące były natomiast odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące planów na rozwój działalności w zakresie usług turystycznych. Można było spodziewać się, że z uwagi na obiecujące perspektywy rozwoju turystyki w gminie, kwaterodawcy będą również planowali dalsze doskonalenie własnego produktu turystycznego i rozwój działalności. Tymczasem 2/3 z nich udzieliła na pytanie o plany odpowiedzi negatywnych, z przyczyn finansowych, niedostatku wolnej przestrzeni, braku „rąk do pracy” i innych. Ciekawe były również odpowiedzi na pytanie, czy w najbliższej rodzinie respondenta są osoby (w szczególności dzieci) zainteresowane prowadzeniem działalności w zakresie usług turystycznych w Zwierzyńcu. Okazuje się, że niespełna połowa (14) odpowiedzi była pozytywna. Jest to jedna z przesłanek świadczących o tym, że można spodziewać się powstawania nowych obiektów noclegowych na terenie badanej gminy.

Kwaterodawców zapytano o liczbę udzielanych rocznie noclegów na jedno miejsce oraz ogółem. Wyniki pokazują, że sytuacja pod tym względem kształtowała się korzystniej w Zwierzyńcu w porównaniu do ogółu obiektów noclegowych z 29 gmin (tab. 16). Z danych zamieszczonych na wykresie (ryc. 41) wynika, że wśród badanych obiektów w gminie Zwierzyniec największy był udział tych, w których udzielono 20–40 noclegów na jedno miejsce, podczas gdy wśród analizowanych obiektów z 29 gmin Lubelszczyzny największy udział stanowiły te, w których udzielono 0–20 noclegów na jedno miejsce na rok (ryc. 39). Relatywnie wysoki był odsetek kwater, w których liczba udzielonych

Tabela 16. Wybrane mierniki ruchu turystycznego w kwaterach prywatnych w gminie Zwierzyniec i w grupie 29 gmin z różnych części Lubelszczyzny

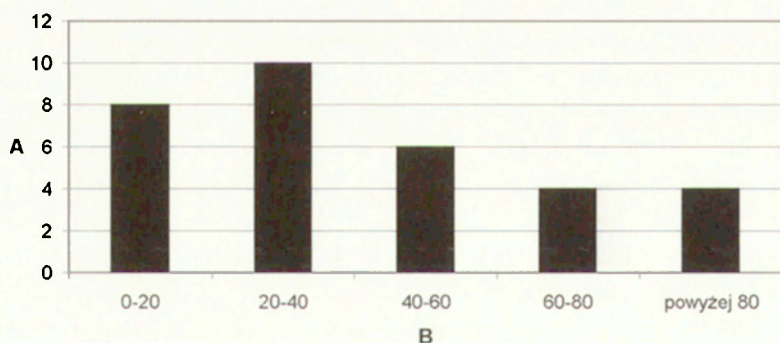
Miernik	Gmina Zwierzyniec (33 obiekty noclegowe)	Wszystkie analizowane gminy (103 obiekty noclegowe w 29 gminach)
Srednia liczba udzielonych noclegów na jedno miejsce na rok w badanych obiektach noclegowych	52,6	37,6
Mediana liczby udzielonych noclegów na jedno miejsce na rok w badanych obiektach noclegowych	36	30
Udział badanych obiektów, w których liczba udzielonych noclegów na jedno miejsce na rok wynosiła powyżej 50	0,4	0,23

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wywiadów.

w roku noclegów wyniosła powyżej 800 (ryc. 42), w porównaniu do analizowanych kwaterach z 29 gmin (ryc. 38). Tu zdecydowanie dominowały obiekty mieszczące się w najniższej klasie pod względem liczby udzielanych noclegów.

Przeciętny udział dochodów z usług turystycznych w budżetach gospodarstw domowych kwaterodawców również był wyższy w Zwierzyńcu (24%) niż w pozostałych obszarach (19%). Różnica jest wprawdzie niewielka, co wytłumaczyć można tym, iż dochody mieszkańców w pozostałych rolniczych gminach są prawdopodobnie generalnie niższe niż w Zwierzyńcu. Ponadto, w zakres usług większości analizowanych kwater Lubelszczyzny wchodziło też wyżywienie, którego na ogół nie oferowali zwierzynieccy kwaterodawcy.

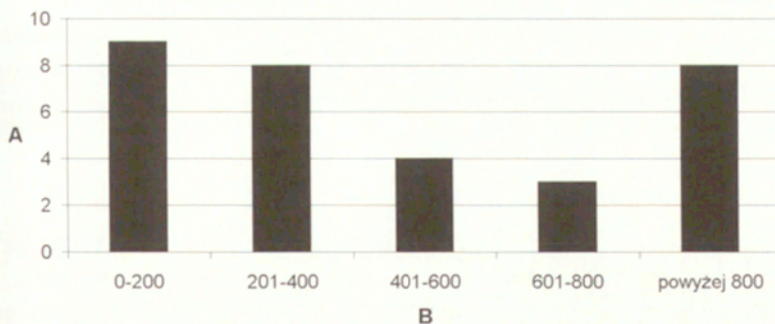
Kwaterodawców w Zwierzyńcu pytano również o tendencje w ruchu turystycznym w ich obiektach noclegowych w latach 2004–2007. Okazuje się, że dwa

Ryc. 41. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych w Zwierzyńcu, 2006

A – liczba kwater prywatnych, B – liczba udzielonych rocznie noclegów na jedno miejsce
Overnight stays provided to tourists in the studied private accommodation establishments in Zwierzyniec per one bed-place, 2006

A – number of private accommodation establishments, B – number of overnight stays provided to tourists per one bed-place

Ryc. 42. Udzielone rocznie noclegi w badanych kwaterach prywatnych w Zwierzyńcu, 2006

A – liczba kwater prywatnych, B – liczba udzielonych rocznie noclegów

Overnight stays provided to tourists in the studied private accommodation establishments in Zwierzyńcu, 2006

A – number of private accommodation establishments, B – number of overnight stays provided to tourists

razy więcej było tych, którzy wskazali na wzrost liczby przybywających turystów w tym okresie niż tych, którzy stwierdzali tendencję przeciwną. W przypadku jednej trzeciej badanych kwater ruch turystyczny pozostawał na jednakowym poziomie. Ze stosunkowo wysokim ruchem turystycznym w zwierzynieckich kwaterach korespondują odpowiedzi ich właścicieli na pytanie o zadowolenie z prowadzonej działalności (tab. 17). Większość z nich uznała, że zadowoleni są z efektów finansowych. Mniejsze znaczenie odgrywały korzyści niematerialne, w szczególności satysfakcja z nawiązanych kontaktów z ludźmi. Inaczej wyniki te kształtowały się w grupie badanych kwater z 29 gmin Lubelszczyzny, gdzie

Tabela 17. Przyczyny zadowolenia/niezadowolenia ankietyowanych kwaterodawców w Zwierzyńcu z prowadzenia działalności w zakresie usług turystycznych

Satysfakcja z prowadzonej działalności	Przyczyna	Liczba odpowiedzi
tak	Względy finansowe	10
tak	Względy finansowe, nawiązywanie znajomości i kontakty z ludźmi	9
tak	Nawiązywanie znajomości i kontakty z ludźmi	5
tak	Inne przyczyny	3
tak	Względy finansowe, nawiązywanie znajomości i kontakty z ludźmi oraz inne przyczyny	1
nie	Niezadawalający dochód	2
nie	Niskie zainteresowanie turystów	2

Objaśnienia: liczba odpowiedzi łącznie wyniosła 32, od jednego kwaterodawcy nie uzyskano odpowiedzi.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wywiadów

zadowolenie kwaterodawców było związane głównie z aspektami społecznymi. Wynajem kwater w Zwierzyńcu ma więc dla ich właścicieli większe znaczenie ekonomiczne niż przeciętnie dla kwaterodawców reprezentujących różne części Lubelszczyzny.

Podsumowanie i wnioski

- Badane kwatery w Zwierzyńcu charakteryzował dość dobry (na tle badanych obiektów Lubelszczyzny) standard w zakresie wyposażenia pokoi. Niski natomiast był stopień urozmaicenia oferty pod względem atrakcji, możliwości spędzania wolnego czasu, zapewnienia wyżywienia.
- Kwaterodawcy zwierzynieccy częściej niż badani kwaterodawcy Lubelszczyzny promowali się w publikacjach o zasięgu ogólnopolskim.
- Ruch turystyczny w badanych zwierzynieckich kwaterach był stosunkowo wysoki na tle ogółu badanych kwater prywatnych Lubelszczyzny. Dzięki reńcie położenia nawet te kwatery, których właściciele nie stworzyli ciekawych produktów turystycznych, ale wynajmowali pokoje o zadowalającym standardzie, cieszyły się znaczącym zainteresowaniem turystów.
- Funkcja turystyczna w Zwierzyńcu będzie się prawdopodobnie rozwijać. W przeciwieństwie do większości analizowanych w niniejszej pracy gmin, turystyka ma tu realne znaczenie ekonomiczne dla mieszkańców.
- Należy się spodziewać dalszej marginalizacji typowej agroturystyki, w rozumieniu świadczenia usług turystycznych w czynnych gospodarstwach rolnych.

8.

Podsumowanie i wnioski

Rozpoznanie i ocena aktywności samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki

Postrzeganie przez samorządy lokalne turystyki jako kierunku rozwoju gmin było powszechne – we wszystkich badanych gminach cele, zadania lub inne zapisy dotyczące planowanego rozwoju turystyki zamieszczono w dokumentach strategicznych. Tylko w przypadku jednej gminy stwierdzono bardzo małe znaczenie turystyki w planowaniu strategicznym, natomiast dla 70% jednostek znaczenie turystyki w planowaniu strategicznym określono jako umiarkowane, duże lub bardzo duże. Badane gminy objęła popularna moda na planowanie turystyki jako ważnego filaru wielofunkcyjności wsi. Lokalne władze wierzą w wartość kapitału przyrodniczego i kulturowego swoich gmin i w możliwości jego wykorzystania turystycznego w sensie ekonomicznym. Niestety, jest to często zupełnie nieuzasadnione. Planowanie rozwoju turystyki jest w wielu przypadkach niedopasowane do realiów społeczno-gospodarczych i przyrodniczo-kulturowych gmin.

Wśród projektowanych przedsięwzięć sprzyjających podnoszeniu atrakcyjności turystycznej gmin najczęściej pojawiały się plany budowy różnorodnych obiektów sportowych, wytyczania tras turystycznych, odnowy i budowy zbiorników wodnych nadających się do rekreacji i odnowy zabytków.

Rola samorządów lokalnych w zakresie inwestowania w przestrzeń turystyczną nie jest znacząca, mimo „hojnych” deklaracji zapisanych w dokumentach strategicznych. We wszystkich gminach inwestowano głównie w infrastrukturę techniczną. Naprawa wieloletnich zaniedbań w tym zakresie jest przy skromnych budżetach gmin dużym wyzwaniem. Stosunkowo często inwestowano w obiekty infrastruktury paraturystycznej, np. sportowe (ale głównie przy szkolenie, a więc nie tworzone z myślą o turystach) oraz w poprawę estetyki i funkcjonalności przestrzeni. Wkład gmin w realizację infrastruktury typowo turystycznej polegał przede wszystkim na wytyczaniu i oznakowaniu tras turystycz-

nych. Wyróżniającym się w zakresie proturystycznych inwestycji przykładem gminy jest Janów Lubelski (studium przypadku), gdzie dzięki sprawności administracji lokalnej i znaczącym dochodom gminy realizowano liczne proturystyczne inwestycje i profesjonalnie przygotowywano tereny pod zagospodarowanie turystyczne.

Badane samorzady powszechnie stosowały instrumenty wsparcia aktywności mieszkańców. Prawie we wszystkich gminach organizacje społeczne działające na rzecz turystyki lub promocji gminy otrzymywały pomoc finansową i organizacyjną, podobnie wspierane były przez samorząd lokalne imprezy, które sprzyjają integracji społeczności, stanowią potencjalną atrakcję turystyczną i pełnią funkcje promocyjne. Dobrym przykładem jest tu samorząd gminy Hrubieszów (studium przypadku), który skutecznie inicjował lub wspierał aktywność społeczności sołeckich, co uwarunkowało realizację przedsięwzięć podnoszących atrakcyjność turystyczną gminy.

W zdecydowanej większości badanych gmin powołano jednostki organizacyjne, które wykonywały zadania z zakresu promocji i turystyki. Około 2/3 samorządów gmin współrealizowało szkolenia dla kwaterodawców. Badane gminy były zróżnicowane pod względem podejmowania przez samorzady lokalne współpracy (związanej z rozwojem turystyki) z innymi podmiotami. Współpraca miała znaczenie w tworzeniu elementów infrastruktury turystycznej, promocji, tworzeniu koncepcji rozwoju turystyki itd. Wzorcową gminą pod tym względem okazał się Janów Lubelski, gdzie samorząd podejmował wspólne działania na rzecz turystyki z szeregiem podmiotów lokalnych i zewnętrznych, instytucjonalnych i społecznych. Najpowszechniej stosowanymi przez badane gminy instrumentami promocji były: publikacja folderów i innych niewielkich wydawnictw oraz zamieszczanie informacji turystycznej na stronach internetowych gmin. Rzadziej samorzady inicjowały utworzenie punktu informacji turystycznej, nawiązywały kontakt z mediami czy organizowały (współorganizowały) wyjazdy na targi i wystawy. Działania w zakresie promocji były wprawdzie różnorodne, ale ich faktyczna rola w kreowaniu marki turystycznej i popularyzacji obszarów jest niewielka, zwłaszcza jeśli działania te nie są skoordynowane na poziomie ponadlokalnym.

Spośród analizowanych 36 gmin w grupie tych najaktywniejszych, które uzyskały wartość wskaźnika powyżej 4, znalazły się: Janów Lubelski, Wola Uhruska, Hrubieszów, Włodawa, Zwierzyniec, Wojciechów, Szczepieszyn i Zamość. Były to głównie gminy miejsko-wiejskie lub wiejskie – położone w sąsiedztwie miast, posiadające relatywnie dobrą sytuacją ekonomiczną lub tradycje turystyczne. Wśród nich znalazły się jednostki położone na Roztoczu, Polesiu Lubelskim, Płaskowyżu Nałęczowskim oraz w innych częściach Lubelszczyzny.

Generalnie można zauważyć dysproporcje pomiędzy planowanym, oczekiwanym wizerunkiem przestrzeni turystycznej badanych obszarów, a skutecznością

(w rozumieniu efektywnej aktywizacji turystycznej) realizowanych działań. Nawet wśród gmin, w których różnorodność działań samorządów na rzecz turystyki była znacząca, nieliczne były jednostki, w których turystyka stanowiła znaczący filar gospodarek lokalnych. Ponadto trzeba zaakcentować fakt, że spośród działań sprzyjających rozwojowi turystyki podejmowanych przez samorządy lokalne badanych obszarów niewiele było poważnych, kosztownych inwestycji, realizowanych *stricto* pod kątem wykorzystania turystycznego.

Budowanie funkcji turystycznej i kreowanie popytu wymaga zarówno wieloletnich intensywnych, komplementarnych działań w skali ponadlokalnej, z udziałem liczących się w kraju podmiotów branży turystycznej oraz dużych nakładów, jak i czynnego zaangażowania miejscowej społeczności. Samorządy lokalne powinny budować wielokierunkowe relacje i kompleksową współpracę na rzecz turystyki z różnymi podmiotami. Doraźne, przypadkowe i rozproszone działania lokalnych liderów nie przynoszą oczekiwanych efektów.

Władze regionalne i lokalne powinny bardziej realistycznie potraktować możliwości rozwoju turystyki wiejskiej w województwie. Powszechne traktowanie turystyki jako uniwersalnego „lekarstwa” na problemy wsi jest podejściem niedojrzałym i nie należy podtrzymywać dłużej złudzeń, że turystyka może mieć znaczenie ekonomiczne na znacznych obszarach Lubelszczyzny. Należy rozważyć weryfikację istniejącego planu zagospodarowania przestrzennego w zakresie zasięgu stref najwyższej atrakcyjności turystycznej. Obszary w obecnych granicach stref są zbyt zróżnicowane, aby realizować ustalone dla nich jednolicie kierunki rozwoju funkcji turystycznej.

Rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki a wybranymi cechami przestrzeni turystycznej gmin

Badane gminy były zróżnicowane pod względem relacji między walorami przyrodniczo-kulturowymi, poziomem zagospodarowania turystycznego, warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi i aktywnością samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki. Cechy te występowały w różnorodnych układach, co pokazano w podrozdziale prezentującym aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki na tle typologii gmin. Tym niemniej okazało się, że silny był związek pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych na rzecz turystyki w badanych gminach a poziomem zagospodarowania turystycznego tych jednostek. Samorządy lokalne działały na rzecz wspierania turystyki zwłaszcza tam, gdzie funkcja turystyczna była już stosunkowo rozwinięta. Ponadto stwierdzono, że istniał silniejszy związek pomiędzy aktywnością samorządów lokalnych gmin a warunkami ekonomiczno-infrastrukturalnymi, niż pomiędzy aktywnością samorządów a walorami przyrodniczo-kulturowymi gmin. Zestawienie wyników badania aktywności samorządów lokalnych z typologią gmin dało podstawy do stwierdzenia, że im mniej korzystne były warunki dla rozwoju

turystyki badanych obszarów, tym niższa była aktywność samorządów na rzecz jej rozwoju (w ujęciu zgeneralizowanym). W analizowanej grupie gmin znalazły się wprawdzie takie jednostki, w których działania samorządów na rzecz turystyki były znaczące, mimo bardzo niekorzystnych warunków dla jej rozwoju (Hrubieszów, Wojciechów) oraz takie, w których działania te były niewystarczające w relacji do istniejącego potencjału (np. Uścimów). Jednak w grupie 36 gmin było tylko kilka jednostek o wyraźnych dysproporcjach w tym zakresie.

Największą rolę w rozwoju turystyki samorządy lokalne będą prawdopodobnie dalej odgrywać w gminach stosunkowo zamożnych, miejsko-wiejskich i podmiejskich, o relatywnie dobrze rozwiniętej infrastrukturze turystycznej (np. Janów Lubelski, Zwierzyniec, Włodawa, Nałęczów, Krasnobród, Józefów). To jednostki, które w skali analizowanych obszarów wyróżniają się pod względem aktywności gospodarczej mieszkańców, rozwoju usług, dochodów. Korzystna sytuacja ekonomiczna tych gmin umożliwi realizację przez samorządy różnorodnych przedsięwzięć, zwłaszcza tych najbardziej kosztownych, jak budowa profesjonalnych obiektów turystycznych i rekreacyjnych. Ponadto sprzyja ona zainteresowaniu inwestorów zewnętrznych, a istniejące tradycje rozwoju turystyki sprzyjają dalszej aktywności społeczności lokalnej w tym zakresie.

Najmniejszą rolę w rozwoju turystyki będą prawdopodobnie mieć samorządy lokalne w peryferyjnych, typowo rolniczych gminach, o słabych tradycjach turystycznych. Mimo, iż perspektywy rozwoju turystyki na tych obszarach akcentowano w planach rozwoju i strategiach na poziomie regionalnym i lokalnym, nie należy spodziewać się znacznych zmian w tym zakresie. Słaba sytuacja ekonomiczna takich gmin będzie barierą dla podejmowania poważnych, systematycznych kroków w kierunku rozwoju funkcji turystycznej, nawet mimo ewentualnych dobrych chęci ekip samorządowych w tym zakresie. Drobne, doraźne działania, które realizować można najmniejszym kosztem, nie przyniosą efektów w postaci liczących się na rynku turystycznym produktów. Ponadto dotychczasowe obserwacje pokazują, że w gminach typowo rolniczych, nawet tych oferujących pewien zestaw walorów turystycznych, trudno spodziewać się znaczącej aktywności mieszkańców i inwestorów w zakresie branży turystycznej, mimo zachęt ze strony samorządów. Sceptycznie należy zatem podchodzić do popularnych haseł mówiących o turystyce jako szansie rozwoju obszarów tradycyjnie rolniczych.

Rozpoznanie i ocena aktywności kwaterodawców w skali gmin

Aktywność kwaterodawców, rozumiana jako działalność polegająca na świadczeniu usług turystycznych (zwłaszcza noclegowych), była rozwinięta w małym stopniu na analizowanych obszarach. W niespełna 1/3 badanych gmin liczba kwater prywatnych wynosiła co najmniej 10. Na stosunkowo atrakcyjnych obszarach Roztocza i Polesia (w zasięgu najwyższej strefy atrakcyjności turystycznej

wyznaczonej w planie zagospodarowania przestrzennego województwa), istniały gminy, w których nie było żadnego obiektu noclegowego lub funkcjonowały pojedyncze kwatery. Były także obszary poza tą strefą, gdzie w wyniku akcji popularyzacji agroturystyki trwających od lat 90-tych pewna grupa mieszkańców wsi zdecydowała się na rozpoczęcie działalności w zakresie usług turystycznych. Ostatecznie pozostało co najwyżej po kilku kwaterodawców na gminę (np. Horodło, Hrubieszów, Dubienka, Hanna, Wojciechów, Skierbieszów). Przy tak niewielkiej liczbie obiektów noclegowych trudno mówić o istotnym znaczeniu turystyki w gospodarkach tych gmin. Na obszarach typowo rolniczych, poza regionalnymi ośrodkami turystycznymi, turystyka pozostanie zjawiskiem marginalnym, mimo ambitnych planów jej rozwoju. Nie należy oczekiwać wykształcenia dużych stref aktywności turystycznej, nakreślonych w *Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*.

Gminy położone w rejonie Płaskowyżu Nałęczowskiego (z Janowcem) oraz gminy roztoczańskie charakteryzowały się wyższą aktywnością mieszkańców w zakresie świadczenia usług noclegowych niż gminy Polesia. Na Roztoczu liczne kwatery prywatne koncentrowały się w kilku miejscowościach (Zwierzyniec, Susiec, Krasnobród, Górecko) i ich sąsiedztwie, przy czym znaczący udział miały kwatery nie będące agroturystycznymi. Na obszarach Polesia kwatery prywatne występowały nielicznie, w dużym rozproszeniu (z wyjątkiem Włodawy i Woli Uhruskiej) i większy był tu udział gospodarstw agroturystycznych.

Rozpoznanie i ocena oferty turystycznej kwater i aktywności indywidualnej kwaterodawców

Kwatery prywatne były zróżnicowane pod względem oferowanych usług, atrakcji oraz wyposażenia. Niemniej jednak możliwe było wyróżnienie w analizowanym zbiorze obiektów pewnych cech typowych, powszechnie występujących. Najczęściej wymieniane elementy oferty to: możliwość korzystania przez turystów z ogrodu owocowo-warzywnego, dostęp do publikacji turystycznych oraz wypożyczanie sprzętu sportowo-rekreacyjnego. Powszechnie dostępne w badanych obiektach noclegowych były też: całodzienne wyżywienie, kuchnia dla gości, telewizory w pokojach, urządzenia do zabawy dla dzieci. Należy zauważyć, że oferta tych usług i atrakcji nie wymaga istotnych nakładów, dużego zaangażowania, ani innowacyjnych pomysłów ze strony kwaterodawcy. Turystom oferuje się na ogół wykorzystanie istniejących zasobów gospodarstwa domowego. Brak zaangażowania większości kwaterodawców w tworzenie profesjonalnych, oryginalnych produktów turystycznych jest niekorzystne z punktu widzenia perspektyw rozwoju turystyki na obszarach poza regionalnymi ośrodkami turystycznymi. Można oczekiwać, że konkurencyjne, rozwojowe produkty turystyczne będą powstawać sporadycznie i punktowo, w efekcie inicjatyw podejmowanych przez lokalnych liderów, pasjonatów turystyki, społeczników czy akty-

wizacji grup mieszkańców. Trudne do identyfikacji czynniki społeczno-kulturowe będą miały prawdopodobnie większy wpływ na lokalizację wspomnianych produktów turystycznych niż walory turystyczne.

W ramach działań promocyjnych ankietowani kwaterodawcy najczęściej reklamowali się: w różnych serwisach internetowych, w lokalnych i regionalnych publikacjach promocyjnych oraz wydawali własne ulotki lub wizytówki. Dość szerokiemu spektrum form promocji sprzyjało wsparcie ze strony instytucji publicznych. Ankietowani powszechnie uczestniczyli w szkoleniach, zrzeszali się w stowarzyszenia, współpracowali z organizacjami i instytucjami (przede wszystkim z ośrodkami doradztwa rolniczego, urzędami gmin). Rzadko natomiast korzystali z instrumentów wsparcia finansowego czy decydowali się na kategoryzację kwater. Generalnie należy stwierdzić, że kwaterodawcy podejmowali głównie takie formy aktywności, które nie wiązały się z koniecznością ponoszenia znaczących kosztów.

Rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością kwaterodawców w skali gmin oraz aktywnością indywidualną kwaterodawców i ofertą turystyczną kwater, a wybranymi cechami przestrzeni turystycznej gmin

Aktywność kwaterodawców w skali gmin była w umiarkowanym stopniu związana z walorami przyrodniczo-kulturowymi (współczynnik korelacji Pearsona pomiędzy liczbą kwater prywatnych w poszczególnych gminach a wskaźnikiem walorów przyrodniczo-kulturowych tych jednostek wyniósł 0,52). Badania aktywności kwaterodawców w skali gmin pokazały, w grupie gmin, które co najmniej od lat 80-tych cechowały się rozwojem infrastruktury turystycznej, porównywalny był udział tych o wysokiej, jak i o niskiej aktywności kwaterodawców współcześnie. Natomiast na obszarach o słabych tradycjach rozwoju turystyki zdecydowana większość gmin charakteryzowała się niską aktywnością kwaterodawców (lub jej brakiem) współcześnie. Tym samym czytelny związek między tradycjami rozwoju turystyki a współczesną aktywnością kwaterodawców widoczny był tylko w przypadku gmin tradycyjnie nieturystycznych.

W gminach, w których zakwaterowanie prywatne współcześnie się dobrze rozwija, zjawiska turystyczne miały miejsce już co najmniej od lat 80-tych i obszary te osiągnęły już wtedy popularność na rynku turystycznym (Kazimierz Dolny, Nałęczów, Zwierzyniec, Krasnobród, Susiec, Włodawa, Wola Uhruska). Współczesna aktywność podmiotów lokalnych na rzecz turystyki jest więc tylko naturalną kontynuacją rozwoju funkcji turystycznej z poprzednich lat.

W wyniku badań oferty turystycznej kwater i aktywności indywidualnej kwaterodawców ustalono, że częściej oferowali oni atrakcje turystyczne we własnym zakresie tam, gdzie był niedostatek tych atrakcji w okolicy. Były to głównie elementy oferty związane z przestrzenią i zasobami gospodarstwa rolnego, które przeznacza się na wykorzystanie turystyczne. Najbardziej urozmaiconą ofertę

proponowali turystom kwatery funkcjonujący na terenach typowo rolniczych, położonych poza tradycyjnymi miejscowościami letniskowymi. W grupie obiektów noclegowych położonych w sąsiedztwie parku narodowego, jeziora oraz w miejscowościach uzdrowiskowych i wokół nich, różnorodność oferty turystycznej okazała się niższa niż dla grupy obiektów wymienionych wyżej. W miejscowościach typowo turystycznych kwatery raczej koncentrowali się na poprawie standardu obiektu (np. wyposażając pokoje w łazienki) niż na kreowaniu atrakcji. Dobrym przykładem jest tu gmina Zwierzyniec, analizowana w ramach studium przypadku. Wśród zwierzynieckich kwater wysoki był, na tle pozostałych badanych obiektów Lubelszczyzny, udział tych dysponujących łazienkami i telewizorem w pokojach, rzadko natomiast proponowano tam turystom dodatkowe atrakcje na terenie kwatery, możliwości spędzania wolnego czasu. Miejscowości takie jak Zwierzyniec mają dobre perspektywy rozwoju turystyki i oczekiwać tu można dalszej koncentracji kwater prywatnych, mimo umiarkowanego zaangażowania ich właścicieli w przygotowanie atrakcji dla turystów.

Nie stwierdzono wyraźnych związków pomiędzy różnorodnością form promocji badanych kwater a cechami przestrzeni turystycznej, w której funkcjonowały.

Zestawienie wyników badania aktywności kwaterodawców z typologią gmin pokazało, że w gminach cechujących się bardzo korzystnymi warunkami dla rozwoju turystyki (w ujęciu syntetycznym) wysoki był udział kwater, dla których wartość wskaźnika oferty turystycznej i aktywności kwaterodawców była niska. Natomiast w grupie gmin o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki, znaczący był udział kwater, dla których wartość wskaźnika oferty turystycznej i aktywności kwaterodawców była wysoka. Wyniki badań nie dały jednak czytelnych podstaw do stwierdzenia, że im mniej korzystne warunki dla rozwoju turystyki w gminie tym wyższa aktywność indywidualna i szersza oferta turystyczna kwater.

Rozpoznanie związków pomiędzy aktywnością indywidualną kwaterodawców i ofertą turystyczną kwater a natężeniem ruchu turystycznego w kwaterach

Zależności pomiędzy różnorodnością oferty turystycznej obiektów noclegowych a natężeniem ruchu turystycznego w tych obiektach, mierzonym liczbą udzielanych noclegów (bezwzględna oraz w stosunku do liczby miejsc noclegowych), nie były silne i jednoznaczne. Niemniej jednak stwierdzono, że w grupie obiektów o największym stopniu urozmaicenia oferty natężenie ruchu turystycznego było najwyższe. Podobnie było w przypadku działań promocyjnych. Obiekty najlepiej promowane osiągały (średnio) najlepsze wyniki w zakresie intensywności ruchu turystycznego. Badanie z wykorzystaniem syntetycznego wskaźnika oferty turystycznej kwatery i aktywności kwaterodawcy pokazało, że kwatery,

dla których uzyskano najwyższe wartości wskaźnika, cieszyły się też największym zainteresowaniem turystów. Przeciętnie w tych obiektach udzielano najwięcej noclegów (w przeliczeniu na rok) oraz najwyższy był poziom wykorzystania miejsc noclegowych. Związek korelacyjny pomiędzy wartością syntetycznego wskaźnika oferty kwater i aktywności kwaterodawców, a liczbą udzielanych noclegów był umiarkowany (współczynnik korelacji Pearsona 0,44), nieco wyższy niż związek pomiędzy wartością tego wskaźnika a liczbą noclegów w przeliczeniu na jedno miejsce (0,39). Istniejące zależności nie były wprawdzie wysokie, niemniej jednak powyższe fakty świadczą o tym, że aktywność indywidualna kwaterodawców i różnorodność ich oferty turystycznej sprzyja wzrostowi natężenia ruchu turystycznego w kwaterach. Umiarkowane wartości współczynników korelacji wyjaśnić można również tym, że na natężenie ruchu turystycznego wpływa szereg innych czynników, np. walory okolicy, odległość od ośrodków emisji ruchu turystycznego, marka turystyczna obszaru. Przykład Zwierzyńca pokazał, że wysokie walory i marka turystyczna obszaru mogą decydować o znaczącym ruchu turystycznym nawet w przypadku obiektów, które nie oferują interesującego, oryginalnego produktu turystycznego. Korzystają jednak z renty położenia.

Badania pokazały, że ruch turystyczny w większości analizowanych kwater Lubelszczyzny był niewielki i wykorzystanie miejsc noclegowych wynosiło kilka-kilkanaście procent w skali roku. Ze słabymi wynikami odnośnie ruchu turystycznego w obiektach noclegowych koresponduje stosunkowo niski udział dochodów z turystyki w budżetach gospodarstw domowych kwaterodawców. W większości przypadków były to udziały rzędu 10–30% (średnio – 19%). Tym niemniej badania pokazały, że około 90% kwaterodawców było zadowolonych z prowadzonej działalności. Znacznie więcej było tych, którzy deklarowali pozamaterialne korzyści ze świadczenia usług turystycznych niż tych, którzy wskazywali na zadowalające korzyści finansowe. Wielu traktowało prowadzoną działalność w kategoriach towarzyskich, hobby, sposobu na spędzanie czasu, a nie przedsięwzięcia o charakterze ekonomicznym.

Literatura i materiały źródłowe

Literatura

- Altkorn J., 1994, *Marketing w turystyce*, PWN, Warszawa.
- Anasiewicz A., 2002, *Turystyka w Roztoczańskim Parku Narodowym*, [w:] J. Partyka (red.), *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Ojcowski Park Narodowy, Ojców, s. 333–342.
- Antoszek J., Sawicki B., Sobczyk W., 2006, *Turystyka w województwie lubelskim, jej wyzwania i kierunki rozwoju*, [w:] B. Raszka, S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku: globalne wyzwania i zagrożenia*, Poznań, s. 89–101.
- Antoszek A., Sobczyk W., 2004a, *Pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich woj. lubelskiego*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 75–92.
- Antoszek A., Sobczyk W., 2004b, *Możliwości uzyskiwania alternatywnych dochodów poprzez rozwój turystyki na obszarach wiejskich Lubelszczyzny*, [w:] E. Pałka (red.), *Alternatywne źródła dochodów gospodarstw rolnych*, Akademia Świętokrzyska, Kielce, s. 43–50.
- Balińska A., Sikorska-Wolak I., 2001, *Agroturystyka w Dolinie Bugu i uwarunkowania jej rozwoju*, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Bański J., 2005, *Sukces gospodarczy na obszarach wiejskich*, [w:] B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.), *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 8, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 9–20.
- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Baranowska A., Zarzecka K., Gugala M., 2007, *Agroturystyka czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie gminy Janów Podlaski*, [w:] M. Jalinik (red.), *Rozwój turystyki na obszarach wiejskich*, Politechnika Białostocka, Białystok, s. 361–367.
- Bednarek M., 2008, *Gmina Rewal jako obszar pełniący funkcję turystyczną. Współczesne procesy rozwoju turystyki ze szczególnym uwzględnieniem roli samorządu lokalnego*, [w:] D. Świątek, M. Bednarek, P. Siłka (red.) *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej. Geografia człowieka*, Dokumentacja Geograficzna, 36, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 229–235.

- Bednarek M., 2007a, *Rural areas along the eastern border of the European Union – problems and perspectives of development with special consideration of tourism (on the example of three Polish municipalities)*, Europa XXI, 16, s. 167–179.
- Bednarek, 2007b, *Promocja w turystyce wiejskiej. Działania kwaterodawców na przykładzie wybranych obszarów Lubelszczyzny*, Czasopismo Geograficzne, 78 (3), s. 180–195.
- Bednarek M., 2007c, *Internet w promocji turystycznej – nowy kierunek badań geograficznych. Przykład wybranych gmin województwa lubelskiego*, [w:] M. Strzyż, A. Świercz (red.), *Badania regionalne – wybrane problemy. Nauki geograficzne w badaniach regionalnych*, PTG, Akademia Świętokrzyska, Kielce, s. 17–24.
- Bednarek M., 2006a, *Możliwości rozwoju turystyki wiejskiej na obszarze Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego*, [w:] E. Palka (red.), *Gospodarka wielofunkcyjna ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich. Materiały pokonferencyjne*, Akademia Świętokrzyska, s. 91–108.
- Bednarek M., 2006b, *Uwarunkowania i możliwości wykorzystania turystycznego parków krajobrazowych województwa lubelskiego*, Problemy Turystyki, 1-4, s. 111–138.
- Bott-Alama A., 2004, *Uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej w województwie zachodniopomorskim*, Rozprawy i Studia, 501, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Bramwell B., Lane B. (red.), 1994, *Rural tourism and sustainable tourism development*, Clevedon.
- Brzezińska-Wójcik T. i in., 2007, *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju turystyki na Roztoczu*, [w:] M. Żabka, R. Kowalski (red.), *Przyroda a turystyka we wschodniej Polsce*, Siedlce, s. 13–34.
- Buchta K., Skiert M., Sikora J., 2006, *Ocena atrakcyjności turystyczno-rekreacyjnej terenu nadbużańskiego*, [w:] B. Raszka, S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku: globalne wyzwania i zagrożenia*, Poznań, s. 379–384.
- Buraczyński J., 1984, *Roztocze*, Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej w Lublinie, Lublin.
- Butler R. W., 1980, *The concept of a tourism area cycle of evolution: implication for the management of resources*, Canadian Geographer, 24, s. 5–12.
- Chmiel K., Stelmach M., 2008, *Zmiany w zasobach bazy noclegowej na Lubelszczyźnie w latach 2003–2007*, [w:] J. Bergier, J. Żbikowski (red.), *Hotelarstwo – stan i kierunki rozwoju*, Białą Podlaska, s. 189–195.
- Chojnacka-Ożga L., Ożga W., 2007, *Działania Lasów Państwowych na rzecz turystyki w rozwoju lokalnym*, [w:] M. Adamowicz (red.), *Produkty marketingowe w rozwoju regionalnym i lokalnym*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 49–57.
- Clarke J., 1996, *Farm accommodation and the communication mix*, Tourism Management, 8, 17, s. 611–620.
- Czapiewska G., 2008, *Pauperyzacja i marginalizacja środowisk popegeerowskich Pomorza Środkowego*, [w:] D. Świątek, M. Bednarek, P. Silka (red.) *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej. Geografia człowieka*, Dokumentacja Geograficzna, 36, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 170–176.
- Czapiewski K., 2004, *Wyposażenie infrastrukturalne i potencjał gospodarczy obszarów wiejskich a pozarolnicze funkcje gmin*, [w:] E. Palka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza*

- na obszarach wiejskich, *Studia Obszarów Wiejskich*, 5, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 57–74.
- Doolin B., Burgess L., Cooper J., 2002, *Evaluating the use of the Web for tourism marketing: a case study from New Zealand*, *Tourism Management*, 23, 2.
- Drzewiecki M., 2002, *Podstawy agroturystyki*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz.
- Drzewiecki M., 1998, *Pojęcie turystyki wiejskiej*, *Turyzm*, 8,1, s. 21–27.
- Drzewiecki M., 1992, *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Dudek-Wojtyła R., 1997a, *Szanse agroturystyki w woj. zamojskim a świadomość jego mieszkańców*, *Więś i Rolnictwo*, 2, s. 103–109.
- Dudek-Wojtyła R., 1997b, *Baza noclegowa i ruch turystyczny w południowo-wschodniej Polsce*, *Wiadomości Statystyczne*, 42, 4, s. 67–74.
- Dudek-Wojtyła R., Gradziuk P., 1995, *Możliwości rozwoju agroturystyki na przykładzie województwa zamojskiego*, *Problemy Turystyki*, 18, 3–4, s. 55–65.
- Dylewski M., 2006, *Aktywność jednostek samorządu terytorialnego w realizacji zadań z zakresu turystyki i rekreacji w latach 1999–2004*, [w:] A. Panasiuk (red.), *Ekonomiczne Problemy Turystyki. Informacja turystyczna*, Zeszyty Naukowe, 429, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 93–100.
- Dziemianowicz W., Swianiewicz P., 2007, *Gmina pasywna*, *Studia KPZK, CXVII*, Warszawa.
- Eberhardt P., Gorzym-Wilkowski W., Miszczuk A., 1997, *Przemiany demograficzno-osadnicze na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim*, Euroregion Bug, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Faracik R., 2007, *Samorządy lokalne a rozwój turystyki w gminach strefy podmiejskiej Krakowa*, [w:] D. Ptaszycka-Jackowska (red.), *Polska przestrzeń turystyczna*, *Prace Geograficzne*, 117, IGiP UJ, Kraków, s. 29–41.
- Fennell D., Weaver D., 1997, *Vacation Farms and Ecotourism in Saskatchewan*, *Journal of Rural Studies*, 13, 4, s. 467–475.
- Filipiak B., 2006, *Rola administracji samorządowej w kreowaniu e-informacji turystycznej*, [w:] A. Panasiuk (red.), *Ekonomiczne Problemy Turystyki. Informacja turystyczna*, Zeszyty Naukowe, 429, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, s. 101–110.
- Fleischer A., Tchetchik A., 2005, *Does rural tourism benefit from agriculture?*, *Tourism management*, 26, 4, s. 493–501.
- Frenkel I., 2000, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia sytuacji demograficznej*, [w:] A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, FAPA, Warszawa, s. 30–44.
- Garbula M., 2000, *Zagospodarowanie turystyczne Roztocza*, *Turyzm*, 10, 1, s. 93–109.
- Garbula M., 1997, *Funkcja turystyczna Krasnobrodzkiego Parku Krajobrazowego*, *Turyzm*, 7, 2, s. 75–85.
- Garrod B. i in., 2006, *Reconceptualising rural resources as countryside capital: the case of rural tourism*, *Journal of Rural Studies*, 22, s. 117–128.
- Getz D., Carlsen J., 2005, *Family business in tourism: State of the Art*, *Annals of Tourism Research*, 32, 1, s. 237–258.
- Getz D., Jamal T., 1995, *Collaboration theory and community tourism planning*, *Annals of Tourism Research*, 22, 1, s. 186–204.

- Godfrey K., 1998, *Attitudes toward sustainable tourism in the UK: a view from local government*, *Tourism Management*, 19, 3, s. 213–224.
- Godlewski G., Sikora J., 2005, *Marketingowe strategie produktu w gospodarstwach agroturystycznych południowego Podlasia*, *Problemy Turystyki*, 3–4, s. 97–112.
- Gołębowski G., 2002, *Metody stymulowania rozwoju turystyki w ujęciu przestrzennym*, *Akademia Ekonomiczna*, Poznań.
- Gołębowski G., 1999, *Regionalne aspekty rozwoju turystyki*, PWN, Warszawa-Poznań.
- Gorlach K., 2004, *Socjologia obszarów wiejskich*, Scholar, Warszawa.
- Gorzym-Wilkowski W., Mischczuk A., 1998, *The influence of the border on the demography and settlement practices in the Bug area*, [w:] M. Koter, K. Heffner (red.), *Borderlands or transborder regions – geographical, social and political problems*, *Region and Regionalism*, Uniwersytet Łódzki, Instytut Śląski w Opolu, 3, s. 86–93.
- Gradziuk B., 2006, *Nabywcy usług turystycznych podregionu chełmsko-zamojskiego*, [w:] M. Sirko, J. Bek (red.), *Rola turystyki w rozwoju gospodarczym obszarów wiejskich i leśnych*, *Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Stalowa Wola*, s. 115–125.
- Gruszczyński L., 2001, *Kwestionariusze w socjologii*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.
- Haczek B., 1997, *Rola lasów w rozwoju turystyki na obszarach przygranicznych regionu chełmsko-zamojskiego*, [w:] G. Rąkowski (red.), *Euroregion Bug. Turystyka jako czynnik aktywizacji pogranicza polsko-ukraińskiego*, *Norbertinum, Lublin*, s. 103–114.
- Hall C. M., 2005, *Rural wine and food tourism cluster network development*, [w:] D. Hall, I. Kirkpatrick, M. Mitchell (red.), *Rural tourism and sustainable business*, *Channel View Clevedon*, s. 149–164.
- Hasiński W., Głaz M., Kemonia S., 2004, *Agroturystyka jako alternatywne źródło dochodów gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku*, [w:] E. Palka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, *Studia Obszarów Wiejskich*, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 137–150.
- Hellwig Z., 1968, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, *Przegląd Statystyczny*, 4.
- Heffner K., 2000, *Typologia gmin wiejskich w Polsce pod kątem widzenia układów osadniczych*, [w:] A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, *FAPA, Warszawa*, s. 65–85.
- Hruba M., 2008, *Ekoturystyka szansą rozwoju gmin wiejskich Lubelszczyzny na przykładzie gminy Sosnowica*, *Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza w Lublinie, Lublin*, s. 85–97.
- Ilnicki D., 2002, *Próba określenia zmienności czasowej zjawisk przestrzennych metodami wzorcowymi – przykład metody Hellwiga*, [w:] Rogacki H. (red.), *Możliwości i ograniczenia zastosowania metod badawczych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, *Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań*, s. 185–195.
- Iwaniuk A., Piotrowski W., 2002, *Turystyka w Poleskim Parku Narodowym*, [w:] J. Partyka (red.), *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, *Instytut Ochrony Przyrody PAN, Ojcowski Park Narodowy, Ojców*, s. 325–332.
- Jackowski A., Warszńska J., 1978, *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Jadczak S., 1986, *Firlej i okolice*, *Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej w Lublinie, Lublin*.

- Jadczak S., Turcki S., 1985, *Parczew i okolice*, Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej, Biała Podlaska.
- Jalinik M., 2005, *Typologia gospodarstw agroturystycznych jako determinanta rozwoju usług*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Janc K., 2006, *Zróżnicowanie przestrzenne kapitału ludzkiego w Polsce*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław (praca doktorska).
- Janicki R., 1997, *Walory turystyczne pogranicza polsko-ukraińskiego*, [w:] G. Rąkowski (red.), *Euroregion Bug. Turystyka jako czynnik aktywizacji pogranicza polsko-ukraińskiego*, Norbertinum, Lublin, s. 185–193.
- Janowski I., 1997, *Ocena atrakcyjności turystycznej Gór Świętokrzyskich*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 43, s. 201–206.
- Jaremen D. E., Rapacz A., 1998, *Znaczenie samorządów terytorialnych w rozwoju gospodarki turystycznej w regionie sudeckim*, Zeszyty Naukowe, Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha, 75, Kraków, s. 103–115.
- Jennings G. R., 2005, *Interviewing: a focus on qualitative techniques*, [w:] B.W. Palmer, P. Burns, C. Palmer (red.), *Tourism research methods*, CABI Publishing, Oxford-Cambridge, s. 99–117.
- Jeziarska-Thole A., 2007, *Waloryzacja środowiska przyrodniczego a zagospodarowanie turystyczne obszarów wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego*, [w:] S. Grykień, W. Hasiński, P. Tomczak (red.), *Uwarunkowania przyrodnicze a rozwój obszarów wiejskich*, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wrocław, s. 97–112.
- Juroszek L., 2008, *Partycypacja lokalna w gminie Istebna i możliwości jej wykorzystania w zrównoważonym rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, Scholar, Warszawa, s. 53–66.
- Kałamucki K., Łukasik A., 2006, *Przestrzenne zróżnicowanie ruchu turystycznego w Roztoczańskim Parku Narodowym na podstawie pilotażowych badań ankietowych*, [w:] A. Świeca, K. Kałamucki (red.), *Turystyka aktywna i jej rozwój na Roztoczu – regionie pogranicza*, UMCS, UM Województwa Lubelskiego, Lublin, s. 145–151.
- Kamiński R., 2008, *Aktywność społeczności wiejskich. Lokalne inicjatywy organizacji pozarządowych*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Karczewska M., 2004, *Aktywność samorządów terytorialnych jako czynnik stymulujący rozwój agroturystyki*, Problemy Turystyki, 3-4, s.89–99.
- Karolczak M., 2002, *Przestrzeń turystyczno-wypoczynkowa Roztocza*, Turyzm, 12, 1, s. 5–36.
- Klekotko M., 2008, *Spółczesność obywatelskie a rozwój zrównoważony wsi*, [w:] H. Podędworna, P. Ruszkowski (red.), *Spoleczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, Scholar, Warszawa, s. 21–36.
- Klepcka W., 2007, *Stan zasobów ludzkich niezbędnych dla rozwoju turystyki we wschodniej Polsce na przykładzie województwa lubelskiego*, [w:] M. Żabka, R. Kowalski (red.), *Przyroda a turystyka we wschodniej Polsce*, Siedlce, s. 416–426.
- Kłodziński M., 2006, *Aktywizacja społeczno-gospodarcza gmin wiejskich i małych miast*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

- Kłodziński M., 2002, *Znaczenie strategii rozwoju gminy w procesie aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich*, [w:] M. Kłodziński (red.) *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Knoke D., Kuklinski J., 1983, *Network analysis*, Sage, Los Angeles.
- Kocik Ł., 2000, *Blaski i cienie koncepcji rozwoju agroturystyki w Polsce*, [w:] A. Jarosz, R. Fedan (red.), *Agroturystyka – szansą aktywizacji przygranicznego powiatu lubaczowskiego w aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej. Międzynarodowa konferencja naukowa w Horyńcu Zdroju*, Wydaw. Nauk. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lubaczowie, Lubaczów, s. 143–149.
- Kołodziej E., 2007, *Poziom rozwoju ekonomiczno-społecznego gmin wiejskich województwa lubelskiego*, *Więś i Rolnictwo*, 4.
- Kołodziejczak A., 2003, *Interpretacja wyników badań zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich*, [w:] H. Rogacki (red.), *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 289–296.
- Komornicki T., 1997, *Transgraniczne powiązania transportowe jako przesłanka delimitacji Euroregionu Bug*, [w:] A. Mischczuk (red.), *Zagadnienia wielokryterialnej delimitacji euroregionu na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim*, Norbertinum, Lublin, s. 175–197.
- Kożuchowski K., 2005, *Walory przyrodnicze w turystyce i rekreacji*, Wyd. Kurpisz, Poznań.
- Kosmaczewska J., 2006, *Syntetyczna ocena predyspozycji do rozwoju agroturystyki w gminach województwa wielkopolskiego z wykorzystaniem metody wzorca rozwoju Hellwiga*, [w:] B. Raszka, S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku: globalne wyzwania i zagrożenia*, Poznań.
- Kostrowicki A., S., 1975, *Podejście systemowe w badaniach nad rekreacją*, *Przegląd Geograficzny*, 47, 2.
- Kowalczyk A., 2001, *Geografia turystyki*, PWN, Warszawa.
- Kozak M. W., 2009, *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Kozak M., 2006, *Rola agroturystyki w rozwoju obszarów wiejskich. Stan i rekomendacje*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa.
- Kozieł E., Kozieł M., 2006, *Perspektywy rozwoju turystyki w Roztoczańskim Parku Narodowym w opiniach mieszkańców najbliższej okolicy*, [w:] A. Świeca, K. Kałamucki (red.), *Turystyka aktywna i jej rozwój na Roztoczu – regionie pogranicza*, UMCS, UM Województwa Lubelskiego, Lublin, s.153–162.
- Kozłowska-Szczęśna T., 1999, *Wykorzystanie zasobów środowiska geograficznego wschodniego pogranicza Polski dla lecznictwa i turystyki*, [w:] R. Horodeński, M. Rościszewski (red.), *Wschodnia strefa aktywności gospodarczej*, WSE, Białystok, s. 87–109.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1980, *Terytorialny system rekreacyjny. Analiza struktury i charakteru powiązań*, *Prace Geograficzne*, 138, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Kurek W. (red.), 2007, *Turystyka*, PWN, Warszawa.
- Lane B., Majewski J., 2003, *Turystyka wiejska i rozwój lokalny*, Fundacja Edukacja dla Demokracji, Warszawa.

- Legienis H., 2005, *Turystyczne wykorzystanie kwater agroturystycznych i pokoi gościnnych w ujęciu krajowym i regionalnym w 2003 roku*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Legienis H., 2002, *Baza agroturystyczna w kraju i regionach*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J., 1992, *Geografia turystyki Polski*, PWE, Warszawa.
- Lisocka-Jaegermann, 2006, *Podmiotowość człowieka w geograficznych badaniach nad rozwojem*, [w:] W. Maik i in. (red.), *Człowiek w badaniach geograficznych. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, WSG, Bydgoszcz.
- Liszewski S., 2003, *Region turystyczny*, *Turyzm*, 13, 1, s. 44–54.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, *Turyzm*, 5, 2, s. 87–103.
- Liszewski S., 1989, *Klasyfikacja i typologia osadnictwa turystycznego. Założenia teoretyczne*, [w:] R. Szczeciński, K. Antoniak, J. Łaciak (red.), *Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, Rocznik Centralnego Programu Badań Podstawowych, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 93–103.
- Lu J., Lu Z., 2004, *Development, distribution and evaluation of online tourism services in China*, *Electronic Commerce Research*, 4, 3, s. 221–239.
- Lutyńska K., Wejland A. P. (red.), 1983, *Wywiad kwestionariuszowy. Analizy teoretyczne i badania empiryczne*, Ossolineum, Wrocław.
- Łucjan K., Sirko M., 2006, *Specyfika ruchu turystycznego w województwie lubelskim na tle kraju, ze szczególnym uwzględnieniem województw sąsiednich*, [w:] A. Świeca, K. Kalamucki (red.), *Turystyka aktywna i jej rozwój na Roztoczu – regionie pogranicza*, UMCS, UM Województwa Lubelskiego, Lublin, s. 133–143.
- Maitland R., 2006, *How can we manage the tourist-historic city? Tourism strategy in Cambridge, UK, 1978–2003*, *Tourism Management*, 27, 6, s. 1262–1273
- March R., Wilkinson I., 2009, *Conceptual tools for evaluating tourism partnerships*, *Tourism Management*, 30, s. 455–462.
- Markantoni M., Strijker D., 2008, *Side-activities in the rural Netherlands*, Materiały z konferencji: *Transition towards sustainable agriculture, food chains and peri-urban areas*, Wageningen.
- Marks M., 2006, *Promocja a rozwój lokalny gmin wiejskich województwa łódzkiego*, Prace doktorskie z zakresu ekonomii i zarządzania Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marks M., 2002, *Typy działań promocyjnych podejmowanych w gminach wiejskich*, [w:] T. Markowski (red.), *Marketing terytorialny*, Studia KPZK PAN, 112, Warszawa.
- Mazurek J., 2008, *Uwarunkowania rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich gmin Pobrzeża Koszalińskiego*, *Regiony Nadmorskie*, 16, Uniwersytet Gdański, Gdynia-Pelplin.
- Michael E. J., 2003, *Tourism micro-clusters*, *Tourism Economics*, 9 (2), s.133–145.
- Mikułowski B., 1976, *Wstępna ocena walorów krajoznawczych*, *Czasopismo Geograficzne*, 47, 3, s. 235–253.
- Mileska M., 1990, *Atrakcyjność turystyczna krajobrazów i regiony turystyczne*, *Narodowy Atlas Polski*, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Mileska M., 1963, *Regiony turystyczne Polski. Stan obecny i potencjalne warunki rozwoju*, *Prace Geograficzne*, 43.

- Milewski D., 2006, *Analiza działań z zakresu promocji turystycznej na przykładzie gmin województwa zachodniopomorskiego*, [w:] B. Raszka, S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku. Globalne wyzwania i zagrożenia*, Wyd. AWF, Poznań.
- Miossec J. M., 1976, *Elements pour une theorie de l'espace touristique*, Centre des Heutes Etudes Touristiques, serie C, 36, Aix-en-Provence.
- Miszczak K., 2007, *Rozwój usług turystycznych na obszarach wiejskich na przykładzie województwa lubelskiego*, [w:] M. Jalinik (red.), *Rozwój turystyki na obszarach wiejskich*, Białystok, s.76–84.
- Miszczak A., 1999, *Wpływ granicy i współpracy transgranicznej na rozwój regionalny i lokalny Lubelszczyzny*, [w:] A. Mync, R. Szul (red.), *Rola granicy i współpracy transgranicznej w rozwoju regionalnym i lokalnym*, Wydawnictwo Rolewski, Warszawa, s. 132–158.
- Miszczak A., 1993a, *Wyludnianie się wsi a rolnictwo wschodniej Lubelszczyzny*, Dokumentacja Geograficzna, 2.
- Miszczak A., 1993b, *Przestrzenne zróżnicowanie dochodów i wydatków budżetów lokalnych na Lubelszczyźnie*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Miszczak A., Baltowski M., 2002, *Euroregion Bug – założenia i osiągnięcia*, [w:] A. Stasiak (red.), *Euroregiony wschodniego pogranicza – założenia i osiągnięcia*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, s. 203–218.
- Miszczak A., Miszczak M., 1995, *Próba typologii polityki podatkowej gmin (na przykładzie woj. lubelskiego)*, Wiadomości Statystyczne, 40, s. 34–36.
- Miszczak A., Żuchowski W., 2006, *Podstawowe problemy wsi województwa lubelskiego*, [w:] A. Stasiak (red.), *Wieś polska dwa lata po wstąpieniu do Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem tzw. ściany wschodniej*, Biuletyn KPZK, 228, PAN, Warszawa, s. 145–161.
- Moskal E., 2008, *Możliwości wykorzystania, zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego Leśnego Kompleksu Promocyjnego „Lasy Janowskie” w edukacji szkolnej*, Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza w Lublinie, 6, s. 23–34.
- Nałęcka D., Żbikowski J., 2005, *Motywy wyboru wypoczynku w gospodarstwach agroturystycznych w świetle badań ankietowych*, [w:] J. Bergier, B. Sawicki (red.), *Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej*, Wydawnictwo PWSZ, Biała Podlaska.
- Nieżgoda A., 2006, *Obszar recepcji turystycznej w warunkach zrównoważonego rozwoju*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań.
- Nieżgoda A., 2004, *Rola samorządu lokalnego we wprowadzaniu turystyki zrównoważonej*, Zeszyty Naukowe, 53, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, s.109–126.
- Nilsson P.A., 2002, *Staying on farms. An ideological background*, Annals of Tourism Research, 1, 29, s. 7–24.
- Novelli M., Schmitz B., Spencer T., 2006, *Networks, clusters and innovation in tourism: a UK experience*, Tourism Management, 27, s. 1141–1152.
- Nowak E., 2003, *Analiza porównawcza atrakcyjności turystycznej powiatów województwa świętokrzyskiego za pomocą graficznego modelowania opartego na technice GAIA*, [w:] H. Rogacki (red.), *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Nowak E., 2002, *Wielokryterialna ocena atrakcyjności turystycznej powiatów województwa świętokrzyskiego dla inwestorów – metoda PROMETHEE*, [w:] Z. Górka, A. Jelonek (red.),

- Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski. Materiały pokonferencyjne*, Kraków, s. 401–404.
- Oppenheim A. N., 2004, *Kwestionariusze, wywiady, pomiary postaw*, Zysk i Spółka, Poznań.
- Page S., Getz D., 1997, *The business of rural tourism: international perspectives*, International Thomson Business Press, London.
- Pałka E., 2005, *Przemiany na obszarach wiejskich pod wpływem działalności agroturystycznej, na przykładzie gminy Chmielnik w województwie świętokrzyskim*, [w:] B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.), *Obszary sukcesu na polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 8, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 85–98.
- Pałka E., 2004, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Partyka J. (red.), 2002, *Użytkowanie turystyczne parków narodowych: ruch turystyczny, zagospodarowanie, konflikty, zagrożenia*, Ojcowski Park Narodowy, Ojców.
- Parysek J., 2006, *Wprowadzenie do gospodarki przestrzennej – wybrane aspekty praktyczne*, UAM, Poznań.
- Pasławski J., 1998, *Jak opracować kartogram*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Pawlusiński R., 2005, *Samorząd lokalny a rozwój turystyki. Przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Pawłowski A., 2008, *Kształtowanie regionu turystycznego Małopolskiego Przełomu Wisły a perspektywy rozwoju różnych rodzajów turystyki w zachodniej części Wyżyny Lubelskiej*, Zeszyty Naukowe, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza, Lublin, s. 57–68.
- Pięcek B., 2000, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia infrastruktury*, [w:] A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, FAPA, Warszawa, 17, s. 45–64.
- Porter M. E., 1998, *Clusters and the new economics of competition*, Harvard Business Review, 76 (6), s. 77–90.
- Puchała J., 2004, *Kierunki i bariery rozwoju gmin w regionie Małopolski*, Roczniki Naukowe SERiA, Puławy.
- Rąkowski G. (red.), 2002, *Parki krajobrazowe w Polsce. Monografia*, IOŚ, Warszawa.
- Rąkowski G., 1997, *Koncepcja rozwoju turystyki w Euroregionie Bug*, [w:] G. Rąkowski (red.), *Euroregion Bug. Turystyka jako czynnik aktywizacji pogranicza polsko-ukraińskiego*, Norbertinum, Lublin.
- Reid D., Mair H., George W., 2004, *Community Tourism Planning: A Self-Assessment Instrument*, Annals of Tourism Research, 31, 3, s. 623–639.
- Rogalewski O., 1979, *Zagospodarowanie turystyczne*, WSiP, Warszawa.
- Rosner A., 2007, *Władze lokalne gmin czterech wyróżnionych typów*, [w:] A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 223–244.
- Rosner A., 2005, *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] A. Rosner (red.), *Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 283–297.

- Rosner A., 2002, *Rola samorządu lokalnego w rozwoju przedsiębiorczości*, [w:] M. Kłodziński, B. Fedyszak-Radziejowska (red.), *Przedsiębiorczość wiejska w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 266–283.
- Rosner A., 2000, *Wiejskie obszary problemowe pod kątem widzenia rozwoju gospodarczego*, [w:] A. Rosner (red.), *Lokalne bariery rozwoju obszarów wiejskich*, FAPA, Warszawa, s. 12–29.
- Rosner A., Stanny M., 2007, *Przyjęta struktura procesu badawczego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego*, [w:] A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 27–46.
- Rozman C., Potocnik M., Pazek K., Borec A., Majkovic D., Bohanec M., 2009, *A multi-criteria assessment of tourist farm service quality*, *Tourism Management*, 30, s. 629–637.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej. Elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Sharpley R., Vass A., 2006, *Tourism, farming and diversification: an attitudinal study*, *Tourism Management*, 27, s. 1040–1052.
- Shaw G., Williams A., 1998, *Entrepreneurship, Small Business, Culture and Tourism Development*, [w:] D. Ioannides, K. Debbage (red.), *In The Economic Geography of the Tourist Industry: A Supply-Side Analysis*, Routledge, London, s. 235–255.
- Soliński T., Krupa J., 2004, *Zagospodarowanie agroturystyczne regionu Podkarpacia*, *Problemy Turystyki*, 3–4, Instytut Turystyki, Warszawa, s. 101–132.
- Sołowiej D., 1992, *Podstawy metodyki ocen środowiska przyrodniczego człowieka*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Spychalski G., 2005, *Mezoeconomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Stasiak A., Włodarczyk B., 2003, *Produkt turystyczny – miejsce*, *Turyzm*, 13, 1, s. 55–80.
- Strahl D. i in., 2006, *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
- Stryjakiewicz T., 2005, *Sieciowa organizacja gospodarki a rozwój regionalny*, [w:] T. Czyż, H. Rogacki (red.), *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*, *Biuletyn KPZK*, 219, Warszawa, s. 38–56.
- Sznajder M., Przezbórska L., 2006, *Agroturystyka*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Sztabiński P., 1998, *Ankieterzy i ich respondenci*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa.
- Sztabiński P., Sawiński Z., Sztabiński F., 2005, *Fieldwork jest sztuką*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa.
- Strzembicki L., 2005, *Zachowania konsumentów na krajowym rynku turystyki wiejskiej*, [w:] *Konsument na rynku turystycznym w warunkach społeczeństwa opartego na wiedzy i informacji*, Katowice, s. 73–85.
- Strzembicki L., 2001, *Zachowania nabywców na krajowym rynku turystyki wiejskiej w świetle badań ankietowych*, Instytut Turystyki, Centrum Edukacji Kadr Turystycznych, Kraków.

- Szwichtenberg A., 2001, *Ułomności metod badawczych i informacji statystycznych wykorzystywanych w geografii turystyki*, [w:] H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Tarkowska E., 1998, *Ubóstwo w bybach PGR-ach: w poszukiwaniu dawnych źródeł nowej biedy*, *Kultur i Społeczeństwo*, 2, s. 91–104.
- Thomas R. (red.), 1998, *The Management of Small Tourism and Hospitality Firms*, Cassell, London.
- Tkaczuk M., 1997, *Przemysł Euroregionu Bug*, [w:] Baltowski M., Miszcuk A. (red.), *Euroregion Bug. Zagadnienia gospodarcze*, Norbertinum, Lublin, s. 176–192.
- Tomczyk A., 2005, *Atrakcyjność turystyczna regionu – aspekt teoretyczny oraz praktyczne zastosowanie jednej z metod oceny*, *Problemy Turystyki*, 3–4, s. 19–35.
- Turkowski M., 2005, *Działania marketingowe gospodarstw agroturystycznych w wybranych powiatach województwa warmińsko-mazurskiego*, *Turystyka i Hotelarstwo*, 7, s. 117–132.
- Walford N., 2001, *Patterns of development in tourist accommodation enterprises on farms in England and Wales*, *Applied Geography*, 21, s. 331–345.
- Warszyńska J., 1985, *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, *Folia Geographica, Seria Geogr. – Oecon.*, 18, 79–104.
- Warszyńska J., 1974, *Ocena zasobów środowiska naturalnego dla potrzeb turystyki (na przykładzie woj. krakowskiego)*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 36.
- Warszyńska J., 1971, *Waloryzacja miejscowości powiatu żywieckiego z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej*, *Folia Geographica*, 4.
- Warszyńska J., 1970, *Waloryzacja miejscowości z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej (zarys metody)*, *Zeszyty Naukowe UJ, Praca Geograficzne*, 27.
- Weaver D., 2001, *Ecotourism*, John Wiley&Sons, Melbourne.
- Wiatrak A., 2003, *Stowarzyszenia agroturystyczne jako forma organizacji społeczności wiejskiej wspomagającej rozwój przedsiębiorczości*, *Więś i Rolnictwo*, suplement do nr 3.
- Włodarczyk B., 2007, *Przestrzeń turystyczna – pojęcie, wymiary, cechy*, *Turyzm*, 17, 1–2, s. 145–158.
- Włodarczyk B., 2006, *Przestrzeń turystyczna – cykliczność, „aktorzy”, determinanty rozwoju*, *Turyzm*, 16, 2, s. 41–64.
- Włodarczyk B., 2004, *Geograficzne aspekty produktu turystycznego*, *Problemy Turystyki*, 27 (3-4), s. 33–52.
- Włodarczyk B., 2003, *Organizacja turystyki w gminach*, [w:] S. Liszewski (red.) *Możliwości i kierunki rozwoju turystyki w dolinie Odry*, *Łódzkie Towarzystwo Naukowe*, Łódź, s. 209–214.
- Włodarczyk B., 1999, *Przemiany form aktywności turystycznej – przykład krawędzi Wysoczyzny Łódzkiej*, *Szlakami Nauki*, 29, Łódź.
- Wojciechowska J., 2007, *Typy gospodarstw agroturystycznych w Polsce i sylwetka ich właścicieli*, *Turyzm*, 17, 1–2, s. 159–171.
- Wojciechowska J., 2003, *Analiza i ocena zagospodarowania turystycznego*, [w:] S. Liszewski (red.) *Możliwości i kierunki rozwoju turystyki w dolinie Odry*, *Łódzkie Towarzystwo Naukowe*, Łódź, s. 136–156.
- Wojciechowski K., 1984, *Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie*, *Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej w Lublinie*, Lublin.

- Województwo chełmskie. Vademecum turystyczne*, 1983, Krajowa Agencja Wydawnicza, Lublin.
- Wójcikowski W., 1985, *Kazimierz Dolny i okolice*, Wojewódzki Ośrodek Informacji Turystycznej w Lublinie, Lublin.
- Zawadzka J., 2008, *Elementy dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny i możliwości ich wykorzystania w turystyce*, [w:] K. Gurtkowska (red.), *Spoleczno-ekonomiczne uwarunkowania rozwoju agroturystyki*, Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Warszawa, s. 98–107.
- Zawilińska B., 2007, *Działania władz lokalnych w rozwoju turystyki w karpaccich parkach krajobrazowych*, [w:] D. Praszycka-Jackowska (red.), *Polska przestrzeń turystyczna*, Prace Geograficzne, 117, IGiGP UJ, Kraków, s. 189–194.
- Zmyślony P., 2006, *Samorząd terytorialny jako przywódca w regionie turystycznym*, [w:] B. Raszka, S. Bosiacki (red.), *Gospodarka turystyczna w XXI wieku: globalne wyzwania i zagrożenia*, Wyd. AWF, Poznań, s. 111–124.

Materiały źródłowe niepublikowane

- Audyt turystyczny gmin: Janowiec, Karczmiska, Kazimierz Dolny, Nałęczów, Opole Lubelskie, Poniatowa, Wąwolnica, Wilków oraz Miasta i Gminy Puławy*, 2007, Polska Agencja Rozwoju Turystyki, Warszawa.
- Audyt turystyczny województwa lubelskiego*, 2007, Polska Organizacja Turystyczna.
- Bank Danych Regionalnych GUS*, 2005, 2006.
- Dziemianowicz W., Szlachta J., Zaleski J., 2006, *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020 (projekt do konsultacji)*.
- Dokumentacja do utworzenia Skierbieszowskiego Parku Krajobrazowego*, 1993.
- Ekofizjografia podstawowa miasta i gminy Zwierzyniec*, 2004.
- Gminny plan rozwoju gminy Janowiec*, 2004.
- Innowacyjny plan rozwoju gminy Sosnowica*, 2007.
- Janów Lubelski. Leśny Skarbiec*, 2007, Gmina Janów Lubelski.
- Kierunki rozwoju turystyki do roku 2015*, 2008.
- Lokalny plan rozwoju gminy Księżpól*, 2004.
- Narodowy Spis Powszechny*, 2002.
- Plan rozwoju lokalnego dla gmin i dla powiatu tomaszowskiego na lata 2004–2006 z perspektywą do roku 2013*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego dla gminy Janów Lubelski*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego dla gminy Uścimów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego dla gminy Zwierzyniec*, 2005.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Adamów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Aleksandrów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Dębowa Kłoda*, 2005.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Dubienka na lata 2004–2013*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Firlej*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Hanna*, 2005.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Hańsk*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Horodło*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Hrubieszów*, 2004.

- Plan rozwoju lokalnego gminy Janów Podlaski*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Józefów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego miasta i gminy Krasnobród*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Ludwin na lata 2004–2014*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Łukowa na lata 2004–2006 i następne 2007–2013*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Nałęczów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Nielisz*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Sosnowica*, 2005.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Stary Brus*, 2005.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Susiec na lata 2004–2006 i perspektywa na lata 2007–2013*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Szczepieszyn*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Tarnawatka*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Terespol*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Włodawa*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Wojciechów na lata 2007–2013*, 2007.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Wojciechów*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Wola Uhruska na lata 2007–2013*, 2007.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Wola Uhruska na lata 2004–2006 z perspektywą na lata 2007–2013*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Wiryki*, 2004.
- Plan rozwoju lokalnego gminy Zamość*, 2004.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*, 2002.
- Prognoza ludności na lata 2008–2035*, GUS, Warszawa, 2009.
- Program rozwoju turystycznego gminy Wola Uhruska na lata 2000–2010*, 2000, Mikołajki-Warszawa.
- Program zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich województwa lubelskiego*, 2004.
- Ramotowska K., 2006, *Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej do rolnictwa w celu zapewnienia różnorodności działań lub alternatywnych źródeł dochodów na przykładzie działalności agroturystycznej prowadzonej przez producentów rolnych województwa podlaskiego, w kontekście Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich. Analiza i ocena poziomu konkurencyjności działalności agroturystycznej na rynku usług turystycznych*, Ekspertyza dla Ministerstwa Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Goniądz.
- Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego w 2004 r.*, 2005.
- Rejestr zabytków. Województwo lubelskie*, 2000, Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków, Warszawa.
- Strategia gminy Adamów 2000–2010*, 2000.
- Strategia gminy Firlej*, 2001.
- Strategia rozwoju ekonomicznego gminy Zwierzyniec*, 1998.
- Strategia rozwoju gminy Hańsk*, 2007.
- Strategia rozwoju gminy Horodło*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Hrubieszów*, 1998.
- Strategia rozwoju gminy Janowiec*, 2002.
- Strategia rozwoju gminy Janów Podlaski*, 2003.

- Strategia rozwoju gminy Krynice na lata 2007–2013*, 2007.
- Strategia rozwoju gminy Ludwin*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Łukowa*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Nałęczów*, 2001.
- Strategia rozwoju gminy Nielisz*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Radecznica*, 1999.
- Strategia rozwoju gminy Radecznica na lata 2008–2020*, 2008.
- Strategia rozwoju gminy Siemień. Plan rozwoju lokalnego*, 2005.
- Strategia rozwoju gminy Sosnowica na lata 2007–2020*, 2007.
- Strategia rozwoju gminy Sosnowica*, 2005.
- Strategia rozwoju gminy Stary Brus*, 2007.
- Strategia rozwoju gminy Tarnawatka do roku 2010*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Terespol*, 2000.
- Strategia rozwoju gminy Uścimów 2007–2013*, 2007.
- Strategia rozwoju gminy Wyryki*, 2000.
- Strategia rozwoju lokalnego 2007–2020. Gmina Ludwin*, 2007.
- Strategia rozwoju lokalnego gminy Zamość*, 2004.
- Strategia rozwoju miasta i gminy Janów Lubelski*, 1997.
- Strategia rozwoju miasta i gminy Józefów*, 2001.
- Strategia rozwoju miasta i gminy Krasnobród do roku 2020. Aktualizacja*, 2008.
- Strategia rozwoju miasta i gminy Krasnobród*, 2001.
- Strategia rozwoju miasta i gminy Szczepieszyn*, 1998.
- Strategia rozwoju produktu turystycznego miasta i gminy Janów Lubelski*, 2002.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Uścimów*, 2002.
- Strategia rozwoju turystyki Krainy Lessowych Wąwozów na lata 2008–2013*, 2007
- Strategia rozwoju województwa lubelskiego*, 2000.
- Strategia rozwoju województwa lubelskiego*, 2005.
- Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Urszulin*, 2004.
- Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Urszulin na lata 2008–2020*, 2008.
- Sytuacja społeczno-gospodarcza kraju i województw w roku 2007, 2008 (raport Ministerstwa Rozwoju Regionalnego)*.
- Ustawa o ochronie przyrody z dnia 16 kwietnia 2004*.
- Ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r*.
- Wstępne założenia strategii rozwoju gminy Dubienka*, 1999.
- Zintegrowana strategia rozwoju obszarów wiejskich. Rozwój turystyki nadbużańskich obszarów wiejskich. Włodawa i okolice*, 2005–2006.

Źródła internetowe

- www.agroturystyka.pl, 11. 2008
- www.cyber-state.org, 03. 2006.
- www.gmina-wlodawa.pl/www/leader, 09.2008.
- www.poleski.pn, 05. 2006.
- www.roztocze.net, 12. 2007.

www.stowarzyszenie-samorzadow.pl, 09.2008.

www.zgl.pl, 09. 2008.

W okresie 2006–2008 korzystano ponadto z oficjalnych stron „domowych” oraz stron Biuletynu Informacji Publicznej urzędów wszystkich badanych gmin, które takie strony posiadały.

10.

Spis rycin i tabel

Spis rycin

Ryc. 1. Obszar badań	12
Ryc. 2. Oznaczenia klas badanych wskaźników	45
Ryc. 3. Schemat postępowania badawczego	58
Ryc. 4. Walory przyrodniczo-kulturowe gmin – wartość wskaźnika	60
Ryc. 5. Zagospodarowanie turystyczne gmin – wyniki bonitacji	69
Ryc. 6. Warunki ekonomiczno-infrastrukturalne gmin – wartość wskaźnika	73
Ryc. 7. Warunki dla rozwoju turystyki w badanych gminach	77
Ryc. 8a. Kazimierz Dolny [1,1,1] – gmina o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki, b. Ludwin [3,1,2] – gmina o przeciętnych warunkach rozwoju turystyki i nie zrównoważonych relacjach między nimi, c. Radecznica [1,3,3] – gmina o niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki i nie zrównoważonych relacjach między nimi, d. Siemień [3,3,3] – gmina o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki	79, 80
Ryc. 9. Wybrane elementy planowanej przestrzeni turystycznej badanych gmin na podstawie planów rozwoju lokalnego i strategii rozwoju z lat 1997–2007	91
Ryc. 10. Przynależność analizowanych gmin do organizacji, których jednym z obszarów działań jest promocja i turystyka	102
Ryc. 11. Aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki – wartość wskaźnika	109
Ryc. 12a. Janów Lubelski [1,1,1,1] – wysoka aktywność samorządu lokalnego w gminie o bardzo korzystnych warunkach rozwoju turystyki, b. Zamość [3,2,1,1] – wysoka aktywność samorządu lokalnego w gminie o przeciętnych, nie zrównoważonych warunkach rozwoju turystyki, c. Hrubieszów [3,3,3,1] – wysoka aktywności samorządu lokalnego w gminie o bardzo niekorzystnych warunkach rozwoju turystyki, d. Uścimów [2,1,2,3] – niska aktywności samorządu lokalnego w gminie o korzystnych warunkach rozwoju turystyki	113, 114
Ryc. 13. Rozmieszczenie kwater prywatnych w gminie Włodawa	129
Ryc. 14. Rozmieszczenie kwater prywatnych w gminie Uścimów	131
Ryc. 15. Liczba kwater prywatnych w gminach a walory przyrodniczo-kulturowe	136

Ryc. 16. Rozmieszczenie kwater prywatnych w rejonie Roztoczańskiego Parku Narodowego	137
Ryc. 17. Rozmieszczenie kwater prywatnych w rejonie Poleskiego Parku Narodowego	138
Ryc. 18. Rozmieszczenie kwater prywatnych w rejonie Parku Krajobrazowego Puszczy Solskiej	139
Ryc. 19. Rozmieszczenie badanych kwater prywatnych	141
Ryc. 20. Struktura wieku badanych kwaterodawców	142
Ryc. 21. Struktura wykształcenia badanych kwaterodawców	142
Ryc. 22. Struktura źródeł dochodu gospodarstw domowych badanych kwaterodawców	142
Ryc. 23. Najpopularniejsze elementy oferty w badanych kwaterach prywatnych	149
Ryc. 24. Różnorodność oferty turystycznej a położenie badanych kwater	152
Ryc. 25. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność oferty turystycznej	154
Ryc. 26. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność oferty turystycznej	155
Ryc. 27. Najpopularniejsze formy promocji badanych kwater prywatnych	159
Ryc. 28. Różnorodność form promocji kwater prywatnych a różnorodność ich oferty turystycznej	160
Ryc. 29. Różnorodność form promocji a położenie badanych kwater	161
Ryc. 30. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność form promocji kwater prywatnych	162
Ryc. 31. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe a różnorodność form promocji kwater prywatnych (zgeneralizowane przedziały klasowe)	163
Ryc. 32. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność form promocji kwater prywatnych	163
Ryc. 33. Udzielone rocznie noclegi a różnorodność form promocji kwater prywatnych (zgeneralizowane przedziały klasowe)	164
Ryc. 34. Obszar działania stowarzyszeń kwaterodawców na Lubelszczyźnie	167
Ryc. 35. Kwaterodawcy współpracujący w sprawach turystyki z wybranymi podmiotami (%)	171
Ryc. 36. Udzielone rocznie noclegi a oferta turystyczna kwater i aktywność kwaterodawców	176
Ryc. 37. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce a oferta turystyczna kwater i aktywność kwaterodawców	177
Ryc. 38. Udzielone rocznie noclegi w badanych kwaterach prywatnych, 2006	178
Ryc. 39. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych, 2006	179
Ryc. 40. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych – ujęcie przestrzenne, 2006	180
Ryc. 41. Noclegi udzielone rocznie na jedno miejsce noclegowe w badanych kwaterach prywatnych w Zwierzyńcu, 2006	190
Ryc. 42. Udzielone rocznie noclegi w badanych kwaterach prywatnych w Zwierzyńcu, 2006	191

Spis tabel

Tab. 1. Wagi elementów środowiska nadane na podstawie badań ankietowych w celu konstrukcji wskaźnika walorów przyrodniczo-kulturowych gmin	37
Tab. 2. Mierniki służące konstrukcji wskaźnika warunków ekonomiczno-infrastrukturalnych gmin	43
Tab. 3. Typologia gmin pod względem warunków dla rozwoju turystyki i ich wzajemnych relacji	46
Tab. 4. Poziom rozwoju turystyki w analizowanych gminach w latach 80-tych	67
Tab. 5. Przynależność gmin do typów	76
Tab. 6. Próby określenia perspektyw rozwoju turystyki w gminach o nie zrównoważonych relacjach pomiędzy warunkami dla rozwoju turystyki	78
Tab. 7. Podział gmin ze względu na znaczenie turystyki w planowaniu strategicznym (składowa wskaźnika PS)	83
Tab. 8. Podział gmin ze względu na różnorodność inwestycji sprzyjających rozwojowi turystyki, realizowanych w latach 2004–2007 (składowa wskaźnika RI)	92
Tab. 9. Podział gmin ze względu na różnorodność działań samorządów lokalnych w zakresie wspierania aktywności przedsiębiorców i społeczności lokalnej, sprzyjającej rozwojowi turystyki (składowa wskaźnika WPS)	97
Tab. 10. Podział gmin ze względu na aktywność samorządów lokalnych w zakresie współpracy na rzecz rozwoju turystyki z innymi podmiotami (zewnętrznymi lub ponadlokalnymi instytucjami i organizacjami) (składowa wskaźnika WP)	104
Tab. 11. Podział gmin ze względu na aktywność samorządów lokalnych w zakresie promocji turystycznej (składowa wskaźnika PT)	108
Tab. 12. Aktywność samorządów lokalnych na rzecz rozwoju turystyki na tle typów gmin	112
Tab. 13. Podział gmin ze względu na tradycje turystyczne i współczesną aktywność kwaterodawców	135
Tab. 14. Aktywność kwaterodawców na tle typów gmin	175
Tab. 15. Przyczyny zadowolenia ankietowanych kwaterodawców z prowadzenia działalności w zakresie usług turystycznych	182
Tab. 16. Wybrane mierniki ruchu turystycznego w kwaterach prywatnych w gminie Zwierzyniec i w grupie 29 gmin z różnych części Lubelszczyzny	190
Tab. 17. Przyczyny zadowolenia/niezadowolenia ankietowanych kwaterodawców w Zwierzyncu z prowadzenia działalności w zakresie usług turystycznych	191

Summary

The Lublin province is predominantly an agricultural area characterized by a low level of socio-economic development. Regional and local authorities, as well as other institutions and organizations, look for opportunities of multi-functional development in the region. Rural tourism is perceived to be one of them.

The main purpose of the dissertation is to assess the various activities undertaken by selected local actors, whose aim is to develop rural tourism. These actors are: local self-governmental authorities and providers of small-scale private accommodation establishments. The other objectives are:

- to identify the relationships between the local authorities activities supporting development of tourism and the selected features of communes' tourism space,
- to identify the relationships between the individual activity of tourist accommodation providers combined with their accommodation offer and the volume of tourist traffic observed in the offered lodgings.

The main methodological objective was to work out the methods of evaluation of communes' tourism space and activities supporting tourism on the part of selected local entities. As a result the following measurement devices were created: indexes of natural and cultural assets, tourism development, infrastructural and economic conditions, as well as preparing a typology of communes on the basis of the aforementioned features. Also, two additional synthetic indexes were devised: namely, one concerning local government activities aimed at tourism development as well as one pertaining to holiday accommodation offer combined with an individual activity demonstrated by the providers of accommodations.

The results of the studies indicate that planning of tourism development by local governments is a widespread practice in the investigated communes. Even in case of these administrative units where there exist unfavorable conditions,

the strategic documents contain statements that development of tourism is a desirable economic function and the objective which is fully achievable. Local authorities believe in an immense value of natural and cultural capital lying in their communes and in the capabilities of its utilization for tourism purposes in economic sense. Unfortunately, often these aspirations are completely unrealistic. Planning of tourism development is in many cases ill-matched with the socio-economic as well as natural and cultural reality of communes. Local governments of the investigated areas are susceptible to the new vogue for treating a tourism development as an important element or even pillar of rural areas multi-functionality.

Among the most frequently planned measures to enhance communes' tourist attractiveness are the plans for construction of various sport facilities, tourist routes, restoration and development of water reservoirs fitted for the purposes of recreation, and renovation of monuments. The role of local authorities in the field of investing in the tourism space is not much significant, despite "generous" declarations or promises contained in the strategic documents. In all of the communes, the investments are mainly directed towards developing a technical infrastructure. Also, the study has found, that relatively most frequently the investments are channelled into development of the infrastructural facilities of a para-tourist character, e.g. sport complexes (but primarily those belonging to schools, thus not developed solely as a tourist attraction), as well as towards improving the quality and functionality of space. The most substantial communes' contribution into development of infrastructure comes down primarily to creating bicycle and hiking trails. Only rarely the investments are concentrated on development of serious and expensive projects that could become a driving force of tourism promotion.

Evidently, in a group of communes characterized by very favourable conditions for tourism development, the highest level of activity of local governments in the interest of tourism can be observed (measured as an average index value with regard to particular groups of communes). Generally, there appears to be a visible regularity: the less favourable conditions for development of tourism, the lower level of activity meant to support its development.

Nevertheless, within each class of communes there is a significant difference between the lowest and the greatest index value of local authorities' activity, with the greatest difference discernible within a type of communes characterized by the most unfavourable conditions for tourism development. Here both these units, in which local authorities undertake various actions for supporting tourism development, as well as those communes, where local governments are engaged only to a marginal degree in the activity in the interest of tourism, can be found. In almost each type of communes (except for the type with the most favourable conditions for tourism development as well as for the type repre-

sented by particular communes), there occur all three classes of index value illustrating the level of activity on the part of local authorities. So, different relationships between the activity of local governments and the features of tourism space can be identified. The least significant role in development of tourism is played by local authorities in the typically agricultural communes with poor tourism traditions. A disadvantageous economic situation constitutes a barrier that hampers undertaking serious and systematic steps toward development of tourist function. The provisional measures, carried out with the minimal possible cost, fail to bring about the desired effects in the form of products that are significant on the tourist market.

The studies have clearly shown that there is a strong correlation between the activity of local governments in promoting tourism in the investigated communes and the level of tourism development of those units (the Pearson's correlation coefficient between the adequate indexes 0.62). Local governments undertake efforts in the interest of tourism promotion, especially there where a tourism function is already developed to some extent. In addition, it has been proved that there is stronger relationship between activity of communes' local authorities and economic and infrastructural conditions (0.42) than between the activity of local governments and the natural as well as cultural assets of communes (0.36).

The activity of the tourist accommodation providers, understood as an activity based on providing the tourism services, was developed only to a little degree in the analyzed areas. In less than one third of the investigated communes, the number of private lodgings totals at least 10. On the relatively attractive areas of the Roztocze and the Polesie regions (located in the zone of the highest tourist attractiveness, as indicated by the Plan of Spatial Development Policy), there are the communes with no tourist accommodation facilities or where only isolated single holiday lodgings are available. At the level of communes, the activity of tourist accommodation providers is, to a limited extent, related to natural and cultural assets (the Pearson's correlation coefficient between the number of private tourist accommodations and the index of natural and cultural assets amounted to 0.52).

Private tourist accommodations are diversified in terms of the offered services, attractions as well as equipment. None the less, it is possible to distinguish commonly observed features in that offer: the access to garden, tourist publications, opportunities to hire sport and recreation equipment, various attractions related to agriculture, playground facilities for children, etc.). In most cases the preparing that type of offered services requires neither significant costs, nor much efforts, nor innovative ideas on the part of tourist accommodation providers. Generally, that offer is most often based on what is already available in the households supplying those services. Only a small part of the studied

accommodation providers can offer attractive and competitive tourist products. Also, there is an insufficient specialization in the offer provided to tourists. From the perspective of tourism promotion in these areas, the accommodation providers' little interest in creating a professional and original tourist offer is a disadvantageous situation. However, those accommodation providers who managed to prepare such interesting products were able to achieve success, even despite unfavourable location.

The surveyed respondents, as a whole, actively participate in the trainings, join the association organizations, or cooperate with organizations and institutions (predominantly with the centers for agricultural consultancy or with the local commune council offices). Only on rare occasions these people take advantage of the instruments of financial assistance or decide to categorize their tourist lodgings. On the whole, it must be contended that the tourist accommodation providers undertake mostly those forms of activities that are not associated to the significant costs and risks.

In the communes with very unfavourable conditions for tourism development, there is a considerable percentage of lodgings having a very low index value concerning the tourist offer and the activity of holiday accommodation providers. Whereas in the group of communes with very unfavourable conditions for tourism development, there is a significant percentage of lodgings whose index value concerning the tourist offer and the activity of holiday accommodation providers is very high. At the same time, in the class of tourist accommodation facilities that have a low index values, clearly more of these are located in the communes with favourable and very favourable conditions for tourism promotion than in the communes with unfavourable and extremely unfavourable conditions for tourism development. On the other hand, in the class of tourist accommodation facilities with a high index value for tourism development, their more equal distribution in the particular types of communes is visible. As it turns out these tourist accommodation providers whose offer is greatly diversified and who undertake various actions to improve the quality of their products are operating in the different types of tourist space, including the significant share of those who must operate in the unfavourable conditions for tourism development (relatively in comparison with other areas). Their activity makes it possible that, in spite of the disadvantageous circumstances, there is a demand for their products on the tourist market. While, among the surveyed holiday accommodation providers, whose offer and activity as regards the tourist services is often poorly ranked, are more people that operate in the favourable conditions for tourism promotion.

It has been asserted that, in the group of tourist accommodation facilities with a greatly diversified offer, the volume of tourist traffic reaches the highest values. Similarly, these holiday accommodation facilities that are most widely

promoted achieve (on average) the best results as regards the intensity of tourist traffic. The study that utilizes a synthetic index combining the tourist offers with the activities of accommodation providers has revealed that those accommodations which obtained the highest index values enjoyed the greatest popularity among tourists. On average, in these facilities, the largest number of overnight stays are provided (per a year) as well as the utilization of the accommodation places reaches the highest level. There is a clearly moderate correlation relationship between the synthetic index value of the tourist offer combined with the activity of the holiday accommodation providers and the number of provided overnight stays (the Pearson's correlation coefficient 0.44), though slightly higher than relationship between the value of that index and a number of overnight stays per one place (0.39).

The studies have revealed that, in the majority of the analyzed holiday accommodations in the Lublin province, the tourist traffic is low, and the utilization of accommodation places amounts to from a few percent to a dozen or so percent per year. These poor results as regards the tourist traffic in the accommodation facilities correspond to the low profits generated by tourism in the budgets of households that provide tourist accommodation. In majority of cases, the share of these earnings amounts to merely 10–30%. Nevertheless, these studies have shown that ca. 90% of the surveyed rural tourist accommodation providers are satisfied with conducting that sort of enterprise. Interestingly, among that group is a much greater number of respondents who declare that they derive mainly non-material benefits from offering tourist services, with only a small part of those surveyed who mention the satisfying financial profits. There is a considerable number of accommodation providers who perceive that occupation rather in terms of socializing, hobby or an interesting way of spending time than as economic activity. That concerns mainly those individuals that operate in the peripheral, typically agricultural areas and in tiny villages.

The localities with the established tourist traditions face better prospects for tourism development, and it can be expected that the further concentration of private accommodation facilities will take place there, despite a moderate amount of activity on the part of providers to create interesting attractions for tourists. In the typically agricultural areas, except for the regional tourist centers, in most cases all the efforts to stimulate development of tourism, supported by the Regional Consultancy Centers and other institutions, failed to bring about the desired results. Thus tourism there will continue to be a marginal phenomenon, in spite of the ambitious plans of its development drawn up by regional and local authorities. The competitive and prospective tourist products will be developed only sporadically and in some places, as a result of the initiatives undertaken by local leaders, aficionados of tourism, community workers or due to activity of some group of local residents. One cannot expect that the

huge zones of tourist activity should emerge there, as stated in the Plan of Spatial Development of the Lublin Voivodeship. A range of now difficult to identify socio-cultural factors will probably have a much more significant effect on location for the above-mentioned tourist products than merely the weight of tourism assets.

Lubelszczyzna jest regionem rolniczym i z wyjątkiem niewielkich obszarów nie pełniła nigdy istotnych w skali kraju funkcji turystycznych. Jednocześnie w ostatnich kilkunastu latach rozwój turystyki jest tu oczekiwany i traktuje się ją jako czynnik poprawy sytuacji ekonomicznej i szansę rozwoju regionu, zwłaszcza obszarów wiejskich. Szczególnie interesującym zagadnieniem jest zatem aktywność miejscowych społeczności ukierunkowana na rozwój turystyki. Jakie działania podejmują podmioty lokalne, aby wykorzystać tę szansę, spełnić oczekiwania?

Najważniejszym celem poznawczym niniejszego opracowania jest: rozpoznanie i ocena aktywności wybranych podmiotów lokalnych na rzecz turystyki. Szczegółowemu badaniu poddano aktywność samorządów lokalnych i kwaterodawców, jej związki z cechami przestrzeni turystycznej oraz efekty.

Celem metodycznym pracy było wypracowanie metod syntetycznej oceny przestrzeni turystycznej, aktywności samorządów lokalnych i kwaterodawców na rzecz turystyki.

Wykaz 10 ostatnich tomów Studiów Obszarów Wiejskich:

tom 13 Wiesława Gierańczyk i Mieczysław Kluba (red.), 2008

Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce

tom 14 Jerzy Bański, 2008

Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego

tom 15 Jerzy Bański and Maria Bednarek (ed.), 2008

Contemporary changes of agriculture in East-Central Europe

tom 16 Jerzy Bański (red.), 2009

Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku

tom 17 Eugeniusz Rydz i Roman Rudnicki (red.), 2009

Procesy przekształceń przestrzeni wiejskiej

tom 18 Tomasz Komornicki i Roman Kulikowski (red.), 2009

Miejsce obszarów wiejskich w zagospodarowaniu przestrzennym

tom 19 Jerzy Bański, Maria Bednarek Szczepańska, Konrad Czapiewski, 2009

Miejsce obszarów wiejskich w aktualnych strategiach rozwoju województw – kierunki i cele rozwoju a rzeczywistość

tom 20 Jerzy Bański (ed.), 2009

Socio-economic disparities and the role of local developmen

tom 21 Jerzy Bański, Jacek Dobrowolski, Małgorzata Flaga,

Wojciech Janicki, Monika Wesołowska, 2010

Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego

tom 22 Konrad Czapiewski, 2010

Koncepcja wiejskich obszarów sukcesu społeczno-gospodarczego i ich rozpoznanie w województwie mazowieckim

Rola podmiotów lokalnych w rozwoju turystyki wiejskiej na wybranych obszarach Lubelszczyzny

<http://rcin.org.pl>

Studia Obszarów Wiejskich - tom 23